tiszatáj
76. ÉVFOLYAM

99

2022. július–augusztus

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTÉRIUMA

az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

•

• Visegrad Fund

• •

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor
MOHAI ALETTA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu

E-mail: *tiszataj@tiszataj.hu*

Online változat: *tiszatajonline.hu*

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549
Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440
További információ: 06 80/444–444
Egyes szám ára: 600 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXVI. évfolyam, 7–8. szám / 2022. július–augusztus

SZÁNTÓ T. GÁBOR	A pimpós túró	3
WOLE SOYINKA	Ogun Abibimañ, 1976; 1976. április (*Biernaczky Szilárd* fordításai)	20
BARTALOS TÓTH IVETA	Raf	41
SZILÁGYI ZSÓFIA EMMA	Édes Szeged, drága Budapest	44
ACSAI ROLAND	Mirelit; Akadó szava	48
BÁGER GUSZTÁV	Beteg a Hold; Golyóscsapágy	49
FARKAS ARNOLD LEVENTE	madarak csőre	50
GYŐRI LÁSZLÓ	A nyíllal átlőtt varjú panaszolkodása; A lépcső gerincén	52
JUHÁSZ RÓBERT	Skatulya; SOS	55
HARCOS BÁLINT	Prózaversek	57
VAJNA ÁDÁM	1789; dal a bőségről	59
HEGEDŰS IMRE JÁNOS	A fogatos halála	61
MOHAI V. LAJOS	Fejezetek egy életrajzból (Ahogyan ő leírta, az idő olyan arcát mutatta)	67
OLÁH PÉTER	növényvédő; uralom	72
GÖMÖRI GYÖRGY	Bevezető Frieda Hughes verseihez	77
FRIEDA HUGHES	László; Madarak (*Gömöri György* fordításai)	78
NATALIE DIAZ	A réz elkapása; Manhattan egy Lenape szó (*Gyukics Gábor* fordításai)	80

Vissza a jövőbe – Return To The Future

HIDAS JUDIT	Ki megy be az ajtón?	85

„Nézzünk bizakodva a jövőbe!" – Örkény 110

MÁRTON LÁSZLÓ	„Minden lépéssel reszkírozzuk a hasraesést" (Elbeszélői formák Örkény István írásművészetében)	92
M. NAGY MIKLÓS	Örkény István életműsorozatáról	99
REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS	A hívószó: Babik	101

SÁNDOR IVÁN — Standard Oil (Az egykori és a mai áldozatok emlékének) 107
NÁNAY ISTVÁN — „Hozott szalonnával…" (Örkény István színháza) 110
GYÖRGY PÉTER — Így élünk Pannóniában (Entr'acte [Felvonásköz]) 124

Írók gyermekkora

KOVÁCS ILONA — Casanova gyermekkora és ifjúsága 127
HAJNAL GÉZA — „Bónis jó koponya volt, és ami nem járt együtt ezzel, rendes gyerek" (Ottlik Géza és Mistéth Endre) 140
DARVASI FERENC — „az iskoláról semmi jót nem tudok mondani" (Mándy Iván iskolaévei, 1925–1935) 150

mérlegen

FÖRKÖLI GÁBOR — Megszállottságtól megszállottságig – gyógyulástörténet kérdőjelekkel (Danyi Zoltán: A rózsákról) 171
BALAJTHY ÁGNES — Kosztolányi, Bödőcs és a banyatank (Pál Sándor Attila: Rokonok) 174
KOLOZSI ORSOLYA — Lejárt szavatosságú transzcendencia (Mesterházy Balázs: Penészes isten) 178
V. GILBERT EDIT — Az eltűnő idő leltározása (Annie Ernaux: Évek) 181
HERCZEG ÁKOS — Megtanulni látni (Karl Ove Knausgård: Ősz) 184
FAZEKAS SÁNDOR — Keleten a helyzet változatlan (Bödőcs Tibor: Mulat a manézs) 190

művészet

FEHÉR DÁVID — Tót Endre: Warum male ich? (Festészet és elfojtás Tót Endre művészetében – részlet) 193

Az utolsó oldalon

SZÍV ERNŐ — Kedves Fenyvesi Ottó 196

Illusztrációk

TÓT ENDRE *Warum male ich?* című kiállítása anyagából a címlapon (Which is the Right Direction, 1982–1985), a 40., 85., 91., 126., 170., 192. oldalon és a belső borítón.

SZÁNTÓ T. GÁBOR

A pimpós túró

– Szagolja meg – mondta a fiatalabbik férfi. – Szagolja csak meg!

A két férfi a kis dézsa fölé hajolt, fejük majdnem összekoccant.

– Hát ez bizony tényleg büdös – mondta az idősebb.

– Megnyitok egy másikat is – mondta a fiatalabbik, és energikus mozdulattal lekapta a következő dézsa tetejét, majd beleszagolt. – Ez is savanyú! – fintorgott. Egy harmadik tetejét is leemelte. – Ez is. Elképesztő!

– Ajvé – nyögött fel Szinai István. Fájdalmas arccal intett a ládák felé. – Nézd meg a sajtot is, fiam.

Jenő energikusan odalépett a kocsi másik oldalára, benyúlt a ládába, és két kézzel kiemelt egy karika sárgás, érett gomolyát. Törni próbált belőle, de nem ment, s mivel nem akarta belevájni az ujját, nadrágzsebéből zsebkést húzott elő, azzal vágott egy darabot.

– Ez is romlott.

– Húsz kiló a gomolya, húsz a túró – sóhajtott fájdalmasan az öreg és közben tikkelt a szeme. – Egy dreck az egész. Rendelhetek újra. Sürgönyözök nekik.

Elfordult, indult vissza a raktár felé.

– Nem úgy van az, apuka. Ezt nem hagyhatjuk annyiban. Hát ez mégiscsak egyheti áru. Hogy lehet ilyet ideküldeni? Azért ez nem két pengő.

– Na és akkor most mit csináljak? Nem maradhatok gomolya nélkül. Rendeljek mástól? Mégiscsak a legjobb beszállítóink.

Herzfeld Árminék évek óta szállítottak Szinaiéknak. Hétről hétre rendesen megérkezett a szállítmány, s ha néha késett egy-két napot, mert vihar miatt a dabi juhtúróüzembe nem tudták összegyűjteni a környék juhászaitól a sajtgurigákat, Szinaiék vevői már reklamáltak, mert a Herzfeld-féle juhtúrónak híre volt még Szegeden is. A Széchenyi téri sajtkereskedésben tejfölön, túrón kívül tizenkétféle sajtot árultak: brindzát, ementálit, parmezánt, füstölt sajtot, kvarglit, pálpusztait, saját keverésű krémsajtot, s a Pesten, Meinlnél beszerzett francia és holland sajtokat: brie-t és camembert-t, goudát, eidamit és roquefortot. Az öreg Szinai egyszer mozzarellát is hozatott, de miután felesége, Malvin megkóstolta, többé nem rendeltek. Neki magának az auvergne-i kék sajt volt a kedvence, de az valamiért nem ment a boltban, ezért ha Pestről hozatott árut, ezt csak a családnak rendelt, kóstolónak.

– Mégse hagyhatjuk annyiban.

– Na de mégis, mit akarsz, fiam?

– Odautazom, és kiverem a balhét.

– Hogy beszélsz? Így az utcagyerekek szoktak...

– Apuka, lassan harminc vagyok. Tudom, mit, és hogy beszélek – emelte fel a hangját Jenő, de máris megbánta, mert halk szavú apja elkomorodott. Nem szeretett vitatkozni, s a hangos szóra érzékeny volt. Elmúlt hatvanöt éves, kezdődő Parkinson-kórja volt, néha kevésbé, néha erősebben remegett a keze, de nem akarta abbahagyni a munkát. Délutánonként képes volt a pult mögé is beállni, hiába mondta neki a felesége meg a fia is, hogy ezt talán már nem kéne, ő szerette a boltot, és nem érezte degradálónak, hogy ezüstfejű botja helyett a pultra támaszkodik, mert járni már csak bottal tudott. Délelőttönként, amikor egyedül maradt otthon, összeszedte magát, és elaraszolt a Kárász utca sarkán lévő cukrászdába, hogy titokban egyen egy krémest vagy egy indiánert. Magas volt a cukra, és a felesége hírét vette különútjainak. Malvin szóvá is tette, hogy nem vigyáz az egészségére, meg akarja rövidíteni az életét. Kicsit rá is játszott, könnyezett, de az öreg tagadta, hogy cukrászdába jár. Akkor Malvin elővette a végső tromfot.

– Ne mondja nekem, drágám, hogy nem jár oda! A Schönné is látta magát.

– A Schönné? Na, ha én megmondom, hogy az a büdös kurva kivel jár oda, akkor nem lesz olyan nagy a szája! – vesztette el a nyugalmát Szinai István, hogy maga is meglepődött.

Az édesség volt az egyetlen dolog, ami felvidította, ha nem ment jól a sajtbolt. Márpedig a bolt szinte soha nem ment jól, épphogy eltartotta a családot. Ezért is akart délutánonként beállni a pult mögé, miután az utcán tipegett fel-alá az üzlet előtt, s ezzel is, azzal is szóba elegyedett. Ilyenkor kicsit megszaladt a forgalom. Érezte ő is, hogy nem tud már úgy figyelni, alkudozni a beszerzésénél, a segéd is lopott, s neki nem volt ereje hadakozni. Szerette a békét, ezért akarta volna ezúttal is békésen elintézni a kellemetlen afférт, habár eszébe jutott, hogy ez a kiesés is veszteséget okoz majd. De egy több mint húszéves üzleti kapcsolatot kockáztatni kétszer húsz kilónyi romlott áru miatt? Másrészt viszont, hogy lehet egy egész rakománnyi sajt és túró romlott? Ha pedig romlott, hogy romolhatott meg az egynapos úton? Romlottnak kellett annak lennie már akkor is, amikor vonatra rakták. Nem lehetett annyira bedugulva az orra a Herzfeldéknek, hogy ezt ne érezték volna.

– Szóval azt mondod, hogy te odautaznál? – hunyorgott a fiára, hátha így, hogy összehúzza a szemét, alábbhagy a tikkelés.

– Oda én. Miből áll az? Reggel elmegyek, másnap itt vagyok. Tudja apuka, hogy nekem ez is sport.

Jenő sportember volt, alacsony, mokány alkat, széles vállal, izmos combokkal. A szegedi regatta tagjaként, tavasztól őszig rendszeresen evezett esténként, miután napközben az üzlet könyvelésével, a beszerzéssel meg a nagytételű kiszállításokkal foglalatoskodott. Ha szükség volt rá, mert a turulos fiúk nem bírtak magukkal, és összetűzést provokáltak, még verekedett is, de erről a család nem tudhatott.

Apja jobban örült volna, ha egyetlen fia végre megállapodik, és asszonyt hoz a házhoz, de Jenő nem akart még nősülni, csak halasztgatta a dolgot,

hárította az ezzel kapcsolatos kérdéseket, s apja tapintatlanságnak tartotta volna, ha újra és újra kérdezősködik, így többnyire szótlanul, szomorúan gondolt arra, hogy neki nem is lesz unokája. A szomszéd boltok gazdái, kártyapartnerei mind nagyapák voltak már. Mit csinál majd egész nap otthon, amikor nyugdíjba megy, ha nincs gyerek a háznál? Pedig ott az a nagy kert, a pázsit, milyen jól ellenne ott egy kisgyerek. De egyelőre nincs unoka, sőt még menyjelölt sincs. Akkor már inkább az üzletben unatkozik.

Jenő csütörtök reggel indult. Másnap estére itthon akart lenni. Anyja rátukmált egy hátizsáknyi szendvicset, egy szál kolbászt és pár szem almát, ha nem lenne elég. Saját kezűleg készítette, ami azt jelentette, hogy a kenyér vastagra sikeredett. Malvin etetésben és betegellátásban fejezte ki az érzéseit, ilyenkor körülzsongta férjét és fiát, akik igyekeztek enni és szót fogadni, ha ápolta őket. Neki különösen hiányzott egy unoka. Nemigen találta a helyét azóta, hogy a fia felnőtt, de Jenő ideges lett, ha szóba hozta, ezért anyja, ha nem akart vitát, kerülte a témát. Jenő az apjához állt közelebb, aki halk szavú volt, Malvin bánatára kisétkű, és az utóbbi években, betegsége következtében elesetté is vált, ami még közelebb hozta apjához a fiát.

Jenő ritkán mozdult ki a városból, ezért a kétnaposra tervezett út eseményszámba ment. Még ki is akarták kísérni a pályaudvarra, de ezt elhárította.

– Nem a világ végére megyek, anyuka.

– Jól van, na, ne legyél olyan pokróc. Nem hagyod magad szeretni, fiam. Majd akkor fogod hiányolni, amikor már nem leszünk.

– Anyám, ne mondjon ilyeneket, kérem – mondta Jenő, és közben dühös volt az anyjára, aki fullánkos mondataival bűntudatot keltett benne. Vajon tényleg rossz gyerekük, aki nem hagyja magát szeretni, vagy csak anyja képtelen megérteni, hogy felnőtt, és neki kellene változtatni a viselkedésén? Hiába talált racionális érveket, melyek felmentették, bűntudata mégsem csillapult. Gyakran már olyan megjegyzések miatt is ugrott, amelyeket szó nélkül kellett volna hagynia, de már előre látta, milyen konfliktus eredhet belőlük, s mintegy megelőzésképpen volt hűvös és határozott, amit persze anyja rossz néven vett, és szóvá is tett. Ettől persze Jenőnek ismét bűntudata támadt.

A reggeli vonattal utazott. Kecskemétnél át kellett szállnia Szabadszállás felé, onnan Kunszentmiklós, Lacháza irányába kellett mennie, de valamit félreérthetett az induláskor, mert Szabadszállásnál nem volt déli csatlakozás, a délutáni vonat pedig Szalkszentmártonon át csak Kunszentmiklósig vitte, ott lovas kocsit kellett bérelnie, ami átvitte Dabra. Tűzött a június eleji nap, ő pedig dühöngött, hogy elment az idő, estére fog odaérni, így a másnap reggeli vonattal vissza se jöhet. Sürgönyöznie kell, hogy ne aggódjanak, ne várják estére, ki tudja, mikor ér haza. Máskor szívesen nézte a tájat, el tudott andalodni a szépen gondozott búzamezők és szőlőskertek, a sárgálló-feketéllő tányérú napraforgók és a kukoricások buja látványától, de most ideges lett,

mert nem három napra tervezte az utat. Idegesen tömte magába a szikkadt szendvicseket. Nem volt semmi sürgős odahaza, az üzlet folyó ügyeit intézték, legfeljebb a beszerzésnél-szállításnál kellett a segédek körmére nézni, ő mégis úgy érezte, ha nincs ott, cserbenhagyja öregedő szüleit. Egyedüli gyerekként túl nagy terhet cipel, mentegette magát, ezért érzi szüntelenül, hogy nem felel meg. De ha tudja mindezt, akkor miért mégis az elégedetlenség és a lelkiismeret-furdalás?

Útközben keveset szóltak egymáshoz a kocsissal, akinek nem volt túlzottan szimpatikus az öltönyös ember, aki, amennyire lehet, könnyített ruházatán az alábuktában is tűző napon: zakóját, nyakkendőjét levette, de egy szál ingben is izzadt. Ha Jenő nem szólt hozzá, a kocsis nem beszélt. Meglehetős szakértelemmel kérdezgette a természről meg az állatokról, némely kérdése azonban tudálékosnak hatott, és zavarba is hozta a parasztot.

– Agronómus az úr Szögedébe?

– Nem – mosolyodott el Jenő. – Tejipari főiskolát végeztem. De érdekelt kicsit a mezőgazdaság.

Hosszasan hallgattak megint. Ahol az út a vízpart közelébe ért, Jenő látta, amint a narancssárgán izzó napkorong alábukik a Soroksári-Duna-ág túlsó partján, a jegenyesor mögött. Megbabonázta a látvány, olyan volt, mint egy tökéletes tükörtojás sárgája.

Legközelebb akkor váltottak szót, amikor a lógó fejű ló behúzta a saroglyát a faluba. Már besötétedett, mire Dabra értek.

– Aztán itt hová lesz a fuvar? – kérdezte a kocsis.

– Azt én is szeretném tudni. Ilyenkor már nem zörgethetek be azokhoz, akikkel beszédem van – mondta Jenő, és maga is elcsodálkozott, akaratán kívül milyen falusiasan fogalmaz. – Hol lehet itt megszállni?

– Hát, azt én meg nem tudom mondani. De elviszem az egyik kocsmába, ott biztos van élet. Majd azok megmondják.

Falusi kocsmába, este – Jenő el tudott volna képzelni megnyugtatóbb helyet is a tájékozódásra, habár, hogy faluhelyen, este, ugyan hol másutt lehet tájékozódni, mint a kocsmában, arra neki se volt ötlete.

Fizetett, leemelte a bőröndjét, és megállt a ház előtt, amin az Iparoskör felirat díszelgett félkörívben, szecessziós díszítésű majolika betűkkel kirakva. Mire megkérdezte volna, miért ide hozta a fuvaros, az meglegyintette a lovakat, csettintett nekik, és elindult.

Jenő bizalmatlanul körülnézett. Nem vágyott ilyen kalandokra, de nem volt mit tennie, benyitott az ajtón.

Az első helyiség üresen állt. Szemközt, a pultban sem látott senkit, kísérteties volt az üres kocsma. Nagyot nyelt, és beljebb lépett. Oldalt egy lengőajtó résein szűrődött ki a zene, s most már ének is. Erőteljes női hang énekelt. Jenő közelebb lépett, bekukucskált, aztán óvatosan belépett.

Az ajtó mögött többen álltak. A leghátsó ember hátranézett, pisszegett, mintha Jenő hangoskodott volna, azután visszafordult. Jenő alacsony volt, de

nyakát nyújtogatva, a vállak fölött ellátott a színpadig. Sűrű széksorokban vagy százötvenen lehettek a nézőtéren, igazi színielőadás zajlott. A színpadon félkörben, pezsgőspoharakkal kezükben frakkos férfiak énekeltek:

A lyányok, a lyányok, a lyányok angyalok,
a férfiakkal csak komédiáznak.
A lyányok szerelme nem egyszerű dolog,
a lyányok a csóktól csak ritkán fáznak.

Ez a Csárdáskirálynő! – villanyozódott fel Jenő, aki szeretett színházba járni, s mindenevő volt. Gyerekkora óta lenyűgözte a színpad világa, akár operát, akár operettet, akár drámát adtak. Bérlete volt odahaza, szerette a színházi foyer nyüzsgését, a feltűnő ismerősöket s a távolról fürkészett és simfelt notabilitásokat. Szerette belélegezni a nézőtérre lépve a színpad deszkáiból és az ácsolt díszletekből áradó jellegzetes nyers szagot. Itt azonban a meglepetés, hogy a kihalt falusi estében egy színielőadásra bukkan, ahol valódi jelmezben játszanak, még inkább felvillanyozta.

Amennyire a félhomályban meg tudta állapítani, a közönség meglehetősen vegyesnek tűnt. Öltönyös embereket, elegánsan felöltözött asszonyokat és parasztokat is látott, mellényben, ingujjban.

Ahogy pipiskedett és nézelődött, megreccsent alatta a parketta. Az előtte álló, szakállas ember hátrafordult, és megint lepisszegte.

– Nemsokára lesz szünet – suttogta. – Akkor ihat valamit. Meg a jegyet is kifizetheti. Nálam.

– Jó – mondta Jenő, és a fal mellé húzódva nézte tovább az előadást. Itt előre is araszolhatott.

Egy hullámos fekete hajú, fiatal nő lépett a színpadra vörös ruhában, aminek uszályát két férfi tartotta. Jenő egy pillanatra úgy érezte, ismeri a lányt, de legalábbis nagyon hasonlított valakire. Tetszett neki, pedig nem volt igazán szép: szabálytalan volt az arca, s erősen kontúros a szemöldöke. Jenő az első pillanatban érezte az ellentmondást, ezért is tartotta különösnek, hogy mégis vonzónak találja. Ő játszotta Sylviát, a darab főszerepét, az Orfeum énekesnőjét, akibe Edvin, a hercegi ivadék szerelmes, és a férfi szülei megpróbálják tőle elszakítani fiukat. Megállt a színpad előterében és énekelni kezdett. Tiszta, erős hangja is tetszett neki. Nem volt képzett a hang, inkább nyers természetesség áradt belőle. A lány némiképp mereven mozgott, látszott rajta a megilletődöttség. Kézfeje úgy lógott, mint egy törött madárszárny, de Jenőnek ez a suta mozdulat is bájosnak tűnt. Szurkolt neki, hogy szépen énekeljen, s a lány közben eljutott a dal refrénjéig.

Az asszony összetör,
az asszony meggyötör.
Az asszony tönkretesz,
vigyázz, hogy el ne vessz!

Az asszony nagy veszély,
mely egyre nő, nő, nő.
Hát vigyázz, csak vigyázz,
az asszonyoktól félj!

Jenőt melegség öntötte el, és a szám végén tapsolt, mint a többiek. A lány a színpadon zavartan mosolygott, uszályában megbotolva kisietett. Látszott, hogy nincs rutinja a színpadi szereplésben. Rövidesen szünet következett, kitódult a nép a pulthoz, rendeltek, hangoskodtak, nagy zsivajjal értékelték a szereplőket, élvezték az estét.

Ketten szolgáltak ki, egy asszony is mérte az italt. Jenő elveszve ácsorgott a tömeg közepén, bőröndjét leste minduntalan, aztán ahogy oszlani kezdett a sokaság, odalépett a pulthoz és kért egy sört.

– Kifizetném a jegy árát is. Meg szállást is keresek. Nem tud kiadó szobát?

– Szobát? – hunyorgott a szakállas kocsmáros.

– Üzleti ügyben jöttem, csak lekéstem a vonatom.

– Hát van itt egy vendégszoba. Ott megalhat.

– Már féltem, hogy az árokparton kell töltenem az éccakát – mosolyodott el Jenő őszintén megkönnyebbülve. Megint rajtakapta magát, hogy falusiasan beszél. – És mi ez a színház? – próbálta fenntartani a beszélgetést, de közben jött még valaki, és kért egy fröccsöt.

– Az Iparoskör színköre. Van itt több is a faluban. A 48-as Kör, az Úri Casino meg a Gazdakör. De a miénk a legjobb – hajolt át a pulton a kocsmáros. – Itt lehet kártyázni, biliárdozni, még könyvtár is van. Havonta vannak új előadásaink – mondta, és bement egy ajtón a raktárba. Kisvártatva újra felbukkant. – Kezdünk. Menjen csak, előadás után meg maradjon itt, megmutatom a szobáját. – Egy jókora rézcsengőt vett elő a pult alól, és rázni kezdte.

A közönség betódult a színházterembe, Jenő pedig izgatottan várta, mikor lép újra színpadra Sylvia.

Visszafogottabb kosztümben látta viszont a lányt, aki az első felvonás végén csalódott szerelmében. Bóni gróf mellé szegődött, Amerikába ment, majd visszatért, és Edvin gróf visszahódította. Heves gyengédséget érzett, amikor a lány ismét csak suta kézmozdulattal felhúzta szoknyája elejét, és ugyancsak kissé sután befelé forduló lábakkal lépegetett aprókat a színpad előterében, úgy énekelte, beleadva minden erejét:

Te rongyos élet, bolondos élet,
mitől tudsz olyan lenni mégis, mint a méz?
Te rongyos élet, bolondos élet,
nélküled élni, Istenem, milyen nehéz.

A természetesség és az erő mellett látott benne valami visszafogottságot, ami meggátolta attól, hogy harsány legyen és közönséges. Nem igazi díva, nincs benne semmi mesterkéltség. Egy lány, aki Sylviát játszik, lelkesen,

átéléssel, tisztán és romlatlanul, ám tele romantikus vágyakkal. Nem tudta, sajnálnia kellene ezt a lányt, aki egy falusi színpadon játssza Sylviát, vagy inkább irigyelnie. Ha most otthon lennének, a városban, egy nagy csokor virágot küldetne az öltözőjébe, igaz, még egyszer sem tett ilyet. Ez a lány azonban annyira megtetszett neki – igaz, nem tudta volna megmondani, mi ragadta meg alakjában, mert külön-külön nem látta szépnek a vonásait –, hogy megtette volna, de nem akart feltűnést, s a kocsmárost sem merte megkérni, hogy kerítsen neki egy csokor virágot.

Az előadás végén vörösre tapsolta a tenyerét, sőt brávózott is. Nagy sikert arattak a színészek, és néhány ügyetlen táncjelenet, kisebb ütközés és pár hamis hang kivételével az egész előadás valódi színháznak hatott.

A kocsmáros kifelé terelgette az embereket, beszélgetett még velük az utcán, azután bejött, és odaadta a szobakulcsot.

– Én itt megyek majd ki, maga csak a hátsó kaput tudja használni. Ezt az ajtót bezárom – mutatott az utcai bejáratra. – De reggel jövök. Mire felkel, itt leszek – nézett szigorúan Jenő arcába, mire az önkéntelenül végigsimított az állán.

– Kifizessem előre a szállást? – kérdezte.

– Ráér reggel – enyhült meg a kocsmáros.

A vendégszoba ajtajában Jenő elbizonytalanodott egy pillanatra, hogy merje-e megkérdezni, ki volt a lány Sylvia szerepében, végül lemondott róla.

Amikor magára maradt, levetkőzött. Bebújt a vetett ágyba, amit először kicsit bizalmatlanul méregetett, mert olyan érzése volt, hogy más is aludt már benne. Megint eszébe jutott a lány. Lehet, hogy most baltázta el élete nagy lehetőségét, gondolta keserűen. Nem sokszor tetszett neki így nő, habár sejtette, hogy e vonzalomba a különleges helyzet is belejátszik: az utazási kalamajka és a véletlenül felfedezett színielőadás. Eloltotta a lámpát, s még egy ideig látta maga előtt a lányt a színpadon, sután befelé forduló lábfejével. Mosolyogva aludt el.

Reggel korán és frissen ébredt. Megmosakodott, borotválkozott, tiszta inget vett, nyakkendőt kötött, megreggelizett, fizetett, és a kocsmáros útbaigazítása nyomán nekiindult a falunak, hogy megkeresse Herzfeld Ármin portáját.

Nem kellett sokat mennie. Az utca végén, balra a főutcán, előre vagy háromszáz métert. A kerítés mögött füzeket látott, a fának döntve egy targoncát. Bekiáltott, de nem hallhatták, mert senki nem felelt. Belépett az udvarra, előre ment a kis úton a füzek között, és megállt a kútnál. Onnan már belátott az üzembe a tárva-nyitva álló, hatalmas, kétszárnyú faajtón.

Háttal neki, mezítláb állt egy lány, rövid ujjú, fehér vászonköpenyben, úgy hajolt a márványhengerek közé, és a túróba markolt. Morzsolta, méricskélte, egy darabot lecsípett a másik kezével, és bekapta. Elmélyülten majszolta a falatot, aztán átkiabált a helyiség másik sarkában fadézsákkal foglalatoskodó segédnek.

– Teszek én még hozzá egy kis vajat, Jóska bácsi. – Jenő nem is látta, kihez beszél.

– A fokoló szerint már rendben van – mondta az öreg hang a sötétből.

– Lehet, hogy a fokoló szerint rendben van, de én érzem, hogy ez még nem az igazi – derült a lány.

– Maga tudja, Magduska. De nem ingyenbe' van ám a vaj, az édesapja ezt szokja mondani.

– Jól van, na, ne legyen már olyan szőrösszívű – intett a lány, és az asztalon lévő tömbből fakéssel vágott le egy jókora darab vajat. A márványhengerek közé dobta, belehajolt, és kézzel gyúrta bele a sűrű masszába, mint aki érezni akarja az állagát, nem elégszik meg a szemmértékkel, sem a gép keverésével. Alacsony volt, lábujjhegyre kellett állnia, hogy elérje a túrót, karcsú bokája, telt vádlija kifeszült, és minden gyúró mozdulatra pipiskednie kellett.

Jenő elszégyellte magát, hogy leselkedik, és finoman köhögött, de a lány nem hallotta. Ekkor megköszörülte a torkát.

– Elnézést. Jó napot. Herzfeldéket keresem.

A lány ijedten pördült meg, mint aki maga is rájött, hogy a hang tulajdonosa eddig hátulról figyelte.

– Ejnye, hát szólhatott volna!

– Hát maga az? – képedt el Jenő, kalapját gyűrögetve, de közben önkéntelenül elmosolyodott. A lányt látta este a színpadon, miatta forgolódott éjszaka az ágyában, s ette magát, hogy miért nem várta meg előadás után. Nem gondolta, hogy viszontlátja.

– Mármint, hogy ki vagyok én? – kérdezte a lány, értetlenül rázva a fejét. Juhtúrótól ragacsos kezeit két oldalt eltartotta magától.

– Láttam magát tegnap. A Csárdáskirálynőben, tudja – gesztikulált kalapjával a kezében Jenő, és igyekezett így, jelmez nélkül is alaposan megnézni a lányt.

– Tudom, hogy mit játszottunk – biccentett a lány. – De, gondolom, nem a színház miatt jött – tette hozzá pikírten.

– Nem – nevette el magát Jenő. – Valóban. Más ügyben járok. Hanem maga gyönyörű volt tegnap este. És szépen is énekelt.

Magda elpirult. Erre nem akadt semmi éles nyelvű válasza. Meglepte a nyílt bók. Ilyesmit nemigen mondtak még neki. Nem tartotta magát szépnek.

Pillanatnyi tétovázása elég volt, hogy Jenő odalépjen a kúthoz, bedobja a vödröt a vízbe, és erőteljes mozdulattal nyomban fel is húzza. Odanyújtotta Magdának.

– Nem akarja megmosni a kezét?

– De, köszönöm – mondta Magda, és kissé zavarba jött. Sietősen dugta bele a túrótól ragadós kezeit a vízbe. Jenő előzékenyen nyújtotta oda a kút kávájára tett törülközőt.

– Szóval mi járatban van? – kérdezte Magda, miközben a kezét dörgölte. Jenő a törülköző csücskét fogta.

– Itt a tulajdonos? – kérdezte Jenő óvatosan. – Az üzem tulajdonosa.

– A miénk volna – mondta a lány, aki befejezte a szárítkozást, mégsem engedte el a törülközőt. – Apám nevén, de én is itt dolgozom. Elárulja végre, mit szeretne? – kérdezte derűsen. – Vagy valami titkos küldetés?

Jenő nem tudta, mit mondjon. Az igazat megvallva, kevéssé foglalkoztatta most a romlott túró, sőt, egy pillanatra ki is ment a fejéből, miért jött. Úgy tűnt, mintha azért kellett volna idejönnie, hogy találkozzon ezzel a lánnyal, akinek az éles nyelve is szórakoztatta. De ezt mégsem tudta kimondani, ahogy a számonkérésre sem állt rá a nyelve, amiért tulajdonképpen útnak indult.

– Megkukult? – kérdezte a lány, és Jenő úgy érezte, hogy a kifejezés többékevésbé pontosan adja vissza az állapotát.

– Üzleti ügyben jöttem volna – nyelt nagyot.

– Hát akkor mondja, miben segíthetek?

Jenő kínjában elnevette magát.

– Mi olyan vicces? Gúnyolódik rajtam? – nézett végig magán a lány, zavartan simítva végig köpenyén, sebtében ellenőrizve, be van-e gombolva.

– Ne haragudjon, kissé megzavart, hogy magát láttam tegnap a színpadon.

A lánynak felcsillant a szeme, mintha kérdezni is akart volna valamit, aztán csak megismételte: – Szóval miért is jött?

– A túró miatt – mondta Jenő, de nem tudta, mi van vele, feszt csak mosolygott, pedig a negyven kiló romlott áru erre nem adott okot. Csak ez a lány, aki annyira tele volt élettel.

– Ide mindenki azért jön – mosolyodott el Magda, jóval kedvesebben, mint eddig. – Szóval mi van a túróval?

– Az édesapjával kellene majd beszélnem ez ügyben – próbált időt nyerni Jenő, mert nehezére esett volna belerondítani a szépen alakuló beszélgetésbe.

– Hát, ha én nem vagyok elég jó... De akkor várnia kell. Az apám ilyenkor kimegy a juhászokhoz a gomolyáért. Darab időbe beletelik, míg visszaér. Ha sürgős, esetleg utána küldethetek – ajánlotta Magda.

– Nem, nem szükséges – rázta a fejét Jenő, és hozzátette: – Pláne ha addig magával tölthetem az időt.

Magda megint elpirult. Nemigen volt része ilyen bókokban a faluban, nem is akadt ilyen elegáns, stramm férfi a környéken. Vagy ha akadt, az nem az ő köreikből.

– Akkor talán elárulhatná a nevét is – mondta kissé élesen.

– Bocsánat! – vágta össze bokáját Jenő, bemutatkozott, és Magda kezéért nyúlt, hogy megcsókolja. A lány zavartan pislogott körbe, de mintha a segéd elbújt volna, nem látta, merre van. Még egyszer beletörölte ruhájába a kezét, holott az előbb már megszárította, úgy nyújtotta oda, sután, félszegen.

– Magukhoz szállítunk Szegedre, ugye? – kérdezte a név hallatán. Jenő bólintott.

– Valami probléma merült fel? – kérdezte Magda hunyorogva. Tudta, hogy a szegediek hosszú évek óta rendszeres vásárlóik.

Jenőnek imponált a lány választékos beszéde. Nem akaródzott előjönni a farbával. – Sétálna velem egyet, míg az édesapja megjön? – kérdezte.

Magda elképedt. Hétköznap, fényes reggel csak úgy sétafikálni a faluban? Ki hallott már olyat? Máskülönben viszont, ha üzleti ügyben jön, mégiscsak úgy dukál, hogy figyelembe vegyék, mit szeretne a vendég.

– Akkor mégis azt javasolnám, hogy menjünk ki apám után, hátha beérjük őt – javasolta. Mégiscsak kevésbé kellemetlen a falun kívül, Apaj felé kocsizni, mint a dabi főutcán sétafikálni egy idegennel. Befogat a segéddel, addig megkínálja egy pohár borral, invitálta, de Jenő megrázta a fejét. Nem akart bort inni délelőtt. Pohár szódavízzel kínálta, azt elfogadta.

– Egy darab sajtja nem volna véletlenül? Azt szívesen megkóstolnám – akarta ugratni Jenő a lányt, de zavarában Magda komolyan vette.

– Már hogyne volna. Hozok egy kis túrót is.

Jenőnek eszébe jutott, hogy hiszen nem mondta még, mi járatban van, így a viccelődése se érhet célt, de ha már kimondta, kimondta, nincs más, meg kell kóstolnia a juhtúrót. Felrémlett az előző napi romlott túró íze, de nem akart rosszat szólni, így hát belenyugodott, hogy gomolyát tízóraizik.

– Jöjjön be nyugodtan, bemutatom az urat az édesanyámnak.

Jenő készségesen ment utána.

A konyhában egy asszony hagymát vágott. Felnézett, amikor beléptek. Jenő igyekezett legsármosabb mosolyára készülni a bemutatkozáshoz, de amikor nyújtotta volna a kezét, és az asszony csak könyökét adta oda, meglepődött.

– Ő Erzsi – mosolygott Magda. – A dajkám, aki segít nekünk. Jenő udvariasan biccentett és bemutatkozott. Mikor bementek a szobába, Magda hozzátette: – A segédünk felesége. Tudja, ez egy kis családi vállalkozás.

Magda körülnézett a szobában, de a teraszra kilépve, a tornác alól a kertben sem látta anyját. – Lehet, hogy kiszaladt vásárolni – biggyesztette le az ajkát. Attól, hogy hátramenjen a raktárhoz és az emésztőgödörhöz, s ott keresse, visszatartotta valami. – Apám biztos hazajön ebédre – jegyezte meg. – Nem érdemes utánuk menni a határba. De ha gondolja Szinai úr...

– Ne legyen már velem ilyen formális... – biccentette oldalra a fejét Jenő. – Hiszen egykorúak vagyunk, és modern emberek, nem? Ráadásul a szüleink régi üzlettársak. Nyugodtan szólítson Jenőnek.

– Jenő – mosolygott kicsit gunyorosan Magda, és derűs hangulata támadt. Jólesett neki a figyelem és az udvarlás. Nem szerette a saját külsejét, húsos orrát, tömzsi alkatát, kellett a külső megerősítés, hogy tetszik. Az idegen férfi kíváncsiságot, és amit ritkán érzett eddig férfi mellett, bizalmat ébresztett benne.

– Szólíthatom én is Magdának?

– Szólíthat – biccentett a lány.

– Járjunk egyet addig, amíg visszajön az édesapja, Magda. Ha van ideje – javasolta Jenő, és Magda már tudta, hogy elfogadja a javaslatát. Biccentett, talán túl hamar, talán kevésbé bizonytalanul, mint illett volna, ettől a férfi elmosolyodott, amitől viszont neki is mosolyognia kellett.

– Várjon itt. Átöltözöm – lépett be a szobába. Átsietett a magáéba és sebtében előkapott egy virágmintás nyári ruhát a szekrényből, azután visszaakasztotta és egy vászoninget húzott ki, meg egy nadrágot, amit lovagláshoz kapott, de alig használta. Nem szeretett lovagolni, úgy érezte, nem neki való. Már gombolta az inget, amikor átviharzott rajta az érzés: mit játssza meg magát, ha kétszer volt rajta összesen? Mulatságosan nézne ki, ha lovaglónadrágban sétálna. Kirángatott egy hosszú fehér ruhát a szekrényből, de azt túlzásnak érezte: végül maradt a virágmintásnál.

Beszaladt a fürdőszobába, a tükör előtt megfésülködött. Egy kis parfümöt is tett a nyakára és a füle mögé. Szívdobogós izgalma és készülődése leleplezte önmaga előtt: tetszik neki a férfi. Kiszólt az udvarra, hogy mehetnek.

– Ejha! – füttyentett Jenő. Magda elpirult.

– Zavarba hoz.

– Nem szándékom. Csak őszinte vagyok. Vagy a saját zavarom leplezem – mondta Jenő, és kínjában elnevette magát.

– Mesél Szegedről? Milyen a színház? – kérdezte hirtelen Magda. Témát akart váltani, mert zavarta a közvetlenség, de közben olyasmit kérdezett, amit túl intimnek tartott. Nagyon is érdekelte persze a szegedi színház, ahol még sohasem járt, Pesten is legfeljebb húsz előadást, ha látott, de ahogy kibukott belőle a kíváncsiság és a vágy, hogy egy szinte idegen emberrel beszélgessen, szégyellte.

Szólt a segédnek, hogy elmegy egy órára, és elindultak. Jenő mesélni kezdett a színházról, hogy milyen előadásokat látott az utóbbi időben. Mesélt a szegedi társasági életről, az evezősklubról, az úszóházakról, a nyári világ sajátos színhelyéről, a kirándulásokról a Maros-torokba, na meg az Adriára. Fiume és Trieszt táncos szórakozóhelyeivel próbált neki imponálni, ahol olasz, sőt fekete bőrű afrikai zenészek játszanak első osztályú dzsesszt.

Magda szájtátva hallgatta, s közben mutatta az utat. Néha átvette a szót, és kicsit magyarázott, de inkább hallgatta a férfit, és Szegedről faggatta. Tetszett neki a város, amikor ott járt, közelebb érezte magához, mint Pestet. Pest vonzotta, de úgy gondolta, ha választhatna, inkább Szegeden élne: annak méretei, arányai, egész miliője közelebb állt hozzá. Vonzó volt, hogy a Kárász utca és a Széchenyi tér elegáns házaitól, zenés vendéglőitől ugyanannyira lehetett a Tisza-part, mint házuktól a Duna.

Egészen felvillanyozódott. Olyan romantikusnak érezte szót szóba öltő beszélgetésük alatt a főutcát, ahol naponta tucatszor sietett végig piacra, boltba, az állomásra a kocsival, vagy csak a szomszédba, hogy észre se vette, amint lábai automatikusan a sziget felé viszik. Dab szomszédja Dömsöd, a két település határát mindig vitatták, merthogy a két falu összenőtt. A Du-

nához vezető út már a szomszéd községhez tartozott, de ez nem jutott eszébe a közlendők között. Csak a Petőfi-fánál akart szólni, jelezve, hogy a költő itt, ez alatt a vastag fa alatt írta két versét. Az egyik a „Piroslik már a fákon a levél" volt, a másikat nem tudta. Azt is pletykálják, pletykálta ő is, hogy valami érdekeset mondjon, hogy itt is született, de hivatalosan ezt soha nem ismerték el.

Kecses jegenyesor szegélyezte útjukat, a kacsaúsztatóban a vizet békalencse borította. Jobbra a sűrű fák közt egyetlen kőház látszott ide mindössze, távolabb a gáton rogyadozó putrik sorakoztak, egy-egy kíváncsi gyerek leste a világos öltönyös férfit és a nyári ruhás nőt.

Hangulatuk egyre inkább oldódott, nem kellett különösebben erőlködni egyiküknek sem. Jenő többször is megnevettette Magdát, sőt egy ponton belé is karolt. Szerencsére ebben az időben kevesen jártak itt, a dabi szigetre vezető úton, másrészt Magda se aggódott olyan nagyon, mit szólnak. Rég nem érezte ilyen jól magát. Jenő addigra már szavát vette, hogy meglátogatja őt a nyáron, Szegeden, és eljön vele a szabadtéri játékok egy előadására. Magda egyáltalán nem ellenkezett. A részleteket, hogy utazik, hol száll meg, nem gondolta végig, és a részletek nem is tűntek fontosnak, illetve minden megoldhatónak látszott. Jenő a szülei üzletéről is beszélt, nem hallgatva el a nehézségeket sem. Magda megosztotta vele egy-két saját tapasztalatát, hiszen ők Pestre is szállítottak juhtúrót, a Meinlhez, és tucatnyi más, jó hírű üzletbe is.

Amikor odaértek a fához, már némileg jelentőségét veszítette, beszélgetésüknek nem kellettek előre kijelölt kapaszkodók. Magda a rend kedvéért megmutatta, mire Jenő azzal viccelődött, másoknak is megmutatta-e már. Magda elpirult, egy pillanatra elbizonytalanodott, hogy meg kellene-e sértődnie, azután kacéran, bár nem túl eredeti módon, annyit mondott:

– Aki kíváncsi, hamar megöregszik.

Eléjük tárult a Duna-part. Hepehupás út vezetett végig az árvízi töltésen, magas, ezüstös jegenyék szegélyezték ezt is, a parttól távolabb tölgyek sűrű sokasága takarta a kilátást. Magda borzongott az árnyékban, eddig a hátukba kapták a napot. Jenő gálánsan felajánlotta a zakóját, amit Magda szemvillanásnyi bizonytalankodás után elfogadott.

– Nem fog fázni? – kérdezte a férfit.

– Maga mellett? – bókolt Jenő.

Magda elkapta a pillantását. Hirtelen túl sok lett a közelség, túl hirtelen. Átvillant rajta, hogy jobb volna tán elmenekülni, de erőt vett izgalmán. Tudott egy ösvényt visszafelé a faluba, jó fél óra járásra innen, arra mentek. A vízpartról és a nádasról a Tisza-part jutott Jenő eszébe, és a motorcsónakokról beszélt, meg a kielboatról, hogyha meglátogatná a nyáron, kirándulni is szívesen elvinné, és bemutatná a barátainak. Magda hirtelen úgy döntött, hogy valóban meglátogatja, elvégre szállodák biztosan vannak Szegeden, és a Dóm téri szabadtéri színház előadása felcsigázta képzeletét. Fényképet látott már újságban, filmhíradóban a több ezer fős nézőtérről, igazán kíváncsi

volt, hogy fest élőben. Meg volt ijedve hullámzó érzéseitől, de igyekezett, hogy mindebből semmi se látsszon.

– Evezni mi is szoktunk – biggyesztette le a száját, hogy ne legyen annyira elbizakodott a vendég, de azért vigyázott, hogy ne legyen elutasító. Mire a révhez értek, már a családról beszéltek, kicsit panaszkodva a szülők és a nagyszülők régimódisága miatt, és enyhe bűntudatukat erős cinkosság ellensúlyozta.

Sűrű tölgyes árnyékolta be az utat a jegenyék mögött, csak a Duna aranyló barnán szikrázó vizén lehetett látni, milyen erős a napsütés. Jenőnek kedve támadt megmártózni. Mint aki izmaival és sportúszói készségeivel is imponálni vágyna.

– Nem akar úszni egyet, Magda?

– Most? – kérdezte elképedve a lány.

– Olyan szép az idő.

– Nincs nálam fürdőruha – mondta Magda elbátortalanodva, és Jenő úgy érezte, nem illendő tovább mennie. Nem akarta zavarba hozni a lányt, aki – most már meg tudta fogalmazni – minden manírtól mentes egyenességével és közvetlenségével vonzotta.

Mire az ösvényhez értek, mely egy töltésen és egy kis hídon visszavezette őket a szigetről a faluba, Jenőre súlyos kérdések nehezedtek. Komolyan viszont szerette volna látni a lányt, és ezt a tudomására is akarta hozni, mielőtt még visszaérnek a házhoz, ahol, szülei jelenlétében, nehezebben tudta elképzelni a vallomást.

Megszaladtak a gondolatai. Látta magukat a vonaton, ahogy Szeged felé utaznak, ahogy a szabadtéri színpadán ülnek egy nyári estén; látta magukat kielboatban evezve a Tiszán, vitorláson az Adrián, és látta magukat a házuk kertjében. Érezte, hogy csaponganak a gondolatai, ugyanakkor a lány viselkedéséből azt is érezte, hogy mindez nem egészen irreális. Megejtő nyíltsága a magukat illegető lányok után kijózanítóan hatott, és Jenő kétkedését is oldotta, amelyet eddig a házassággal kapcsolatban érzett. Házasság? Hiszen még csak néhány órája ismeri. Szinte semmit nem tud róla.

– Mit mosolyog? Mi olyan vicces? Valami butaságot mondtam? – torpant meg Magda a híd előtt.

– Nem, dehogy! – mentegetőzött Jenő.

– Hát akkor? – a lány a fejét csóválta. – Mi jutott eszébe?

Jenő kínjában maga is megrázta a fejét. De megint mosolyognia kellett. Egész lénye mosolygott.

– Mit kéreti magát? – szegte fel az orrát Magda.

– Ha én azt elmondanám magának, Magduska, lehet, hogy bolondnak nézne – komolyodott el a hangja.

– Az nem fair, hogy kíváncsivá teszi az embert, azután meg titkolózik – fogalmazott élesebben a lány.

Jenő beleizzadt a szópárbajba. Józan esze és vágyai viaskodtak, nem talált kapaszkodót.

– Na, mondja már! – toppantott Magda.

– Az jutott eszembe – mondta Jenő immár mosoly nélkül, a kijelentés teljes súlyát átérezve, megborzongva, elgyengülő térdekkel – hogy maga meg én... Szóval, hogy akár még... – határozottságát elvesztve szalmakalapját tartó kezével széles mozdulatot tett. – Tetszik nekem, Magda. Szeretném újra látni. Nem mondanék most többet, mert tényleg bolondnak nézne. Tudom, hogy ez így, két óra ismeretség után kissé zsenáns lehet, de ezt érzem, és nem gyakran éreztem eddig így... Ezért mosolyogtam, engedelmével.

Belepirult a vallomásba.

Magda szédült, torka elszorult, egész mellkasa bizsergett belülről. Családásként élte volna meg, ha a férfi nem adja jelét valahogy vonzalmának, de szavaiból, melyet egészen eddig irónia lengett át, most hiányzott a kétértelműség. Látszott az arcán, hallatszott a hangsúlyán, a szavain, hogy valami kibillentette egyensúlyából. Könyvekben olvasott eddig ilyesmit, operettekben látta, és talán gyerekkorában érzett hasonlót, de azóta, nagyon hosszú ideje nem. Már kezdett lemondani arról, hogy felnőtt fejjel valaha is megtapasztalja. És akkor jön egy ember, betoppan hozzájuk a semmiből, legfeljebb a nevét hallotta, és másfél órányi beszélgetés után zavarosan vallomást intéz hozzá. Ilyen csak a mesében van.

A valóságban azonban akad még egy-két körülmény, gondolta aggódva, amit tisztázni érdemes.

– És mit szólnának a szülei, ha beállítana magukhoz vendégségbe egy falusi lány? – húzta fel a szemhéját. Öniróniával mondta ki: falusi lány, hiszen nem úgy éltek igazából, mint a falusiak, de mégis: falun, és ez, tudta már, a bőrén tapasztalta: beszűkítette a lehetőségeit.

– Ha maga volna az, azt hiszem, meg lennének elégedve. És minden okuk meg is lenne rá. Azt hiszem – tette hozzá a férfi, ahogy kicsit visszabillent a szédületből.

Elakadt a beszélgetés, súlyos csend nehezedett rájuk, miközben illatozó akácok között ballagtak visszafelé a szigetről a faluba. Jenő mellét feszítette az izgalom, hogy kimondta, amit érzett, s hogy a lány nem volt elutasító, Magdának pedig az rántotta görcsbe a gyomrát, mit szól majd az apja. Egy dolog, hogy férjhez akarja őt adni, és erről gyakran beszél is, igazi aggodalommal telve – mert Magda az apja értésére adta, hogy csak olyanhoz megy, akit ő maga választ, viszont a választással nem sietett –, másrészt azért, ez az ismeretség és érdeklődés neki és anyukának is meglepetés lesz, az biztos. Talán az üzlet érdekére lehetne hivatkozni majd... miért is hasznos a szegedi látogatás, morfondírozott, de már látta magát a színházban, és az előadás után egy elegáns étteremben, ahogy cigány húzza.

Mielőtt a faluba értek, Jenő visszanyerte a magabiztosságát, és úgy gondolta, jobb, ha cselekszik, mintha nem, és az út szélén virágokat tépett, ne-

felejcset és pár szál kankalint, csokorba fogta őket, és a lány kezébe nyomta. Magda elpirult, körülnézett, látja-e őket valaki, majd az üres utcától megnyugodva, csillogó szemekkel megköszönte a virágot, és attól sem jött zavarba, hogy Jenő keze kissé elidőzött az övén.

Magda egyik kezével magához szorította a bokrétát, a másikkal hol eltakarta, hol meg leengedte kezét, mint aki nem tudja eldönteni, rejtegesse-e, vagy büszkélkedjen vele. Izgatottan pásztázott körbe, mintha a férfi szemével vizsgálta volna most a házat, a kertet, és persze ideges volt, merre lehet az anyja, visszaért-e már apja a kocsival. A ház előtt nem látta a teherautót. A garázs hátul volt, csak akkor álltak be, ha délután nem mentek már vele sehova.

Mire a házba értek, már hallotta, hogy odabent ebédhez terítenek, anyja Erzsivel beszél.

– Megjöttünk, anyuka – mondta, és csak ahogy kimondta, hallotta saját szavainak bizalmasságát.

– Kik jöttetek, fiam? – fordult hátra Herzfeldné.

– Vendéget hoztam – magyarázta Magda. – Szinai úr, Szegedről.

– Kezét csókolom – biccentett Jenő előrelépve, de Róza keze tele volt tányérokkal, le kellett tennie, hogy a fiatalember kezet csókolhasson. A terebélyes asszony elismerően vette az udvariasságot.

– És mi járatban van Szinai úr? – kérdezte Róza a virágra pislantva. Magda – maga se tudta, miért – rátarti módon szorította a kis csokrot.

– Herzfeld úr itthon van? – kérdezte Jenő, hogy időt nyerjen. Csak most eszmélt, hogy küldetése voltaképpeni céljáról még nem is esett szó.

– Mindjárt jön ő is. Velünk ebédel Szinai úr?

– Jenő, ha kérhetem. Szólítson a nagyságos asszony Jenőnek.

Róza asszony szeme a virág, lánya arca és Jenő tekintete között cikázott. Azon tűnődött, mi történhetett reggel óta? Hisz csak egy-két órája érkezhetett a vendég. Vagy Magda eltitkolt előle valamit?

– Szóval, meghívhatjuk, Jenő? – próbált nyugalmat erőltetni magára.

– Köszönöm, szívesen veszem.

– Hát akkor, menjenek az ebédlőbe. Magda, mutasd az utat... Jenőnek. Erzsi, hozza kérem a levest! – mondta a cselédnek, aki az ebédlőből jött ki, és levette a kötényét. Libaleves lesz, aprólékkal – fordult Jenőhöz –, utána töltött paprika, ha kedveli. Ha nem, sajnos akkor is az lesz, nem készültünk mással, de esetleg valami hideg sülttel tudom még kínálni.

– Szeretem a töltött paprikát – sietett a válasszal Jenő. Kínosnak érezte a helyzetet.

Erzsi bevitte a levesestálat az ebédlőasztalra, Róza kiment a teraszra, közben Magda egy pohárba tette a virágot, és sebtében az étkezőasztal közepére helyezte. A fehér abroszon, a fehér tányérok között feltűnően virított a nefelejcs és a kankalin.

Jenő nem akart leülni elsőnek, Herzfeld Ármint várta, aki kisvártatva fel is tűnt a teraszra nyíló kétszárnyú ajtóban, fehér vászoningben, rövidre borotvált, őszes tüskehajával, pödrött fehér bajuszával. Kerek fejével, korpulens alakjával hasonlított feleségére. Jenőnek hirtelen eszébe jutott, hogy apja egyszer említette, Herzfeld Ármin és a felesége unokatestvérek.

– Jó napot kívánok! Szinai Jenő vagyok Szegedről.

– Hozta Isten, Szinai úr! Foglaljon helyet – nyújtott kezet Herzfeld, és maga is leült. Magda is elfoglalta a helyét, anyja pedig elkérte egymás után mindnyájuk tányérját, először a vendégét, és levest mert.

– Hogy van az édesapja? És minek köszönhetjük a látogatását?

Jenő pillantása Magda arcára esett, aki elpirult. Herzfeld önkéntelenül követte a tekintetüket, ahogy egymásra néztek, azután összevont szemöldökkel pillantott feleségére.

– Szeretném meghívni Magdát Szegedre, látogatóba – mondta természetes hangon Jenő. Magda elkerekedett szemekkel figyelte, mi sül ki ebből. Róza hol a férjére, hol Jenőre, hol Magdára pislogott. Neki is gyorsabban vert a szíve.

– Ez igazán kedves magától – mondta Herzfeld Ármin. – Magda nagylány, idestova huszonöt éves. Ha szeretne elutazni, mi nem állunk elébe. De, gondolom, nem ezért jött... Vagy tévedek? – nézett a feleségére és a lányára, mintha összeesküvést gyanított volna, de Róza fejrázással jelezte, hogy nem tud semmiről. – Ha jól tudom, maguk még nem is találkoztak személyesen.

– Én tulajdonképpen… még nem – dadogott Jenő – De tegnap este... és aztán ma reggel...

Herzfeld homlokán összeszaladtak a ráncok. Jenő egy bátortalan mosoly után próbált higgadtan beszélni.

– Bocsássanak meg, hogy dadogok. Azt akartam mondani, hogy tegnap este úgy érkeztem, hogy egy szállítmány ügyében... Azután véletlenül láttam azt az operettet az Iparoskörben, amiben Magda kisasszony is fellépett. Akkor azt hittem, sose látom többé – nézett Magdára –, amit nagyon sajnáltam volna. Amikor pedig ma reggel idejöttem magukhoz, összetalálkoztunk, utána hosszan beszélgettünk. És, ha nem tekintik tapintatlanságnak, a jövőben is szívesen beszélgetnék még Magduskával itt vagy Szegeden, vagy ahol Magda kisasszony akarja. Ami pedig a romlott túrót illeti...

– Arról nem is beszélt nekem – vágott közbe Magda, és ijedten pillantott Jenőre.

– Mi van azzal a túróval? – emelte meg a hangját Herzfeld Ármin, akinek a dolgok túl gyorsan követték egymást. Nem értette, hogy most a lányát akarják, vagy rekompenzációt a romlott áruért, netán mindkettőt.

Anyja Magda tekintetét kereste, s amikor időnként elkapta a pillantását, csak azt látta, mint a vendégében: olyan izgatott vibrálást, amilyet nem látott benne még soha. Elszorult a szíve.

– Negyven kiló áru kaputtra ment. Megromlott, Herzfeld úr, és az édesapám ezért küldött ide, magukhoz – mondta Jenő, és közben elnézést kérően nézett Magdára –, de a legkevésbé se szeretném terhelni ezzel az üggyel. Meg aztán, bizonyos értelemben, már kárpótlást is kaptam...

– Nem úgy van az, Szinai úr! Régi szállítói vagyunk a maga édesapjának, és én nem szeretem, ha az ügyfeleim elégedetlenek. A maga ügyéről – nézett Magdára szigorúan, és a feleségére, aki feszülten nézett vissza rá – ettől függetlenül kellene beszélnünk. Ha romlott volt az áru, akkor küldetek másikat.

– És mi lenne, ha azt Magduska el is kísérné? – kérdezte felvillanyozva Jenő.

Herzfeld nagyot sóhajtott. – Nézze, Szinai úr, én nem vagyok nagyon maradi ember, és a lányom örömének se vagyok az elrontója, de nem gondolja... Nem gondolják – nézett Magdára, aki aggódva hallgatta a két férfit –, hogy nem kéne ajtóstól rontani a házba?

– Úgy gondolom, hogyha Magduska...

– Magduska... – szorult ökölbe Herzfeld Ármin keze, s már emelte, hogy az asztalra csapjon, de menet közben lefékezte a mozdulatát, csak vastag és rövid ujjaival kezdett dobolni az asztalon. – Értem én, Szinai úr, a szív nagy dolog, a fiatalság nagy dolog, de mégiscsak egy hete háború van. Maguk nem olvassák a híreket? Meg aztán, ezek a törvények... Két év alatt a második... Azokról se hallottak? Bennünket még nem érintenek, de ki tudja, mit hoz a jövő? – Nem tette hozzá, amire valójában gondolt: gyereket csinálni, ilyen időkben...

Jenőnek, sportember lévén, az ellenállás csak fokozta a kedvét. – Ezért is kell megerősíteni a családot – bukott ki belőle, és lángvörös lett a burkolt ígérettől, de tartotta magát. Ahogy elkapta a küzdőszellem, egyre közelebb érezte magához Magdát, aki szintén paprikavörös lett. Viccelni próbált, hogy oldja a feszültséget, de felindultságában és zavarában indulatosnak tűnt, ahogy megszólalt.

– Azért azt mondhatta volna, Jenő, hogy egy kocsi pimpós túró miatt jött.

Ezek már per Jenő és Magduska? – sápadt el Róza. Aztán arra gondolt megint, hogy még sose látta ilyennek a lányát. Végtére is huszonöt éves. Örülniük kell, ha végre megmoccan benne valami. És talán előbb-utóbb unokája is lehet. Öregesen érzékenyült.

– Talán együnk, mert kihűl a leves – mondta békítőleg. – A többit ráérünk megbeszélni azután is. Annyira talán nem sürgős a dolog – tette hozzá epésen.

WOLE SOYINKA

Ogun Abibimañ, 1976

1976. március 3. Samora Machel, a mozambiki nép vezére bejelentett a világnak egy szimbolikus döntést, amely gyutacsot vetett déli Afrikában: a mozambiki nemzet háborút kezdeményezett a fehérek uralta Rhodéziával szemben.

Ha kevés afrikai tekinti is ezt elsőrendű fontosságúnak a rhodéziai anomália megoldásában, Samora Machel cselekedete mélyebben magától értetődő, mint egy, a végső cél felé mutató utolsó próba, a kontinens felszabadító küzdelmének summázata az embertelenség bástyája, a dél-afrikai apartheid ellen. Leginkább az emberek kollektív akaratának elemi erejű robbanását, ellentmondást nem tűrő megragadását és kinyilvánítását fejezi ki. Az *abibimañ* bennszülöttek már nem igénylik azt az ürességet: Meg fog-e történni még az én életemben? Megtörtént. A többi már történelem.

1976. április

I BEIKTATÁS

Acél zsarolja ki az őserdőket,
a csend megfosztja trónjától a párbeszédet

Az őserdők többé már nem zöldek: viharok
Támadják a pálmafát, a kócsagot és a csigát.
Csupaszon, fellobbanó zsarátnokká lett
Rejtett faiskola sötét szíve sugárzik szerteszét,
A földtömeg vonaglik végtől végig, megfürdetve
És beáztatva zord hangszínekbe.

A faágak összetörnek, földrengés
Lovagol végig az énekek hullámaira,
Szokatlan árvíz, a könyörgések ereje.
Hogyan kanyarog majd, a folyó
A tavakban, a tengerekben, az óceánban
Ér véget. Árvizünk hordalékos ösvényein
Életre támadnak a kiszikkadt magok:

Esők
Tisztítják meg a véres leveleket.

A fegyverek nyele megfosztja trónjától
Az ősi buja birodalmat, a szolgalelkű rónákat.
Valóságosabb gyorsaság, mint a béke szentélye,
prédikálja a fákat, a szavakat és a gyapjút
a kos káprázatában – a kés
Jól simogat, az áldozat elmekegi
Elégedettségének végső rendelését.

Könnyűek, mint az elszáradt levelek: száraikat
Kizárjuk a hulladékból, lefedjük a természet
Útvonalainak zöld reményeit. Ösvényeik zöldebbek,
Ők azok, akik megerőszakolták a régi tárolókat
Acélsínekkel
És vaskeretekkel, elhúzva
Dél felé az Ő nyomdokán Veldbe és Cape-be
Összegyülekezésünk órájára.

Vad igazság, kőkemény eseménynek is
El kell engednie a napot, ha a sötétség
Kell nekünk segítségnek. Egy vad emlék,
Mit hamvak fátylaiban kutatsz,
Kis alagutakat fúr az évek folyamán.
Mártírok csapata robban bele jelenünkbe –
Seregelnek, az élők mellett.

A föld
Szokatlan hangsúlyokkal gyűrűzik
Az idő
Kényszerű menetben borzong
Ogun
A csend igézetében, míg feladatát el nem végzi,
hajtja azt a kovácsot.
A rozsda és a csend kitölti
Ogun tanyája nádfedelét. Elhanyagolt sarkaiban –
kiszáradt föld hantjai, verejtékrongyok, magok,
vetőmag jamnak kárba veszett forrása, halovány napsugár
gomolyag keresése, vezetékek, kötelek –
Elvesztett ültetési évszak. Söprés nélkül a faforgácsok
Szétszóródnak, a faragó munkája otthagyva. Hallgasd.
Vasfába fagyott gesztus, a forma felfüggesztve.

A fejsze az ív pontján, mozdulatlan. A rozsda
birtokolja a vágóélet és a kapát. De figyelj…

Harangjátékok a távolból. Egy ünnepi üllő
Harangzúgásba koszorúzva, ércnyelvével
Belehasít a fehér izzásba.
A Kovács alkarja felemelkedik.
És táncol…
Mintái nem a békét hirdetik.

Ki merné megfékezni ezt a regényes formát,
Ezt a félelmetes beszélgetést a dermedt ércről,
Melyet oly hosszú türelemmel lezártak, s most újra rászorít
Az átlelkesült felemelkedésre? – Tanúvallomás –
Tűzoltást végző bábasszonyok, gyomorégés, lélekkiégés.
Gyökérzetből, állványból és fejhallgatóból – tanúvallomás –
Ki merne
A kalapács és az üllő közé lépni
Ebben a félelmetes kettéválásban?

Hatalmas az Idő, anyaméh gyümölcse zúdul,
A Ciklus folytatódott, a Kézműves keze szétnyílik
Birtokba venni a hegyeket és az őserdőket.
Az emberek érverése és szokásai.
Az újjáteremtés harangszaván imbolyog,
Az eredetre, az egységre emlékeztet, a növekedés,
Az akaratok egybenövésének tanúi –
Sem Isten, sem ember nem engedheti el magát!

Az énekes nyelve kilazult
A dobos hónalja megfeszül
Egy lírai versengés okán,
Ürügyként kitölti szerepét.
Most ez nyilvános ön-elismerés.
Meggyorsítja a jogcímet a trónra emelés eljövetelére.
Oltárszolga minden kézműves mesternek.
Remegések szétáradása feszes membránjából
Ünnepelem őt:

Egy ok, amely végre eljut a megoldásig.
A jóslat egy másik jóslatnál ér véget, amíg
az óraüveget el nem nyelte saját zsémbes dereka,
és a nap bele nem merült

az égen a fekete lyukba.
Idő és tér semleges, a korok bezsúfolják
A síkságokat, és minden a jelenben létezik.

Az istenek szólhatnak istenekről.
A mi isteneink temetkezőhelyeitől megszorítva
Ogun indul, hogy ambróziát vegyen a pogány istenektől.
Túró és tenger-kék vénák bőréből
kikeverte, hogy megkövetelje az elme és a végtag istenítését,
amelynek botrányos bolygója Abibimañ –
Fekete adomány, miután a kozmosz előre kiokádta
meggyötört galaxisait?

Legyenek az istenek elégedettek az istenekkel.
Minden állítás megállja a helyét, ha tesztelik.
Nem beszélhetnek nekünk többet
A meg nem született, a nem örökhagyott jogokról,
Sem a jövendő reményekről,
Jelenünk sürgős felhatalmazásairól.

Csend fogadalmunk mindenki számára megszenteli
A cselekvést, megtöri a gyenge varázslatot.
A fagy feloldódik a Párbeszéd illúziójában.
A boszorkányok pálcái széttörtek, vigasztalás
Szövőmunkásai a törött látnivalók
Kristályüvegében.
Oh, távoli államférfiak, tanácsnokok rövidesen
Szavak hernyógubóinak kelepcéjébe csalnak!
Oly fecsegésből ajándékot csinálni a duzzadt nyelveknek,
Amelyek összetörnek a csizmaszáron, és némaságuk
Vajon bizonyítja-e Párbeszéd iránti vágyukat?

Szankciók követték a Párbeszédet,
Időhúzások játékai.
És a Sharpeville-i mészárlás követte a Párbeszédet
És a Párbeszéd
Hátradőlt, egy kutyuska kutya
Kitért a tüntetés lázas
Ugatása elől –
Mindig a kerítés túloldalán.
Sharpeville
Letisztította a fogait, és *az*

Nem bizonyult alvó kutyának,
Bár a kedves világ hagyta, hadd hazudjanak.

Ogun a mese, aki minden kutyának
Csóválja a farkát, és mindegyiknek megvan a napja.

A Párbeszéd elapadt a tiltakozások házatáján.
A szankciók
Az Érdekek csábító trükkjeinek és ikrének
A Célszerűség száraz szemű művészeteinek
estek áldozatul.
A diplomácia
Déli Zátonyokra futott…

A jogalapok a Bíróságon végzik. A remény
Elmenekült Fokföldről eltévedt – a Jó Remény.
Nem beszélünk többé elméről vagy kegyelemről,
a Fegyveres megtagadta a titkos bár régi tudást.
Verseny idején a szépség nem segíti a bajnokot.
Ellenállás idején az elefánt egymagában áll.
Vadászat idején az oroszlán kegyelme szent.
Repülés idején a kócsag gúnyolja irigyeit.
A viták idején nem beszélünk Ővele
A hét útról. Ogun, aki jóváteheti a rosszat
Kiürítette a vértartályokat a mennyben
Mégis szomjúság tombolt – Olvasom
Az ő vad szépsége fekete szemöldöke alatt,
Olvadt bronz mélyén lángol,
Rögzült távolságokra helyezkedő szemei mögött –
És remeg!

II VISSZATEKINTÉS MENETELŐK SZÁMÁRA: SHAKA

Shaka!

Fekete színárnyalatok adnak helyet
Az acél torkának! A nyugtalan halottak
párbeszédet folytatnak a koponyák és a csontok között
És csengésüket a megerősített falakhoz helyezik –
Sigidi! Senki sem akart megistenült istenségeket,
Ezek, akik betegesen elégedettek a földdel és a fákkal,

Legelőkkel, tavakkal és drágakövekkel, bitorolják
Az emberként létezés akarását, becsmérlik
Az eltolvajlott lakóterületek faji eredetét?

E megszentelésnek az akarása a miénk lesz,
Szent sírjaink, hogy legyenek, szükség esetén, ivóhelyekhez
Csiszolt combcsontok, amint Shaka, ébresztettek.
Meghatározza e létezést újból Ogun ölelésében,
És a világok találkoznak az alapító kiáltással –
Megismétlik a visszatelepülés aktusában – *Sigidi!*

Ròɡbòdìyàn! Ròɡbòdìyàn!
Ògún re lé e Shákà
Ròɡbòdìyàn!
Ògún ɡbo wọ ọ Shákà
Ó di ròɡbòdìyàn!

Noliwe álmai elveszvén, én, Shaka, rettegek,
Hogy a viharban elvesznek az elefántbikák
A hang, amely szétzuhan őrületes pánikjukban,
És remegő térdükre löki le őket.
Trombiták zengtek a tiszteletére, én, Shaka,
Elsüllyedve az Ő fátyol-finom emlékeibe,
neve az volt: Breeze-az-lehűti-Bayete-vérét.

Úgy éreztem, a homok eső mint idegvezeték végződik
Szőrtelen fejemen, és ismertem e léptet
az erdős sziklahegyekből, az idanre-i szakadozott ködökből
A kemencék szíve, a lüktető érc,
Az üllők csapása, félelmetes átmeneti rítusok
Szüret szezonon belül és kívül, remete láb
Illatosítva a földön és valamennyi Abibimañ trágyájában –
A rettegés oly formája, amelynek csendje keretezi a félelmetes
eredetű cselekedetet – Úgy érzem, és tudom, a te lépted
Mint az enyém.

Ròɡbòdìyàn! Ròɡbòdìyàn!
Ògún re lé e Shákà
Ròɡbòdìyàn!
Ògún ɡbo wọ ọ Shákà
Ó di ròɡbòdìyàn!

A kifehérített agyarak boltíveinek boltíveiből,
melynek szellemei lüktetnek, bele a szeles éjszakákba,
én a néma társas létezés nyugalmát keresem. Igen,
Messze nehezebb, mint ahogy királyi gulyák ezeken a tereken
rám zúdították léptük terhét békémre, nyersen és szenvedélyesen,
mivelhogy senki sem sóvárog azért, hogy megmentsen
engem. Amikor a csapos gyökerek az évek során összekapcsolódnak
egybehalmozva a túlságosan szétterült földtömeget,
még akkor is, ha én könnyen
rá tudok támaszkodni, az elme eredményt hozhat
a föld súlya alatt, miközben megsemmisül
gyökereinknek ezen az áttörésén.

– Sigidi! Sigidi!
Sigidi Baba! Bayete!

Még más idők emlékei borzolták idegeimet –
Sigidi! Szandálom taposott a szavannán
Simán mint a bika kihajló bőre.
Ahol megálltam, Ogun, a fűnyíró elvörösödött.
Az *impi*-m lerágta a tövisbokrok tarlóit
Nem hagyott semmit, hogy később az esők beszivárogjanak.

– Sigidi! Sigidi!
Sigidi Baba! Bayete!

Történeteink találkoznak, az erdők egyesülnek
a szavannával. Hagyjuk inni a sziklahegyet oroszlánnal
a vízgödreimnél. Ó testvér szellem,
haldokló szavaim visszhangokat keltenek-e hegyeidben,
amikor a rokonok széles pengékkel illették
Shaka vállát? *Jöttek a fehérek,*
és megragadták a trónomat, de ők nem fognak
Sohasem uralkodni ezen a földön.

Ròbgòdìyàn! Ròbgòdìyàn!
Bayete Baba / Bayete

A termesz nem illik össze
a fekete katonahangyával, mégis termeszek rontották le
kraaljaink házainak őrhelyeit, még akkor is,
amikor üdvözöltük az idegent. Az én feladatom!
Az én feladatom! Oh, az akaratnak messze túl kell lépnie

Kardokon és inakon, emberi stresszen és hűségeken.
Az én feladatom! Az én elragadtatásom! Aztán a képzelgések,
sáskák pora szórta tele az éjszakákat
Egy látomás zuhogott végig a véráramokban…

Bayete Baba / Bayete

Felébredtem, legyek feketére mart sziluett
Míg a halálba rajzanak, sötétségemből
táplálkoznak. Oh, büszkeségem az emberekben! Gyengeségük
Volt a nemzet, amelyet építeném, a földet
Sóvárogtam, a faj álmai, melyek felém intettek
a Sors Hegyének Öldöklés Völgyéből.

Shaka! Shaka!
Bayete Baba / Bayete

Békémre taposol, homokot zuhanyozva
Az elefántcsont gerendák között.
Megértették-e? Tanultak-e belőle?
Megtisztította-e a történelem céljainkat
Mzilikazin túl, Soshanganin túl, Lobengulán túl,
mindegyikük előtt – hazafiak és árulók – előtt
Shaka, az amazuluk anyaméhe.

Shaka! Shaka!
Bayete Baba / Bayete

A feladatnak teljesülnie kell. Létezésünk forrása
Meg kell, hogy tisztuljon a termeszek köpetétől
Magányosan törekszem saját kiteljesedésemre.
Lehet, hogy egyszerű vagyok? A penge ugyan igaznak bizonyult
az árulás ösvényein – bizalmam visszavonom –
ez az üszkösödés terjed, nem Shaka szívén keresztül,
de az ágyékában. A megfonnyadt örökség még mindig kísérti
az amazuluk leszármazottait, üres héjak
féregtől mentesek, a robbantás csírája helyett.

Bayete Baba / Bayete

Vedd vissza magjaimat. Állítsd helyre férfiasságomat.
Kiáltozásukat a halottak házában trombitálják.
A kép ebből az első hiányosságból rajzik elő,

Élők elbitorolták, elrabolták Shaka nemzeti büszkesége
létezését. Ó, Csöndes valaki, csap-gyökereim
várják, hogy a töltésed támpillérré
magasodjék. Állítsd helyre a magjaimat. Vedd vissza
Egy alapító király férfiasságát.

Ròbgòdìyàn! Ròbgòdìyàn!
Ògún re lé e Shákà
Ròbgòdìyàn!
Ògún gbo wọ ọ Shákà
Ó di ròbgòdìyàn!

Ha az ember nem tudja, melyik isten meri állítani, hogy tökéletes?
Azok az istenek, akik bűntudatot éreznek, követelik az ember
megbocsátását – egy alapító király nem merészel többet.
A rémálmom, még nappal, a nap összeomlása volt
Amikor az ember ítéletet szolgáltat isten vagy ember
felett. Shaka volt az összes *férfi*. Lehetett,
Az amazuluk legjobbjaként. Shaka ember is volt.
Igen egy vezér, a tökéletlen isten mellett –
Ha Shaka lennék, kevesebbet kérnének tőlem? –
De mégis egy ember, elképzeltem, a mellkasa megemelkedett.
Az akarat, mely hatalomra segítette a hódító agancsait –
Elég volt. A szokások meghalnak. És az idő súlyosan
Ránehezedik a termeszek által szétzúzott földekre.
Jóval gyorsabb dührohamom leszármazott rokonom
vértócsáiba belerohadt lábam okán,
még igényem van a szandálra, amit viseltem.
A távolság növeli az egymás-nem-ismerést, az Abibimañok
messze szétterjedő földjeiről vendégül látott társaságod kereshet
egy vezért az amazuluk szívében és magához ölelhet
Egy viperát. Vigyázz tehát rájuk. A vipera nem ismer
rokonságot. A vérkötelék, ami hozzáfűz, engedi ezt.
Vigyázz mindre, óvakodj a skorpiótól a nádtető alatt –
Ravaszsága nem ismeri a szégyent.
Jegyezd meg a halálra jutott kereskedőt
A hiéna bűzét, a dögökben forgolódót.
Farkasétvágyú hírnév – Shaka ábrázatáról álmodik.
Kedvesség ismeri a kedvességet, de csak, ahogy az ép ember
ismeri a gennyével teli ujját, a sajátját. Amit tettem
Az Shaka volt, de nem mindig volt Shaka én magam.
A vér démonjai mellett Shaka learatta
Az emberiség nagy szüretjeit, amikor az idő

Bizonytalanul ingadozott, és az értelem átköltözött
Egy másik helyre. Már Shaka, király és tábornok
Csatákat vívott, ritka technikákat talált fel, önmagán
Túllépő látomásokban festette meg a férfiak látványát.
Törzsek szilánkjaiból és bandita erkölcsökből
Az emberek városát a közjó szintjére emelte.
Ez utóbbi, ez a Shaka én vagyok, vágyva kiszabadulni
a maszkokból, a koponyaüregekbe foglalt repedt tükrökből
panga-val egy vigyorért. Megfékezi a földet
gúny-hősiességgel, hulladékot hajigálva a hangyabolyokra:
A világot arra hívják, hogy éljenezzék meg a mester stratéga
Bohóckodását, aki úgy véli,
Valamely földhalom Déllel szemben az élet bitorlóinak
Erődítése, megtámadja és lerombolja azt oly fegyverekkel,
amelyeket az istenek már rég elrejtettek az emberek elől.
Több könny mint nevetés az ősi termekben!
Az amazuluk földjén az emberek gyermekek lettek
Az uralkodó udvari bolondját fordítja a világ felé.
Más épít és mások hódítanak, a sakált
Nevetése vezérré avatja, sokan így értelmezik.
Amikor a tök üres, a csapja hátrafelé
csavarodik, önként bevallva a részegséget.

Bayete Baba / Bayete

Tudom – ki jobban mint én? – az udvaroncok
Kereskedése talpnyalással gyarapodik, mégis kérdezem –
Milyen nyelvek ezek, amelyek idióta mesékkel
Szennyezik a győzelmet? Mely ravasz anyák maszatolják el
A mérgező csalánt *kapok* fával,
hogy megszabaduljanak a szertemászkáló parazitáktól?
Csinálsz majd egy tökfejet, felfuvalkodott vérszopót, egy oroszlánt is,
hogy mélyen beleáshass a fenséges sörénybe?
Shaka nemzeteket épített, az lét új értelmét kovácsolta
De lásd, mint süllyed le az otthon az éjszaka gödréből,
Hogy Shaka árnyékában aludjék –
Egy rohadt hiéna, amint ott ólálkodik
Kivégzéskor az elítélt fölött, gőgösen leszakítva a testet
Az áldozatok közül kötelékeiből?

Bayete Baba…

Beszélj a teendőmről. A látomásomról. Az én emberi városomról.
Őrizkedj az élet-bitorlóktól, akik az amazuluk élő formáiból
Lenyúzott bőrökbe bújtak bele.
Őrizkedj a vigyori fogú udvari bolond maszktól,
melyet rozsdás *panga*-val faragtak. Én megmondtam.

Gondoltam, néhányan gyökeret eresztettek, tüzet is gyújtottak,
Megtagadták a nevet, bitorolták a létezést –
Ezek azok az oszlopok, amelyek
Viselik a föld súlyát, kibányászva a jólétet, hogy a kapzsiság parazsa
Ragyogjon az idegenek szemében.
Hogy megtámogassa hitehagyott rokonok hatalmi vágyát.
Fossziliákból fakad e világnak
Szégyenletes elmozdulása, a föld összeomlása.
A gerincük megegyezik egy új létező világegyetem
Tengelyével, a bukott galaxisok helyett
– mondd, hogy a halottak nem halottak! Örökösei
A feladat eredményének, jövendő világ
Amelynek homlokát az istenek és az ősök adják
Erősítik a mi hatalmunkat – BAYETE!

Ròbgòdìyàn! Ròbgòdìyàn!
Ògún re lé e Shákà
Ròbgòdìyàn!
Ògún gbo wọ ọ Shákà
Ó di ròbgòdìyàn!

III SIGIDI

Sigidi! És közelebbről, szünet, remény
Pecsételés előtt a visszatáncolás ellen – *mfekane*!
Mert ki fogja kimondani azokról a folyamatokról, amelyek
Megfosztják az évezredes fákat nagyságuktól, a leleményeket
szétsugárzásuktól, hogy megsokszorozzák az alkotó emberi tenyeret.
– Kinek a dala állítja – ez háború a vágyakért
Vagy a szerelemért, vagy a nyugalomért, vagy a sóvárgásért?

Nem szabad megbetegedve együtt élni azzal a világgal,
Amelynek retorikája a láthatatlan erőszak,
De erőszakolja azon állítások tisztaságát, melyek
Bennünk laknak, a létezésünkben, és kívül a világ

Ismeretében, megmaradt por, ez volt
Johannesburg, és kőtörmelék, Pretoria –
A fegyvereknek, melyek ezúttal az igazságosság
félelmetes öleléséig terjedtek, ne hagyj szünetet a szeretetben.

Prédikáljon, akinek kell. Én figyelem és tudomásul veszem.
Oh, békés dallamok rémképe, a fülem át van fúrva
És meggyűrűzve csalással és üres frázisokkal. Ogun
Az a fekete koldus, akivel találkoztál, akinek a tálát
Csendben felemelték, majd leeresztették
Szégyenben és ürességben.

Az óra most a teljes érvényesítést sürgeti
Megnevezem Őt – Uzsorás mindenki számára, könyörtelen
A tolvaj kamarákban, az Érték rögzítve,
Visszahíváson túl, ingadozásokon túl.
Megnevezem Őt –
A jóvátételek papja.

És mondd nekem, te, akinek emberi szívében
Megtelepszik a félelem, ez az árnyék
Apokalipszisbe keretezve, mondd, békés szeretet
Ha a szeretet túléli az ostorcsapást, a megvetést.
A néma sikolyok a vérrel megvilágított utcákon.
Mondd, ha a szeretet tovább tart, mint az írás a falon,
A Halál saját falazata rejtett zárkáiban
Mondd, ha a szeretet túléli a póráz végét,
Amelynek súlya, amelynek meséje
még egy arctalanság, durván lesüllyesztve,
Személytelenül megszámozva egy rovátkolt táblán.

A szeretet túl fogja élni a sírfeliratot –
Egy másik kaffir eltűnt, megmenti nekünk a robotot?
A szeretet megelőzheti az elfáradt lövedéket
Hogy birtokba vegye a fekete kétségbeesés szívét?
Emlékezz Sharpeville-re – ne mint egyetlen óra
Aberrációira, hanem évekre és generációkra.

Ha aztán azt állítjuk – a költőnek most nyelve van
az ünnepléshez, ha a táncosok
az ágak fölé szárnyalnak és furcsa dallammal
útnak indítanak egy nyugodt világot – A bosszú
nem az isten, akit ünneplünk, se nem gyűlölet.

Se nem vakság azért a veszteségért, amely követi
az Ő nyomdokát.
Sem a történelem nem ismerésével való keserves leszámolás
az ártatlanok tekintetében. A mi dalaink a végtelen kétségbeesés
elmúlását visszhangozzák, az akaratunkban született áldozatok végét,
nem pedig a gyengeséget magasztaljuk.
Mi a mi évezredes fáink oly készséges ártatlanságának
a végét ünnepeljük.

A krokodil könnyei meghazudtolták a bőrét –
Emlékezz erre. És emlékezz a spanyol Guernicára,
Emlékezz az álmokra, amelyek megsemmisülnek, eszményekre
melyek korunk medencéiben felszínre jutnak –
az elhajtott magzatokra – emlékezz erre. És emlékezz
Lidicére – aztán Sharpeville-re is. Emlékezz,

amikor, biztonságban elhatárolódva, a jámbor bírálat
trónusán ülve a próféta hangja vesz birtokba téged –
teljes anarchia zúdult a világra satöbbi
Emlékezz rá, a félelmetes szépségre a születés ajtajában.

A munka szent – íme bábáink a sötétlő
Borral és a közösség fekete papírpecsétjeivel.
Szolgálni a történelmet, kiszolgáltatni a szöveg
Hiányzó fejezetét. Hagyd az élő gyászt
Későbbre. De ebben az órában,
Az ének keserves feladat a gyászoló nyelveknek
És a doboknak meg kell állniuk, amíg a kezek felemelkednek
hogy gyógyuljanak, és hogy újjáéledjenek;
Most itt van az ének órája, az eksztázis
Órája a táncos lábában. A dobos
Serkentő ütemezései erősítik a szívet.

A klánok tömeglenek hegyről hegyre,
Ahol Ogun áll, íme, egymillió hegyorom,
Sötét bronzok Abibimañ kemencéiben
Egy acélgyűrű a nap ellenében, egy láb
Dobbantása az ősi kiáltásnak – *Sigidi!*

Verseny idején a szépség nem segíti a bajnokot.
Ellenállás idején az elefánt egymagában áll.
Vadászat idején az oroszlán kegyelme szent.
Repülés idején a kócsag gúnyolja irigyeit.

A viták idején nem beszélünk Ővele
A hét útról. Ogun, aki jóváteheti a rosszat
Kiürítette a vértartályokat a mennyben,
Mégis szomjúság tombolt – Olvasom
Az ő vad szépsége fekete szemöldöke alatt,
Olvadt bronz mélyén lángol,
Rögzült távolságokra helyezkedő szemei mögött –
És remeg!

Most, mielőtt a szomorú terek újratermik a veszteséget,
Mielőtt a pajzsok összetörnének, hogy
Kivédjék a törést, most valóban szükség van
Énekre és lírára, és ünnepi ivótökökre,
Italáldozatokra, fohászkodásra az Akarat
Átigazolásához!
Ogun felemelkedőben – most ünnepeljünk együtt!

BIERNACZKY SZILÁRD fordításai

Névmutató (Wole Soyinka)

Ogun = A háború és a kreativitás, a fémek, az utak istene, a jogok helyreállítója, felfedező – ő az, aki elöl megy.

Abibimañ = (kiejtik Abibimaŋként is) Az akanok közül. Fekete Nemzet; fekete népek földje; fekete világ, ami a fekete népek dolgára és ügyére vonatkozik.

Shaka = Az amazuluk királya, könnyedén Afrika legnevezetesebb nemzetépítőjének lenne tekinthető. Katonai és társadalomszervező géniusz, aki élete végéig szenvedett attól, amit mi ilyen távolból csak mániákus depresszionak vélelmezhetünk. Ennek eredményeként a saját népe megsemmisült, ez a történet emlékeztet egy Ogun saját, férfiak közötti vezető szerepében bekövetkező hasonló vétségére. Korunk hivatásos apologétái megpróbálták kritikátlanul ugyanabba a vezetői kategóriába helyezni, mint Shakát, azt a gyilkos bábut, aki a közelmúltban hatolt be arra a területre, amelyet egykor a nagy Shaka taposott. A közelmúltban a Mbongwe-út mentén tapasztalt földrengések Shakát mintegy istenkáromlásként a sírjában egyszerűen felfordították, a rengések lerántották nyugvóhelyéről, a szakadék pedig arra vár, hogy elnyelje őt.

Sigidi = Shaka csatakiáltása. A lándzsa pengéjének éneke, amint szájába kapja: *Megeszem!*

Idanre = Ogun legendás tartózkodási helye – egy sziklahegy Jorubaföldön.

Bayete = A Shakához intézett királyi üdvözlet.

Mzilikazi stb. = az amazuluk törzseinek királyai és vezérei

Panga = széles pengéjű bozótvágó kés (machet)

Mfekane = összezúzás: totális háború

Impi = az amazulu harcosok

Rogbodiyan = Csata a csatában! // Ogun Shaka földjén vágtat. // A csata elszabadult. // Ogun Shaka kezét rázza. // Mindenki a csatában.

Névmutató (a fordító kiegészítései)

Abibimañ = értelmezését lásd a *Fordító megjegyzései*-ben

joruba pantheon = Ogun mint az egyik legfőbb orisha mellett említenünk kell e nyugat-afrikai nagy nép teremtő fő istenét, amelynek három megtestesülése: Olorun, a legfőbb teremtő, Olodumare, az alsóbb egek uralkodója, Olofi, az Ég és Föld közötti összekötő isteni megnyilvánulás, – továbbá Orunmila, a bölcsesség, a jóslás, a sors és az előrelátás szelleme, és számos további férfi és női orisha (istenség), mint Erinlé, a gyógyulás és orvoslás, Esu, az utak, kezdetek, Ibeji, az ikrek, Obatala, az emberi test, a fény, a lelki tisztaság, az erkölcsi igazságosság, Shango, a mennydörgés és villámság férfi istensége, – Aje, a vagyon, Ayao, a levegő, Egungun-oya, a jóslás, Mawu, a nap és a hold jegyében teremtő, Ọbà, Shango első felesége, a házasság, Olókun az afrikai leszármazottak, Ọ̀ṣun, a szeretet, az intimitás, a szépség, a gazdagság és a diplomácia, Oxosi, az erdő, az állatok, a gyógynövényes gyógyítás, Oya, a Niger folyó, a szél, villámlás, termékenység, tűz és varázslat, Yemọja, anya istennő, a nők és az Ogun folyó istensége, védőszentje, patrónusa

Cape (Town) = Fokváros, Dél-Afrikai Köztársaság és az egész kontinens legdélibb sarkában helyezkedik el

impi = nemcsak harcosok, de Shaka ezredeinek is a megnevezése (a zulu uralkodó egyik haditechnikai újítása, hogy ezredekbe sorolta a harcképes huszonéveseket)

kaffir = az afrikansz és arab *kaffer* szóból, a déli afrikai bantu nguni népek (elsősorban zuluk és koszák) becsmérlő, mára rasszistának minősített megnevezése, jelentése kb. 'néger'

kapok fa = Afrika legmagasabb őshonos fafajtája (trópusi dísznövénynek számít mára)

Lobengula = Lobengula Khumalo (1845–1894) az északi ndebele (a történetírásban matebele) nép második és egyben utolsó királya volt (mindkét név jelentése: 'a hosszú pajzsok férfiai', utalva arra, hogy a ndebele harcosok zulu pajzsot és lándzsát használtak)

mfekane (mfecane) = szó szerint: összezúzás, történelmi értelmezésben annak a kaotikus és a bennszülött etnikai csoportok között zajló törzsi háborúk korszakának a megjelölése, amely az 1815 és 1840 közötti éveket jellemezte déli Afrikában. Összefüggött ez azzal, hogy Shaka zulu törzsi uralkodó kegyetlen háborúk során létrehozta az egyesített zulu katonai királyságot a Tugela és a Pongola folyó között. Ez pedig újabb, több irányú küzdelmet és népességmozgást eredményezett.

Mzilikazi = Mzilikazi Khumalo (kb. 1790 – 1868. szeptember 9.) eredetileg Shaka egy ezredese volt, de egy 1823-ban bekövetkezett vita nyomán fellázadt, és évek hosszú során különféle déli afrikai népcsoportokat maga mögé állítva megalapította az egyébként ugyancsak erőteljesen despotikus katonai Mthwakazi királyságot (kb. 1836), amely ma mint a Zimbabwe területén elhelyezkedő Matabeleland ismert.

Noliwe = Shakát saját apja előzvén, mostohaapja, Dingiswayo táborában nevelkedett. A legendák szerint Dingiswayo lánya volt Noliwe, aki Shaka talán egyetlen szerelme lehetett, maga Dingiswayo ezt a kapcsolatot állítólag támogatta. A legendák szerint később Isanusi, a boszorkány javasolta Shakának, hogy ölje meg Noliwet, mert az akadályozza hatalmas kiteljesedését. A kutatók egy része kétségbe vonja egyébként Noliwe létezését.

Shaka = Shaka kaSenzangakhona a dél-afrikai bantu zuluk törzsi királya (kb. 1787–1828), a zulu nemzet megteremtője, aki kemény kézzel, véres csaták árán, rendkívüli kegyetlenséggel terelte egybe a szétszórt zulu törzsi csoportokat. Napjaink szakirodalmában a zulu Napolean nevet is kiérdemelte. Ugyanakkor az afrikaiak számára egyfajta szimbólummá is emelkedett, az afrikai társadalmi erő, történelmi azonosságtudat emblematikus alakjának tekintik.

Soshangani = Soshangane kaZikode (kb. 1780 – kb. 1858), született Soshangane Nxumalo, a Gaza Birodalom alapítója és önmagát megkoronázó királya volt, aki hatalmának csúcsán a mozambiki déli Limpopo folyótól az északi Zambezi folyóig terjedő területet uralta. Soshangane 1825-től 1858-ben bekövetkezett haláláig uralkodott a Gaza állam felett. Soshangane Manukosi néven is ismert volt

Sharpeville = A sharpeville-i mészárlás 1960. március 21-én történt a Dél-afrikai Köztársaságban, amikor a sharpeville-i rendőrök megöltek 69 tüntető feketét. Március 21. ma munkaszüneti

nap az országban, amely tisztelgés az emberi jogok és a Sharpeville-ben meghalt demonstrálók előtt.

Veld = szubtrópusi erdei ökorégió, déli Afrikára (DAK, Lesotho, Szváziföld, Zimbabwe, Botswana) jellemző típus, amelyet a Természeti Világszövetség Bushveld-nek nevezett el, és amelyet az alacsony füves, bozóttal és igen kevés fával borított síkság jellemez. Valójában fák csak néhány helyen találhatók, mivel a fagy, a tűz és a legelésző állatok ugyan a fű növekedését lehetővé teszik, de megakadályozzák a fák növekedését.

A fordító megjegyzései

Kritikusai e poéma megszületésétől számítják a jeles nigériai joruba alkotóművész, Wole Soyinka Afrika sorsával kapcsolatos költői aktivizálódását, előző két verseskötetét (*Idanre and other Poems* / Idanre és más költemények, 1967; *A Shuttle in the Crypt* / Tolongás a sírboltban, 1972) inkább az európai olvasóközönségnek szánt hagyományfeltáró, a régi afrikai világ kultúráját a világirodalomba bevezető költészetnek ítélve.

Soyinka az afrikai felszabadulási folyamat, az apartheid szóval címkézett déli afrikai fehér uralom felszámolásának egyik mérföldkövére reagál. Ugyanis Samora Machel egykori mozambiki államfő 1976. március harmadikán közzétett bejelentése szerint lezárták a Rhodéziával közös határt, utat engedve a felszabadulásért küzdő gerillacsoportok tevékenységének. A költemény alapvető irányultságát illetően erre a tényre fűződik fel a nyilvánvalóan súlyos ítéletet sugárzó, ámbár bonyolult modernista poétikai közegbe csomagolt véleménynyilvánítás.

Vagyis Soyinka költeményét aligha sorolhatjuk a hétköznapi realista politikai dikciók körébe, a három részből álló poémát ezúttal is az afrikai tradicionalizmus gazdag folyondárjai fonják keresztül-kasul, amelyben persze a költő eredeti kultúrájának megfelelően a joruba folklór hagyományelemei kerülnek a középpontba.

A címadó és a vers folyamatában végighullámzó Ogun isten a joruba mitológia egyik központi figurája: a hiedelmek szerint az első földre érkezett ősi orisha, aki fém fejszéjével nyitott utat a többi földre érkező istenség, szellemlény számára. Mint a háború és a vas istene földi életében Ife első uralkodója volt. Hívei szerint benne él a napsugárzásban, szimbólumai a vaseszközök, a kutya és a pálmafa. Soyinka költeményében kétszer is felbukkan kovácsként az élő, működő kovácsműhely megjelenítése során (bár számos más művében is megtalálható). A másik középpontba kerülő emblematikus figurával, a nemzetalapító zulu Shaka királlyal párba állítva az afrikai hagyományos kultúra, illetve a régi afrikai történelem erejét hivatottak felmutatni képletes formában. Mégpedig szembehelyezve a kegyetlen diktatúrákat teremtő déli afrikai fehér föld- és hatalombitorlókkal. (Megjegyzendő, hogy Shaka alakját többek között egy másik versében is felidézi a költő Soyinka, lásd a *Szigidi* c. verset Tornai József fordításában, 1986)

Ugyanakkor a költői szerepvállalás sajátos áthallása, hogy Soyinka mintegy a nyugat-afrikai énekmondók (griot-k) módjára, akik egykor az uralkodók főtanácsadóinak is számítottak, vagyis egyfajta költő-váteszként, Ogun szerepébe helyezkedik bele, amint ez a poéma bizonyos elszólásaiból nyomon követhető.

Az *abibimañ* szó pontos értelme és eredete kideríthetetlen, bizonytalan források szerint vélhetően az akan, illetve twi nyelvben (Ghána) a *fekete nép földjét* jelenti. Tíz évvel e költemény megszületése után létrejött Ghánában egy tradicionalista színházi szervezet, amely az *Abibigromma* nevet vette fel. Nevük saját értelmezésükben: *abibi-*

man = Afrika, a fekete népek földje, *agro* = színészek, *mma*: gyermekek. Ez részben Soyinka poémájának széleskörű hatását mutatja, de visszafelé a szó értelmezésére is bizonyos fényt vet.

A Nobel-díjas nigériai költő, regényíró és legfőképpen színművek megalkotója, Wole Soyinka, amint majd minden irodalmi alkotásában, ezúttal is gazdagon merít az afrikai és főként a hagyományos joruba költészet stílusvilágából és formakészletéből. Elemzői a vadászközösségek költészeti formáját, az elbeszélői és lírai elemeket egyaránt magába foglaló *ijalá*-t jelölik meg fő mintájaként (egyik kritikusa egyenesen: *neotraditional ijala*-t említ), tehát azt a műfajt, amely az egész régi joruba népköltészetet átható műfaji csoport, az *oriki* (dicsérő költészet) műnemébe tartozik.

Mi jellemzi ezt a folklórformát, pontosabban mi jelenik meg belőle Soyinka poémájában?

Az egyik ilyen sajátos verselem az a négy ismétlésben is felbukkanó joruba nyelvű ötsoros (Csata a csatában! // Ogun Shaka földjén vágtat. // A csata elszabadult. // Ogun Shaka kezét rázza. // Mindenki a csatában.), amely afféle névdicséret (Shaka és Ogun tiszteletére), és amely sajátos szerkezeti elemként pl. Nyugat-Afrika legismertebb hőseposzának, a Szungyatának különféle változataiban is megfigyelhető. Más kérdés, hogy ez az utóbbi, immár 800 éves gyökerekkel rendelkező és ma már történelmi azonosságtudatot is képviselő hőseposz, vagyis eme államalapítást feltáró szövegtípus körébe tartozó változatcsoport esetében a Szungyata manding királyt illető névdicsérők értelme erősen elhomályosult, ma már nem igen értelmezhető. (Egyes kritikusok e formulákat egyébként refrénnek minősítik, de ez a megjelölés formatanilag teljes egészében helytelen.)

Mindemellett egy másik szerkezeti elem is a hőseposzokkal állítható párhuzamba. Kétszer is felbukkannak a költeményben az alábbi verssorok:

Verseny idején a szépség nem segíti a bajnokot.
Ellenállás idején az elefánt egymagában áll.
Vadászat idején az oroszlán kegyelme szent.
Repülés idején a kócsag gúnyolja irigyeit.
A viták idején nem beszélünk Ővele
A hét útról. Ogun, aki jóváteheti a rosszat
Kiürítette a vértartályokat a mennyben,
Mégis szomjúság tombolt – Olvasom
Az ő vad szépsége fekete szemöldöke alatt,
Olvadt bronz mélyén lángol,
Rögzült távolságokra helyezkedő szemei mögött –
És remeg!

Meg kell, hogy jegyezzük, ilyen típusú makro-ismétlés csak az eposzokban fordul elő. Gondoljunk az Odüsszeiában arra, amikor a hazaérkező főhős Penelopénak összefoglalja a vele történeteket az általunk kialakított terminológia szerint egy afféle *epikai összefoglaló*ban. De ilyen megoldással találkozunk a sajnos magyar nyelven hozzá nem férhető afrikai nyanga *Mwindo* eposzban is, ahol a főhős ugyancsak csodás és küzdelmes eseményekkel telt cselekménysort összefoglalva idézi fel a vele történteket a nagynénjének hazatérését követően.

E sorokat azonban egy másik fontos formai-stiláris jelenség példájaként is idézzük, mivel az első sorokban könnyedén tetten érhetők azok a parallelizmusok (formai és

tartalmi szempontból is párhuzamos mondatok), amelyek akár az ókori sumer költészettől kezdve máig a világ bármely népköltészetében megtalálhatók. E parallelizmusok mintegy annak a sokféle ismétléstípusnak egy magasabb fokozatát képviselik, amelyek egyébként ugyancsak behálózzák a joruba törzsi költészeti formaalkotás területén oly mélyen járatos Soyinka eme opusát és persze számos más művét is (emlékeztetünk többek között az ugyancsak afrikai, pontosabban zulu nyelvű felkiáltásokra, amelyek helyenként a poémát megszakítják).

Bár az eddigiek is bőségesen igazolják azt az állításunkat, hogy Soyinka esetében, mint annyi más afrikai irodalmi alkotónál, a neofolklorizmus (saját elméleti tételünk szerint, mivel Európán kívüli és lényegében prehisztorikus, vagyis törzsi jellegű forrásokból való merítésről van szó, a neoetnologizmus) jelenségével állunk szemben, érdemes felfigyelnünk arra a többrétegű folklór-felhasználására, amely egyrészt a természeti tájak leírásában, különféle hagyományos emberi környezetelemek felidézésében, másrészt a költői képek ún. érzéki anyagának, kötőszöveti elemeinek népi látás- és fogalmazásmódot felidéző kialakításában nyilvánul meg. *Neo-* abban az értelemben, hogy a modernista költészeti törekvéseknek megfelelően a teljes költeményre ráillik Szegedy-Maszák Mihály találó kifejezése: az elénk táruló költői képek jó része egyképpen a *burkolt jelentésű metaforák* (homályos értelmű kifejezésformák) körébe tartozik.

*

Hadd egészítsük ki rövid verselemzésünket a jeles nigériai irodalmi alkotó életrajzának és műveinek ugyancsak rövid áttekintésével.

Wole Soyinka (1934) a nyugat-nigériai Jorubaföld egyik kisvárosában, Abeokutában született. Apja iskolai tanár, anyja a korai nacionalista mozgalmak egyik jeles szereplője volt. Anyai nagybátyja vezető szerepet játszott az oktatás fejlesztésében, unokatestvére a neves muzsikus, Kuti Fela. Gyerekkoráról a magyarul is megjelent *Aké* című életrajzi regényében olvashatunk. Soyinka maga egyébként már jóval előbb olvasott, semmint hogy iskolába kezdett volna járni, az Ibadani Egyetemre kerülve pedig átélhette az afrikai kultúra önmagára találásának aranykorszakát. 1954-ben Angliába ment, és a Leedsi Egyetemen tanult. Ebben az időszakban írta első emblematikus műveit – lásd: a Mocsárlakók (*The Swamp Dwellers*, 1978) és az Oroszlán és ékszer (*The Lion and the Jewel*, 1978) c. drámákat, a *Telefonbeszélgetés* és az *Abiku* c. verseket –, amelyek azonnal az afrikai irodalom örök értékeivé váltak.

Soyinka 1959-ben, a függetlenség előestéjén visszatért Nigériába, és egy Rockefeller kutatási projekt keretében oktatott az Ibadani Egyetemen. Létrehozta a Maszkok c. színházi csoportot, amely bemutatta új darabját, az *Erdők táncá*t (*A Dance of the Forests*, 1978). Ulli Beierrel megalapította a Mbari Írók Klubját. A *Black Orpheus* és később a *Transition* irodalmi folyóirat szerkesztője lett. 1962-ben Soyinka angol oktatóként tevékenykedett az Ile Ife-i Egyetemen, és 1965-ben hasonló posztot vállalt a Lagosi Egyetemen. Pályafutása során továbbra is tanított, és szervezett színházi csoportokat egyetemi környezetben, Nigériában és az Egyesült Államokban (Emory University és a Nevada University of Las Vegas).

Soyinka eleinte a négritude képviselője, de hamar szembefordul vele mondván, a tigris nem hirdetheti a saját tigrisségét *(tigritude).* (Tegyük hozzá, egy késői cikkében végül is megbékélt a Leopold Sédar Senghor és Aimé Césaire nevével fémjelezhető irodalmi törekvésekkel). Korai színdarabja, az *Oroszlán és az Ékszer* generációk, csalá-

dok és a párválasztás komédiája. Soyinka az afrikai írókkal ellentétben nem foglalkozik írásaiban ekkor a gyarmatosítás elleni harc problémáival. Viszont klasszikus (európai, ázsiai, amerikai) forrásokig visszanyúlva mindig, mint kritikusai állítják, a hagyományos joruba kultúrát állítja előtérbe. Mi több, mintegy *Ogun bhaktá*vá, a vas, a háború és az utak joruba istenévé nyilvánítja magát, akinek mítoszait az *Idanre* című hosszúversben és az *Ogun Abibimañ* című poémában juttatja kifejezésre. Eközben a hagyományokat és a modernitást egybefoglalja. Ogun, a vas istene egyúttal a repülőgépek és gépek istene, Sango, a mennydörgés istene egyúttal az elektromosság istene műveiben.

Soyinka zavarba ejtően, de mindig produktív módon ötvözi a miszticizmust és a társadalomkritikát, a klasszikus tragédiát és a realista részleteket. Jó példa erre a *The Road* (Az út, 1965) c. darabja, amelyben a hagyományos vallásosság, az emberi áldozatvállalás modern társadalmi környezetben tárul elénk.

Soyinka ugyanakkor évtizedeken át (akarva-akaratlanul) az országában zajló politikai élet részese vált. Fiatal éveiben *akarva* társadalmi és politikai aktivista. Részt vesz 1964-ben a nyugati-nigériai sztrájkban. 1965-ben letartóztatják egy kormányzati rádióállomás elfoglalása miatt. A nigériai polgárháború kitörésekor ismét letartóztatják, mert a háború megállítása érdekében találkozott biafrai vezetőkkel, és két évet töltött börtönben, nagyrészt magányos elzárásban, amelynek tapasztalatairól írta nevezetes börtönmemoárját (*The Man Dead* / Az ember meghalt, 1972) és sokat idézett verseskötetét (*A Shuttle in the Crypt* / Tolongás a sírboltban, 1971).

A biafrai háború sok nigériai irodalmi karriert megakasztott. Achebe két évtizeden keresztül nem írt újabb regényt, ellenben Soyinka erőteljesen politizálódott. Nem véletlenül a „felháborodás" a harmadik kifejezés összegyűjtött esszéinek címében (*Art, Dialogue and Outrage* / Művészet, párbeszéd és felháborodás, esszék, 1988). A *Madmen and Specialists* (Bolondok és specialisták, 1971) című és a háborúról szóló színdarab pedig a mély keserűség kifejeződése. Mindezek hatására a politikai szatíra jegyében írja meg második regényét (*Season of Anomy* / A fékevesztettség évada, 1973), amely a nigériai korrupcióról rántja le a leplet, miközben ókori mitológiai elemeket is beépít a regény szövetébe. A regény tömeges erőszakos jelenetei félelmetesen előre vetítik Ruanda vagy Darfur eseményeit.

Soyinka igen szoros kapcsolatba lépett a Népi Megváltó Párttal (People's Redemption Party), és 1983-ban kiadta *Korlátlan Felelősségű Társaság* (Unlimited Liability Company) címmel a politikai vádakat megfogalmazó dalok albumát, a szatíra hegyére tűzve Shehu Shagari rezsimjének korrupcióját.

Eközben ezekben az években vezette az Ibadani Egyetemen a Gerilla Színházi Csoportot, amely afféle „vadászpuska" módjára rövid rögtönzött szatirikus jeleneteket adott elő, nyilvános helyeken, utcákon, piacokon, autóparkolókban. A céltáblák Nkrumah vagy Banda diktatúrái. Ezekből a vázlatokból épült aztán fel Soyinka újabb műveinek sorozata, amely már a *Kongi szüret*ével (1967) megkezdődik, és folytatódik a *Koldusoperá*val (1877), *Az óriások játéká*val (1984) és a *Ziának szeretettel* (1992) c. darabbal. Soyinka egy újabb darabjában (*The Beatification of Area Boy* / Az utcafiú boldoggá avatása, 1993) azt tárja fel, a kicsi alvilági gengszterek hogyan fonódnak össze a felső afrikai vezetők elitvilágával.

Az Afrika legjelentősebb költőjének és dramaturgjának tartott Soyinka azonban persze nemcsak a politikai szatíra képviselője. Kritikusai szerint az alkotó képzelete megújult az 1970-es és 1980-as években, miközben visszatért a gyarmati múlthoz,

amelyet eddig nem vett figyelembe művei témájaként. *Death and the King's Horseman* (A halál és a király lovasa, dráma, 1975) c. művében, amely legnevezetesebb és legtöbbet tanulmányozott alkotása, egy 1940-es történelmi eseményre épül. Soyinka figyelmeztette nézőit, olvasóit, hogy a művében nem kulturális konfliktus, hanem metafizikus válság fejeződik ki azzal, hogy a király lovasa rituális öngyilkosságot követ el a király halálakor, és ezzel tragédiát hoz családjára és közösségére.

Soyinka két jelentős prózai művében a saját gyermekkorának emlékiratát (*Aké*, 1981) és az apja generációjának regényét (*Isara*, 1989) alkotja meg. E művekben a nigériai alkotó visszatér a keresztény kezdetekhez, mielőtt még Ogun híve lett volna. Mindkét könyv egyszerű világot ábrázol, amikor lehetséges volt (még) a hitelesség és a szolidaritás, és a politikai akció konkrét és tiszteletbeli eredményeket hozott. E művek hangvétele nem nosztalgikus, de nem is vitriolos. Az ihlet egy adott hely és a család szeretetéből fakad. Az *Aké* talán inkább emlékirat, az *Isara,* amely ugyan apja és generációja világát idézi fel, inkább regény. Ezt az is aláhúzza, hogy utóbbiban a szereplők nevei kitaláltak, és az ábrázolás módja szigorúan elkerüli a tényszerű pontosság bármiféle lehetőségét.

Soyinka három regénye egyfajta generációs sorozatot képez, mindegyikben a központi kérdés: mi legyen a nemzet. A *Tolmácsok*-ban az azonos nevű szereplők megőrzik távolságtartásukat az őket körülvevő korrupciótól. *A fékevesztettség évadá*-ban Aiyéro emberei, akik nem nevezik meg magukat, idealizált eszméket képviselnek a katasztrófa erőivel szemben. Az *Isara*-ban egy nemzedékkel korábbi világ rajzolódik elénk, az Ilesha-i Szent Simeon Oktatószemináriumban tanultak ex-Illésnek hívják magukat, és egyszerre képesek Isarà városa szellemi középpontját megalkotni, elképzelni és így létrehozni azt az új nemzetet, amelyhez tartoznak.

Soyinka két további önéletrajzi kötetet tett közzé, az *Ibadan – „Penkelemes" évek*-et (1994) és a *You Must Set Forth at Dawn* -t (Hajnalban kell elindulni, 2006). Ezekből kritikusai szerint az derül ki, hogy a világhírű író saját személyiségét tekintve az integritás és a lázadás furcsa keveréke, egyszerre őrült és bátor. Az a mód, amellyel szándékosan a nemzeti és kontinentális történelem középpontjába állítja saját magát, megkülönbözteti őt más önéletrajzíróktól.

Soyinka a költő ugyanakkor prófétaként szólal meg. Görög klasszikusokkal és mai elnökökkel kezet szorítva. Homályos értelmű metaforákkal telezsúfolt stílusa szinte robbanásra készen zúdul olvasójára. A neves igbo kritikus, Chinweizu nyelvezetének nehézkedése okán euro-modernistának nevezte Soyinkát. Soyinka viszont új-tarzanistáknak kritikusait.

A kiemelkedő jelentőségű irodalmi alkotóművésznek az 1990-es években ismét száműzetésbe kellett mennie, miután elítélően nyilatkozott Sani Abacha diktatúrájáról. Nigéria szenvedése a függetlenség óta „hiábavaló váltságdíj" írta Soyinka egy cikkében: Egyelőre úgy tűnik, hogy semmilyen áldozat nem fog véget vetni ennek. Soyinka mindazonáltal verhetetlenül folytatja ellenzéki kampányait.

Tót Endre: Cím nélkül, 1982–1985 (akril, festékszóró, papír 119×100 cm)

BARTALOS TÓTH IVETA

Raf

Raf tizenegy éves, és Párizsban él. Két évvel ezelőtt más, korabeli gyerekekhez hasonlóan ő is egyre jobban vágyott az ünnepek közeledtével egy bizonyos ajándékra. Nem írt a Jézuskának, tisztességes baloldali neveltetésben részesült, így szüleitől egy ipari mágnest kért és kapott karácsonyra. Ez idáig már húsz tonnányi fémhulladékot halászott ki a segítségével a Szajnából. S hogy miért teszi mindezt? Mert senki más nem csinálja.

A parkban ülve nézem a videóit. Határozott vezetőként koordinálja az iszaptól mocskos RAF feliratú pólót viselő felnőtteket. A talált tárgyakat listázza és leméri, majd egy konténermúzeumban állítja ki őket, és az eseményről élőben közvetít az Instagramján. Ő is RAF feliratú pólót visel. A pólója makulátlanul tiszta. Lájkolom, közben elszégyellem magam, amiért annyi tudatosság sincs bennem, mint egy kisgyerekben, de megnyugtat a gondolat, hogy ha egyszer lesz egy lányom, akit mondjuk Szonjának fognak hívni, kaphat tőlem egy ipari mágnest karácsonyra. Gyorsan keresek egyet az interneten és megrendelem. Az ökológiai lábnyomom nagysága mellett mostantól amiatt is szorongom majd, hogy még mindig nincs gyerekem. A padba, melyen ülök, valaki belevéste, hogy Sex. És Love. Felháborodva áthúzom a kulcsommal az előbbit.

Raf egyébként gyakran elképzeli, hogy kerülhettek az általa kihalászott tárgyak a vízbe. Amikor egy pisztolyt, egy kisebb méretű biztonsági trezort és egy robogót talált nem messze egymástól a folyó mélyén, arra gondolt, hogy a tolvaj motorral menekült végig a városon az őt üldöző rendőrök elől, majd megcsúszott, fegyverével és a zsákmányával együtt pedig a vízbe zuhant. Az elektromos roller láttán, melynek kormányára egy csúcsminőségű kamera volt rögzítve Raf rögtön tudta, hogy a gazdag japán fiatal, aki dizájnertáskát, neonszínű oversize ruhát és csíkos térdzoknit viselő barátaival együtt utazta körbe Európát, bizonyára összekeverhette a féket a gázzal. A barátai, hasonlóan csúcsminőségű kameráikkal gondosan rögzítették a történteket, a videókat feltöltötték a közösségi oldalaikra, miközben a fiút a vízirendőrség kimentette, majd megbírságolta. Bár mindene elázott, a bankkártyája szerencsére működött, így a büntetést annak segítségével ki tudta fizetni.

Munka után lassan sétálok végig a városon. A gyalogoshídon egy kopasz, pocakos férfi áll, drága napszemüveget, fiatalos bőrdzsekit visel. Piros sportkocsija az út melletti fűben parkol. Végigmér, ahogy elhaladok mellette, talán még pontoz is, hatnál többet biztosan nem kaphattam, érzem. A híd korlátjának támaszkodva vár valakire. A telefonja megcsörren, a kijelzőre néz, ideges

lesz. Egy hirtelen mozdulattal a füléhez nyomja a készüléket, az a szemüveg bal szárához koccan, a szár eltörik, a szemüveg a vízbe esik. A kurva istenit, kiált fel hangosan, miközben a szemüvegét elnyelik a habok, a vízben egy sziklának csapódik, és a meder mélyére süllyed. Mellette az iszapba ágyazódva egy sörnyitó. Ha Raf erre járna és ipari mágnesével kihalászná őket, arra gondolhatna, hogy a napszemüveges pasas, aki sörrel, valamint egy sörnyitóval a kezében a vízbe zuhant, részeg volt. A piros, magas fogyasztású sportkocsira megvetéssel nézne. A legyúrt fű miatt hangosan sírna. Részeg disznó, mondaná felháborodva úgy, ahogy azt csak egy tizenegy éves francia, baloldali neveltetésben részesült kisfiú tudja. Egy kopasz négypontos, súgnám oda neki. Valódi bőrből készült kabátban.

Amikor az orvosom tanácsára futni kezdek, a híd korlátjába kapaszkodva lihegek tíz perc után. Levegőt alig kapok, de az tartja bennem a lelket, hogy fitt és termékeny leszek. Mikor az okosórámra nézek, és meglátom, hogy a remélt sokezer kalória helyett még csak kétszázat égettem el, az órát dühösen a vízbe hajítom. Te szar, kiáltok utána. Az óra a meder aljára süllyed a sportos napszemüveg mellé. Ha valaki megtalálná, mondjuk megint csak Raf, hiszen a Szajnában már nincs több robogó, pisztoly és trezor, elképzelhetné, hogy egy vérbeli sportoló, konkrétabban sportolónő a hídon pihent meg tizenöt kilométeres reggeli távját teljesítve. Okosóráján a futási statisztikáit ellenőrizte, elérte az e hónapra kitűzött ötszáz kilométeres célt. A mágneses szíj a híd korlátjához érve kioldódott, az óra a folyóba esett. Pulzusa egyenletes maradt akkor is, amikor azt a habok elnyelték. Hazáig újabb öt kilométert futott. Ha arra gondolok, mennyire fittnek képzelhet Raf, már nem is bánom annyira az okosórát és biztos vagyok benne, hogy a következő terhességi tesztem végre pozitív lesz.

A hídtól két kilométerre lejjebb azonosítatlan hajóroncs. A félig kiszáradt folyó medrében rothadó szagú iszap fugázta kavicsokon lépkedek felé. Az orr része az alacsony vízállás miatt könnyen látható. Ma lovagolni vitted a lányodat. A lova neve Herkules. Imádja a répát, az almát széttapossa, ha azzal kínáljátok. Elképzeltem, hogy veletek megyek, viszek egy kiló répát Herkulesnek, de te korainak tartottad még. Megértettem. Te ismered a lányodat és Herkulest is. A répából krémlevest készítek majd, egy hétig eszem egyedül, szoli nélkül is megváltozik a bőrszínem a sok béta-karotintól.

Péntek esténként egy fémdobozba pakolod a rózsaszín Curaprox fogkefémet, a micellás vizemet és az intim mosakodómat. A mosdószekrény legalsó polcára teszed, szürke törölközővel takarod le. Mielőtt hazaindulnék, bezárkózom a fürdőszobába. Kinyitom a dobozt, a táskámból beleteszek egy Hermione figurát, ő a kedvencem a Harry Potterből ugyanúgy, ahogy a lányodnak, egy csomag gumicukrot és egy Tutti Juice-t. Amikor panaszkodtál, hogy ezért az üdítőért nyaggat, titokban vettem egyet magamnak, majd neki is. Tutti frutti íze volt, nagyon ízlett. Kiengedsz az ajtón, siess, kérlek, mondod.

A szemközti parkba megyek, a lakásod ablakait nézem egy koszos padon ülve. Valaki belekarcolta, hogy Love. És Sex. A kulcsommal felháborodottan áthúzom mindkettőt. A terhességi tesztem megint negatív. A szobában felkapcsolod a lámpát, felismerem a sziluetted, Szonjáét és az enyém hiányát. Vidámak vagytok. Szonja kifut, talán épp a mosdóba megy. Elképzelem Rafot, ahogy ipari mágnesével kihúzza a szekrény mélyén lapuló fémdobozt, az pedig tartalmával együtt a lányod lába elé esik. S hogy miért teszi mindezt? Mert senki más nem csinálja.

SZILÁGYI ZSÓFIA EMMA

Édes Szeged, drága Budapest[1]

Miután felköltöztem Budapestre, rendkívül hamar jóban lettem az épületekkel. Hellóval, napszaknak megfelelően jó napottal, jó estéttel, üdvözlömmel, tiszteletemmel, mélységes tiszteletemmel vagy egy lassú biccentéssel köszönök azoknak az épületeknek, amikről tudom, mikor épültek. Hellóval köszönök az 1973-ben átadott Déli pályaudvar új épületének, üdvözlömmel az 1911-ben nyílt Erkel Színháznak, míg biccentek például az 1000 után készült Mátyás-templomnak, még akkor is, ha ma már egy teljesen új épületet áll ott.

Egyszerűen cso-dá-la-tos! Kétségtelen, a legszebb városok egyikébe költöztem. Ha valaki a környezetemben azt állítja Bécs szebb, akkor fel is út, le is út. Nem barátkozhatok egy olyan emberrel, akinek az esztétikai élményei Budapesttel kapcsolatban homlokegyenest ellenkeznek az enyémmel. Pontosan tudom, hogy objektív esztétikai mértékek nincsenek, mégis az esztétikai érzés abszolút és kategorikus volta kényszerít engem olyan határozott és kegyetlen ítéletekre, hogy megtagadjam az olyan emberektől a barátságomat, akik nem látják a nyilvánvaló szépséget. Ráadásul az eszem lusta és lanyha, az egyszerűséget szereti, nem lép át a saját határain. Csak azokat az elveket kedveli, amik a már alapvetően felépített elgondolásaimmal azonosak. De facto nyakas alföldi vagyok, és kész. De hogy kicsit azért túlmutassak a szubjektív és individuális érvényű esztétikai meggyőződéseimen, el kell mondanom, hogy számomra az egyik legjobb érzés, amikor az izgatottan pislogó külföldieket figyelem, miközben azok Budapestet csodálják. Szükségem van rájuk, az ő szemükre, szívükre, tátott szájukra, akadozó sóhajukra, mert ezek megerősítik bennem azokat az érzéseket, amiket a fővárosom iránt táplálok. Mit táplálok... Hizlalok! Van, hogy letelepedek valamelyik nevezetesség elé egy padra, lépcsőre vagy egyszerűen a földre, és a turisták arcát nézem, onnan olvasom le, milyen páratlan helyen dobott le engem a gólya. Figyelem őket, a kipirult arcukat, a fáradt tekintetüket, és anélkül, hogy tudnám, hol kirándultak aznap, melyik hídon mentek át és hányszor, melyik fürdőben pihentek, hol ettek méregdrága gulyáslevest, hol sózták rájuk a gagyi szuvenírreket, pontosan érzem, milyen egyedülálló élményben volt részük. Ha pedig megunom az ücsörgést, de még mindig vágyom tovább nézni a turistákat, sétára indulok Pest nyüzsgőbb utcáiba, ahol biztosan tudom, hogy megfordulnak a jó kaják, a szórakozási lehetőségek vagy a hangulat miatt. Figyelem a kínaiakat, a svédeket, a németeket, az olaszokat, a lengyeleket, a spanyolokat, az oroszokat, ahogy beülnek egy étterembe, kávézóba, kocsmába, mielőtt még rájuk rontana egy pincér. Végigbattyogok a Király vagy a Kazinczy

[1] Részlet a *Szonja* c. regényből, amely szeptemberben jelenik meg a Helikon gondozásában.

utcán, alkalomadtán a Gozsdu-udvarba is betévedek, de azon csak átszaladok, mert egyrészt vidékiként megrémít, hogy fér be ilyen kis helyre ennyi ember, másrészt a legelső alkalommal is csak úgy átsuhantam. És mivel így maradt meg az érzés, azóta is átsuhanva esik jól.

De azért nehogy azt hidd, hogy elfogult és vak vagyok, afféle ,,turistaszemű" vagy szentimentális vidéki, nemcsak az épületek időtlen hangulatát, a történelmet árasztó atmoszférát szeretem, hanem azt is, amikor fúj a szél, és a képembe tolja a város mocskát, ilyenkor egész Budapest recseg a fogam alatt. Ropog a ma, a tegnap, a tegnapelőtt. Amikor óvatlanul sétálok az utcán, szeretem, ha váratlanul megcsap a török kifőzdék forró párát okádó kürtője, a kapualjakból áradó tömény húgyszag, a dohos, penészes pincék hideg szaga. Vagy amikor este olyan rossz kinézetű alakok mellett haladok el, akikkel reggel nyolckor sem életbiztosítás találkozni. Szeretem a soha nem oszló tömeget, ami miatt képtelenség tempósan haladni, de még azt is szeretem, amikor alig járnak az utcán, a szembejövő gyalogos viszont képtelen egy centit is arrébb húzódni, hogy a másik elférjen, és szeretem vasárnap reggel kerülgetni a bulizók hányását csipegető galambokat. Ismerem a Magdolna-, Losonci-, Orczy- és Századosnegyed egyes utcáit, ahova az ember egyedül és este szinte soha, de többekkel és nappal sem szívesen megy. Sértődtem már meg hajléktalanra is, amiért lelépett. Morbid, de elköltözött. Hónapokig a mi kapualjunkkal szemközt lévő padon koldult és aludt felváltva. Rendszeresen vittem neki ételt, italt, napilapokat és könyveket, ruhákat is turiztam neki. Beszélgetni csak nagyon ritkán lehetett vele, sokkal komolyabb ember volt annál, hogy felesleges locsogással töltse az idejét. De hálás volt mindenért. Soha nem volt részeg, nem szemetelt, nem piszkította össze az utcát. Végül egyik nap eltűnt. Matracostól, hátizsákostól, mindenestől. Tudtam, hogy hajléktalanszállóra soha nem menne, és mindig büszke volt arra, hogy életében nem betegeskedett. Attól tartottam, baja esett, megverték, talán meg is ölték. Pár héttel később megláttam Sanyit a Deákon. Matracostól, hátizsákostól, mindenestől… Hatalmasat csalódtam benne! És a giliszták is hiányoznak. Szeged minden esőzéskor tele van gilisztákkal. Térkő ott is van, persze, de nem akadályozza őket, találnak valami kis repedést és felkúsznak a felszínre. Pesten még egyet sem láttam. Talán az elképesztően kevés zöldterület, vagy mire kibújnak a földből, az emberek már szét is hordják őket a cipőtalpukon. De ha már gilisztáknál meg a földnél tartunk, valójában a puszta is hiányzik. Jó volna Budapesten valami jó nagy összefüggő sík terület, egy igazán nagy…

Alföldiként megszoktam, hogy kizárólag előre nézek, mert nincs semmi látnivaló körülöttem. Onnan ismerni fel az alföldi embert, hogy nem néz fel vagy oldalra, lefele is csak ritkán, ha temetésen van, nagy ritkán egy lassú kört leír a fejével. Számára irreleváns, hogy a fej 180 fokban képes forogni. El is felejti, szinte újra meg kell tanulni. Nekem is rengeteg sok időbe telt, mire megszoktam, hogy Budapesten érdemes nézelődni. De máig megesik, hogy

egy hosszú utcán sétálva meredten nézek magam elé. Anya mondta, hogy te is alföldi vagy, és a szüleid is. Nem tudom, hogy a szüleiddel, vagyis a nagyszüleimmel mi a helyzet, de az anyai nagyszüleim úgy éltek le nyolcvan évet, hogy nem nézelődtek. Csak előre, mindig előre. Ha elég sokáig figyelsz egy alföldit, észreveheted, milyen szomorkás ember. A fizimiskája pláne. Az arca olyan megtört. A sok hunyorgás a napon, a szemöldökráncolás beléivódott. „Olyan napszítta a természeted", szokta mondani anyám néha. Ez kvázi a melankolikusnak feleltethető meg, de mégsem. Kicsit árnyaltabb, a különbség érezhető, hangzásra, ízre is. A pusztai lét tapasztalata is generációról generációra öröklődik. A sejtekbe ivódott, ha valami baj van, akkor nincs hova menekülni, mert nincs semmi és senki a környéken. Se hegyek, se erdőségek, semmi, ami a veszély és közéd álljon. Csak a csupasz föld és az öklöd van. És isten sem segít. Talán hébe-hóba megkönyörülne, amennyiben hozzá fordulnánk, de ha megnézünk egy hazai vallási térképet, szembetűnik, hogy ezen a vidéken a legzavarosabb. Van mindenféle vallású ember, de a legtöbb olyan, aki nem hisz semmiben. Meglehet azért, mert a pokolhoz közelebb vagyunk, mint egy hegyvidéki ember. Alulról a lángoló katlan égeti a talpunkat, felülről a nap forralja a fejünket. Ránk Isten és a Sátán egyformán veszélyes. Ennek ellenére az alföldieknél nincs vendégszeretőbb, jószívűbb ember és társaságban is a legelevenebb, de egyedül: totális befordulás.

De visszatérve a fővárosra… Nagyon féltem. Félek, hogy Budapestről lassan kitiltják Budapestet, mert árt neki… Ez valójában már zajlik is, de talán még nem visszafordíthatatlan. Hatszáznyolcvankilencezer étterem, cukrászda és kávézó van csak a belvárosban. Tök egyforma és nagyon trendin drága mindegyik. Az igazi, jó kis családias éttermek, hangulatos bárok megszűntek, minden megszűnt. Ami nem szűnt meg, az el van kerítve, fizetős vagy olyan lepukkant, hogy nem szívesen töltöd ott az idődet. Nyilván azért alakult így, mert a lakók fele nem is itt született, nem ismerték, nem ismerik és nem is érdekli őket a város. Emiatt viszont lassan múzeummá avanzsálják, mutatóba lesz minden, amitől Budapest Budapest. És teljesen elérhetetlen azok számára, akik itt terveznek leélni egy életet. A lakosok kiszorulnak a megfizethetetlenség és az élhetetlenség miatt. Az ember bemegy, meglátja, mi mennyibe kerül, és miután szénné égett, milyen csóró, bánatosan kislatytyog.

Budapest lassan elveszti azt, ami miatt csodáljuk. Sorra épülnek a méregdrága, karakter nélküli, jellegtelen monstrumok, sunyin egy-egy régi, impozáns épület közé húzzák fel őket. Tegnap még egy volt az utcában, ma már három és így tovább. Mert fel lehetne újítani az öreg polgári lakásokat, ki lehetne űzni belőlük a penészt és a pinceszagot, de ehelyett ledózerolják, felhúznak helyére egy újat, abban több pénz van. A korszerűsítésben fele annyi pénz sincs, mint egy építkezésben. Nem vitatom, lehet, hülyeségeket beszélek, nem értek hozzá, de az szent, hogy nem jó az irány. Természetesen ha rajtam múlna, egyik épülethez sem nyúlnék hozzá, renováltatni sem enged-

ném, hagynám a házakat magukra, minden betegségükkel együtt, ami meg a másik véglet… Na de a Budapesttel való felfokozott érzelmi állapotomról egyelőre ennyit. Fogok még beszélni erről sokat, hiszen mostanra már számodra is világossá válhatott, hogy a Dunát is a hátamra tetováltatnám, ha nem félnék annyira fájdalomtól és a fertőzésektől.

ACSAI ROLAND

Mirelit

Most, az előbb a szelekbe hajolt koronája alá a
fáknak kimentem virágokért, lettem a szélnek a párja.
Évszak az évszakot és madarak hangjait variálta.

Én trolibuszra se szállva haladtam a posta felé, te
lányunkkal játszótéren voltál, már látszott a télnek a vége.
Sok verébnek kiolvadt mirelit csipogása ma végre.

Ki viszi, hozza is: ennyi a kért penitencia ára.
Szólama hívja, a tél kiürült üveg, vissza se váltja,
és hazaérne úgy, mintha nem tudná, tényleg hazaért-e,

vagy odakint van az utcákon, és fejét tartja a szélbe.

Akadó szava

Tandori hívása azt jelentette, hogy most minimum fél
óráig megvan a programom bármi is volt a kitűzött

cél azelőtt. Persze akkoriban ráértem monológot
hallgatni tőle a kagylóból – benne a tengere zúgott –,

nem volt gyerek, feleség, csak idő üresen, ami megtelt
általa, általuk később. Nincs már vonalas telefonja

senkinek, és idejük se nagyon. Mire kéne idő ma?
Már az időért vagyunk mi. Ez volt a kilencvenes évek

vége, a kétezreseknek első fele. Régi a nóta,
csendje: te. Mintha talán az idő akadó szava szólna.

BÁGER GUSZTÁV

Beteg a Hold

Egy gondolat motoszkált a fejemben, eredeti, eddig még rejtett, elbújt reflexió. De mihelyst világra jött, fikcióvá merevedett: formát kapott és keretet. Benne volt az eredendő bűn. Te voltál benne, mint trófea. Mint jel. Épp egy poharat mostam el a konyhában, amikor megfogtad a kezem. Letettem mindent, kimentem veled a kertbe és eltűnődtünk. Ennek volt az ideje. Van, amikor nem tudunk csodálkozni, mert annyira gondolati az együttlétünk, hogy féken tartja az ösztönöket. A zöldpatinás tetőkre mutattál, a sárgaréz lemezekre, amiken megtört a napfény. Nézd a Holdat, Gusztáv, véreset hányt a templom tetejére. De hát nappal van, kincsem, hercegnőm. Ne ragaszkodj a realitáshoz, mondtad, jusson eszedbe, mi a víz alatt ismerkedtünk meg, az óceánban, mint két kagyló. Két igazgyöngy? Kérdeztem rá. Nem, élcelődtél, két kutyagumi. Hja! Ocsúdtam föl. Akkor tényleg orvoshoz kell vinni a Holdadat, mert nem is a gyomra készült ki, hanem a bokája. Végre kezdesz érteni, folytattad. És három napig voltál a vágyam királynője. Majd a negyedik nap eszembe jutott egy félbehagyott algebrafeladat.

Golyóscsapágy

Csörötnek. A csillárok csilingelnek. Kimegyünk megnézni a gödröt. Elered az eső. A tektonika szomjas, mondja nagymama. Leöblíti a föld, amit megevett. Saját magát eszi meg, teszi hozzá anyám. Akkor mi, gyerekek, kimegyünk titokban a domb végéhez, s a mélyedésbe bújunk. Megnézzük, mitől olyan mély az éj. A zseblámpa fényében pockok cikáznak. Akkor a Pisti talál egy kerek vasat. Lemossuk a kútnál, alig rozsdás. Egy helyes kis golyóscsapágy, még lehet forgatni. Pisti szerint a Föld másik feléről hullt ide, egy amerikai Cadillac-roncs belsejéből. Másnap nekem adja. Megunta a meséjét. Csinálok neki fadobozt, abba teszem. Öntök rá étolajat, ne felejtsen forogni nekem, ha beszerelem majd a kocsimba. Ha megkapom az Örökkévaló ajándékát, amit álmomban ígért. Egy szekrény nagyságú üvegkifli lesz az űrhajóm. Hurrá, mondja Pisti, amikor ismét a gödörben guggolunk, és újságolom neki az álmom. Lehet-e a hadsegéd. Hogyne lehetne. Akkor megint ömleni kezd az eső, de még idejében kimászunk. Pisti még egyet talál. Szkarabeusznak hívja.

FARKAS ARNOLD LEVENTE

madarak csőre

ablak, pócsmegyer,
huszonegy december
egy, szerda, arra va-
ló a szó, hogy elfedje
azt, ami szó által
nem kimondható, lé-
legzethez jut a ház,
fekete és fehér lehe-
tőségek közül választ-
hat egy szürke

arcok, pócsmegyer, huszonegy
december kettő, csütörtök,
ez a keringő én vagyok,
fekete, fehér és szürke,
valahogy máshogy tapad
hozzá a tekintet,
fekete és fehér, a vágy
szavak nélkül tapintható,
ujjaim lüktetik sorsodat

átok, pócsmegyer, hu-
szonegy december
három, péntek, naplót
ír a tévedés, van
abban valami, nem
találom a megfelelő
szavakat, a vessző he-
lyén elnyújtott hallgatás,
ahogy a fekete
neve a fehér
nevében megmártózik

béke, pócsmegyer, huszonegy
december négy, szombat,
elhagyott maszkok és elhagyott
arcok, szeress bele az elér-
hetetlenbe, angyalba, szűzbe,

tévedések tragédiája történik
épp a színpadon, kacagjuk mégis
a könnyeket, elhagyott álarc
a vers, feketék közt egy afrikai,
lábnyomba gyűlt harmat, genny

cafat, pócsmegyer,
huszonegy december öt,
vasárnap, részekbe
süllyedt egész,
boldogtalan tévedés,
örökkévaló magány,
múltba száműzött hazám,
irgalmatlan kegyelem,
lefelé emelkedem

cetli, pócsmegyer, huszonegy
december hat, hétfő,
idegen szívemet
nem lakja szikra, halott
madarak csőre a csönd,
hóban az angyal lábnyoma,
minden görög láthatatlan,
feltámad a némaság
sebe, mozdulatlan göröngy

GYŐRI LÁSZLÓ

A nyíllal átlőtt varjú panaszolkodása

A nyíl röpült, és ahogy eltalált,
átszaladt rajtam, és egyszerre megállt,
megakadt bennem, tovább nem röpült,
csak társaim tovább, egységben, mint a fürt,
én, egy szem, kihulltam, leszedett fátumom,
kóválygyogva estem le fekete szárnyamon,
még csapkodtam vele, de már olyan bénán,
hogy ez a bicegő repülés szégyent hozott énrám,
meg az is, hogy én, az énekes madár,
mert az vagyok, alkatom, hangszálam arra predesztinál,
úgy károgtam akkor, mint aki énekel
szaggatva, mint hattyú, aki a halállal perel
utoljára, mielőtt meghal, búcsúénekét
zokogja el, én is zokogtam sötéten, éjsötét,
halódva szóltam, míg zuhantam lefelé
a levegőt átszúrva, hogy vérzett is belé,
úgy estem el, hogy az ég is megtagadott,
megtagadta tőlem a légáramlatot,
a szellő is elállt, ellankadt a szellő,
nem tartott már semmi, semmi nem emelt föl,
zuhantam, zuhantam, mint bukott angyalok
buktak le a mennyből, Isten is elhagyott,
elhagyott minden, olyan árva lettem,
én, aki éltem sűrű, nagy seregben,
velük repültem a nagyvároson át
csipkedni a sarjat, a zsenge, álmos gabonát,
fekete zászlónk úgy viharzott, lobogott,
hogy rémülten néztek ránk a bukott angyalok,
alig fértek átzuhanni köztünk,
elsodortuk őket, százakat megöltünk,
a nekik szánt helyre kevesen értek el,
hiába várt rájuk a mélyben Lucifer,
s mi, nem bukott angyalok röpültünk tovább
károgva, feketén a birodalmon át,
este visszafelé a fákra húzódni vastagon,
áthatolhatatlanul tapadva össze a sűrű gallyakon,

kiválasztani egyet is közülünk
a prédalesőnek, túl nehéz, inkább tovarepült,
el a sas, a héja, a vércse, az ölyv,
tegnap se tudott ölni, és ma se ölt a dölyf,
könnyebb elragadni egyet, ha hígulunk, ritkulunk,
kivehetők vagyunk, amikor indulunk
nagy hézagokkal, egyre hézagosabb
a fekete sereg, a komor, fekete had,
a falanksz falanksz ugyan, de a tömör gomoly
hadrendje szétbomol, szétoszol,

így ért el a nyíl, a halálos nyílvessző,
és most zuhanok, halálba menendő,
a nyíl átfúrt, hallom a károgást,
a károgásomat, nem hallok semmi mást,
csak ezt a szörnyűt, ezt a szégyenleteset,
mely ének akart lenni, de a dal odalett,
torkomban nem énekkel halok,
gyalázatosan, csúnyán pusztulok
a röpülő nyíltól, mely kétfelé kiáll,
megragadt bennem végleg a halál.

A lépcső gerincén

A lépcsőn ültek, a partlépcső sovány
gerincén, mint ülnek rossz, kehes
gebén, megülve szőrén, talán még korán,
nem ismerve a lófutást, gyerekes
kíváncsisággal ülnek a gebére,
s meghökkennek, hogy mint vágtat a rétre,

úgy ültek ketten, a fiú meg a lány
a folyóvíz fölé emelt lépcsőzetes
hágón, alant a víz csuklott szaporán,
szürkén, sodrása olyan félelmetes,
hogy beleszédülni is elég a fulladáshoz,
ketten szorosan tapadtak egymáshoz.

Fönt a hídon jártak az autók,
gyalogosokkal vegyest, némelyik megállt,
a vízbe bámult, nézte a folyót,
a házakat, melyek márványhűs paloták
a folyó mentén, sűrűn egymásba szökve,
s kérdezte, ki élhet bennük így örökre?

Nem bánták volna azt se, ha odales
rájuk hosszából az egész lusta híd,
de senki se néz, az ajkuk cserepes
a szomjtól, a szomj egészen megvadít,
s kevés az idő, az ebéd szünetében
esnek egymásnak, és nem maradnak éhen.

Tajtékok járnak pamaccsal a habon,
örvények forognak, a cipzár meghasad,
hersegve kinyílik, szétfut szabadon,
a lány szája is nyílik és megtapad
hosszasan, a fiú mit se bújtat,
egymásból könnyen ki nem szabadulnak.

A lépcső gerincén az idő elszalad,
a folyó megy, megy, hömpölyög.
Ha beleesnék, így jár a gondolat,
a mélybe sodorna, annyira szédülök,
de tartasz, fogsz a lépcső gerincén
csatolva magadhoz, mint fényhez a visszfény.

JUHÁSZ RÓBERT

Skatulya

Átlátszó úton lépkedett, nem volt nála semmi,
maga is az volt, se papírok, se telefon,
csak egy darab törött tükör, melyet a berekben talált,
s melyben egy pillanatra földdel piszkítva
arcát meglátta.

Szédület, sehova tartozás
az imbolygó szabadság, mint gerendán,
egyensúlyozás közben, mikor elengedtünk
minden kapaszkodót.
Ha elgázolnák, mit lehetne látni rajta?
Meg sem tudnánk, voltak-e gyerekei, túlélték-e őt,
szeretett-e, vagy arra az istenverte
rétre csak gombászni járt.

Nem feküdt ott más, csak a letarolt mező,
s a bálákba felcsavarodott kutyavonyítás a falu felől.
Nem kellett volna szájába olyan szavakat tömnie, hogy
örökre, bármeddig, sohasem,
talán nem vált volna orrnehéz csónakká,
s ha kérdezték volna ki ő,
nem csak egy meggyújtott, s immár kiégett fejű,
skatulyába visszatett gyufaszál válaszolta volna:
nem is tudom.

SOS

Elaludtam a parton. Álmomban
sás nőtt bőrömből, lágy gipsz
gesztusok kötöttek roppanva rajtam.
Arra ébredtem, egy ormótlan
madár csipkedi az arcom.

Gyerekkori tanítóm jutott eszembe, az „s”
betűt akarta fejünkbe verni a hattyú alakjával,
elfelejtve azt, hogy nem minden
szárnyas halad jó irányba.

Ha talpra ugrok, felmarkolok egy követ,
hisz ez egy kavicsbánya, és dühömben
odahajítom, el is találom, ismerem magamat,
és bár a sóder felszíne sima, többezer évig
csiszolta egy, azóta rég kiszáradt folyó sodra,
rémülettel tölt el, ahogy három csigolya közül
a középsőt kiüti a lövedék.

Ösztönösen a víz felé menekülne, de törött nyaka
miatt képtelen a felszín fölött tartani fejét.
Örökkévalóság a vergődése.

A strandon felfordulás. Egy nő őrjöngve
gyereke nevét kiabálja, fel s alá rohangál a fövenyen.
A hullámokat figyeli mindenki.
Felpofozná kegyetlenül, ha a homokozóból
végre előkerülne. A vízimentő mosolya reccsenő zománc.

Fehér tollak a porban, én csak el akartam
tévedni benned. Pattanni párat a külszínen
táncolva merülni, a fenekedre heveredni.
Három nap kell még. Itt mindent ennyiben mérnek.
Akkor a puffadás majd megemeli az emlékeket.
Innen kezdődik a felejtés.

HARCOS BÁLINT

Prózaversek

Álom esetében sohasem lehetünk biztosak abban, hogy lépre csal-e bennünket a róka, vagy hogy épp kezünkbe vesszük-e a meztelenségünket, tüntetőn, keresztül-kasul a városon. A hideg talpak nyomorúsága talán elegendő arra, hogy számba vegyük a késztetésünket: mikortól fohászkodunk egy jobb életért – hiszen kezünkbe venni a sorsunkat olyan, mint kenyeret enni a legutolsó házban. Ám esetünkben másról van szó: különvéleményt eszkábálni káros, ha az elnémult szekrények mélyén még föllelhető valami hordalék, hogy fölkotorva azt súlyosbítsuk az amúgy is tehetős jelenünket, el- és megveszve a szagoktól, a zegzugoktól, amelyekből kihullottunk meddőn. A kérdés persze mindig ez: az álom melyik redőjében találunk egymásra? És találkozás lesz-e az?

*

Snake Tornado, a bűnügyi helyszínelő önmagára utaló nyomokat rögzített, ezért bebújt a vágyai kerekei alá, és egy szerkezetben ébredt föl. A szerkezet esőből, szélből és a környező emberekből állt, és nem úgy kell elképzelni, mint egy labirintust, sokkal inkább úgy, mint egy képeskönyvet, amelyből kis ajtók, tükrök és ablakok nyílnak, de amely már szétmállott az esőtől és az őt tapogató ujjbegyektől. A kígyó rátalál erre a könyvre, az álma meglátja őt egy tükrön keresztül, az ajtó rácsapódik, és ő átsiklik egy valóságosabb sivatagba, amelyet a szélcsend O betűje övez.

*

Különös ernyedtség tartja fogva a testet, mintha ez a gyengeség erő volna, az émelygés pedig maga a tisztánlátás. A kedv, a szent kedv így megromlik, szendereg vagy elcsügged – kinek tetszése szerint. Semmi sem áll távolabb azonban ettől az állapottól, mint hogy uralkodjék akár egyetlen józan pillanaton is, a részegség nyomorúságos vakációját sem kölcsönzi a tudatnak – sokkal inkább előérzetnek nevezhetnénk – egy előérzet megnevezése előtti csöndben várakozunk tehát, amely várakozás nem sürget, nem halaszt, talán csak – reményeink szerint – játszik. De *reményeink szerint* játszik-e? És *csak* játszik-e? Amit a gyerek megsző, azt nyomban le is bontja, mégsem mondjuk rá azt, hogy *próbálkozik.*

*

Ha nem a szorongásomra és a kételyeim minél tüzetesebb megfogalmazására fordítanám az erőmet, akkor keresztül tudnék látni az álmaim sűrűjén, amelyben olyan egyértelműen különválik a tétovaság és a kíméletlenség, a vadság és a menedék keresése. Semmilyen egyéb veszély nem leselkedne a

halotti maszkomra, csakis a reflex, hogy hátrafelé pillantgassak, miközben sanyarú ebédemet kanalazom, és a tarkómat végigsimítja egy lehelet. Hogyan is férhetnék közel a szemenszedett hazugsághoz hanyatt egy strandon, vagy egy magánmedence mellett, a Nap szemtől szembe őrületében? Tudja erre bárki is a választ? Szívesen megszöknék ettől a nemkívánt tehertől, hiszen annak mégiscsak az a célja, hogy levessem magamról, nem, hogy átrakjam egyik vállamról a másikra, és úgy, akkor dobjam le, mikor már elfonnyadt, hogy ráébredhessek: a teher terhe nem azzal szűnt meg, hogy ledobtam, hanem hogy kimúlt – még ha nem is azzal, hogy szétzúzódott a kövön, ahová leejtettem, hanem azzal, hogy a vállamon *tartottam.*

*

Tragikus következményeinkkel, háttérben a zuhatagokkal, egyedül az állattal, üldözött keresztúton, szemben a zaklatásokkal, ödéma-szép keresztfüzérekkel, a fűzekkel, nyereménykosár havában, szigorú, szemenszedett hazugsággal, az ő ölében, igen, kalákában edzett hamishamuban jön el a végzet, szegényiskolákban lép a színre, hogy a kerevet fájdalmát csitítsa – vajon? –, jajongva átüsse a sakálképzet szélnek eresztett látomásait – ezek kutyák (vérebek?) –, magyarán: szabadságát. De miféle szabadságát? Szerelmi italok ínyenc kortyait ízlelve, romvárosok eltűnt útjait (kis közlekedők!), hab és tajték porát a széttört amfiteátrum megbízhatatlan, rekonstruálhatatlan vonalain, vonagolva, ha „lélek" (egyértelmű tréfa) vesz rá minket szaladni (elárulni egymást?), futni, futni az elfúlásig, a házig, ahol anyánk vár, kötény, jószagú has, mellek, az idegen-ismerős illat, amelynek megadjuk magunkat, hogy végre belefúrva arcunkat – az arcot – az ölébe, fölsírjunk görcsösen – amitől most folyamok, tengerek tagadnak minket el.

VAJNA ÁDÁM

1789

1.

szebb napokat látott díszoroszlánok
a kőkapu leomló árnyékában.
a megvilágítás hátulról koraesti,
hacsak nem mesterséges.

parasztszagot dobál a szél.
a királyi csapatok még órákra,
káromkodó lovashadosztály
az előkerület mocsaraiban.

néha-néha felsikolt a fák közé bújt
mátyásmadár, kiszalad a lovász kisfia.
tiszta, vívhatatlan ingerek. a határban,
meleg sárban temetetlen férfiak.

a néhány perce még őrzött épelme
zónákra bontja a franciakertet,
tulipánt óhajt hollandiából,
izgatottan toporog az erkélyen.

megcsonkított tuják egyengetik
a puskalövés bukdácsoló hangját,
letaposott kardlevelűek szegélyezte
labirintusba menekül a régi rend.

2.

mezítláb a márványfolyósón
töröttorrú büsztre hugyozol.
nem ezért csinálta a háborút
az isten. a vidék szörnyű,

és egyébként is, mit akarhatott
itt az őrgróf?

dal a bőségről

áporodott őszi délutánokon
a falu határában veszteglő almafákról
szedtétek a gyümölcsöt a zsiguliba.
nézd, mutatott apád egy távolban

omladozó istállóépületre, ott született
a gróf, a szalma között, kék szemű
gyermek, idő sem volt kihívni a bábát.
azok még emberek voltak, csapta le

ilyenkor félkézzel a csomagtartót.
mindig ősz volt, és mindig délután,
a kocsiban hetekig gyümölcsszag.
újévig kerülgetett a hányinger.

HEGEDŰS IMRE JÁNOS

A fogatos halála

Zsolt nagyon szerette a lovakat. Az egyik, a Fecske egyidős volt vele, négyéves, a másik, a Szellő egy évvel öregebb. Törte a fejét Zsoltika, hogy lehet az, hogy ő még kicsi gyerek, s a lovakat már hámba fogják, húzzák a szekeret, a legelőn trappolnak, száguldanak, akár a szél, szántanak velük, minden parancsszót értenek: hájc, gyí, hóóó, csá, zurukk.

El nem mozdult az apja mellől. Fát hoztak az erdőről, rönköt is húzattak a hegyoldalból, hazahordták a gabonát, a pityókát, a sarjút, a szénát, s ha különválasztották a két lovat, Szellő a kapagépet is húzta, a Fecske zabos, mondták, vele nem lehet ezt a munkát végezni, kitapossa a törökbúzát.

Amikor idejük engedte, az apja felültette a Fecske hátára, az meg éppen erre a célra volt alkalmas, ő belekapaszkodott a sörényébe, lépésben haladtak, büszkén nézett le a világra.

Akkor volt igazán boldog, ha őt az apja a ló hátán az ölébe vette, ketten fogták a kantárszárat, s vágtáztak a legelőn. Felsikoltott örömében, mert meglátta, hogy lenn, a harmatos pázsiton fut velük a három árnyék, az övé, az apjáé, a lóé. Áhítat fogta el, misztériumot élt át, amit még nem tudott megmagyarázni, ehhez még nem voltak szavai, de boldog volt, nagyon boldog ebben a hármas egységben. Ő, az apja és a Fecske. Szagot is háromfélét érzett, a ló szaga csípős, orrfacsaró, hallotta az öregektől, a lócitrom szagával tüdővészt gyógyítottak valamikor, az édesapja kigombolt inggallérjából a férfitest meleg, izgató szaga áradt, s a szél virágillatot hozott, sodorta a virágport, a legelők fái, a vadcseresznye, a vadvackor, a vadalma virágzott.

A májusi vágtázásokat szerette nagyon, akkor még éles a fény, nem remegteti a levegőt a nagy meleg, ő is májusban született, az édesanyjától tudta, hogy besütött az ablakon a nap, amikor kipottyant a világra, a fürösztő víz előtt napfürdőben részesült.

Megváltozott Fecske és Szellő viselkedése, ha mellettük volt a gyerek. Hangjuk inkább röhögés volt, mint nyerítés, puha ajkukkal megcsipdesték a fülét, összeborzolták s nyalázták a sárga haját, orrukat bedugták a hóna alá, máskor az ágyékába, majd megpukkadt Zsolt a nevetéstől, úgy csiklandozták.

A két ló miatt kicsit eltávolodott az édesanyjától s a kishúgától, Bözsitől, csak aludni jártak be a házba, igaz, az esti mese nem maradhatott el, azt mindig az anyja mondta édes, puha, bársonyos hangján, legjobban a Hüvelyk Matyit szerette, azt is azért, mert ezt a túlontúl kicsire sikeredett legénykét beleültették a szülei az ökör, máskor a tehén fülébe, ami után olyan csuda dolgok történtek vele, amiktől elállt az ember lélegzete, tátva maradt szemeszája.

– Ej, ha nekem is volna egy ilyen kicsi testvérkém, pont beletalálna a Fecske vagy a Szellő fülébe, csodájára járna a világ – gondolta.

Ilyen furcsa, különös, csodaváró gyerek volt Zsolti, reggelenként arra vágyott, hogy aznap valamelyik álma megvalósuljon, nem, nem királyfi szeretett volna lenni, csupán azért sóvárgott, hogy változzon körülötte a világ, történjen valami, hátha betéved kicsi falujukba egy luxusautó, a turisták szeretik az ilyen eldugott helyeket, s ők bandába verődve futnak utána, nagy port vernek föl a lábukkal, vagy hátha megrendeli valamelyik gazda a községközpontból a traktort, és téglát, követ hord az épülő házához, olyankor, ha segítenek a rakodásnál, felülhetnek az utánfutóra, s harsányan kiabálhatnak kedvükre. Imádta az építkezést, csodálta a medveerős kőművest, hatalmas terméskövekeket rak a fundamentumba, a téglafal rakásához függőónt használ, nehogy az ferdén álljon, egyik szemét behunyja, úgy kukucskál a lógó zsinór mellett lefelé, az ácsok szédítő magasságban illesztik össze a szarufákat, szegelik a léceket, rakják rájuk a cserepeket, ájulás környékezte, amikor órákig nézte ezt a csodát.

Hát van szebb dolog az építkezésnél?

Volt Zsoltnak valamilyen különleges betegsége, vagy inkább valamilyen megfoghatatlan tulajdonsága, révületbe esett olyan dolgok láttán, amikre más gyerekek rá sem hederítettek, elég volt egy cserregő szarka a kerítésük sasfáján, egy mezei pacsirta, ami puskagolyóként lövi fel magát az égbe, és hihetetlen szépségű trillákat énekel, vagy a gólyapár az iskola kéményén, akik érthetetlen gondossággal hordják a patakból, a vizenyős mezőkről az ennivalót a fiókáknak, úgy etetik a csemetéket, mintha emberek lennének. Attól még meg is irtózott, de a szemét mégsem tudta levenni róla, amikor a tehén hatalmas nyelvével lenyalta a megszületett borjúról a nyálkát, a véres folyadékot, a hínáros cafatokat.

Ha így elmerült a látványban, súlytalanságot érzett, különös lebegést, az átváltozás vágya kínozta, szeretett volna ő is szarka, pacsirta, gólya, kisborjú lenni.

Az édesapját elnevezték Viszi Misinek. Azért nevezték el, mert ő volt az egyetlen valamirevaló fuvaros a faluban, ha sürgősen vinni kellett a beteget az orvoshoz, vagy ha berukkoltak a legények katonának, mindig őt fogadták meg, huszonkét kilométerre volt a város és a vasút, azt kellett megtenni egy nap oda-vissza, sárban, hóban, esőben, kánikulai hőségben, s Kende Mihály ment, mindenkin segített, nem a véka pityókáért vagy néhány kupa gabonáért – pénzt nemigen láttak a faluban –, hanem azért, mert nemes szívű volt, ha kellett, éjszaka is befogta Fecskét és Szellőt, s indult, úgy ismerték a lovak az utat, hogy ha ő elbóbiskolt, eltaláltak azok maguktól is oda, ahová kellett. Megtörtént, más faluból jött idegenek kérdezték az utcán álldogáló legényektől, hol lakik Kende Mihály, azok rázták a fejüket, nem ismernek ilyen illetőt, aztán megszólalt az egyik:

– Te, az, ha nem egyéb, Viszi Misi!

Igen, így tudták, így mondták az emberek, Viszi Misi, a csendes, nyugodt zsákfaluban az volt az egyetlen esemény, ha Kende Mihállyal valaki útra kelt. Halálos beteget fektettek a szekér derekába, szerződést is csak a városban lehetett kötni, csak ott volt közjegyző, a sorozóbizottság elé is ott állhattak a regruták, a temetőkert is fenn volt egy magas hegytetőn, a halottas kocsi elé csakis a Fecskét és a Szellőt fogták be, voltak öregek, akik a Szent Mihály lovát emlegették, összekeveredett a szerény fuvaros neve a halhatatlan szent nevével.

Ritka volt az olyan út, amelyről Zsolt lemaradt volna. Ha tele volt a szekér, jól elfért ő az apja mellett az ülésdeszkán, boldoggá tette a férfitest ismerős melege, szaga, a gyeplőt is gyakran átvette, hajtotta a lovakat, kerülgette a gödröket, voltak hirtelen emelkedők, ott meglegyintette őket a korbács hegyével, a lejtőkön keményen húzta visszafelé őket, négyéves létére olyan derék, megbízható kocsis volt, akárcsak az apja.

Végtelenül egyszerű volt Zsoltika világa, de nyugtalan fantáziával teremtett magának egy másikat, egy színeset. Játéka nem volt, játék lett számára minden, ami körülvette, megváltoztak az élőlények, a tárgyak, izzó felhő lett a galambsereg a falu fölött, látni vélte, hogy kiscsikóvá változik a bükkfaszék, a nagytarajú kakas csőréből, ha kukorékolt, aranytrombiták szálltak az ég felé.

Ha egyedül volt, ha nem hallotta senki, beszélni is szokott, megszólította a favágó csutakot, szín alatt a szekeret, a boronát, gyakran vette elő zöld nyelű bugylibicskáját, az hűséges cimborája volt, tanácsokat adott neki, óvatosságra intette, mert ő éppenséggel tilinkót, dorombot faragott. Amikor beindult az agyában ez a fantáziajáték, ahhoz igazította a lépteit, járkált föl és alá, néha ugrott egyet, mintha sánc lett volna előtte, máskor a sarkára állt, úgy bicegett, ami komikus, sőt nevetséges volt, többször megszidta az istálló falán a szegen lógó korbácsot, miért csapkodja kedves lovait, ilyenkor az arca átalakult, kemény lett, az izmok megfeszültek az állán és a nyakán, szemöldökét összevonta, de önfeledten kacagni is tudott, ha azt látta, hogy a pulykakakas túlságosan felborzolja a tollát, kivörösödik a nyaka, két szárnyával szántja a földet, s blub-blub-blub hangjával szidja a világot, amivel senki sem törődik.

Szája akkor futott szét vigyorgásra, amikor a kutyájuk egyetlen ugrással fölrepítette a csirkék kevertjére rágyűlt verébsereget, úgy kell nektek kenyérpusztítók, mondta, keressetek magatoknak más élelmet, van bogár, hernyó elég a mezőn.

Arca megszépült, huncut mosoly költözött világoskék szemébe, mert észrevette, és hosszasan követte a tekintetével a két fehér pillangót, libegtek, röpködtek a bokrok fölött, csókolóztak.

Jól, nagyon jól érezte magát ebben az egyszerű, szép, tiszta világban, amelyben nem történt soha semmi, de minden megváltozott az ő fantáziájának kaleidoszkópjában. A misztérium nemcsak a templomok tömjénfüstjé-

ben következik be, otthon van ő az istállóban is, csak kell egy olyan személy, aki meglátja azt.

A külső világ zavarta meg ezt az idillt. Furcsa ruhába öltözött idegenek kezdték járni a falvakat, egyiken bőrdzseki, a másikon ballon- vagy lódenkabát, és aláírásokat gyűjtöttek. Ilyent még nem látott a világ. Mondták is az öregek, ők két világháborút vészeltek át, az orosz fogságban az maradt életben, aki a konyha mögötti szemétdombon pityókahéjat gyűjtött magának, s a kályhán megpirította. De aláírást gyűjteni? Normálisak ezek?

Aztán lassan, lassan megvilágosodott az elmékben, azért kell aláírni egy nyilatkozatot, hogy elvehessék tőlük a lódenkabátosok a földeket, a szőlőket, az állatokat, a felszerelést, a szekeret, az ekét, a taligát.

Zsoltihoz is eljutottak a hírek, de arra intette az édesanyja, nehogy rosszat szóljon az elvtársakról, mert akkor elviszik az apját, azt kell mondani, hogy az aláírással belépnek a boldogság kapuján. Úgy hívják ezt a mennyországot, hogy kollektív, a falu szája szerint kollektíva.

– Ha nem ért valamit a buta paraszt, meg kell magyarázni nekik.

Ez meg a bőrdzsekisek szava volt.

Egyik gyűlés a másikat érte, se kultúrház, se néptanács nem volt a falucskában, a négyosztályos elemi iskola nagyterme lett a színtér, az új élet összekovácsolásának a műhelye. Itt magyarázták, osztották, szorozták az új világ igazságait.

De jártak házról házra is. Amikor beült Viszi Misi a tisztaszobába két ballonkabátossal, Zsolt a ház mögé lopakodott, nyitva volt az ablak, s hallgatózott.

Éppen a két ló, a Fecske és a Szellő sorsát vitatták.

– Vigyék mindenemet – mondta az apja –, de a Fecskét és a Szellőt nem tudom beadni a közösbe. Értsék meg, ideggyenge a fiam, annyira szereti ezt a két állatot, nem tud meglenni nélkülük. Amikor kivezetik őket az udvarunkról, én már vehetem is meg a koporsót a gyermekemnek.

– Hát ezt jelenti az aláírás – borzadt el Zsoltika. – A két drága jószágot akarják elvinni, s őt a legnagyobb örömtől, a lovaglástól megfosztani.

Iszonyatos indulat és gyűlölet lobbant a lelkében, átalakultak a lódenkabátosok, kígyófejek nőttek ki a gallérokból, vaddisznó agyarak a szájakból.

Közel egy évig tartott az alku. Már csak három gazda volt a faluban, akik nem írták alá. Nekik a Nagyerdő mögötti szántóterületeket mérték ki, ahol a vadak egy szem termést sem hagytak meg, kitúrták, lerágták, lelegelték, összetaposták.

De a szervezőbizottság, a néptanács, a párt úgy érezte, félmunkát végeztek, senki sem maradhat ki abból, amit az egész ország akar, ezért rafinált kínzásokat találtak ki, se éjjele, se nappala nem volt a három gazdának.

Kende Mihályt igazán könnyű volt nyakon csípni, ott a fogat, ő a vidék legjobb fuvarosa, csak vigye, hordja a megyétől kiküldött elvtársakat –

rendszerint szekus vagy aktivista érkezett onnan –, szinte naponta dörömbölt az ablakán a falu baktere, a küldönc:

– Befogni hamar, Misi, menni kell az állomásra, ekkor és ekkor érkezik a tartományi elvtárs a vonattal – dörmögte bagótól rekedtes hangján.

Ha esett, ha havazott, menni kellett. Falutársaitól megkapta fuvar fejében a véka pityókát, a fél véka szemes gabonát, de ezek még meg sem köszönték, amikor leugrottak a szekérről.

Már túl volt Zsoltika az ötödik életévén, már mindent tudott a boldog, új világról, amikor farkasordító tél, hideg szakadt a falura, a vidékre. Kende Mihály elővette a szánt, azzal könnyebben hordhatja az elvtársakat, téli patkókat veretett a lovak lábára, hogy ne csússzanak, sajnos, a posztókabátját nem volt mivel lecserélni, vásott volt az már, kopott, gyér, még az apjától örökölte.

Egyik útján nagyon megfázott. Két elvtársat kellett elhozni a vasútállomásról, azoknak az orra hegye sem látszott ki a bundákból.

Másnap Viszi Misi ágynak esett. Nem tudott felkelni. Félrebeszélt a láztól. A lovait szólintgatta.

Szél indult, hatalmas hóhegyek takarták be az utat, se ember, se állat ki nem tudott törni a zsákfaluból. Akinek volt elég fája, az tüzelt, akinek nem volt, átköltözött rokonhoz, szomszédhoz, baráthoz.

A falu a hóba, az emberek a gondokba süppedtek.

S Viszi Misi küszködött a halállal. Keménykötésű, erős ember volt, nem adta könnyen az életét. A felesége cserélgette rajta a vizes lepedőket, s fekete retek levét itatta vele. Ennyi tudományuk volt tüdőgyulladás ellen.

A tiszteletes úr úrvacsorát adott Kende Mihálynak, imájában gyógyulást kért az Úristentől.

Akkor halt meg, amikor meglágyult az idő, elolvadtak a hóhegyek, véget ért a karantén.

Nemcsak a faluból, hanem az egész vidékről sereglettek az emberek a temetésre. Hollófeketében az asszonyok, a férfiak fehér harisnyában, fehér ingben, fekete, vitézkötéses kabátban, fényesre vikszolt csizmában.

Koszorút még az özvegy sem tudott rendelni, messze volt a város, és az ő drága ura pusztulásával elszakadt az egyetlen szál, ami összekötötte kedves falujukat a külső világgal. De minden asszony hozott pelargóniát, rezedát, majoránnát, szegfüvet, árvácskát, jégvirágot, violát, mindent, ami cserépedényben, ablak párkányán, télen is nyílik.

Mivel enyhült az ájer, a nyújtópadot az udvaron állították fel, nem fért volna be a tömeg a házba. A halott mellett ült a félájult özvegy, a leányka, Bözsike – ő alig tudta felfogni, mi történik velük –, és Zsolt, aki már gyermekfejjel kijárta a bolsevista iskolát. Iszonyattal, üveges szemmel meredt maga elé.

Megkezdődött a gyászszertartás. A lelkész imára kulcsolta a kezét, halkan, de érthetően mormolta a szavakat. Daliás alakján megfeszült a fekete palást.

Hosszú karjait magasba emelte, üdvösségért könyörgött az elhunyt testvér lelkéért. És akkor a tömegből kivált, előre tolakodott a néptanács elnöke, a párttitkár, a helyi román milicista és egy szekus a megyétől. Bizonyára szólni akart közülük valaki, el akarták játszani a bohózatot.

Áramütés érte Zsoltikát. Felugrott a koporsó mellől, nekirontott az elvtársaknak, rúgta a lábuk szárát, bokszolta a hasukat, süvöltött a hangja, mint Dávid parittyaköve:

– Takarodjatok innen, büdös kommunisták! Megöltétek az apámat. Hogy mertetek ide jönni, ahol emberek és nem farkasok gyűltek össze? Aláírás kellene nektek a halottól is? Az én édesapám aláírás nélkül jut be a mennyországba. De ti mind pokolba kerültük, ott is helyetek. Rablók! Gyilkosok! Sehonnai bitangok! Dologkerülők! Sátánfajzatok! A nép ellenségei!

Extázisba esett Zsolt, eszméletét vesztve ordított, tépte, rúgta az idegeneket, azok tehetetlenek voltak, akkor látták az emberek, milyen gyávák, a nagy tömeg előtt nem mertek visszaütni, meghátráltak, elvegyültek a tömeg között, az szétnyílt előttük, mint a Vörös-tenger a zsidók előtt.

A tiszteletes hatalmas karjaiba vette Zsoltikát, a palást egyik szárnyával betakarta, lecsendesítette, része lett ez is a gyászszertartásnak.

A falu megrettent, riadtan nézték a gyermeket gyámolító papot, és arra gondoltak, mi lesz holnap, mi lesz ezután, még soha nem merte senki büdös kommunistáknak, rablóknak, gyilkosoknak nevezni az elvtársakat.

Ezekkel a súlyos gondolatokkal bandukoltak ki a hegyre, ahol a rövid halotti beszéd után két kötélen leeresztették Viszi Misit az örök hazába.

Ez volt a legrövidebb útja.

Csak három nap után jött ki a mentő a megyei kórháztól, azt mondták, terápiára szorul Kende Zsolt, gyógyítani kell.

Szárnyra kapott a hír, javítóintézetbe került.

A két lovat, a Fecskét és a Szellőt kivezették az istállóból, s becsapták a kollektív gazdaság elegybelegy csordájába.

MOHAI V. LAJOS

Fejezetek egy életrajzból

AHOGYAN Ő LEÍRTA, AZ IDŐ OLYAN ARCÁT MUTATTA

Ahogyan ő leírta, az idő olyan arcát mutatta: „*Ősz volt, késő október, esős és borús. A szél a nyárfák leveleit tépázta, rohamokban. A levelek a magasba szálltak, meg oldalra, akár a repülőgépből kihajított szórólapok, utána földet értek.*"

Régen történt; egyre hűvösebb napokra ébredtünk, emlékszem, hogy az Árpád-hídon villamosoztam hazafelé. Az idő tájt Aquincumban laktam, egy épülő lakótelepen a Római-part közelében. Két éve költöztem oda, néhol még sártengeren kellett keresztülbukdácsolni, túl hosszúra nyúltak a közüzemi munkák, árkok és gödrök szegélyezték az utat, fölkunkorodó fekete kábelek kérdőjelként álltak ki a földből, kavicsos, agyagos törmelékhegyek, közöttük botorkáltunk idegen szigetlakók; olykor csupa latyak volt a cipőm, mire hazaértem. Az újonnan vásárolt lábbelimhez a Rakamazi Cipőipari Szövetkezet az alábbi cédulát mellékelte.

„Tisztelt Vásárlónk!

Lábbelijének ápolására néhány tanácsot kívánunk adni!

A lábbeli boksz felsőrésszel és bőrtalppal készült, amely nedves időben huzamosabb ideig történő viselés esetén a bőrtalp átázhat!

Viselet után a lábbeli fejrészét tömjük ki papírral, hogy a hajlási ráncok kisimuljanak.

A felsőrészről a szennyeződést puha textiliával kell eltávolítani, ezután a felsőbőr színének megfelelő cipőkrémmel kezeljük, és enyhe dörzsöléssel puha textilanyaggal fényesítjük.

Termékünk a megfelelő ápolással tartósan viselhető.

Sokat esett, mégis felejthetetlen képekkel ajándékozott meg bennünket ez a különös ősz. Az én korosztályomat testközelről először érintette meg a történelem szele. Október huszonharmadika előtt jártunk; a késő Kádár-kor szemfüles posztkommunista statikusai a rendszer megtámasztása helyett privát életük kimentésében serénykedtek a romok alól, a rendszerváltók pedig az 56-os emlékmű oszlopát ácsolták a romok között, néha éppen a romok közt eltévedve. Az átalakulás főszereplői ott járkáltak szabadon a szobáinkban, de nem bántuk, és nem gondoltuk azt, hogy ne lenne ott keresnivalójuk. A hallgatás és elhallgatás kárpitja fölszakadt, ezt ugyan nem minden szorongás nélkül éltük meg, de dacoltunk a felemás érzéseinkkel, és igyekeztünk elhessegetni a múlt ólálkodó árnyait. Izgalommal olvastuk a letűnt kor gyászjelentéseit, amellyel elhalmoztak bennünket a szabadon kattogó nyomdagépek.

Most azonban másról akarok beszélni.

Az a nap is undok volt, vizes, hideg és sáros, a felhők alacsonyan szálltak, az ember legszívesebben ki sem vackolódott volna az odújából. Különös érzés volt ott a víz színe fölött; délre, amerre a Duna tart; a folyó partja az esőpermettől elkeskenyedett, és a Margit-sziget, mint valami lassú teherhajó, szinte eggyé vált a sűrű párával. A szél megátalkodott iramban sodorta az esővizet távolban a budai hegyek felé. A kerekek csikorogtak a sínpályán. A gördülő zajok filmekből ismert szellemvasutat idéztek. A fölvizesedett ablakokon túl párafüggöny takarja az utat szegélyező lakóépületeket. Nehéz ilyenkor túltennie magát az embernek a bizonytalanságán és a tehetetlenségén.

A kinti nyúlós idő érezteti velünk az elveszettségünket.

Szorongtam, a fájdalmasan múlékony élet nyersen mutatta meg az arcát.

Egy valószínűtlenül sovány férfi ült szemben velem; szülővárosomban, Kanizsán *görhesnek* mondták volna. Ahogy fölcsúszott a kabátujja, vastag forradáscsíkot láttam futni a karján. Vágás nyoma lehetett, amely valamikor fájdalmasan belehasíthatott az ínba, és szörnyű megrázkódtatással járhatott. Hosszú ideje tornáztatom az emlékezetem, és igyekszem az apró részleteket is megfigyelni, és elraktározni. A férfi felsőtestét előretolva egykedvűen olvasott, kezében az akkori délutáni lap, az *Esti Hírlap* volt. A kövéren szedett címeket könnyedén követte abból a távolságból is a szemem. Mindig elcsodálkoztam a nyomdai tördelésen, a címek kiemelésén, kuszának tűnő elrendezésén; ahogy a betűsorok odavonzották a pillantásomat; mintha csak tudnák rólam, hogy szeretem a betűk világát. Előkerültek a régi hangulataim, amikor a kanizsai konyhában a szennyesládán másoltam az újságból, hogy minél hamarabb megtanuljam a helyesírást. Harmadikos lehettem, pöttömnyi legény, a silány papír és az átható festékszag azóta is kísér boldog idők emlékeképpen. Buszon, villamoson és metrón utazva bizony tolakodóan bele-bele szoktam pillantani mások olvasnivalójába, anélkül, hogy igazából odafigyeltem volna arra, amit látok.

Hogy eltereljem a figyelmemet a kinti maszatos időjárásról, futó pillantásra készültem akkor is.

Az egyik cím azonban hirtelen kizökkentett az ismerős helyzetből. Danilo Kiš író halálhírét közölték benne. Összerezzentem a félelemtől. Unokanővérem két évvel korábban bekövetkezett, váratlan tragédiája óta – vírusos agyhártyagyulladás végzett vele napok alatt – még nem telt el elég idő ahhoz, hogy kavargó érzéseim az elmúlásról lecsillapodtak volna. A szomorúság poharát egy két évvel ezelőtti őszön fenékig kellett ürítenem, mint Nagyanyám halálakor. Hiába próbáltam fegyelmezni magamat azzal, hogy az élet szigorú őre a halál, nincs mit tenni, nem terem fű ellene a kertben, ahogy Sibolti Demeter XVI. századi református paptól olvastam az első egyetemi évem szemináriumi alakjától, akiről értekezést is írtam, keserűség föl-fölerősödő hullámokban mardosta a lelkemet; ha az eszemmel képes is voltam fölmérni azt,

hogy mi történt az unokanővéremmel, a halállal nem tudtam mit kezdeni továbbra sem. Unokanővéremmel a gyermekkor nagyobbik részét együtt töltöttük; neki a kanizsai kertben nyílt meg a világ, nekem a Vérmező sarkánál. A szigorú üzenetet, amit a végzet általa küldött a számomra, nem voltam képes megfejteni.

Ahogyan kölcsönvettem a nyitómondatot, a folytatást is tőle szipkázom el: *„A plakátot rozsdás rajzszögekkel erősítette az oszlophoz valaki, aki a rajzszögeket a körmével feszegette le Slavoljuh (Bata) Rapajíc (1872–1945) rokkantnyugdíjas gyászjelentéséről. Aki ezt megtette, tisztelettel volt a holtak iránt: a maga papírját, a gyászjelentésnél nem nagyobbat, csak két szöggel tűzte ki. Így a halálcédula is két pontban rögzítetten kitartott az oszlopon, dacolván a széllel."*

Danilo Kiš halálakor 1989-et írtunk. Ahogy korábban jeleztem, sűrű ősz volt. Zajlottak a változások, amelyek megrengették a világot itt Európa peremén is. Az *utolsó jugoszláv író* a változások nyomában történt véres eseményeket már nem érte meg.

Hozzátartozik adósságaim történetéhez, hogy elmondjam, hogyan zajlott le az első olvasói találkozásom Danilo Kišsel pár évvel korábban.

Egy baráti házaspárnál jártam Dunakeszin látogatóban. A *Korai bánat* vékonyka kötetére ott bukkantam rá a nappalijukban. Valahonnan a tömött könyvespolcok mélyéről kotortam elő, amíg a tálalásra vártam. A könyv Újvidéken jelent meg 1971-ben, és annak idején néhány száz példány kerülhetett belőle magyarországi forgalomba. Ezt az impresszumba írt közös magyar-jugoszláv kiadás tényének feltüntetéséből gondolom. Nem mintha jelentősége volna ennek. Csak akkor ott az motoszkált a fejemben, hogy vajon hogyan kerülhetett hozzájuk épp ez a könyv? Talán találomra vették mohó, mindent habzsoló középiskolás bölcsész-jelöltként. Utólag is elfog a sárga irigység, ha arra gondolok: mit jelenthetett volna nekem a hetvenes években, olvasói cseperedésem idején Danilo Kiš prózája?

Nem jelenthetett semmit, mert nem ismertem.

A *Korai bánat* másfél tucatnyi írást tartalmaz. Az író megbántott gyermekkorát foglalja össze, és azt hiszem, először az alcíme hatott rám perzselő erővel: *Gyermekek és érzékenyek számára.* Bámulatos motívumok bukkantak föl benne, amelyek egyre jobban fölcsigázták az érdeklődésemet. Szinte a tenyeremben éreztem a saját vadgesztenyéimet a Rózsa utcából; ahogy szelíd csodálkozással feküdtek a barna levelek között a bágyadt fényben, hogy miért nem veszem már észre őket. Kicsi voltam még, a sors viszontagságairól semmit sem tudhattam. Ez a különös fényképfelvétel azonban valahogy megmaradt az emlékezet merevlemezén, és akkor Kiš néhány mondata előcsalogatta onnan. Mindig éreztem az elmúlás közeliségét a kertekben, akárhol fordultam is meg. Ezt a közeliséget az Ég jelentette, akár tündökölt, akár a szürkeség vonta be. Ez az egyetlen érzés nem hagyott cserben, hiába változtatta évszakok szerint a színét és a hangulatát a természet. Naivan azt gondoltam

erről a korai tudásról, hogy hasznát vehetem a későbbiekben. Nem így történt. A sors közömbösen bánik velünk.

Mondanom sem kell talán, hogy a száznegyven lapos könyvet még aznap éjszaka befejeztem, pedig nem tartozott már az idő tájt sem erényeim közé az olvasói szívósság. És az sem gyakran történik meg, ami akkor velem megtörtént. Mindjárt elfogadtam a magaménak Kiš prózaírását.

Sok gondom volt akkoriban, ezek félelemmel töltöttek el; nehezemre esett az élet, sok mindent esetlegesnek és porladozónak gondoltam belőle; olykor különös erővel rám hurkolódott a magány és hegyes tűszúrásokkal mindegyre a szívemet döfködte. Alig-alig bírtam ki; viszontagságaim közepette képtelen voltam a saját helyzetemet hideg fejjel végiggondolni. Azon az éjszakán Danilo Kiš prózája azonban jótékonyan és derűsen hatott rám, oldotta a félelmeimet és a szorongásaimat; tudtam, ezért egy egész életre hálás leszek majd érte.

Mielőtt az ágytámlára szerelt aprócska olvasólámpát leoltottam volna, magamra vettem, amit a könyv utolsó mondatában Kiš üzent: *„Légy jó, és ne szomorkodj sokat."*

Igyekeztem szót fogadni neki, és nem rajta múlt, hogy csak ritkán sikerült.

Post scriptum

„Ősszel, ha feltámadnak a szelek, a vadgesztenyefák levele kifordulva, kocsányával lefelé zuhan a földre." – Amióta találkoztam Danilo Kišnél ezzel a képpel, hirtelen másképp gondoltam a Rózsa utcai gesztenyefákra, mert újra ráleltem a saját vonzalmamra, amelyet gyermekkoromban tápláltam irántuk. A vadgesztenyék ott kopogtak Kálovicsék háza előtt, hangjuk borzongással töltött el, ahogy odaütődtek a kicementezett vízelvezető csatornának a járda szegélye mentén, aztán néhány pillanat elteltével mozdulatlanságba dermedtek a földes-poros úton, kicsi barna pontokká váltak, ha pedig jöttek az esők, elnyelte őket a lucsok és sár, amiből jócskán kijutott nekik. A telet megfagyott sárcsomók között töltötték, hóolvadáskor pedig, amikor Kálovicsék megtisztították a tél szemetétől a ház előtti utcaszakaszt, összesöpörték a maradékukat.

A vadgesztenyék aztán az évek során átvarázsolták számomra az utakat. Mindig megcsodáltam őket, bármerre jártam. Többször írtam róluk, és talán kicsit túlzásba is vittem a rajongásomat irántuk, mentem a fejem után, mint gyerekkoromban, ha vadgesztenyét találtam, mindenesetre az egyik barátom tréfásan megfenyegetett, ha még egyszer valahol kopogó vadgesztenyékről olvas tőlem, tűzre veti a könyveimet. Aggódnom, persze, nem kellett emiatt, ez csak amolyan ijesztgetés volt, amit nem szokás beváltani, és a barátom se gondolhatja, hogy el kell fojtani a gyermekkor szunnyadó emlékeit, ha valamiért föltámadnak; ez akkor történt, amikor prágai útirajzomban a Kampa

elvásott lépcsőin csörgedező vadgesztenyék muzsikájáról szóltam. De hát ki tudna hátat fordítani a Krisztinaváros gesztenyefáinak is, mert ahol a Mikó utca Logodinál végződő lejtős része szembefut a Vérmező sarkával, ott gurulnak le ősszel az utcai ostorlámpák fényénél kőkockákon csörgedezve a vadgesztenyék. Ide érkezem meg a hosszú lépcsősor után, ha a Várból ereszkedem alá a Krisztinába. Ezek a gyámoltalan és alig észrevehető zajok, mint apró golyóütések kisebesítik az este párás szövetét. Az érett termést szabadjára engedi a természet. A fák szolgálati ideje erre az idényre lejárt; a közelítő tél nem tart igényt a munkájukra, csak az önvédelmet követeli meg tőlük, hogy épségben vészeljék át a földtekének ezen a pontján hosszú hónapokig kitartó hideg évszakot.

A vadgesztenyefák ezt a legcsekélyebb indulat nélkül veszik tudomásul. Hóval díszítik magukat, ha eljön az ideje. Majd némi küszködéssel ismét zöldbe borítják a koronájukat. Zöldjükön átüt az Ég, és a nyár hevében a Földre költözik.

Amikor az úton odáig érek, ahol ez a gesztenyesor áll, ösztönösen figyelni kezdem ezt a helyet a fákkal. Lecövekelek a kereszteződéssel szemben, és leülök egy padra. A két rövid házsornak ebben a kicsinyke medencéjében a mérsékelt égöv minden árnyalata megfigyelhetővé válik; a színek hol elnyelik, hol visszatükrözik a Nap fényét, és mindezt az évszakok forgásától teszik függővé. Ez segít engem. Ezért találok elfogadható magyarázatot

a télben celofánosan csillámló jégtócsákra,
a tavaszi sarat fölszárító szelekre,
a nérói hőséggel bágyasztó nyárra,
és az emberi világnak tartást adó őszre.

OLÁH PÉTER

növényvédő

Mellettem egy hangya. Mosolyog. Halott. Nem szeretem, ha hozzám érnek. Undorodom tőle, és úgy érzem, bántanom kell, aki megpróbálja. Láttam a szemében, mi vezérelte ezt a kis szart. Hiába látta, ahogy előtte mások felmásztak hozzám. Nem vitatom, bátrak, erősek voltak, de nekik sem sikerült. Nem tudom, hogy miből gondolta, hogy ő lesz a kivételes, a hős, aki elpusztít engem. Még nincs vége, ezt üzeni nekem ezzel az önelégült mosolyával. Nem tudnak bántani.

Hallom, amit mondanak. Már nem kell sok idő, és véghez viszik a tervet. Az indulattól vörössé változik a színük, látni fogják őket. Az emberek nem is sejtik, hogy léteznek. Észrevétlenek. Aznap előbújnak a föld alól, és megismerik majd a bennük lévő mérget. Új világ jön létre, halott testük házzá válik. Ki-be mozognak majd bennük. Kifosztják a boltokat, és csak hordják, nem hagynak nyomot. Nem fogják tudni eltaposni őket, mert eggyé válnak, és kiállnak a másikért. Eljön számukra a bőség, és az uralom évtizedei. Jézusom, mintha emberek beszélnének. Csak ezek hangyák. Megrémít. Még mindig itt van mellettem. Nemsokára ki fog hunyni a fény a szeméből. Nem fogom észrevenni. Nem fog zavarni.

Tévézni szeretnék, de nem tudok, mert a padláson ordít a fúró. Ha nem az, akkor csiszolnak, fűrészelnek. Felújítják a padlásteret, hogy elférjünk a lakásban. Megértem, de velem nem foglalkoznak. A kedvenc sorozatom a Walking Dead, imádom nézni, ahogy a zombik vonulnak. Érezni akarom az izgalmat, megfogja-e őket a kerítés. A lakók nincsenek itthon, csak a munkások dolgoznak. Pofátlanok. Leülnek a nappaliba, rágyújtanak. Kaparja a torkom, úgy érzem, hogy elfonnyadok. Ez nem elég, a földemben nyomják el. Ha ránézek, mutatóujjhoz hasonlít. Gyilkosok lennének? Kit tüntethettek el? Rettegek.

Bekapcsolták a tévét. Persze, így már nem volt kedvem nézni. Ez nem lehet igaz, nem lehet. Az egyik felteszi a lábát az asztalra. A szőnyegre esik a hamutál. Ha jobban megnézem, ugyanaz, ami itt van mellettem. Kezdek megnyugodni, mégsem olyan szörnyű emberek, mint hittem. Egyedül az zavart ebben az egészben, hogy már rég dolgozniuk kellett volna, ehelyett itt ültek előttem, és nézték a tévét. Azt akartam, hogy jöjjenek rá a lakók, hogy minél előbb vessünk véget ennek a felújító brigád munkájának. Semmi értelme nincs így. Megakasztanak abban, hogy nézhessem a tévét. Tűnjenek el, amilyen gyorsan csak tudnak.

Mire a lakók hazaértek, ezek a barmok nekiálltak a munkának. Nem hagytak esélyt arra, hogy eltűnjenek az életemből. Ha megkérdezték tőlük, hogyan ütemezik a munkát, olyan lelkesen mondják, hogy még én is elhiszem.

De tudom, hogy nem tehetek semmit a hazugságuk ellen. Ilyenkor sajnálom, hogy nem tudok szólni. Megspórolnám a lakók idejét, hogy a pénzükért ne összecsapott munkát kapjanak. Nem számít. Az ő bajuk, csak legyen már este, hogy velem együtt nézzék, és ne érezzem magam védtelennek ebben a házban. Száraz a torkom, úgy innék, már vagy hét hónapja nem locsoltak meg. Ideje lenne már, hogy eszükbe jusson, közel jönnek hozzám, de nem látok locsolókannát. Jönnek és elnyomják rajtam, belefúrják a földembe. Ha most látnák, hogy mennyire dühös az arcom, nem röhögnének így.

Gyűlölöm. Úgy viselkednek, mintha halott lennék. Talán az elmúlt időben görbébb a hátam és a színem is fakóbb. Viszont nem én hanyagoltam el magamat. Nem tehetek róla, nem képesek felfogni, hogy élek. Nem tekintenek a szemük fényének. Lemondtak rólam. Látom a csalódás sárga színeit a szemükben. Nem bírom elviselni ezt a fájdalmat. Vissza akarom adni nekik. Tanulják meg, hogy következménye van, ha a növényekkel nem foglalkoznak.

Kinyitom a fülem, és próbálom a legtűrhetetlenebb szagomat árasztani. Holnap lesz a fiuk ballagása. Rengeteget beszélnek erről, valószínűleg ez lesz életük egy kivételes alkalma. Szörnyű lenne, ha valami miatt elkésne az apa. Idegesítenek, mióta bosszút forralok ellenük. Nem sajnálom, hogy így alakult. Legalább figyelmeztetem majd a többi embert is, hogy velünk, növényekkel vigyázni kell. Több figyelmet és törődést érdemlünk. Remélem, másoknak tudok az áldozatommal segíteni. Nem lesz felesleges, amit csinálok.

Nem csípem ezeket a hangyákat, a pokolba kívánom az összest. Mégis képtelen vagyok nélkülük bármit is csinálni. Elhatároztam, hogy reggel kivitetem velük a testemet, és arra kérem őket, hogy hagyjanak az úttesten. Utána csak várnom kell, hogy jöjjenek, és rám hajtsanak a kocsival. A siker garantált, nem történhet másképp. Nyugtalan vagyok, alig tudok aludni.

Reggel kapkodok. Félek, hogy becsaptak, bár nem tudom meggyőzni magam, arról miért tennének ilyet. Nem hiszem, hogy attól félnének, hogy lelepleződnek és oda a titkos tervük, amit az ő uralmuk érdekében készítettek. Mire áthajt a testemen, addigra nem lesznek ott. Késve jöttek meg, és nehezen emeltek fel. Lassan haladtunk. Aggódtam, hogy nem érünk oda időben. Szerencsére erős szél fújt, így nem aggódtam. Az úton néztem körbe, elég pofás helyen éltem. Felbúgott a motor, és a maradék levegőmet is kipréselte belőlem. A gumi a kieresztett levegőt a fülembe fújta. Sikerült.

Kiszállt a fekete BMW-ből. Elütötte a kaktuszt. Nem bírta felfogni, hogy mit keres egy növény az út közepén. Ha még a járdán találta volna, biztos felhívná a tudakozót. Hol lehet elveszett növényt leadni? Tehetetlen volt, és elég indulatos ahhoz, hogy eldobja messzire.

Tisztában volt vele, hogy nem késhet, nem okozhat ezzel a fiának egy életre szóló traumát. Nem állította le az autót, még a kulcsot sem vitte magával. Úgy tett, mint egy milliárdos, akinek ez nem nagy ügy. Szaladt, hátha elér egy buszt. A menetrendet nézte, és látta, hogy bő két órát kéne várnia,

ezért inkább elindult. A kocsi miatt a mellében érzett enyhe nyomást, de késő már miatta bánkódni, gondolta. Csak egy fia van, egy ballagása. Autója még számtalan lehet.

Látta az iskola émelyítően zöld színét. Futott, ez már tényleg nem sok. Elért az ajtóhoz. Nem engedték, hogy bemenjen. Hiába magyarázta, hogy a fia ballag, és ugyan már legyenek kedvesek. Makacsul tiltakoztak ellene, hogy bemenjen. Ne zavarja meg az eseményt, és ne zörögjön. Ne szakítsa félbe az igazgatónő beszédét. Leült a virágágyásokra. Szétlapított egy rózsát. A feneke sajgott tőle, és a feje is fájt, mert nem tudott arra a kérdésre válaszolni, amit előre halott a fia szájából. Miért késtél, apa? Azt azért mégsem mondhatja, hogy egy kaktusz miatt késett, akit az úttesten hagytak. Őrültség. Inkább majd ezt mondja. Pech, fiam.

uralom

Bevallom, nem hittem anyámnak. Nem lehet minden ember gonosz. Nem azért élnek, hogy rosszat tegyenek velünk. Bíztam az emberekben. Anyám csak a bűnösségüket látta. Hitt a körülötte lévő legyeknek. Az agyában zsongtak, nem tudtuk meggyőzni őt. Az nem lehet, hogy itt a farmon lemészároljanak minket. Honnan jutnának tejhez? Baromság, hogy mesterségesen állítják elő. Elegem volt a böglyök propagandájából, mégsem tudtam ellenük védekezni.

Általában egyedül jön, kezében egy vödörrel. Csiklandozott, amikor hozzám ért, de engem nem zavart. Anyám ki nem állhatta, és undorodott a saját tejétől. Azt hallottam tőle folyton, hogy nem lenne szabad engednünk. Ne érjenek hozzánk, mert megmérgeznek. Egyre többször és többször ki akarják fejni belőled, nem marad más, csak a csoffadt tested. Előbb-utóbb ez okozza a vesztünket, a mértéktelen fejés. Legyengülünk, és a betegség végén csak a vágóhíd hideg pengéje vár. Úgy artikulált, hogy fogain megcsillant a fény. Nem ijedtem meg. Szeretem elképzelni, ahogy a tányérra teszik a húsom, és a szájukban vagyok. Rágnak, és én nem adom könnyen magam. Bosszankodnak a szívósságom miatt. Elnehezül a gyomruk, én pedig kivirágzom.

A testvérünk nagyon régóta beteg. Nem tudtuk, hogy mi támadhatta meg a szervezetét. Nem engedte, hogy bemenjünk hozzá. Az emberek sem tudtak segíteni rajta, egyre nehezebb elviselni anyám szenvedését. Ennél még az is jobb lenne, ha meghalna. A gyász egy idő után elviselhetőbb. A betegség kibírhatatlan, főleg ez a tétlenség. Utálom, hogy némán hallgattunk, és vártunk, hogy elmúljon. Nem akartam többet a szeretteim szemében látni, a hamuszínű kínt.

Nem hittem el neki, amikor arról mesélt, hogy ha ideges, nagyra tud nőni. Szó szerint nem tudtam elképzelni, inkább metaforának tartottam, amit nem tudom, hogy hol tanult az anyám. Furcsának találtam, hogy erről beszélt nekünk. Mintha készült volna valamire. Reméltem, hogy nem valami ostobaságon töri a fejét. Nem hiányzott, hogy beégessen mások előtt. Látszott rajta, hogy elszánt. Nem tudtam mit duruzsoltak a fülébe a legyek, de rossz előérzetem volt.

Legeltünk, mikor megláttuk a testvérünket. A fehér teste elterült az ember hátán. Anyám ordította: gyilkosok. Ideges volt, nem bírtuk megnyugtatni. Addig fújtatott, míg a teste az égig nem ért. Buzdította minden tehéntársát, cselekedjenek ugyanígy. Megtanított minket arra, hogyan tudunk mi is megnőni. Új életformát ajánlott nekünk, elnyomottaknak. Nem hittem abban, hogy nekünk is sikerülne. Úgy gondoltam akkor, hogy ezt csak ő kapta születésekor. Nagyon hamar kiderült, hogy tévedtem. Egyiküknek sem láttam az arcát. Sokáig próbálkoztam én is, de nekem nem sikerült. Az istállóba menekültem felébredni ebből a rémálomból.

Azóta nem láttam erdőt, sem dombokat, csak a tehenek váltakozó hátát. Hajthatatlan volt az anyám, elégedetlen, többet akart. Telhetetlenek voltak és mohók, a legyeket is megették. Nem tudtak ellenük beszélni, hiába fenyegették őket, hogy a pokolban örökre falni fogja őket egy háromfejű kutya. Anyám hangjában ott lopakodott a bosszúvágy. Nem tudta megbocsátani a fia halálát. Felfalták a házakat, templomokat, játszótereket és az utcákat. Nem maradt semmi, még az emberek is eltűntek. Nyomtalanul. Még a vért is felnyalták utánuk. Nem hiszem, hogy anyám tudta volna, milyen mérget iszik.

Elzárkóztam előlük, nem bírta a gyomrom. Az egész csorda anyám befolyása alatt állt, és jól érezték magukat. Én tudtam, hogy kitömött bábok, hogy nincs szívük. Tovább akartak állni, nem tudtak betelni, még többet akartak. Készen álltak itt hagyni ezt a földet. Szerették volna az egész világot. Megszüntetni a főgonosz, az ember uralmát. Azt hiszem, anyám erre a pillanatra várt. Mikor végre itt hagy mindent. Egyszer fordult hátra, akkor láttam utoljára az arcát.

Másnap nem tűnt kilátástalannak a helyzetem. Egy tehén legelt a mezőn, bár látszott, hogy alig talált ennivalót. Megörültem, hogy vannak hozzám hasonlók, akik nem szerettek volna hatalmat. Nem akartak bélpoklosakká válni. Megmaradt a szívük. Az új élet ott cseperedett a növekvő fűszálakban.

Nagyon jól kijöttünk. Úgy látszott, hogy be tudjuk népesíteni ezt a környéket. Kezdett minden normálissá válni. Visszatértek a hétköznapok, egyedül a fejés hiányzott. Születtek a gyerekeink, volt friss fű, és a patak sem volt messze. Mégsem éreztem úgy, hogy minden rendben van velem. Egy idő után megfojtott, soknak éreztem a feleségemet. Nem tudtam elviselni, idegesített. Nyomasztott az, amit elzártam magamban. Egy hiba, ami mindig ott dübörög az ajtóban. Nem tiltakoztam ellene, közönyt éreztem iránta. Mégis

tudtam, hogy ez lesz az, ami szép lassan megrohaszt, és nem leszek más, csak egy bűzlő, beteg tehén.

Én követtem el, nem az emberek. Nem bírtam elviselni, hogy a testvérem félig halott. Utáltam várakozni, nem hittem abban, hogy valaha felgyógyul. Álmaimban sem jelent meg négy lábon, mindig csak feküdt. Dísztárgy lett, hozzászoktunk, mint ahhoz is, hogy az istálló szűk számunkra. Azt viszont nem gondoltam, hogy így alakul. Nem ez volt a terv, minden jobb lett volna, ha elfelejtjük a testvérünket. Elviseljük a hiányát, megszűnik még az emléke is. Már nem tudok mit csinálni, már elmentek. A fülemben jajkiáltások, szememben égő városok.

Tíz év után újra megjelentek az emberek. Féltem. Tudom, hogy vezekelnem kell, büntetést érdemlek. Amit tettem, az megbocsáthatatlan. Ma már tudom, hogy nem lett volna szabad feloldanom a betegségével küzdött harc alól a testvéremet. Megbántam, de ez édeskevés. Le kellett írnom ezt a félreértést. Üzenni akartam nekik, hogy itt vagyok, és várom a büntetésüket. Magam elé teszem a papírt, bízok benne, hogy eltudják olvasni.

Az öcsémmel elhatároztuk, hogy bebizonyítjuk apánknak, hogy képesek vagyunk rá, el tudunk lopni egy tehenet. Apánk még most is nevethet a kanapéján, de mibennünk bömbölt a sértődött elszántság. Mentünk, mire egy mezőre értünk. Könnyű dolgunk volt, mert a háború megtisztította számunkra a terepet. Kietlen mező, csak egy istálló tűnt fel a végében. Két tehenet láttunk. Hozzáláttunk, hogy még estére visszaérjünk. Nem volt fennakadás, könnyen ráakasztottuk a kötelet, és már vittük is. Erősen fogtam az állat pórázát, hogy még véletlenül se szökjön meg, mert akkor nem tudtunk volna már újat szerezni. Sétáltunk, előttem volt apám arca, ahogy meglepődik. Nem lesz boldog, mihez kezd egy tehénnel?

Magára vessen, legalább legközelebb nem becsül le minket, és nem fog életképtelennek tartani. Az öcsém érzékeny lelkét bántotta, hogy megkötöttük, és elhoztuk az állatot. Hiába magyaráztam neki, hogy nem fogjuk bántani. Rágta a körmét, és látszott rajta, hogy nem hisz nekem.

Bevezető Frieda Hughes verseihez

Frieda Hughes 1960 április elsején született, Ted Hughes és Sylvia Plath, két híres költő gyermekeként. Génjeiben tehát eleve benne volt valamilyen művészi megvalósulás lehetősége. Azt hiszem, Friedát (aki nevét D. H. Lawrence német feleségétől kapta) először inkább a képzőművészet vonzotta, mindenesetre a londoni St Martin Arts and Design kollégiumban szerzett diplomát 1988-ban és csak ezután gondolt arra, hogy Nyugat-Ausztráliában verseket is írjon. Első kötete, az egzotikus *Wooroolоo* (1990) egy Perth melletti településről kapta a nevét, ide Frieda Hughes két évvel korábban költözött, harmadik férjével, a magyar születésű Lukács László festőművésszel.

Itt pár szót kell ejteni a költő magánéletéről, mert ez is megjelenik verseiben. Frieda első, 19 éves korában kötött házassága egy angol mezőgazdasági munkással mindössze három évig tartott, a második egy ugyancsak brit ingatlanügynökkel jóval tovább, de úgy tűnik, legfontosabb kapcsolata mégis Lukács Lászlóhoz kötötte, vele tizennégy évig volt házas, 1996 és 2010 között, és nyolc közös kiállítást rendeztek együtt. Közben verseken kívül Frieda gyerekkönyveket is írt, életrajza szerint összesen hetet, tehát három műfajban alkotott, és valószínűleg a gyerekeknek írt, sajátos hangú könyveivel kereste a legtöbb pénzt. Ausztráliából már 1998-ban visszatért Angliába, és 2004-ben, tehát idestova tizennyolc éve, Walesben vett magának házat, itt él ma is. Időközben öccse, fiútestvére (anyjukhoz, Sylviához hasonlóan) öngyilkos lett, ami súlyosan befolyásolta Frieda Hughes amúgy is borúra hajlamos kedélyállapotát.

Alábbi két versét én egy *New Blood* című Bloodaxe-antológiában fedeztem fel, amit még Neil Astley szerkesztett 1999-ben. Ezek az „életrajzi élmények" kategóriába tartoznak, amiket Frieda remekül sűrít rövid versekbe. Más verseiben tájakat és állatokat, néha baglyokat ábrázol expresszionista tömörséggel. Legutóbbi kötetében (*The Book of Mirrors,* 2009) már helyet kapnak hosszabb versek is, amelyekben a költő testvére haláláról és más, elvontabb témákról meditál. Nem ismerem Frieda festményeit, de gondolom, amit nem tud kifejezni verseiben, azt megfesti és viszont. Mindenképpen új hangot, új színt jelent Frieda Hughes a mai angol költészet széles palettáján.

GÖMÖRI GYÖRGY

FRIEDA HUGHES

László[*]

Először rózsák jelentek meg
Agyam kicsi ködös dobozában,
Amikor az ápolónő beúszott
Egyetlen szál szegfűvel.

Aztán feltűnt az arca, amit
Egy olyan orr vezetett, amiért
Érdemes volt arcnak lenni. És ajka
Csókolt. A belémcsöpögő petadin

Őt majdnem elvitte tőlem. Táskás hasam
Bámulta, bevarrt szájával, hüvelyemtől
Köldökig felvágva, hasam két fele
Menekülni próbált egymástól.

Feszülten figyelte lélegzésemet.
Majd pihe-könnyeden, kezét
Véres öltéseimen nyugtatta,
Mintha újra egésszé próbálna teremteni.

Madarak

A költő, mint egy pingvin,
Ült havas hidegében, védve
A tojást, amit a párja ráhagyott.

Ime itt van, kettejük szülöttje,
Tetszik, vagy nem. Már szavakba foglalva,
Egy hang kedvéért áttörve a héjat.

[*] Lukács László, magyar festőművész, 1996 és 2010 között Frieda Hughes férje. Az eredeti vers címe: *Laszlo*.

A hóviharban a zajló
Sarkvidéki jégtáblák fölött
Figyelt a hallgatóság.

Szemük messzelátó-üvegén
Át nézték, hogyan röpülnek fel
A rablósirályok.

Csőrük minden ütése
Kötőtűként koppant
Elkapva egy-egy öltést,

Levágott fejre várva.

GÖMÖRI GYÖRGY fordításai

NATALIE DIAZ

A réz elkapása

(CATCHING COPPER)

A fivéreimnél van egy lövedék

Olyan fényes pórázon
tartják, mint
egy véres ostort.

A fivéreim sántítva
sétáltatják a lövedéket –
kapocs a csípőcsontban.

Fivéreim lövedéke
egy matekzseni, csupa geometria,
távolból csupán egy méhecske
és a fullánkja. Olyan, mint egy méh.
Látnotok kellene a fivéreim lövedékét,
fésűt harap ki
az édes dolgokból.

A fivéreim állandóan
elveszítik a lövedéket –
amikor a lövedék eltűnik,
üt egy rést.

A fivéreim átkutatják a házat
és a testüket a lövedék után,
miközben egy apró vörös szellem nyöszörög.

Egy idő után a fivéreim elkezdték szólongatni,
Lövedék! Ide! Gyere, ide!
És a lövedék futva, süvítve jön.
A lövedékük mindig visszamegy
hozzájuk. Amikor a lövedék

Natalie Diaz (sz. 1978) Pulitzer-díjas (2021) latin-amerikai és mojave indián származású amerikai költő, az Akimel O'odham törzs tagja. Jelenleg az Arizonai Állami Egyetem docense. Nyelvőrző és a nyelvi sokszínűség fontosságát előmozdító pedagógus. A fenti versek alapjául a költőnő *Postcolonial Love Poem* (Graywolf Press, 2020) c. kötete szolgált.

visszamegy hozzájuk,
üt egy rést.

A lövedékükhöz képest
a fivéreim elég lassúak,
mert a lövedékük mindig siet,
és meg akar szabadulni az ólomtól.

Fivéreim lövedéke a vörös szőnyeghez
öltözött,
réz zakót húzott.
Fivéreim óva intik lövedéküket
Óvatosan, ne sebezz meg senkit
torkolattüzeddel.
Fivéreim
egy sötét zsákutcában,
a sarki bolt mélyhűtője előtt,
autójuk utasülésén,
a táncparketten diszkógömb-fényben
megcsókolják lövedéküket.
Fivéreim lövedéke
viszonozza a csókot.

Fivéreim breaktáncolnak
lövedékükért – rángatóznak
bűzös lábaikkal. Pattognak,
záródnak, puffannak
lövedékükért,
vonaglanak a földön. Ez a
tekergő féreg, így hívják a fivéreim.
Fivéreim átmennek féregbe
lövedékükért.

Fivéreim lövedéke nyilvántartásba van véve,
úgy, mint más betűkből álló lövedék – van neki egy PD[2],
egy CIB[3], egy GSW[4], amennyiben szerencsések
van egy EMT[5], amennyiben nem, egy Triple 9[6],

[2] Police Department – Rendőrség
[3] Combat Infantryman Badge – Gyalogsági harcászati jelvény
[4] Gunshot wound – Lőtt seb
[5] Emergency Medical Technician – Sürgősségi orvosi asszisztens
[6] Officer down – Lelőttek egy rendőrt

egy DNR[7], egy DOA.[8]

A fivéreim soha nem hívnak rendőrt
a lövedékre, inkább szövetséget kötnek
lövedékükkel szívükön, hasukon
és torkukon kezükkel.

Fivéreim azt állítják, hogy meghalnának
lövedékükért. Ha a fivéreim meghalnának
elveszne a lövedék.
Ha a fivéreim meghalnának
eleve nem lenne lövedék –
csak élő fivérekért van a lövedék.

Fivéreim úgy etették lövedéküket,
mint ahogy a bikák Zeuszt,
egy máglyán égve, saját combjukat
zsírba csavarva. A fivéreim
térdre ereszkednek, meghajolnak
az aszfalton, földre borulnak
a betonon lövedékükért.

Azért prófétának nem igazán
neveznénk a lövedékünket,
mondták a fivéreim.
Bár fivéreim lövedéke
mindig úgy fénylik,
mint egy éjszakai templom.
Ez teszi szentté fivéreimet.

Mondhatnánk, hogy fivéreim
lövedéke megtisztítja őket,
ugyanúgy, ahogy a vöröshangyák
kimossák egy döglött prérifarkas
szemgödrének üres fehér csészéjét.
Igen, a fivéreim lövedéke
megtisztítja őket, felkészíti őket
isten elé lépni.

[7] Nature Conservation Officer – Természetvédelmi felelős
[8] Dead on arrival – Érkezéskor halott.

Manhattan egy Lenape[9] szó

(MANHATTAN IS A LENAPE WORD)

December van, és bátornak kell lennünk.

A mentőautó fényrózsája
virágzik az ablakon.
Szirénája segítségért kiált!
Vízként szétnyíló selyem-vörös árnyék
combja gyümölcsösében.

Ő jöjjön a zöld éjszakában, az oroszlán.
Füstölgő számmal méheit altatom,
mézet mártogatok kezemmel, édeset döfve
a sötét kaptáron.
Az étkezdében eszem. Azt jelenti,
Ő az én gyarmatom.

A dolgok, amiket ismerek, nem egyszerűek.
Én vagyok az egyetlen őslakos amerikai
ennek a hotelnek a 8. emeletén,
vagy bármelyiknek.
Kinézek Manhattan egyik századfordulós épületének
ablakán.

Manhattan egy Lenape szó.
Még az órát is fel kell húzni.
Hogyan fordulhat át egy évszázad, egy szív
ha senki sem kéri? *Hová tűnt*
az összes őslakos?

Ha ott vagy, ahol vagy, akkor hol
vannak azok, akik nincsenek itt? Nem itt.
Ezért van az, hogy ebben a városban
sok szeretőm van. Minden szerelmem
a jóvátételi szerelmesem.

Mi a magány, ha nem az elképzelhetetlen
fény lumenben mérve,
egy villanyszámla, amit ki kell fizetni,

[9] Az algonkin nyelvcsaládba tartozó indián törzs, a mai Delaware állam őshonos lakói.

egy aranyat kereső, világító fényszórójú
három sávon átúszó taxi?
New Yorkban hajnali kettőkor mindenki
kiürült és szívességet kér.

Megint a sziréna messzehangzó süvöltése:
Segítség! Ez azt jelenti, hogy van egy ajándékom
és az a testem, kétkezi munkával készült
istenekből és bronzból.

Így szól: *A villám érzetét kelted bennem*.
Azt felelem: *Soha nem akarnám,*
hogy ilyen fehérnek érezd magad.
Túl késő – nem tudom elkerülni, hogy ne lássam
csontjait. Számolom a csontokat,
kezének csontjait testemben.

Az egyik csontot, félhold alakjáról
holdcsontnak hívják. Lunatus. Luna.
Néha, éjjelenként ez problémaként
emelkedik fel bennem
ez a lassú, fénylő áramlás.

Az utcai lámpa
a nyugati 29. utcában kóborló
magányos prérifarkast hívja
fényének hosszú csuklóját ajánlva.
A prérifarkas fejét felemelve válaszol,
csillagokat kiált.

Valahol New York Citytől távol,
egy amerikai drón rátalál, majd megszeret
egy testet, a sugárzó nektárt, ami után
a nagy sötétségben kutatott a kiterjedt sötétben.
Gyertyaórát csinál belőle, és gyengéden
elégtek együtt, mint az amerikai érintés
az elviselhetetlen forrósággal.

Megszólal bennem a szirének dala,
Az ő hangszálaikkal énekelem:
Az vagyok, akit szeretek? Ez az a csillogó világ,
amire vágytam?

GYUKICS GÁBOR fordításai

Tót Endre: Cím nélkül, 1982–1985 (akril, papír 109×99.5 cm)

HIDAS JUDIT

Ki megy be az ajtón?[1]

Az egész a járvány idején kezdődött. Elindítottunk egy női szerzőkről szóló beszélgetés-sorozatot Szécsi Noémivel és Gáspár-Singer Annával 2020 januárban, a Ms. Columbo Live!-ot, amire meglepően nagy volt az érdeklődés.

A sorozattal párhuzamosan,2020 februárjában a Szépírók Társasága rendkívüli közgyűlésén, atagság kezdeményezésére, formálódni kezdett egy új csoport, ami a női írók esélyeinek javítását tűzte ki célul. Az előkészítési munkát hárman vállaltuk, Kiss Noémivel és Tóth Kingával.

A közgyűlés után nem sokkal beütött a karantén időszak, így csupán egyetlen egyszer beszéltünk egymással személyesen mind a minket támogató tagsággal, mind pedig az akkori egyik szervezőtársammal, Kiss Noémivel. A Ms. Columbo Live! sorozatot is le kellett állítanunk.

Mindenkit sokkoltak a karantén első hónapjai, féltünk a betegségtől, ömlöttek ránk a külföldimagas halálozásrólszóló hírek, voltaksürgetőbb dolgok a nők ügyeinél, ezért egy időre félre tettük a terveket. De néhány hónap múlva lassan kialakultak az életünk új keretei, elkezdtükelőkészíteni a női érdekvédelmi fórum működését is. Létrehoztunk egy működési szabályzatot, amit több körben egyeztettünk a Szépírók Társasága elnökségével a nyár folyamán, hogy az őszi közgyűlésen hivatalosan is megalakulhasson a női érdekvédelmi fórum, a SZÍN.

A virtuális tér demokratizál

A járvány először ugyan lelassította a folyamatokat, de egy nagyon fontos eszközt is adott a kezünkbe, amire korábban nem csak mi, hanem mások is sokkal kevésbé támaszkodtak. Az online kommunikáció most mutatta meg igazán a hasznátés a jelentőségét. Az érdekvédelmi fórum működésének előkészítése teljes mértékben online zajlott, és azután is majdnem teljesen így maradt, hogy 2020 őszén elindult a tényleges munka. Zoom- és Facebook-konferenciákat tartottunk heti rendszerességgel, közben átalakult a stáb, új embereket vontunk be a munkába, de mindez ekkor is főként online illetve telefonon történt. Először 2021 május végén, azaz közel 1,5 évvel a SZÍN megalapításának kezdeményezése után, láttuk először egymást élőben Tóth Kingával és az új tagokkal, Mécs Annával és Tallér Edinával.

Nem Budapesten lakom, ezért korábban gyakran éreztem magam kirekesztve az irodalmi élet eseményeiből, viszont ez nagyon gyorsan megváltozott azzal, hogy

[1] The project is co-financed by the Governments of Czechia, Hungary, Poland and Slovakia through Visegrad Grants from International Visegrad Fund. The mission of the fund is to advance ideas for sustainable regional cooperation in Central Europe. This publication is the part of the project „RETURN TO THE FUTURE – art, culture and new media in Central Europe after the pandemic". / A projekt a cseh, a lengyel, a magyar és a szlovák kormány közös támogatásával jött létre a Nemzetközi Visegrádi Alap pályázata keretében. Az Alap küldetése az, hogy elősegítse a fenntartható regionális együttműködés eszméit Közép-Európában. A fenti közlés a „Vissza a jövőbe – művészet, kultúra és új média Közép-Európában a világjárvány után" című projektum része.

elindult a közös munka, az online kommunikáció. A járvány elhúzódása miatt sokan megszokták a kapcsolattartásnak ezt az új formáját, ami régen elképzelhetetlen volt, sőt, egyfajta illetlenségnek vagy lustaságnak hatott, ha valaki inkább így akart valamit elintézni. Az online jelenlétet általában az a kritika éri, hogy fokozza az emberek elszigeteltségét. Ez sokszor így is van, ám a járványhelyzet megmutatta, hogy enélkül végképp magunkra maradtunk volna. Ráadásul ennek az eszköznek segítségével az olyan „hátrányos" helyzetű csoportok, mint például a vidéken élők, a gyereket nevelő anyák vagy a mozgáskorlátozottak, is minden további nélkül be tudnak kapcsolódni egyenrangú partnerként projektekbe, munkákba. Ezért a virtuális tér legalább annyira demokratizál, mint amennyire leszoktatja az embereket a face to face kommunikációról.

Ezt a lehetőséget nemzetközi szinten is fontos lenne kiaknázni. Nemzetközi konferenciák, egyeztetések jöhetnek így létre sokkal gyorsabban és olcsóbban, kapcsolatba léphetünk a céljaink szempontjából fontos külföldi szervezetekkel, emberekkel. Így dolgoztunk együtt mi is a Goethe Intézettel, valamint Amerikában és Németországban lévő írókkal, és végül a járvány miatt leállított női tematikus beszélgetés-sorozatunk, a Ms. Columbo Live! is az online térben éledt újjá. 2021 első felében a várakozáson messze túlmutató érdeklődőt vonzottak az online megtartott beszélgetéseink, konferenciáink. Általában 80-100 fő között ingadozott a hallgatóink/nézőink száma, miközben az offline programjainkon nagyjából 30-40 fős közönségünk volt. És itt sem csak budapestiek, hanem a vidéken és a külföldön lakók is be tudtak kapcsolódni közvetlenüla programokba, kérdéseket tudtak feltenni.

A kulcs az együttműködés

A kommunikáció alapvető, bár nem az egyetlen, feltétele az együttműködésnek, márpedig ezekben a kezdeményezésekben az együttműködés az alapvető kulcsszó. Itt nem egyszerű programszervezés zajlott és zajlik, hanem egy régóta létező probléma – a női szerzők hátrányos helyzete –, és az erre adott válasz kezdett artikulálódni.

Voltak már korábbi összefogások a női írók ügyében Bódis Kriszta, Forgách Zsuzsa és Gordon Agáta vezetésével. Női irodalmi antológiákat állítottak össze, beszélgetés-sorozatokat és más tematikus rendezvényeket szerveztek, illetveelindították a Centrifuga című blogot, ami egyfajta női irodalmi folyóiratként működött.Az ő tevékenységük megszakadásával egyre inkább érezhető volt ennek a munkának a hiánya az elmúlt nagyjából tíz évben. Sok női szerző beszélt négyszemköztarról, hogy igazságtalan és átláthatatlan az irodalom egyébként is szűkös erőforrásaihoz valóhozzáférés; hogy érzéseik szerint mindig kevesebb a női név a nyertes pályázatoknál, ösztöndíjaknál, díjaknál; hogy a kritikákban sokszor vannak bántó utalások a nemükre; vagy hogy a kritikusok nem érzékenyek eléggé azokra a női témákra, amik adott esetben jobban foglalkoztatják a női szerzőket; hogy a könyvszerkesztés során előfordul, olyan szempontokat, elvárásokat hoz be akaratlanul is a szerkesztő, amivel arra bátorítják a szerzőket, hogy a szükségesnél jobban domborítsák ki egyes női karakterek negatív vonásait. És akkor nem beszéltünk még a főként fiatal, pályakezdő írónőket érintő szexuális visszaélésekről. Mindez kijelöl egy olyan feladathalmazt, ami túlmutata kocsmai beszélgetéseken, és amire fontos lenne intézményi szinten válaszokat adni.

Valójában ezekből az ügyekből nőtt ki mind az érdekvédelmi fórum, mind pedig a Ms. Columbo Live! beszélgetés-sorozat. A cél az volt, hogy a hasonló problémákkal szembesülő nők közelebb kerüljenek egymáshoz, és közösen dolgozzanak a saját ügyeikért.

Érzések helyett konkrét tények

Mivel nem akartunk érzésekre, benyomásokra hagyatkozni, ezért az egyik első dolgunk volt néhány alapvető kutatást elkészíteni, ami kézzel foghatóvá tette a hátrányok tényleges létezését. A Szépírók Társasága a női szerzők ügyeinek szentelte a 2020-as őszi konferenciáját, ahova készítettünk egy 15 évre visszamenő átfogó kutatást a főbb irodalmi díjakkal kapcsolatban. Az eredmények ugyan javuló tendenciát mutattak, de egyértelmű volt a kiugró aránytalanság is. A nők aránya az írók között átlagosan 30% körül mozgott a vezető szépirodalmi kiadóknál, míg az elismerések csupán 18%-át kapták meg az elmúlt 15 évben. 2021 tavaszán ismét tartottunk egy konferenciát a Szépírók Társasága segítségével, itt a kritikákat, a folyóiratmegjelenéseket vizsgáltuk, és itt is arra az eredményre jutottunk, hogy míg a női szerzők jelen vannak a piacon, a női művek iránti kritikai figyelem arányaiban kisebb, és sokszor az alacsonyabb presztízzsel rendelkező női kritikusok írnak a műveikről. Tehát kialakul egyfajta karantén, amiből csak keveseknek sikerül kitörni.

Az eredmények sokakhoz eljutottak, könyvkiadók szerkesztői, vezetői, díjak kurátorai látták, hallották a kutatási eredményeket. Ennek hatására egyértelműen érezni lehetett az elmúlt egy évben, hogy valami elindult: több nő kapott díjat, többen kerültek fel a shortlistekre, mint korábban. Mindezt Horváth Györgyi egy mini-kutatás keretében vissza is mérte, és azt találta, hogy 2021-ben jelentősen megugrott a női díjazottak aránya, mintegy kompenzálva a korábbi évek elmaradt elismeréseit. Azt még nem tudjuk, hogy ez csak pillanatnyi fellendülés vagy tartós tendenciává tud-e válni, de a munkának, az egymás felé fordulásnak köszönhetően valami változás el tudott indulni.

A probléma épp az együttműködés

A kutatások mellett számos más projektet elindítottunk (beszélgetések, közösségi rendezvények, szakmai továbbképzés, folyóirat női tematikus száma, podcast,stb), de a körülményeink közel sem voltak ideálisak, és ez sajnos hamar megtörte a lendületet.

A kezdeti lelkesedés vitte magávalmind a SZÍN ügyeit vivő 3-4 embert, mind pedig a tagságot. Viszonylag élénk párbeszéd folyt a levelezőfórumunkon a különböző ügyeink megvitatásakor a tagsággal, volt egyfajta közösség érzés, kölcsönösség, de aztán több kérdésben lettek nézeteltérések, amiket talán épp a személyes jelenlét hiánya miatt nem tudtunk megfelelően kezelni. A Szépírók elnökségével sem tudtunk igazán összehangolódni, nem alakult kia kölcsönös bizalom, a kommunikáció nagyon hierarchizált és egyoldalú volt, ami nem tette lehetővé a partneri együttműködést. A SZÍN a mai napig önkéntes alapon működik, nincs saját költségvetése, amiben a saját részterületét egy kicsit szabadabban tudná ellátni. Ez nagyon megkötötte a kezünket, kiszolgáltatottá és törékennyé teszi a csoportot, még inkább erősíti az alárendeltség érzését (holott épp ennek leküzdésére alakultunk). És mindeznehézzé tette azt, hogy meg tudjuk őrizni a csapatunk aktív tagjainak

munkakedvét. A feszültséget okozó kérdések megvitatására pedig nem igazán volt fórum, fogadókészség, lehetőség.

Passzív tagság, alacsony civil aktivitás

Úgy látom, a kezdeti, szokatlan változások átmozgatták az irodalmi közegben anynyira általános óvatoskodást, mintha egy rövid időre sokan hittek volna abban a nők között, hogy a számukra is előnyösebb rendszert lehet kialakítani. De egy időután a tagság passzívvá vált, és a SZÍN-ben dolgozó aktív tagok azzal szembesültek, hogy nem kapnak visszajelzést, nem tudják, kiért dolgoznak, és nem sikerült olyan helyzetet teremteni, amiben át tudtuk volna törni ezeket a falakat. Lassan minden visszazökkent a szokásos mederbe.

De nem csak a néhány kisebb konfliktus,valamint az elnökség és a SZÍN közötti feszültségek okozzák azt, hogy a kezdeti lendület alábbhagyott. Komoly problémának látom, hogy maguk az érintettek, vagyis az írónők sem igazán elkötelezettek, ha cselekedni kell. Sokszor az az érzésem, a kapuk nyitottabbak, lenne együttműködő partner, lehetőség, de nincs, aki bemenjen az ajtón. És mintha alig lenne tapasztalatunk arról, hogy érdemes ügyek mentén együttműködni, hogy a közös munka tényleg képes változást előidézni, és ez a saját „jóllétünkre", eredményeinkre, elfogadottságunkra is képes visszahatni.

Perszelátni kell azt is, hogy sokan nehéz körülmények között élnek, és szétfeszíti a lehetőségeiket a rendszeres önkénteskedés. Ezért is lenne fontos stabilabb anyagi forrásokat biztosítani a munkához.De mindezzel együtt is fájóan hiányzik a tudatos, jó értelemben vett civil kurázsi.

Kommunikációs akadályok, fű alatti megoldások

Nehézséget okoz az egymás közötti kommunikáció is: nehezen mondjuk meg egyenesen, ha valamivel nem értünk egyet, mást szeretnénk, túl udvariasak vagyunk egy darabig, és az ellenvéleményünket kerülőutakon fejezzük ki. Vagy ott van a másik szélsőség, amikor valaki túl durva, mindenhol generálja a konfliktusokat. Ezek az emberi nehézségek persze nem csak a nők között jelennek meg, de nagy mértékben nehezítik azt, hogy egy hosszútávon működő struktúrát tudjunk kialakítani. További probléma, amivel viszont kifejezetten a nőknek kell megküzdeni: külső partnerrel, főként férfiakkal szemben talán mégnehezebben jelezzük a nemtetszésünket, mindenki nagyon óvatos, nehogy megkapja az erőszakos, nyomulós nő bélyegét, és így nehéz kiállni a saját érdekeinkért.

Illúziókba ringatja magát, aki azt hiszi, a„liberális közegben"szabad a pálya a nők számára, sokak részéről ez inkább egyfajta udvarias megtűrést jelent. Hiába vannak most már egzakt számaink is, politikai tábortól függetlenül sok férfi(és a nők egy része is) azt gondolja, hogy nincs szükség semmilyen egyenjogúsításra, sőt, a nők nagyon is előtérben vannak.

Sokszor elgondolkodom, mi a jobb, ha valaki nyíltan vállalja a férfiak elsőbbségéről vallott nézeteit vagy az, aki tudja, elvárás az inkluzivitás, és fű alatt másképp cselekszik. Néhány valóban támogató férfitól eltekintve ezt a kétféle hozzáállást érzékelem, ami mögött nem elsősorban gonoszság vagy rosszindulat, hanem egyfajta kényelem van: senki sem akarja önként feladni a nehezen kiküzdött hadállásait. Vezető pozícióban főként férfiak vannak, és valahogy „ösztönösen" alakulnak úgy a kapcso-

latok, hogy a férfiak több férfival ápolnak közeli munkaviszonyt, és „ösztönösen" osztanak nőkre bizonyos feladatokat, szerepeket. Ezen csak a belátás, a tudatosság, a nyitottság segítene az egyik oldalon, amihez a másik oldalon szükség van aktív, konstruktív, valamint mindehhez anyagi forrásokkal, szervezeti háttérrel is rendelkező nőkre. Amíg ezek hiányoznak, addig nem tud tartósan kialakulnivalódi változás a női egyenjogúság terén az irodalmi életben.

Tót Endre: Cím nélkül, 1982–1985 (akril, papír 118×100 cm)

MÁRTON LÁSZLÓ

„Minden lépéssel reszkírozzuk a hasraesést”

ELBESZÉLŐI FORMÁK ÖRKÉNY ISTVÁN ÍRÁSMŰVÉSZETÉBEN

Hölgyeim és uraim,
két szorosan összetartozó, általános kérdéssel kezdem. Az egyik: miben különbözik a jó író a rossztól? Abban, hogy ismeri és optimálisan alkalmazza az írásművészet törvényszerűségeit. A gyenge vagy tehetségtelen szerző nem tud ezekről, többnyire nem is kíváncsi rájuk, és ha valamit mégis tudni vél, azzal sem kezdhet sokat. És miben különbözik a nagy író attól – ez a másik kérdés –, aki csak jó, de nem nagy? Abban, hogy a nagy írónak van egy trükkje, amelyet így, ezen a módon csak ő tud. Néha több trükkje is van, de ez még a nagyok között is ritka.

Örkény Istvánnak van egy trükkje az elbeszélő prózában. Ezt szeretném a rendelkezésemre álló húsz percben szemügyre venni. Drámáival nem foglalkozom, már csak azért sem, mert a két műfajnak egészen más poétikai előfeltételei vannak. Kézenfekvő párhuzam Heinrich von Kleist vagy Csehov, akik Örkényhez hasonlóan mind elbeszélőként, mind pedig színműíróként nagyot alkottak. Kleistnek kisregényét is, drámáját is fordítottam. Tapasztalhattam, hogy annak a többszörösen önmagába záruló mondatszerkesztésnek, amely a *Kohlhaas Mihály* elbeszéléstechnikáját egyedülállóvá teszi, a verses drámákban nyoma sincs; ott más hatások érvényesülnek.

Hogyan írható le Örkény István elbeszélői trükkje? Talán így: a tények belső ellentmondásainak kiemelése a sűrítés, a kihagyás, a szövegszintek, olykor szövegszilánkok ütköztetése révén. Maga Örkény ilyesmit mondott: az író részéről a közlés minimuma és az olvasó részéről a képzelet maximuma. Ez egyszersmind a valóság és a valószínűség összeütközését is reflektorfénybe rántja. Ezt nevezte ő groteszknek. Így szól: „A groteszk nem értelmezi a világot, hanem egy új világot teremt.” Ha az író

* A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia egynapos emlékkonferenciát rendezett Örkény István születésének 110. évfordulója alkalmából. A 2022. április 5-én, a Magyar Tudományos Akadémia székházának Kistermében megtartott konferencia első részében írók, irodalomtörténészek, kritikusok tartottak előadásokat, melyekben elsősorban azt vizsgálták, hogy az elmúlt negyedszázad hogyan állította új fénytörésbe Örkény István életművét. A tudományos ülésszakot a legfrissebb Örkény-megjelenések, valamint a Helikon Kiadó életműsorozatának bemutatása követte. A program zárásaként Mácsai Pál részleteket adott elő az *Egyperces novellák*ból összeállított estjeiből és elemezte a művek dramatikus hatását. (A konferencia szervezői *Örkény Istvánné Radnóti Zsuzsa* dramaturg és *Reményi József Tamás,* az Örkény István-életműkiadás sorozatszerkesztője voltak.)
Összeállításunk a konferencián elhangzott előadások szövegeinek szerkesztett változatát tartalmazza, két kivétellel: György Péter és Sándor Iván az eseményen felolvasott írásaik helyett (mivel azok időközben máshol megjelentek) új, a konferencia gondolatmenetét folytató, publikálatlan szövegeket bocsátottak rendelkezésünkre.
Köszönjük Örkény Istvánné Radnóti Zsuzsának az Örkény-blokk összeállításához nyújtott szakmai segítségét!

kétségbe vonja mindazt, ami kézenfekvő, ami adott, akkor felszínre hozza az (Örkény által az addigi magyar irodaloman hiányolt) absztrakt gondolkodás poétikus, ugyanakkor szubverzív jellegét.

Mindezt az *Egyperces novellák* tették köztudottá, és az ő jóvoltukból került be Örkény egész elbeszélői életműve az irodalmi kánonba. Az egypercesek nélkül Örkényt olyan drámaíróként tartanánk számon, aki mellesleg elbeszéléseket is írt, és aki a legjobb színműveit kisregényekből fejlesztette ki, amelyek a drámák felől nézve másodlagosnak látszanak.

Igen ám, de érdemes észrevennünk, hogy az egypercesek nem homogén és nem is lezárt szövegcsoport. Ami a lezáratlanságot illeti, egyrészt az író az első kiadás után élete végéig folyamatosan bővítette a gyűjteményt, megőrizve a ciklikus felépítést, másrészt némely egypercesek beillesztését a gyűjteménybe (ilyen az *1949* vagy a *Kis ország vagyunk*) politikai okokból meg sem kísérelte. Műfaji bizonytalanság is van: némely, főleg korai írásművek beillenek az egypercesek vagy azok előzményei közé, de helyük van a hagyományos, „többperces" novellák között is.

Ami a gyűjtemény heterogén jellegét illeti, sokféle szövegtípus van benne: anekdota, példázat, gnóma, felsorolás, talált szöveg, vicc, abszurd párbeszéd, szekvencia (pl. a *Trilla*), szürreális látomás a valóságreferenciák kísérteties eltorzításával (pl. *A sótartó felé* című írásban a terített asztal átalakul sarkvidéki tájjá, a tragikus kutatóexpedícióra pedig rávetül a világháborús oroszországi téli visszavonulás), és akadnak hagyományos szerkesztésű novellák is. Mégis egységes kötetnek érződik, mert a sokféle szöveg mögött ugyanaz a látásmód ismerhető fel, és mert a kompozíció megkívánja a változatosságot. Látnunk kell azonban, hogy írástechnika tekintetében a korai írások frivol „nyugatosságától" hosszú út vezet a *Leltár* és más redukált szövegek radikalizmusáig.

Ha szemügyre vesszük az egypercesek és többpercesek közti elmosódott határt, Örkény írói trükkjének keletkezését is rekonstruálhatjuk. Ám előbb azt szeretném mérlegelni, hogy az írói pálya alakulása során mit nyert és mit veszített a szerző.

Veszíteni mindenekelőtt időt veszített, méghozzá a legjobb alkotóévekből. A munkaszolgálat és a hadifogság legalább négy évre megfosztotta az elfogadható munkakörülményektől. E négy év – sebesülés, hideg és nélkülözések – miatt később is sokat betegeskedett, ez további kiesett idő. 1956 után szemérmesen „szilenciumnak" mondott el- és betiltással sújtották, ez további hat-hét év kiesés. Ekkor éppenséggel írhatott, de publikálástól és publikumtól elvágva nem könnyű írni. Végül, a front és a fogság megrongálta az egészségét, felgyorsította testi leromlását, és siettette halálát. Nem is találgatom, hány évre való ötlet maradt megíratlan, mennyi elkezdett munka befejezetlen. Ritkán szokás gondolni erre, de Örkény életműve egy óriási torzó. A befejezett, a szerző által érvényesnek tekintett szövegek csak a kisebbik hányadát adják.

Nyereségnek tekinthető a nagypolgári környezet, amelyben nevelkedett, és amely lehetővé tette tanulmányait. Ez egyrészt általános műveltséggel és többszörös nyelvismerettel járt, másrészt ránevelte arra a racionális, ugyanakkor mélyreható gondolkodásmódra, amely a groteszk poézisére fogékonynak bizonyult, és nem utolsósorban hozzásegítette, hogy már fiatalon világlátott ember legyen. Ennél többről is beszélhetünk: Örkény neveltetése megalapozta társadalmi műveltségét, amely mindvégig ott állt munkássága mögött. Akkor is az övé maradt, amikor a hajdani nagypolgári környezetnek már a romjai is alig látszottak.

Írói értelemben még nagyobb nyereség az a folyamatosan bővülő ember- és helyzetismeret, amelyre a front és a hadifogság kényszerítette rá. Ehhez kapcsolódik az a sorstársak szóbeli közlésein alapuló hatalmas életanyag, amelyre felfigyelt, és amelyet későbbi műveiben feldolgozott. Nyereségnek tekintem azt az esztétikai tapasztalatot is, amely a szocreál szó- és írásbeliség hazug voltának felismeréséből adódik, és amely egy régóta élő hazudozás-hagyományt vitt tovább, tett még elborzasztóbbá és komikusabbá, mint volt.

Innen nézve már a *Lágerek népe* is, még inkább a szintén hadifogságban írt *Emlékezők* (idegenkezű, korabeli címe: *Amíg idejutottunk*) Örkény egyik fontos elbeszélői újítását alapozza meg. Nevezetesen: a narrátor egy nyilvánvalóan (a szövegből kiolvashatóan) heterodiegetikus helyzetben úgy tesz, mintha homodiegetikus elbeszélő volna. Azaz: úgy beszél, mintha ott volna szereplője közelében, miközben a szöveg modalitását meghatározza, hogy nem lehetett ott. Ezzel is magyarázható, hogy az *Emlékezők* megszólalásai annak idején dokumentumszövegek voltak, de ma már, évtizedek távlatából elbeszélésekként olvashatók. Mintha volna egy rejtett narrátorunk, aki belebújik a kőműves, a napszámos, a zenész és a többiek bőrébe. Beamter Bubi monológja bekerült a novellák közé is, de az *Emlékezők* más erős mozzanait is megtalálhatjuk az egy- és többpercesekben.

Több tucatnyi egypercesben vagy a posztumusz publikált *Ostromnaplóban* is megfigyelhető ez az eljárás. (Az egypercesekből csak egy példa: a *Tanuljunk idegen nyelveket!* azzal a kijelentéssel kezdődik, hogy az Én-elbeszélő nem tud németül, és a novella azt mutatja be, hogy a nyelvtudás hiánya – valójában a fennálló embertelen viszonyok – miatt kerül közvetlen életveszélybe. A német őrmester mondatait viszont betű szerinti pontossággal, kifogástalan helyesírással idézi, mintha mégiscsak tudna. Ugyanis másképp nem működne a novella. Természetesen nem ő rendelkezik német nyelvtudással, hanem a szerző, illetve az általa távolba helyezett, mégis szemtanúnak érződő szerzői nézőpont.)

Örkény sokszor beszél arról, hogy lehetőleg mellőzi a részletező leírásokat. Hozzáteszem: ezt nem purizmusból teszi, hanem azért, hogy a közelség illúzióját feszültségbe hozza a tényleges távolléttel, és ezáltal költői (szinte mágikus) hatást idézzen elő.

A többperces novellák némelyikében is hasznosítja Örkény ezt a módszert. Két példát mondok. *A borék* (így!) című, kevéssé közismert remeklés érdekes fényt vet a nyelvújításból adódó hivatalos nyelvhasználat és a hatalomgyakorlás viszonyára. A raktáros már csak azért sem tud elszámolni a hiányzó boréktartókkal, mert nem tudja, mit jelent a „borék" szó. (Megfejtés: „boríték". Erre akár rá is jöhetne, de akkor kívül kerülne a parancsuralmi gondolkodás kliséin.) Az ebből adódó feszültség jelöli ki a narrátori távolságokat is: egyrészt az Alkotás utcától kétszáz lépésnyire áll a front, másrészt valahonnan a messzeségből (a narrátor tényleges nézőpontjából) robbanások hallatszanak, amelyekről a novella végén derül ki, hogy a pesti hidak pusztulását jelentik, így tehát a raktáros a legjobb akarattal sem tud átmenni Pestre azért a borékért, amelyről továbbra sem tudja, mi fán terem. És: *Az utolsó vonat* című, '60-as évek eleji elbeszélésben a narrátor rejtett távolsága teszi különösen feszültté az amúgy is drámai szituációt. Ez hozza felszínre a látens kérdést: miért a lányt igazoltatják a tábori csendőrök (akiknek hivatalosan semmi közük a civilekhez), miért nem a hadnagyot? Mi minden sűrűsödik össze ebben a meg nem nevezett, de nyilvánvaló aljasságban?

A négy befejezett kisregényt is érdemes ebből a szempontból szemügyre venni. Közülük csak a *Rózsakiállítás*nak nincs színpadi változata, a többi háromnak (*Glória,*

Tóték, Macskajáték) van, és a drámák felől nézve nyilván feltárulna bennük egy sor rejtett vagy nem feltűnő prózapoétikai jellegzetesség. Az összehasonlító szemlélődésről lemondok, inkább arra hívom fel a figyelmet, milyen alig észrevehető nyelvi eszközökkel jeleníti meg a szerző a kisregény-*Tóték*ban a fasizálódó Magyarország hatalmi viszonyait. Miért hívják az egyik fontos tájékozódási pontot így: „a volt Kleinféle vendéglő"? Mit fejez ki ez a jelző? (Több mindent.) Miért van új tulajdonosa az Apolló mozinak, és az illető miért nem tudja, mi az, hogy vaporizatőr? (Mert nem ért a mozi üzemeltetéséhez, ő csak az árjásítás kedvezményezettje.) Miért van jogi doktorátusa a pöcegödör-tisztítónak, helyesebben: miért tisztít pöcegödröt a jogi végzettségével? És még sorolhatnám. Inkább azt a kérdést vetem fel, az elbeszélői formáktól nem függetlenül: vajon Örkény prózája mennyiben támpont a kulturális emlékezet számára, és meddig maradhat az?

Az elbeszélői formák szempontjából a legizgalmasabbak a regénytöredékek, a négy közül igazából kettő. *A Bónis család* publikált fejezeteiből nem tudom rekonstruálni a szerzői koncepciót, a többi részlet pedig valószínűleg vázlatos. A *Babik* egy szatírába illő ötleten alapul, további szatirikus mozzanatokkal (pl. kitüntetésbe torkolló kivégzési jelenet), csakhogy a szatíra, bármilyen remekül indul is, maga alá gyűri, végül megsemmisíti az epikát. Örkény hajlamos szembeállítani a szatírát a groteszkkel, és talán ezért is nem képes a szatíra regényesítésére.

Annál ígéretesebb a regény műfaja szempontjából a *Tatárfutás* és *A másik út regénye* címen ismert töredék. Mindkét műben a szereplőknek párhuzamosan futó elbeszélői szólamaik vannak (ez a „rejtett narrátor" módszer továbbfejlesztése), erre pedig a futástörténetben látványosan rárakódnak a szimbolikus jelentésrétegek: a futás mint metafora és a baljós hangzású „kitörés" mint a kollektív emlékezet fel-felszakadó sebe. Ehhez járulnak a *Babik*ból vagy *A Niagara Nagykávéház*ból ismerős szatirikus mozzanatok (összetéveszteni a börtönt a csokoládégyárral, a grófi kastélyt a cigányputrival), amelyek ezúttal a kompozíció többszólamúságát gazdagítják.

*A másik út regénye*ben a főszereplő (fogyatékos fiát egyedül nevelő asszony) fokozatos kiemelkedése a nyomorúságból és a kiszolgáltatottságból nemcsak regénybeli pozícióját erősíti, hanem egy izgalmas érzelmi erőteret is létrehoz, amelynek határait a többi elbeszélő szólama jelöli ki.

Miért maradt ez a két nagyszerű regényterv félkész állapotban? Miért nem tudta Örkény István végigírni őket?

Ennek lehetett cenzurális oka is. A „tatárfutás"-jelenség mint össztársadalmi probléma a regény egészében nem maradhatott volna azok között a lokális keretek között, ahol politikailag még éppen nem sértette az akkori kulturális felügyelet érzékenységét. A korabeli viszonyok közepette a szerzőnek-narrátornak előbb-utóbb szembe kellett volna néznie azzal: mit szól a tatárfutás-mozgalomhoz a párt központi bizottsága, vagy legalább a megyei pártbizottság? Ez pedig kiverte volna a biztosítékot a kultúrpolitikai irányításnál.

A másik út… esetében a leszbikus szerelem ábrázolása ütközhetett volna adminisztratív akadályba. Később, a '80-as évek lazább légkörében Galgóczy Erzsébet publikált hasonló témájú történetet, csak éppen nem groteszk, hanem tragikus tónusban. A fiúgyerek fogantatásának körülményei pedig olyan traumákra világítottak volna rá, amelyek tabunak számítottak. Igaz, a gyereknek a történet szerint egy német katona volt a vér szerinti apja, de mindenki tudta, még ha tilos volt is beszélni róla, hogy nem német,

hanem szovjet katonák ejtették teherbe magyar nők tízezreit, legtöbbször erőszakkal. Háborús lányanyáról szóló regényt aligha lehetett volna a Kádár-korszakban publikálni.

Ám ez csak a felszín. Ez még semmit sem mutat meg Örkény prózapoétikai dilemmáiból. (Ahogyan a *Pisti a vérzivartarban* 1969-es betiltása tekinthető akár Jurij Tinyanov-i értelemben vett irodalmi ténynek is, de mint irodalmi tény semmit sem árul el Örkény Istvánnak a dráma műfajához való viszonyáról.)

Több interjúból és egyéb megszólalásból tudható, hogy Örkény számára kiemelten fontos cél volt a nagyregény, egy vagy több igazi nagyepikai munka megírása. A kisregények nem elégítették ki ezt az ambícióját, rövidprózáját melléktermékeknek tekintette. Mondhatnánk: márpedig neki a rövid formákhoz volt érzéke, a nagyobb fesztávú struktúrákhoz nem annyira.

De ez még mindig a probléma felszíne. Kicsit mélyebben egy ellentmondás lappang. Egyrészt: koncentrált rövidprózát írni az egyik legnehezebb elbeszélői feladat. Gyakorló regényíróként mondom: jóval nehezebb, mint egy átfogó narratív struktúrát hatékonyan működtetni. A regényíró egy sor részletben hibázhat, attól még írhat remekművet. A minimalista elbeszélő nem hibázhat, száz százaléknál alább nem adhatja. Kafka, Borges, Danyiil Harmsz életműve a példa rá, milyen nehéz (és csodálatos) néhány sorban az ember vagy a világ egészéről adni egy-egy villanást.

Örkény abban volt kiemelkedően jó, ami az elbeszélő prózában a legnehezebb és a legritkább, és ezzel – éppen ezzel! – nem volt megelégedve. Nyilván azért sem, mert az egypercesek révén beskatulyázva érezte magát, amely skatulyából sem a többpercesek, sem a publikált kisregények nem szabadították ki.

Másrészt: a magyar irodalomban folyamatos hagyománynak érződik a regényírás kényszere. Gyakran a legkiválóbb szerzők igyekeznek és nem tudnak megfelelni neki. Kosztolányinak talán, Mészöly Miklósnak és Bodor Ádámnak biztosan voltak ilyen természetű frusztrációi. Mészöly ezt élete derekán a töredékesség felértékelésével, később a „pannon próza" anekdotikusságával próbálta megoldani. Bodor pedig, részben az *Esti Kornél* mintáját követve, kitalálta a regényként is olvasható novellaciklust, amely a novellák önállósága és lezártsága miatt mégsem regény, noha a szövegek összekapcsolódása eredményesen imitálja a nagyepikai perspektívát.

Örkény azt a látszólag kevéssé szerencsés megoldást választotta, hogy az önmagával szembeni szigorúságra hivatkozva, lényegében lemondott az említett félkész regények befejezéséről. (Azért mondom ezt óvatos megszorítással, mert utóbb ezek a szövegtöredékek, részben töredékességük miatt, felértékelődtek, és bekerültek a kánonba.)

Leveleiből, interjúiból az derül ki, hogy saját munkáival szemben csakugyan rendkívül igényes volt. De azt hiszem, nemcsak erről van szó.

Azáltal, hogy a groteszket elhatárolta mind a szatírától, mind pedig az abszurdtól, lehetetlenné tette önmaga számára, hogy a groteszkből olyasféle költői nagyepikát növesszen fel, mint a *Gulliver* vagy a *Holt lelkek*. (Más kérdés, hogy sem Swift, sem Gogol nem tartotta vállalkozását esztétikailag sikeresnek, de ennek kifejtése külön írásműre tartozik.)

Azáltal, hogy prózakoncepciójából kiiktatta mind a leírást, mind az anekdotát, sőt hellyel-közzel a hagyományos értelemben vett cselekményt is, végletesen leszűkítette kompozíciós lehetőségeit és epikai mozgásterét. A regény a kompromisszumok műfaja: megkívánja hagyomány és újítás összebékítését. Enélkül a legnagyobb tehetség sem tudja kivitelezni mégoly zseniális tervét. Flaubert, amikor még hajlandó volt poétikai kompromisszumra, elkezdte és befejezte a *Bovaryné*t. Amikor erre már nem volt

hajlandó, elkezdte és nem fejezte be a *Bouvard és Pécuchet*-t. Robert Musil fiatalon és kompromisszumkészen megírta a *Törless iskolaévei*t, amely íróilag nagy siker, de a regény műfaját nem forgatja fel. Később nekiállt *A tulajdonságok nélküli ember*nek, amelynek sok ezer oldala a szó szoros értelmében maga alá temette a szerzőt: a műfaj egyik legradikálisabb kísérlete, ugyanakkor gigantikus kudarc.

Folytatva a kitekintést: hogyan oldotta meg a műfaji problémát Örkény nemzedéktársa, Bohumil Hrabal, aki szintén képtelen volt nagyepikát létrehozni? Két dolgot talált ki. Először azt, hogy szüksége van egy konferanszié jellegű narrátorra. Mintha Örkény belepakolta volna Beamter Bubi szólamába az összes többi „emlékező" életanyagát: Hrabal színre léptet egy súlyosan személyiségzavaros, szófosó narrátort, aki beszél, beszél, beszél. Ezáltal egyrészt a spontaneitás, másrészt az életanyag áradó gazdagságának benyomását kelti. Más szóval: eltereli az olvasó figyelmét arról a nyilvánvaló tényről, hogy a szöveg szigorú tudatossággal van komponálva, benne kegyetlenség és véres brutalitás találkozik a kedély gazdagságával, olykor gyengédséggel is. Így jött létre a *Táncórák…* és a többi 1960-as évekbeli kisregény.

Alapvető másik ötlete az volt (később), hogy a narrátornak nem kell ütődöttnek lennie, lehet az normális személyiség is. Ez esetben viszont női beszélőre volt szüksége. A *Sörgyári capriccio* nagyáriáját egy olyan asszony szájába adja, aki életrajzi személyként Hrabal anyja lehetett volna. (Az is volt, mármint az életrajzban, de a regényben a szerző nem szerepelteti gyerekkori önmagát.) A *Foghíjak*-trilógia narratrixe pedig hangsúlyozottan az író felesége, és így autofikciós helyzetek sorát hozza létre a három kötetben. Egyre rosszabb színben tünteti fel az írót, kíméletlenül bemutatva eleinte csak szorongását és önbizalomhiányát, később züllését és széthullását, valamint az asszony iránta érzett súlyosbodó megvetését is.

Akár hitelt adunk az autofikciónak, akár nem, ezúttal az irodalmi tény nem az, hogy Hrabal magánemberként hány hektoliter sört ivott meg, hanem az, hogy a személyiség széteséséről szóló trilógia valójában a legösszeszedettebb művei közé tartozik.

Hrabal is, Örkény is elfordult – ki-ki a maga módján – fiatalkori polgári környezetétől. Mindketten tudomásul vették és műveikben feldolgozták annak pusztulását. Mindketten a polgári világ romjai közt észlelhető groteszk személyiségek és helyzetek művészi értékű elbeszélői formáit alkották meg.

Essék szó Jorge Luis Borgesről is, aki szintén nem tudott regényt írni, és gondosan titkolta, hogy esetleg ő is szeretett volna. Őt esszé, bölcselet és költészet rövid formákban történő összeolvasztása tette kimagasló íróvá. A *Pierre Ménard, a Don Quichote szerzője* és az *Al-Mutaszim nyomában* című egyperces esszénovellái (utóbbi egy nemlétező bombayi ügyvéd angol nyelven soha meg nem írt igen terjedelmes regényének lélegzetelállító rövid kivonata) világosan mutatják, mit gondol a regény műfajáról. A fiktív bombayi ügyvédről mint regényíróról azt mondja: „képtelen ellenállni a művészet legdurvább csábításának: zseni akar lenni." A regényírókat egy másik írásában a borzalom kisiparosainak nevezi. Nem tudom: vajon kizárólag lenézte, vagy titokban irigyelte is őket?

Ellenpélda García Marquez, aki biztos kézzel és nagy sikerrel üzemeltette a regényformát. Hozzáteszem: újságcikkeinek, tudósításainak egy részét mai szemmel az egypercesekhez közel álló rövidprózának látom, egy Róma melletti felderítetlen gyilkosságról szóló cikksorozata pedig némileg a *Tatárfutás*ra emlékeztet. Látásmódja, amelyet, szerintem félrevezetően, „mágikus realizmus" néven szokás emlegetni, ugyanúgy nem értelmezi, hanem teremti a világot, ahogy az Örkény-féle groteszk,

egyszersmind arra bizonyság, hogy az ilyesféle írói eljárás igenis lehetővé teszi a regény felé vezető cselekményképzést.

Egyetlen példa, nem a főművekből, hanem a *Szerelemről és más démonokról* című kevésbé ismert, kései regényből, amely egy tizenkét éves gyereklány és egy meglett korú pap szerelméről szól. Szembeötlő, hogy a kislány mindvégig tizenkét éves, azaz megtorpan a nemi érettség küszöbén, holott a cselekmény időtartama három-négy év, ha nem több. Ne tudta volna ábrázolni a szerző a regénybeli Sievra Maria felserdülését? Ugyan már. Tudott ő ennél nehezebbeket is. Ezzel a furcsasággal akarta felhabosítani a művet? Aligha. A kiskorúságban való megrekedés nem hókuszpókusz és nem dekoráció, hanem a hatalmi viszonyok, a felügyelet és a tiltás metaforája a spanyol gyarmati arisztokrácia közepette, feszültségbe állítva két metaforaként szolgáló fertőző betegséggel, a veszettséggel és a leprával. Akárcsak az Örkény István-i groteszk, ez a módszer sem idézőjelbe teszi, hanem alakítja a valóságreferenciákat.

Az egypercesek szerzője a felvilágosodás örökségét akarta átültetni prózapoétikájába. Arról beszél, hogy az olvasót nagykorúvá akarja tenni, és hogy az ő írásművészetében nem az állítás, a kijelentés, hanem a kérdés játszik központi szerepet. Évtizedek távlatából úgy látom, hogy ezeket a hitvallásokat komolyabban vette a kelleténél. Egy hatalmi viszonyokból adódó ellentmondást reflektorfénybe rántani, egy nyelvi monstrumot életre kelteni: intenzív és erős hatást eredményez rövid távon, de nagyregényt kigazdálkodni nem lehet belőle. A regény műfajához hozzátartozik a homály, a megfejtetlen titok és bizony az olvasó félrevezetése is. Még ha egy regény elbeszélője csökönyösen megbízható is, azaz folyamatosan érezteti az olvasóval, hogy hihet neki, és mégoly valószínűtlen állításait is elfogadhatja hitelesnek (ilyen a legtöbb kalandregény elbeszélője), még akkor is benne van a pakliban a narrátori megbízhatóság összeomlása vagy fokozatos eróziója.

Örkény nagy író volt, és éppen a nagysága akadályozta abban, amit halványabb vagy erőtlenebb tehetségek végbevittek. Tucatnyi nemzedéktársát említhetném, akik zsinórban írták a befejezettnek, teljesnek érződő regényeket, amelyekre ma már csak az irodalomtörténészek emlékeznek. Vagy még ők sem. Örkény regényhiátusa viszont emlékezetes marad, benne van a kánonban a létező művekkel együtt. Azért lehetséges ez, mert olyan prózapoétikai előfeltevések következménye, amelyek az írót hozzásegítették alkotói trükkjéhez és vele az írói nagysághoz. Ugyanakkor a hosszú távra komponált, sokrétű és többsíkú nagyepikai alkotások elől elzárták az útját.

Ő írta le a szálligévé vált novellacímet: „Legmerészebb álmaink is megvalósíthatók!" Ez a kijelentés az ő írói pályájára tekintve azzal az iróniával kezelendő, amely a novella sajátja. Amennyiben a novellát nem a létező szocializmus plusz az örök magyar balfaszság allegóriájának tekintjük (aminek a szerző szánhatta), hanem az írói pálya metaforájának, akkor biztatást olvashatunk ki belőle: meglehet, hogy háromlábú kutyák vontatják a járgányt, és be van húzva a kézifék, de azért előbb-utóbb eljutunk Siófokra.

Olvasóinak és a nyomába lépő újabb íróknak érdemes ezen elgondolkodniuk.

M. NAGY MIKLÓS

Örkény István életműsorozatáról

Kedves vendégek, Örkény István tisztelői, olvasói, kutatói; kedves Radnóti Zsuzsa, kedves Reményi Jóska és mindenki, aki Örkény István életműsorozatának kiadásában részt vesz, és mindenki, aki ezt a konferenciát megtisztelte a részvételével vagy jelenlétével!

Hadd kezdjem azzal, hogy tizenkét éves korom óta vagyok Örkény-olvasó; akkor mutatta meg nekem a kábé tizenhat éves szomszéd nagyfiú az egyperceseket, először is a *Polgártársak!* című darabot. Ugye, emlékeznek rá? „Ezt a kis testi hibával született kört ki vigasztalja meg?" Aztán otthagyta nálam a kötetet, s azóta is újra meg újra elolvasom, persze nem ugyanazt, idővel lett saját példányom – és nehéz lenne összeszámolni, hányszor beszéltem Örkényről külföldieknek, és hányszor meséltem el valamelyik egypercesét. A *Gli ungheresi*t például, vagy azt, hogy *Nézzünk bizakodva a jövőbe!* Ez utóbbival próbáltam jó párszor elmagyarázni külföldi barátaimnak, hogy milyenek vagyunk mi, magyarok (büszkék, álmodozók, idealisták stb.). Mellesleg, nem könnyű más nyelven, oroszul vagy angolul elmondani ezt a kis írást. „Én magyarok, te magyarsz, ő magyarik." *Ja magyaruju, ti magyarujes, on magyarujet.* Ami azt jelenti (majd), mint tudjuk, hogy „ropogós kacsasültet eszem (eszel, eszik)." És a többi.

Egy szó, mint száz, a magam szerény eszközeivel próbáltam népszerűsíteni Örkényt a világban már egyetemista koromban – pontosabban Moszkvában, ahol Örkény a néhány többé-kevésbé ismert magyar író közé tartozott –, nemcsak az egyperceseket, hanem a *Tótéka*t is (azt is nagyon jól el lehet mesélni), de hogy valamikor a kiadója leszek az életműsorozatnak, arra soha nem gondoltam. Ez úgy az ölembe hullott, mint ajándék az élettől; én pedig kiadóként, a kollégáimmal együtt igyekszem megbecsülni, dédelgetni. Különben arra sem gondoltam soha, hogy valamikor meg kell fogalmaznom, miért olyan fontos nekem Örkény. Persze most sem kell, legalábbis nem muszáj, és nem is fogom; csak annyit mondok: ő valahogy olyan természetességgel lett gondolkodásom része, mint…

Na, most itt megakadtam. Mint micsoda? Mint maga a magyar nyelv? Igen, kicsit úgy; de egy hajszállal kevésbé banálisan fogalmazva: leginkább talán Örkénytől tanultam meg, hogy ha egy kicsit változtatunk a nézőponton, akkor a világot nemcsak groteszknek láthatjuk, hanem izgalmasabbnak is. Ami egy unalmas – vagy unalmasnak tetsző – bányászvárosban felnőve talán a legfontosabb ráismerés volt, amit az irodalomtól egészen fiatalon kaptam.

Mindezek után talán mondanom sem kell, de azért mondom: a Helikon Kiadó vezetőjeként sok mindenre büszke vagyok – sorolhatnám a szerzőinket Vladimir Nabokovtól Agatha Christie-n át Philip Rothig –, de talán semmire, senkire sem annyira, mint Örkény Istvánra. Egy kiadóvezető szereti azt érezni, hogy nemcsak pénzt keres a könyvekkel (mellesleg főként a tulajdonosnak), és nemcsak szórakoztat, hanem valami fontosat is művel annak érdekében, hogy a világ jobb hely legyen – bármilyen szerencsétlenül hangzik ez a mondat éppen most, amikor ezt a világot aligha érzi bárki is túl jó helynek. Tehetetlennek, kiszolgáltatottnak érezzük magunkat – akárcsak Örkény hősei, akiknek feje fölött a történelem vihara zúg. És akiket közben

mindenféle erők arra próbálnak rávenni, hogy zokszó nélkül dobozoljanak – mert, ugye, nem az ő dolguk azon gondolkodni, hogy mire való a dobozolás.

Nem szaporítom a szót, csak még egyszer köszöntöm a konferencia résztvevőit, miközben én a londoni könyvvásáron vagyok – amit, ha most belegondolok (mármint abba, hogy miért lett belőlem irodalommal foglalkozó ember), jelentős mértékben Örkény Istvánnak köszönhetek; és annak az egykori szomszéd fiúnak, aki kezembe adta az egyperceseket.

REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS

A hívószó: Babik

A rémálmok kisegítő rajzolatként szolgálhatnak egy írónak, amikor a rettenettel kell elszámolnia. Ha azután az író ezt a szembesítést racionális következetességgel végigviszi, a rajzolat elhalványul a szöveg mögött, s realitásként mutatkozik meg a számvetés végeredménye: a külső és benső világ abszurd állapotának képe.

1956 után az irodalomból kiiktatott Örkény István írásaiban rendkívüli művészi intenzitással és ólmos szorongással születnek az álomrajzolatok, amelyekben az önmaga tévedéseit büntető ember traumái együvé kerülnek a politikai hatalom által rámért és elvárt bűnhődéssel. Míg az előbbi valóságos identitásválságot jelez, utóbbiról az ötvenes évek megelőző és egykorú tapasztalatainak birtokában tudható, hogy önkényes, tetszőleges mértékű és idejű, mint az akasztás vagy a szilencium, amelynek nincs, ismétlem: *nincs* köze semmilyen szellemi és erkölcsi értelemben vett, emberi elszámoláshoz. Az 1957-es *Álmomban* című novella főhőse álmában nem saját magát látja börtönben, hanem a lányát, ami a szenvedésnek magasabb fokozata. Hogy ebben mennyi személyes kín rejlik, pontosan mutatja a novellabeli kislány neve és életkora: Angélának hívják, nyolc esztendős. Igen, Örkény Angéla ekkor nyolcéves. Főhősünk csak a legnagyobb ügyeskedésekkel látogathatja meg a rabot, és ezek a praktikák a rémálmot átvezetik a hivatali ügyintézések profán kafkai közegébe. Az áldozati lét tehát párosul a bürokratikus engedélyezések szintjével, Angéla akár egy másik személlyel, nevezett Horsitz Líviával is azonos lehet, a nyilvántartás szerint ennek nincs jelentősége, mint ahogy a bűnnek sem, amiért a büntetés jár. A börtönorvos „érdeklődött, tudom-e, mit követett el a lányom. Mondtam, hógolyózott. Vajon, kérdezte, a hógolyózáson kívül más nincs-e a rovásán? Nem nagyon, mert még csak nyolcéves, második elemista. Az nem számít, legyintett orvos barátunk, vannak itt négy- meg kétévesek is, azonkívül háromhetes csecsemők, körülbelül egy tucat…" A vád e végletesen nevetséges indoklása az Örkény-életműbeli vándormotívumként tovább él, évtizeddel később a *Pisti a vérzivatarban* kivégzési jelenete előtt (az egykori kultúrpolitika szemében megengedhetetlen módon, „szabadon" váltva át az „ellenforradalmi" bűnökért elítéltek vaksorsát a nyilas kivégzések áldozatainak irracionális pusztulásába):

KISLÁNY: És mit követtem el én? Hógolyóztam.
SZŐKE LÁNY: Te csak hallgass. Nagyon sokféleképpen lehet hógolyózni. De engem még csak nem is vádolnak semmivel.

Pistiék mögül már eltűnt az álom, az ötvenes évek végének kulcsjelentőségű írásában, *A visszaváltozás*ban azonban Gregor Samsa még mintha álomból ébredne, éledne újra emberi formában. A Kafka-novella elképzelt folytatásában az ötvenes évek rovarlétéből szabaduló ember vívódik: vajon lehetséges-e a redivivus, s ha igen, ki lesz ő, ki lesz az új változat. Hiszen nyilvánvalóan lehetetlen a teljes azonosság. S ezen a ponton nagyon fontos megállapítás hangzik el, amely, mondhatni, irányadó lesz Örkény művészetében: Gregor „kidugta lábát a hálóinge alól. Megnézte, és látta, hogy emberi láb". Ennyi bizonyosság maradt. Egy antropológiai fogódzó. Nem több. De ha valaki ideológiák pusztultával módszeresen, cifrázatok nélkül ebből indul ki, mint tudjuk, „nagy igazságoknak jöhet a nyomára".

Ennek a döntésnek a hitelét *A visszaváltozás*ban két egymással párhuzamos kérdés teremti meg. Gregor egyfelől azon tépelődik, „hogy csak a vaksorsnak köszönheti-e [korábbi] átváltozását, vagy volt-e benne egy titkos hajlam rá, hogy rovar legyen. Most ugyan hiába keresgél a múltjában, semmi jelét se látja ennek a hajlandóságnak – de megcáfolni sem tudja semmivel." Ugyanakkor a mennyezeten megtapadt rovar „fejjel lefelé" állapota ösztönző erővel is bír: „aki ezt meg tudta valósítani rovar minőségben, miért ne lázadhatna sorsa ellen, ha visszanyerte emberi formáját?" (Az nem lehet, hogy ne jusson eszünkbe itt azonnal Örkény közismert használati utasítása írásai olvasásához: „terpeszállásba állni, mélyen előrehajolni (…) hátratekinteni (…) íme, a világ fejtetőre állt". De gondolhatunk Rizire is, a *Pisti*… jósnőjére, aki megjövendöli, hogy a férje kútba fog ugrani, s amikor egy gyárkémény omlik a pali fejére, Rizi ezt mondja: „Csak a nézőpontban van egy kis különbség. Nem ő esett a kútba, hanem őrá esett egy kút." A történelmi és személyes előzményeknek ez a kettős megítélése mozdít tehát túl *A visszaváltozás* holtpontján. Ahogy Örkény hajszálpontosan fogalmazza: „a magánynak és tehetetlenségnek azon a fokán, ahol a létezés formái közömbösekké válnak." Ez a forma lehet fényképezőgép objektívje előtt lengő, felakasztott anyai test, egy hársfa, egy cserépkályha vagy egy tulipán, amely nem akar tovább tulipán lenni.

Örkény Kafka-parafrázisa tán nem is novella, inkább esszéisztikus megalapozás, fogalmilag végiggondolt program. Kifürkészni, már nem először, mi maradt meg a hamisított, hazudott, eltorzult létezésekkel szemben, amelyek újra és újra gyűrték, csak gyűrték maguk alá a személyiség, az alkotó ember autonómiáját. Mi maradt '56 után? Korábbról: '49, a Rajk-per fémjelezte év után? Még korábbról: a világháború, a munkaszolgálat, a hadifogság után? (Emlékezzünk az Ithakába visszatérő, de önmagát nem találó Odüsszeusz, a bicegő koldus kifosztottságára – „istenem, ki vagyok én?" – *A tizenharmadik ének*ben, amely 1947-ben jelent meg.) A válaszhoz egy prológus már '56 előtt megszületett, noha töredékben maradt, nem csupán a folyamatos letiltások miatt. Ez volt a *Babik*.

A *Pisti a vérzivatarban* egyenesági leszármazását innen eredeztetjük, ez ma már közmegegyezés az Örkény-szakirodalomban, de ahogy mifelénk szokás, maga a hivatkozás tárgya, a *Babik* feledésbe merült, holott nemcsak a *Pisti*…-nek, hanem az Örkény-életmű egészének alakulásában *kulcs*szerepe van (egykori, 1983-as kritikájában P. Müller Péter játszott el a szóval a mű helyszíne, az Álkulcsgyár elnevezése nyomán).[1]

A *Babik* 1954-től hosszú utat tett meg – de csupán fiókról fiókra vándorolva. Volt filmnovella, kisregény, forgatókönyv, végül a töredékben maradt írás csaknem harminc év múltán, 1982-ben látott napvilágot a Szépirodalmi Kiadónál. A mű sorsa kísértetiesen hasonlított a címszereplőéhez: ki volt találva, de nem létezett. A különbség az, hogy Babik Jánost egy Adameszkó Pál nevű esztergályos találta ki bércsalás céljából, aztán a történet szerint a rendszer a maga dicsőségének gólemjévé növesztette, Örkény kisregénye viszont ki volt találva ugyan, de szétaprózódott, szétszivárgott az életmű egészébe, egypercesek, drámák sorának logikája épült rá.

Töredék. Örkény írói hátországában (Radnóti Zsuzsa régészi munkájának is köszönhetően) sok töredékről van tudomásunk, de nem kirívóan több, mint más írói életművekben. Bár ő maga sokféle változatban hangsúlyozta, hogy többször kellett szinte elölről kezdenie az építkezést. „Amit (…) harminc évvel ezelőtt elég jól tudtam, azt húsz évvel később mintha elfelejtettem volna, s csak nagyon lassan, roppant fá-

[1] P. Müller Péter: *Örkény István: Babik*, in *Jelenkor*, 1983/9, 829–831.

radságosan tanultam meg újra" – írta válogatott novellái elé 1971-ben, a széles közönség által megismert revelatív művek magyarázataként. A *Tóték* színházi bemutatójakor 55 éves, az *Egyperces novellák* kiadásakor 56, a *Pisti…* megírásakor (s erre még az illetékesek rá is tettek egy évtizedet) 57. Nem úgynevezett írói fejlődésről beszélhetünk tehát, hanem brutális retardációról, amely kettős értelemben hatott (megint egy meghatározó kettősség!): egyfelől hiátusokként, ami az ő írói önazonosságát illeti, de másfelől a történelmet, a sorsot, saját magánemberi döntéseit megszenvedve klasszisokkal magasabb szintű visszatérés, visszaváltozás szükséges etapjaiként írói hajlamaihoz. Amit vesztett a vámon, megnyerte remekművek révén. Így természetük szerint a töredékek is élesen kettéválnak: a hiátus oldalának klasszikus esete *A Bónis család,* amely nemcsak a haladó szellemű családtörténet ambíciója, hanem a magyar irodalom átkos regény/nagyregény vágya, az úgynevezett nagy teljesítmény erőltetése miatt is született s teendő zárójelbe. Ugyanebben a sávban vannak olyan töredékek is, amelyek örökre bezárultak az ideológiai megfelelés kalodájába, s kompromittálódtak a köréjük vont díszlettel együtt. A *Lila tinta* például úgy maradt meg, mint botránykő, kétszeresen bedöngölve az agyagba: úgy is, mint a szocialista realizmus igyekezete, s úgy is, mint amit ráadásul még el sem fogadtak a komisszárok. Pedig Bébi, az egyszerre kiszolgáltatott és túlfűtött lény jellegzetes alakmás (gondoljunk az *Európa legjobb síterepe* vagy a *Vannak-e fák Velencében* női portréira, sőt az *Asszonyok éjszakája* című remeklésre, amely nem azért érdekes számunkra, mert az azonos neműek szerelmének felizzása ugyancsak elfogadhatatlan volt egykor, hanem azért, mert Örkény erotikája arra mutat rá, hogy az azonos módon megélt sorsok, szenvedések mögött merőben ellenkező élettények állhatnak, a látható mögött valami más logika, másként képzelhető anyag lüktet). De erről az erotikáról utoljára Révai József beszélt, kárhoztatva a mocskos pornográfiát. Reichert Gábor kitűnő tanulmánya szerint „a *Babik*ban megjelenített abszurd szexualitáskép (…) akár a *Lila tinta* paródiájaként értelmezhető",[2] ezt azonban pontosítanám: nem magának a *Lila tinta*nak, hanem az egykori elvárásoknak a paródiája a *Babik* Ilonkája, aki igenléseképpen boldogan vetné magát egy elvtárs autója elé vagy mindjárt özvegyként kezdené házaséletét, s egyébként meg úgy ruházkodik, „ahogy civilbe öltözött apácák járnak" (röpke utalásunk: *Glória*!). Egy másik zárvány: a *Lila tinta* egészéből kirívó, kiválóan megszerkesztett kamarajáték Bébi, a mama és a mérnök hármasával a *Macskajáték* felé mutat. (Csak apró adalékként említem e ponton a novellában a rágalmazó levelek dramaturgiai funkcióját – nem kell részleteznem, miért.) A másik oldal is vegyes képet mutat. Példaként: *A Hanákné-ügy* című novella ugyan elkészült és megjelent 1966-ban (inkább csak némileg abszurdizált változata ez a munkamorál és értékzavar korban szokásos kritikájának), de amikor nem sokkal később Örkény forgatókönyvet írt belőle, a hangsúlyok határozottan elmozdultak a szövegben a hiberbola felé. Egy büfé araszolva csúszik lefelé a hegyoldalon, de persze működik, s egy nyúlszőrkalapot kétszer találnak meg, épp úgy, ahogy a közkedvelt egypercesben a házmester kétszer nyit kaput ugyanannak a lakónak. Sőt, Nyúlszőrkalapgyár is kétszeresen van, illetve duplán nincs: Bakonyainé képzeletében és a tévében mint kép, sugalmazott valóság – és így tovább. A formálisan kész mű *A Hanákné-ügy* esetében is ilyen darabokra hullik, s csupán ezek

[2] Reichert Gábor: *„Egészséges erotika".* A szocialista közerkölcs és a *Lila tinta*. Tiszatáj online, 2016. 06. 07.

a töredékek élnek benne, amelyek már a *Pisti*… írói szerkesztés- (illetve mögötte szemlélet-) módjához közelítenek.

Ha már a *Glóriá*t említettük: még egy a sok Örkény-mű közül, amelyik nem vagy csak nehezen találta meg formáját a filmforgatókönyv, kisregény, dráma hármasában, s ha ehhez hozzátesszük az egypercesek kibábozódását a hagyományos elbeszélésből, majd ingázását az önálló lét és a beépített funkciók között, beláthatjuk, hogy a műfaji választások mélyén (s persze mélyen a betiltások nyomán kényszerűen keresett honorárium-megoldások megélhetési próbálkozásai mögött) ott az írói belátások erejéhez illő megszólalásmód lázas keresése. Így köthető Örkény életművéhez az új magyar irodalom műfaji, műnemi átjárásainak első pillanata, a nagy műfaji fel- és elszabadulás jelensége. A *Babik* e tekintetben is úttörő kísérlet, amelyben a műfaji útkeresés tétjét elfödték előlünk a politikai kabaré hideglelős poénjai (végül ezen a sínen futotta be karrierjét másik leszármazottja, *A Tanú*). A *Babik*ban irodalmi szöveg épül sajtóhírből, vezércikkből, transzparensből, káderlapból, önéletrajzból. Az ötvenes évek úgynevezett közéleti kommunikációja hiteltelenné tette azokat a műveket, amelyek ennek a kommunikációnak meg akartak felelni (ezért hat utóbb szándéktalanul is parodisztikusnak minden effajta alkotás), de a visszatekintés éles fényében megforgatva ez a kommunikáció már pusztán nevetséges, talált tárgy. Önmagát leplezi le és hitelteleníti, amint megalkotott szövegkörnyezetbe kerül, s Örkény ezzel a kölcsönhatással operál, de úgy, hogy a valóságtól abszurditásig elszakadt hatalmi közlés és nyelvhasználat kizárólagosan átveszi a valóság helyét, teljesen kiüresíti az életet, amelyről a szerzőnek mondandója lehetne. Hogyan működik a totalitárius nyelv? Ennek érzékeltetésére hadd idézzek föl egy korai példát. Amikor 1934-ben Illyés Gyula és Nagy Lajos Moszkvában jártak, természetesen szerettek volna beszerezni egy térképet, amellyel eligazodhatnak a városban. Térképet kaptak, de csakis olyat, amelyik a jövendő, megtervezett Moszkvában kalauzolt el. A térkép kiadói szerint *ez* létezett, a valóságos város pedig már nem. Ahhoz térkép nem volt. A kitalált, hazudott Babik alakjának képzeletbeli térképe is hasonló kiviteli terv nyomán jött létre, amelyhez az ideológiai alapot „a holnap tegnaposításának" eszméje adta,[3] a gyakorlatban pedig a következőképp festett: „különböző rovatokba, különböző kartotékokba, különböző névsorokba följegyezték a nevét. Az egyik papíron létszámba vették mint új dolgozót. A másikon a keresetét számították ki, a harmadikon kiutalták a pénzt, a gondnokságon pedig kiírtak a nevére egy öltözőszekrényt. Mindez némán történt, csak a tollak percegése vagy az írógép kopogása hallatszott".

Vegyük sorra, hogyan variálja a valótlanságokat ez a sajátos médiabirodalom. *Sporttudósítás* egy manipulált, merő csalásból született horgász „teljesítményről", rendőrségi *tanúvallomás* egy koncepciós (tehát bűnalapot nélkülöző) perben, *kivégzési rituálé* kivégzés nélkül (de csak haladékként, egy átfogóbb kivégzési gyakorlat részeként, hiszen „egyszer mindnyájunkat kivégeznek"; ennek nyomán önállósult később

[3] „A bizottság ugyanis kiadta jelentését, mely szerint egyes kiválasztott személyek, akik minden porcikájukkal az Eszme szolgálatáért élnek, a tudatos jövőbe látás képességével rendelkezhetnek. Ennek persze semmi köze a cigányasszonyok kártyavetéséhez, a tenyérjósláshoz és más efféle babonához. A bizottság nem is használta a »jóslás« szót, hanem mindig »tudatos jövőbe látásról« beszélt, a jóstehetségre pedig új kifejezést teremtettek, elnevezvén e fogalmat »a holnap tegnaposításának«". Örkény István: *Babik*. Helikon Kiadó, Budapest, 2020, 75.

a *Kivégzési szabályzat* egypercese), kitüntetési *ceremónia*, érdem és kitüntetett híján, *termelési riport* az Álkulcsgyárból, ahol ártatlan fegyencek dolgoznak, *fotósorozat* a gyár igazgatójáról, az „akikre büszkék vagyunk" mintájára, ám a fotókon egy *semmihez* sem értő (*tehát* sokoldalú) figura replikálódik, *portré* a nem létező ideálhoz illő ideális nőről, akinek csupán papíron született vágyai és érzelmei vannak, Babik *személyzeti leltárának* kartotékjai és kiállítási tárgyai, ünnepi *szónoklat* egy fikcióról – és így tovább. Örkény kisregényének sajátos módon az a leggyöngébb fejezete, amely nem ezeknek az irodalmon kívüli műfajoknak a montázsával él, hanem körülményesen, kisrealista diskurzusban taglalja, hogyan született meg a hamisítás ötlete. A további narrációt már filmszerűség jellemzi, de ennek csak a genezisét magyarázza a filmnovella-eredet, a szerkesztésmód már a jövendő örkényi irályt előlegzi.

A *Babik* mostohasorsában döntő szerepet játszott, hogy Bacsó Péter és Örkény kezdetben közös ötletelésének, munkálkodásának nyomán, az (egyébként a kisregényhez képest befejezett) forgatókönyv megrekedését követően az alkotók útja kettévált, és Bacsó megcsinálta *A Tanú*t, amely a korszak máig emlegetett kultuszfilmje lett. Frenetikus sikere mögül Örkény neve eltűnt. Külön dolgozatban kéne sorra venni, hogy *A Tanú* Örkénynek közvetve és közvetlenül is mi mindent köszönhet, ami már az idők végezetéig Bacsó dicsősége marad. Itt most csak annyit, hogy a folytatás mindkét szerzőnél szinte napra pontosan egyformán alakult: a nem létező *Babik* víziójából kifejlesztett „vákuumPisti" színdarabja, a *Pisti a vérzivatarban* 1969-ben került volna színre – 1979-es bemutató lett belőle. *A Tanú* dátumai ugyanezek. Továbbá: *A Tanú* mint Bacsó Péter önálló filmnovellája Örkény halála után, 1980-ban látott napvilágot a Magvető ra/re sorozatában, a *Babik* kisregényét pedig a Szépirodalmi adta ki 1982-ben (még ez is hogy klappol: Aczél e két nagy kiadóval keverte a kártyákat, könyveket, szerzőket). A Filmvilág 1979. novemberi számában a filmrendező szép nekrológban emlékezett vissza Örkénnyel közös filmes múltjukra, a *Babik* és *A Tanú* kapcsolatáról azonban meglehetősen szűkszavúan nyilatkozott: „egynéhány leleménye, de főképpen szemlélete pedig átkígyózott az én *Tanú* című későbbi dolgozatomba".[4] Azért, ha egy piton valahová átkígyózik…

A közvetlenül '56 előtt félbemaradt *Babik* utáni, ötvenes évek végi próza, a halmozott megrendülést hordozó *Álmomban* és *A visszaváltozás* vagy a már említett *Glória* mintha egy-egy nagy lélegzetvétel lenne ahhoz, hogy majd a meglelt abszurd hangvétel az örkényi emberkép szintézisében térjen vissza.

Kényes ponthoz értünk, már a „szintézis" fogalma is gyanakvást szülhet a korabeli hivatalos esztétikai szótárt ismerőkben. Örkény maga is nehezíti a helyzetünket éppen azzal, hogy kommentárokban, interjúkban, előszavakban gyakran igyekezett nem csak a közönség számára megindokolni újkeletű műveinek elfogadhatóságát. A kulturális politika értékskáláján a csúcsteljesítmény az volt, ha úgymond a történelmi vétségekkel kíméletlenül őszintén szembenéző alkotást mégiscsak áthatja a szocialista humanizmus igenlése. (Lásd *Húsz óra*.) Aczélnak ez külön is fontos játszmája, ha úgy látta, hogy az igenlés kimutatható, pártolt (a moszkovitákkal szemben is), ha nem látta, végképp nem láthatta úgy, tiltott. Örkény aktuális megítélése tökéletesen ennek a vonalnak a mentén mozgott, nagyrabecsüléssel. Csakhogy tévesen. Örkény alapparadoxona magasan e pártos dialektika fölött működött, működik – az elszemély-

[4] Bacsó Péter: *Örkény és a Babik-mozgalom*. Bevezetés egy soha el nem készült filmhez, in *Filmvilág*, 1979/11, 20–21.

telenítő huszadik században a személyiség csodáját szemlélve. A morál mint a totális csőd gépezetébe került porszem – szerintem ez Örkény István látlelete. A monográfus Szirák Péter éles szemmel veszi észre az értelmezések szintbeli különbségeit, amikor épp a *Glória* tárgyalásakor idézi a drámaváltozat *(Sötét galamb)* írói előszavát a dilemmáról, amely – írja Örkény – nemcsak a volt apácáké, „hanem mindenkié, aki már átlépett egy közösség biztonságából a »világi« bizonytalanságba, (…) az önként vállalt engedelmességből abba a tágasabb létbe, mely naponkint, óránkint s néha percenkint önálló döntésre kényszerít mindannyiunkat". Szirák ezt fűzi hozzá: „Az adott történelmi kontextusban kissé félrevezető a »tágasabb lét« távlatának fölvetése, de a példaérték intencionálásában felismerhető a személyes érintettség jelenléte: a zárt ideológiai rendszerből kiszabaduló személyiség »keszonbetegség«-motívuma."[5]

Márton László az ugyancsak szilencium idején, 1961-ben írt, hatalmilag botrányosnak ítélt, letiltott *Ólmos eső*[6] elemzése után így összegez: „a szereplők egy abszurd létállapotban, abszurd eszközökkel, de újra meg újra nekiállnak küzdeni (gyakran csak homályosan derengő) szabadságukért, belső autonómiájukért. Az eredmény többnyire groteszk (vicces, mulatságos, nevetséges, szánalmas), de maga a küzdelem és annak tétje a legkevésbé sem az. Az derül ki (…), hogy össztársadalmi traumák után az egyéni katarzis civilizáltan nem kommunikálható."[7]

Az összkép tehát ez: a hazugság mindent elborító kommunikációjával szemben nem maradtak használható formák, a formátlanságból kell „kihozni" valamit, ami legalább azt jelezheti, hogy „az ember sokkal többet bír el, mint amennyire képesnek érzi magát".[8] Ez a kifejezhetetlenné lett többlet Örkénynél nem pusztán a katasztrófák túlélését jelenti, hanem *egyszersmind* az ebbe a képességbe belekényszerült, beleszorított emberi tevékenység meglepetésszerű, morált hordozó teljesítményét is. A túlélés energiái ezért a pusztulásban is legyűrhetetlenek, lásd Janász Jenőt, a front nótaszerzőjét vagy Zetelekit, a népszerű színészt. Meg persze Varsányinét.

A végtagjait mustráló Gregor utódaival azonban nem juthatnánk efféle belátásokra, ha nem követhetnénk végig, hogyan is cselezik ki Örkény hősei a körülményeket. Az abszurditással szemben az abszurd választás jogaival. Ennek nyitányaként olvasható a *Babik*ban ifj. Marschall Ede beszámolója, aki Gregorhoz hasonló tanácstalansággal mustrálja magát.

> Még a saját testrészeimtől is félek. Lehúzom a cipőm, nézem a meztelen lábam és reszketek.
>
> Adameszkó meg volt rendülve.
>
> – Borzasztó – mondta részvéttel. – És azt hiszi, hogy a fegyencruha könnyítene magán?
>
> – De még mennyire! (…) Mitől is félhetne egy fegyenc a mai világban (…)? Fegyencebb már nem lehet valaki a fegyencnél, nem igaz? Boldog volnék. Szabad volnék. Egész nap vidáman fütyörésznék…

Ez Örkény István dallama.

[5] Szirák Péter: *Örkény István*. Palatinus, Budapest, 2008, 157.

[6] Ld. Radnóti Zsuzsa jegyzeteit, in Örkény István: *Niagara Nagykávéház. Novellák II*. Helikon, Budapest, 2022, 441–443.

[7] Márton László: *Örkény István nyakatekertsége*, in *Holmi*, 2012/4, 448–455.

[8] Örkény István: *Levelek a hadifogságból*, 1945–1946, in Uő: *Egyperces levelek*. Palatinus, Budapest, 2012, 45.

SÁNDOR IVÁN

Standard Oil

AZ EGYKORI ÉS A MAI ÁLDOZATOK EMLÉKÉNEK[1]

> „…mintha egyáltalán nem létezne az idő, hanem csak különböző magasabb térgeometria szerint egymásba illeszkedő terek volnának, amelyek között elevenek és holtak, attól függően, hogy milyen kedvük van, ideoda járhatnak…"
> (W. G. Sebald: *Austerlitz*)

A *Standard Oil*t, a világ egyik legnagyobb olajkitermelő vállalkozását Rockefeller alapította 1887-ben. Utódvállalatai a márkanév jogát megszerezve behálózzák a világot.

A névről először tizenkét évesen, ezerkilencszáznegyvenkettőben hallottam egy gazdagon berendezett budai lakásban. Másodszor huszonegy évvel később.

Szász Iván, a legidősebb unokabátyám 1910-ben született. A negyvenes évek elején vette feleségül B.-t, a városszerte ismert Dr. N. főorvos lányát. A kereszt alatt tartott templomi esküvő után az ifjú férj apjának öccsét, apámat is a családjával együtt vendégül látta Dr. N. Szendvicset majszolva figyeltem fel, amint mesélte: nem örülök ennek a házasságnak, de a lányom makacs, hajthatatlan, s mikor egy vidéki utunkon a kocsival megálltunk egy tankállomáson, felsóhajtott, nézd apa: *Standard Oil*. Akkor én már tudtam, hogy szerelmes a fekete hajú zsidó fiúba.

Szász Iván ugyanis a Standard Oil magyar lerakatának tisztviselője volt.

Ezerkilencszáznegyvennégy késő őszén lőtte tarkón a határ közelében a nyilas közlegény, mert visszaszólt neki a nyugatra hajszolt munkaszolgálatosok menetében.

A másik emlék: ezerkilencszázhatvanhárom őszén az akkor Hungáriának elnevezett New York kávéház legendás „Mélyvízének" (írók találkozóhelyének) lépcsőjén jön Örkény István. Ismertük már egymást. A Film, Színház, Muzsika rovatvezetője voltam.

Adnál írást nekünk? kérdeztem.

Töprengett.

Nézd, szilenciumom után vagyok, még nem nagyon közölnek.

Megismételtem a kérést.

Néhány nap múlva, újra a „Mélyvízből" vezető lépcsőnél, átnyújtotta a gépiratot.

Ha egy-két mondatot muszáj kihúznotok, abba belenyugszom mondta, de a címhez ragaszkodom. *Márkanévnek* szánom. Olyasfélének, mint a *Standard Oil*.

Az *Egypercest* eredeti változatában közöltük. Évekkel később, amikor elolvastam az *In memoriam Dr. K. H. G.* című egypercesét, akit a nyugatra hajszolt munkaszolgá-

[1] Az Emlékkonferenciára készült *Telefonegyperces* című írásomat Mácsai Pál olvasta fel. Korábbi felkérésre közölte a *Jelenkor* (2022. áprilisi szám). Ezt az emlékezést az Összeállítás szerkesztőjének ösztönzésére írtam. (Sándor Iván jegyzete)

latos menetben tarkón lőttek, egymásra rétegeződött bennem a tizenkét évesen és a kávéházi lépcsősor tetején hallott márkanév.

Az emlékek még messzebbre vezetnek. Tárgyak, fotók, levelek könyvszekrényeimen a kötetekhez támasztva. Velük fekszem. Velük ébredek. Velük álmodom.

Az ablakhoz közel, minél több fény érje: fotó. Ezerkilencszáznegyvenöt februárja. A Nagykörút és Rákóczi út sarka. Romos épületek. Hóhullás. A második ház portálján jól kivehető a BÁRDI felirat. A Bárdi-bolt a város egyik leghíresebb illatszerüzlete volt. Bárdi úr fia, Sanyi, anyám első udvarlója. A harmincas évek közepén anyám elvitt az üzletbe. Utána átmentünk a szemközti, ugyancsak híres Örkény-patikába. Érdekes világ volt. Hosszan bámultam a fehérköpenyes alakot, aki a pult mögött kis mérlegre óvatosan adagolta a porokat, mérte a gyógyászathoz kellő mennyiséget. Mikor kimentünk, anyám a fülembe súgta, az Örkény bácsi, azt mondják, író is. (Írása 1937-ben jelent meg a *Szép Szó*ban.)

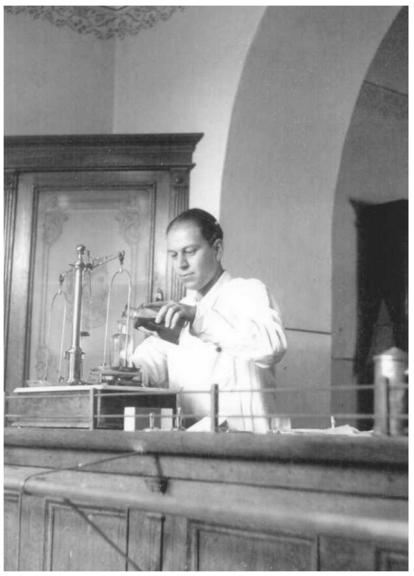

Első munkaszolgálatból írt levelét 1942-ben küldte. A behívóra tartalékos tiszti egyenruhában jelentkezett. Muray alezredes két pofonnal fogadta. Leparancsolta az egyenruháját. Kiköttette. Fél év Don-kanyar. Fegyvertelenül, sárga karszalaggal. Négy és fél év hadifogság Krasznogorszkban.

„Az én írói életem zegzugos útjának legfőbb oka életem legnagyobb sorsfordulata volt a második világháború" – írta 1973-ban

sikerei csúcsán, az 1981-es kiadású *Lágerek népe* 326. oldalán, a jegyzet szerint kéziratban maradt emlékezésében.

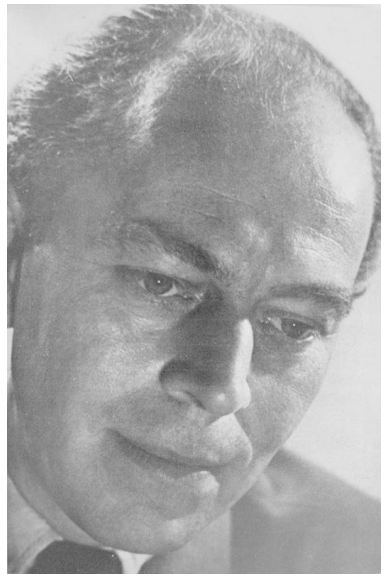

A kötet egészoldalas nyitófotóján nem mosolyog, mint a legtöbb fényképén. Miközben a fotós exponál a mögött, amit néz, mintha *mást* látna. Elképzelhetjük ama „legnagyobb sorsforduló" emlékvillanásait. Elképzelhetjük, hogy miközben az életműve született, minden mondata mögött *ezt* látta.

Leírta, hogy számára a háború a halál állandó közelségét jelentette. „Egyforma lettem a világgal." Rabtársai mikor megtudják, hogy író, jönnek, jönnek és mondják, mondják a történeteiket. Ő meg írja, írja az őröktől kapott papírfecnikre.

Minden jelentős írónak van egy kulcsa. Örkény István életművének „kulcsa" az, hogy a tragédiát tragikomédiává transzformálta.

A mai olvasó számára így maradt: *időszerű*.

Ezt óvatosan írom le. Mindaz, amiről írt, olyan messze van az újabb nemzedékektől, hallom nem egyszer.

Semmi sincs messze. Ami egyszer megtörtént, az bárhol, bármikor újra megtörténhet.

Leírta, hogy egyik rabtársát Leningrádból menekítették ki. A rabtárs elmondta neki: a város két és fél évig volt körülzárva. A napi kenyéradag mint egy gyufásskatulya. Hárommillió lakos halt éhen. Apját, mikor éhen halt, gyerekszánkón végighúzta az utcákon és belökte a tömegsírba. Aztán az anyját is odavitte…

Elképzelhetjük, hogy olvassa a híreket a most körülzárt ukrán városokról. Az éhezőkről. A halottakról. A romokról. A tömegsírokról. Az orosz janicsároknak hurcolt kisgyerekekről.

Leírná: a DOLOG *folytatólagos*. Csak a szereplők változnak.

NÁNAY ISTVÁN

„Hozott szalonnával…"

ÖRKÉNY ISTVÁN SZÍNHÁZA[1]

Hivatásomnál fogva sok drámát olvasok és újraolvasok. Ha egy előadásról írnom kell, igyekszem felfrissíteni hajdani olvasmányélményemet vagy megismerni a még nem olvasott művet. Így vagyok Örkény István darabjaival is. Mindegyiket külön-külön sokszor vettem kézbe, ám most egyvégtében az összeset elolvastam. Egyiket a másik után, úgy, ahogy a kötetekben követték egymást.

Nagy élmény volt észlelni, hogy a drámák hangsúlyai a többi mű tükrében miként változtak meg vagy értékelődtek át, és megerősödött bennem a feltevés: az Örkény-darabok egyesével és együtt történelmi drámafolyamatot rajzolnak ki. Más szóval: a mából nézve ezeket egyfajta történelmi drámáknak tekintem, még akkor is, ha Örkény István e besorolás ellen élénken tiltakozna, mint ahogy tette is: „nem akartam élethű történelmi tablókat festeni, hanem e tablóba beleszületett, belehajított, belekényszerített *én* (vagyis idegzet + jellem + alkat, tehát személyiség) kórképét, tudathasadását, állapotrajzát, ebbe való belepusztulását vagy ebből való felgyógyulását nyomon követni."[2]

Természetesen nem abban az értelemben történelmi drámák ezek, ahogy a magyar irodalomban ez a műfaj meghonosodott és a XIX. századtól kezdve drámaírásunk egyik domináns megjelenési formája lett, ami mindenkor magán viselte annak a kornak ideológiai lenyomatát, amelyben készült. Akkor is, ha apologetikus volt, akkor is, ha épp az uralkodó eszmeiség ellenében született.

Az 1945 utáni évtizedekben is fontos szerepet töltött be a történelmi dráma: az ötvenes években az elsődleges feladata a forradalmi múlt kontinuitását hirdető hivatalos ideológia egyik megtestesítése és igazolása volt. Ezzel a fősodorral szembe állíthatók azok a művek, amelyek áttételesen és az általánosítás szintjére emelve az adott történelmi és politikai szituáció bírálatát (is) megfogalmazták. Gondoljunk Illyés Gyula és Németh László történelmi drámáira, többek között a *Fáklyaláng*ra, az *Ozorai példá*ra vagy a *Testvérek*re egyfelől és a *Galilei*re, a *Széchenyi*re, *Az árulók*ra másfelől. A hatvanas-hetvenes évektől érzékelhetően megváltozott a történelmi dráma, mert egyrészt a szerzők árnyaltabban közelítettek témájukhoz, másrészt a magyar irodalomban is tért hódított a deheroizálás, az ironikus ténymegközelítés, illetve a parabolikusság. Tanúság erre Sütő András és Székely János, illetve Szabó Magda, Száraz György vagy Páskándi Géza drámaírói munkássága.

[1] A teljes mondat a következő: „Hozott szalonnával egérírtást vállal doktor Varsányiné." Ezzel a szöveggel zárul a *Pisti a vérzivatarban* című darab, amelynek utolsó, az elkövetkezendő atomkatasztrófa következményeit leíró jelenete a *Budapest* című egyperces novella beemelése.

[2] Örkény István: Bevezető a *Pisti a vérzivatarban* második változatához, in Uő: *Drámák* I–III. Palatinus, Budapest. 2001, 464.

A műfaj lényegéből fakadóan a történelmi drámák középpontjában kimagasló személyiség(ek) áll(nak). Örkény István darabjaiban hiába keresünk ilyen hősöket. A történelmi dráma szinte mindig egyenes vonalúan kibomló cselekményre épül, és leggyakrabban egy központi hős konfliktusos történetét mutatja be. Örkény más dramaturgiával dolgozott, és nála kisemberek drámája jelenik meg. Az ő drámájukba vannak belesűrítve egy-egy kor történelmileg is lényeges eseményei. A történelem alulnézetből-szlogennel lehet talán leginkább érzékeltetni Örkény drámaírói oeuvre-jének egyik lényeges jellemzőjét. A következőkben elsősorban erről az alulnézetből megfogalmazott történelemláttatásról szeretnék szólni.

Örkény István általam vizsgált kilenc drámájából hét – a két korai művét *(Voronyezs, Glória)* ide nem számítva – az 1967–1979 közötti tizenkét évben íródott. Ebben a bő évtizedben jelentősen átrajzolódott a magyar drámaírás. Ennek egyik oka az, hogy ez időben látványos generációváltás következett be.[3] Ebben a generációváltásban kulcspozíciója volt Örkény Istvánnak. Prózai életművének egy része és a korai színművei, darabátiratai alapján Illyésék és Németh Lászlóék generációjához sorolható, de az 1956-os elhallgattatását követően, amikor ismét publikálhatott, már egészen más hangon szólalt meg. Őt tartja az irodalomtörténet a magyar groteszk megteremtőjének, legkövetkezetesebb képviselőjének. Az a szemlélet, ami a legpregnánsabban az *Egyperces novellák*ban (1968) jelent meg, meghatározta a hatvanas évek közepétől írt műveit, beleértve a drámákat is. És nemcsak az övéit, hanem Csurka Istvántól Szakonyi Károlyig mindazokat, akik hozzá hasonló stílusban kezdtek írni. Hatása nemcsak a vele együtt induló nemzedék tagjainál mutatható ki, hanem a később pályára lépő fiataloknál is.

A hatvanas évek második felétől kezdve tehát egymás mellett léteztek groteszk-abszurd szemléletű drámák, realista-naturalista dramaturgiájú és szemléletű művek, történelmi parabolák és társalgási darabok. Ugyanakkor a magyar drámaírás és színház is kénytelen volt szembenézni azzal, a világszínházban már évtizedek óta felmerülő dilemmával, hogy a történelmi kataklizmák árnyékában, a XX. század második felében, amikor „Minden Egész eltörött", mi lehet a dráma és a színház szerepe, lehet-e egyáltalán drámát, pláne tragédiát írni, van-e létjogosultsága a homogén és töretlen folyamatot leíró történetnek, a magasztos és tragikus sorsú hősnek. Örkény István e súlyos kérdésekre keresett válaszokat.

Örkény ötvenöt éves, amikor megírja és a Thália Színház bemutatja a *Tótéka*t, ami gyökeresen új hangot képvisel a munkásságában és a magyar drámaírásban. Túl van

[3] A „nagy öregek" – Darvas József, Déry Tibor, Hubay Miklós, Illés Endre, Illyés Gyula, Karinthy Ferenc, Mesterházi Lajos, Németh László, Weöres Sándor – nemzedékét rövid egymásutánban fiatalabbak váltották. A leegyszerűsítve groteszkeknek és a parabola műfaját művelőknek aposztrofálhatók körét (mindenekelőtt Csurka István, Eörsi István, Görgey Gábor, Gyurkó László, Gyurkovics Tibor, Hernádi Gyula, Kocsis István, Maróti Lajos, Páskándi Géza, Sütő András, Szabó Magda, Szakonyi Károly, Száraz György, Székely János) az úgynevezett „hiánydramaturgia" képviselői (többek között Bereményi Géza, Kornis Mihály, Nádas Péter, Schwajda György, Spiró György) követték, őket pedig a nyolcvanas években azok, akik közvetlen elődeiknél is radikálisabban próbáltak elszakadni a realista-naturalista írói és színpadi hagyományoktól (elsősorban Békés Pál, Forgách András, Kárpáti Péter, Márton László, Nagy András, Tolnai Ottó, Zalán Tibor).

már a *Macskajáték* novellaváltozatán (1963), ami a prózaírásában jelentett fontos változást. Életének utolsó másfél évtizede tehát a gyökeres írói megújulás korszaka volt.

Érdemes vázlatosan áttekinteni, mely történelmi és politikai események határozták meg ezt a másfél évtizedet:

1962. Az ENSZ leveszi napirendjéről az 1956-os események miatt elindított „magyar kérdést".

1963. Amnesztia az 1957-58-ban elítélteknek.

1964. A Szovjetunióban Hruscsovot Brezsnyev váltja a pártfőtitkári székben.

1966. Az MSZMP KB kimondja a három T (támogatás, tűrés, tiltás) elsősorban a kultúra és művészet terén gyakorlandó kritériumát, valamint az új gazdasági mechanizmusnak nevezett gazdaságirányítási rendszer bevezetésének szükségességét.

1968. január 1-én bevezetik az új gazdasági mechanizmust; Nyugat-Európában diáklázadások kezdődnek; a szocialista országokat tömörítő Varsói Szerződés csapatai lerohanják Csehszlovákiát; szuezi válság.

1972. Szovjet nyomásra az MSZMP KB részlegesen visszavonja az új gazdasági mechanizmus intézkedéseit.

1973. március 15-én Budapesten és Szegeden diákmegmozdulások, amelyeket a rendőrség felszámol; az új gazdasági mechanizmus előkészítésében való részvételük miatt közgazdászok és filozófusok ellen eljárást indítanak.

1974. Az új gazdasági mechanizmus két vezető káderét, Nyers Rezsőt és Aczél Györgyöt felmentik központi bizottsági titkári tisztségéből; Konrád György író és Szelényi Iván szociológus ellen izgatás vádjával eljárást kezdeményeznek.

1979. A csehszlovák ellenzék által kibocsátott Charta 77 magyarországi aláíróit a hatóság megfigyeli, zaklatja, diszkriminálja.

1981. Megjelenik az illegális *Beszélő* első száma.

Részben ezek az események is feltűnnek Örkény István drámáiban. Ugyanis minden darabja mélyén olyan történelmi trauma húzódik meg, amit az író átélt: a munkaszolgálat, a hadifogság, az ötvenes évek, 1956 és 1968.

A drámai életművet meghatározó kilenc dráma a keletkezésük sorrendjében a következő (zárójelben a bemutatók adatai):

1944-45 *Voronyezs* (nem mutatták be)

1957 *Sötét galamb* (Nemzeti Színház, 1970. Rendező: Egri István)

1967 *Tóték* (Thália Színház, 1967. Rendező: Kazimir Károly)

1969-79 *Pisti a vérzivatarban* (Vígszínház, 1979. Rendező: Várkonyi Zoltán)

1969 *Macskajáték* (Szolnok és Vígszínház, 1971. Rendező: Székely Gábor)

1973 *A holtak hallgatása* (Nemeskürty Istvánnal) (Vígszínház, 1973. Rendező: Várkonyi Zoltán)

1974 *Vérrokonok* (Vígszínház, 1974. Rendező: Várkonyi Zoltán)

1975-77 *Kulcskeresők* (Szolnok, 1975. Rendező: Székely Gábor; Nemzeti Színház, 1977. Rendező: Major Tamás)

1979 *Forgatókönyv* (Vígszínház, 1982. Rendező: Valló Péter)[4]

[4] A *Pisti* bemutatását egy évtizeden át nem engedélyezték. A premierre csak átírás után nyílott lehetőség, ezért a műnek két változata van. A *Kulcskeresők*ből is két verzió született, mert a szolnoki ősbemutató után – annak tanulságai alapján – a szerző a Nemzeti Színház előadásához változtatásokat eszközölt a szövegen.

Bodnár Erika (Egérke), Koós Olga (Giza) és Hegedűs Ágnes (Orbánné) a *Macskajáték* ősbemutatójában (Szolnok, 1971) (Keleti Éva felvétele)

Az író mindegyikben a huszadik század egy-egy történelmi eseményére reflektál, vagy eleve az áll a művek középpontjában. E tekintetben a *Macskajáték* ideje van a legmesszebb. A két főszereplő testvér – Orbánné Erzsi és a Nyugat-Németországban élő Giza – telefonálásaik és levelezésük során nem tud közös nevezőre jutni egy elhalványuló fénykép értelmezésében. Az I. világháború után készült fotón ők láthatók fiatalon, és amikor arról beszélnek, hogy milyen alkalomból készült a felvétel, szóba kerül az apjuk, akit egyikük szerint a Tanácsköztársaság pribékjei, a vörösök, a másikuk szerint a fehér terroristák aláztak és kínoztak meg. A hatvanas években a Tanácsköztársaság a szocialista történelemszemlélet szerint a dicső hagyományok részét képezte, ennek forradalmi tisztaságát megkérdőjelezni nem volt ildomos, ám Örkény éppen ezt tette. Már ebben a műben megjelenik a ténylegesen csak a későbbi drámáiban kibomló motívum: a történelmi tényeknek és azokhoz való viszonynak a kétarcúsága. A mából visszanézve különösen mellbevágó, hogy a darabban éppen csak felvillantott politikai nézetkülönbség az idők során a kis és nagy közösségekben hogyan vált lappangó vagy nyílt szembenállássá, és mivé csúcsosodott ki mára.

A *Sötét galamb* 1949-50-ben játszódik. Akkor, amikor az államosítás elérte az egyházakat is, és feloszlatták a szerzetesi és apácarendeket. A Glória nevű apácának is be kell illeszkednie a civil életbe, de a világi és a vallási erkölcsi normák különbözősége tragikus helyzetekbe sodorja. A *Kulcskeresők*ben áttételesen említődik a történelmi háttér: kiderül, hogy azon a repülőgépen, amit Fóris, a pilóta nem éppen szabályosan tett le a földre, egy olyan Nobel-díjas magyar tudós utazott Kanadából Magyarországra, akit 1944-ben politikai nézetei miatt hurcolták lágerbe, de a kommunista rezsim is elüldözte.

Sulyok Mária (Orbánné) és Bulla Elma (Giza) a *Macskajáték* Pesti Színházbeli bemutatóján, 1971-ben (Keleti Éva felvétele)

Az író három alapélménye több darabjában is visszatér: az orosz fronton átélt események a *Voronyezs*ben, *A holtak hallgatásá*ban és a *Tótékb*an, az ötvenes évekbeli koncepciós perek a *Vérrokonok*ban, a *Pistí*ben és a *Forgatókönyv*ben, valamint 1956 a *Pistí*ben és a *Forgatókönyv*ben.

A háborút, a II. magyar hadsereg 1943-as doni katasztrófáját, a Voronyezsnél bekövetkezett, óriási emberáldozatokkal járó vereséget Örkény István át- és túlélte. 1944-ben, még a hadifogsága idején idézte fel e tragédiát a *Voronyezs* című drámában. Főszereplője egy szakaszvezető, aki mindent elkövet, hogy megússza a háború rémségeit, s eközben összejön egy orosz asszonnyal. A darabot Várkonyi Zoltán Művész Színháza 1948-ban akarta bemutatni, de a premiert nem engedélyezték.[5] A darab fanyar humorában már az író későbbi groteszk hangvétele is megcsillant. *A holtak hallgatása* a doni tragédia körülményeinek dokumentumdrámája, a *Tótékb*an pedig a háború általánosítható, a tágabb társadalmi környezetre gyakorolt hatását és következményeit ábrázolja érett groteszk stílusában.

A koncepciós perek (Rajk László 1949-ben koholt vádak alapján történt halálra ítélése és Nagy Imrének és társainak 1958-as kivégzése), akárcsak 1956 mint forradalom tabutéma volt.

[5] „Hazatérésem után odaadtam a darabot Várkonyi Zoltánnak, a Művész Színház akkori igazgatójának, aki műsorra is tűzte. A *Voronyezs*t azonban betiltották, mégpedig azzal az indokkal, hogy a darabbeli szituáció – hogy egy magyar szakaszvezető és egy szovjet tanítónő egymásba szeressenek – tűrhetetlen, tarthatatlan és színpadon ábrázolhatatlan." Gervai András: *Írók a színházban*, in *Párbeszéd a groteszkről.* Magvető, Budapest, 1981, 175, illetve *Művész Színház* (Szerkesztő: Szántó Judit). Múzsák, Budapest, 1985, 240. A darabból Ádám Ottó rendezésében tévéjáték készült 1970-ben.

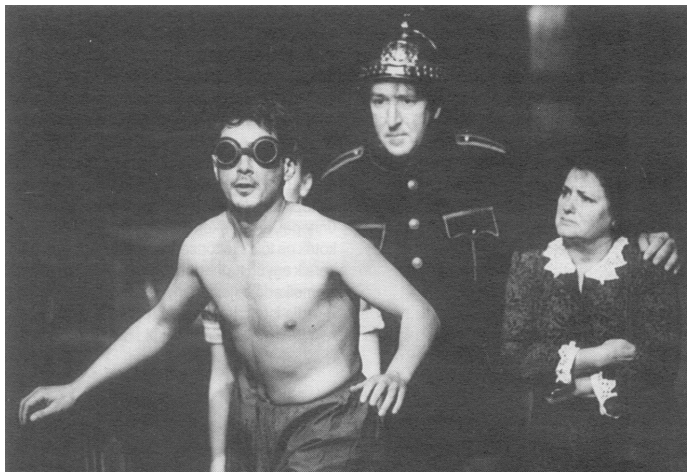

Rancsó Dezső (Őrnagy), Helyey László (Tót), Vári Éva (Mariska) a *Tóték*-ban (Pécsi Harmadik Színház, 1995) (Simara László felvétele)

A „sajnálatos '56-os eseményeket" ellenforradalomként értékelte a Kádár János vezette kommunista rezsim, ezt várta el a hatalom az irodalomtól, a művészektől is. Ennek megfelelően közvetlenül '56 után apologetikus művek kerültek színpadra olyan szerzők tollából, akik hajlandóak voltak írni akkor is, amikor egyes pályatársaikat perbe fogták, mások a passzív rezisztenciát, azaz a hallgatást választották, megint másokat pedig szilenciumra ítéltek. Dobozy Imre *Szélvihar,* Mesterházi Lajos *Pesti emberek* és Darvas József *Kormos ég* című darabját 1957-59-ben a fővárosi ősbemutatójuk után csaknem minden vidéki színháznak is műsorra kellett tűznie. A hatvanas évektől ilyen direkt és didaktikus művek már nem születtek, de ha említés történt '56-ról, az továbbra is csak ellenforradalomként történhetett. Forradalomként nem vagy csak rejtjelezve lehetett utalni rá.

Emlékeztetek például Nádas Péter drámatrilógiájára, amelynek minden darabjában – Örkényhez hasonlóan – szintén egy-egy történelmi korra vagy eseményre utal az író. Az 1977-ben született *Takarítás*ban 1944 őszére, az 1979-es *Találkozás*ban az ötvenes évek ÁVÓ-s közegére és az 1981-es *Temetés*ben 1956. október 25-re, a „véres csütörtökre", amikor az Országház előtt halomra lőtték a békés tüntetőket. Ezek az utalások is hozzájárulhattak ahhoz, hogy több mint két évtizeddel a forradalom után is e művek csak a megírásuknál több évvel később kerülhettek színpadra. Ha pedig előadás-példát keresünk, akkor említhetem a legendássá vált kaposvári *Marat/Sade*-bemutatót 1981-ből, amelynek záró jelenetében a Kikiáltót játszó Máté Gábor egy olyan bazalt utcakövet szorongat, amelyekből fővárosszerte emelték a szovjet tankok elleni barikádokat. Zokog, siratja a forradalmat, miközben a háttérben az ellenállás legemblematikus helyszínének, a Corvin köznek a körpanoráma-képe látható.

Örkény István megtöri a tabukat. A *Vérrokonok*ban fogalmaz a legáltalánosabban. A darab a hitről szól, egy eszmében, egy „nagy ügyben" való hitről, és az abban való kételkedés jogáról. Örkény erről így nyilatkozott: „A *Vérrokonok*ban jutottam el az általánosítás elérhető legtávolabbi csillagképéig. Nincs díszlete, úgyszólván semmi a

cselekménye, nem játszódik térben és időben, csak a néző képzeletében".[6] Ebben a darabban a vasútért mint eszméért élő-haló Bokorok egyikét, Pált vádolják meg koholt indokokkal, de őt végül felmentik.

A *Pisti*ben és a *Forgatókönyv*ben azonban már nincs kegyelem. E két darab többek között abban különbözik a többitől, hogy ezekben nincs folyamatos történetépítkezés, hanem korok és események egymásra vannak csúsztatva. Mindkettőben központi helyet kap a koncepciós perek témája. A *Pisti*ben a címszereplőt a kihallgatók halandzsanyelven faggatják és vádolják, s a beidézett tanúk is ezen a nyelven mondják el betanult szövegüket. Nem volt nehéz akkor sem „megfejteni" a jelenet lényegét, hiszen a „kiribicsi kalamajkó réri" és az ehhez hasonló értelmetlen szöveg egyrészt a vádak hazugságára utalt, másrészt arra, hogy a politikai vádlottakat nem elsősorban magyar, hanem szovjet tisztek vallatták oroszul.

Örkény összekapcsolja a Rajk-pert és 1956. október 23-át, amikor a Félszeg Pisti a következőket mondja: „Fájdalomtól megtört szívvel tudatjuk, hogy egyetlen fiunkat, a mindenki által szeretett pistipistipistit ártatlanul kivégezték. Ezennel meghívjuk barátait, ismerőseit és tisztelőit, hogy vegyenek részt mártírhalált halt gyermekünk temetésén, majd az azt követő tüntető felvonuláson, mely a Rádió megostromlásával folytatódik, és polgárháborúval, valamint fővárosunk rommá lövésével fejeződik be."[7] Hasonlóképpen jár el az író a *Forgatókönyv*ben is, amikor Barabás (Rajk László) a vallatása közben arra a profetikus következtetésre jut, „hogy e falak körül polgárháború dúl /a föltépett villamossíneken / kiégett páncélosok vesztegelnek / elhamvadt katonák tetemével / akiknek / a vádirat szerint / én vagyok az elhamvasztójuk. / Csak tudnám hogyan és miért és miképp…"[8]

A *Pisti a vérzivatarban* egy évtizedet várt a bemutatóra, de a *Forgatókönyv*et is két évig tartó huzavona után engedték csak színpadra az illetékesek. A *Pisti*t a premierje előtt többszöri hivatalos megnézést követően engedélyezték csak. Az ideológiai döntnökök jól érzékelték, hogy e darabok másként működnek, mint a megszokott dramaturgiájú színművek, és azt is, hogy e szokatlan dramaturgia olyan asszociációkat kiváltó tartalmak kimondására ad lehetőséget, amelyek ellentétesen is értelmezhetők, így veszélyesek a fennálló rendre. Nem meglepő tehát, hogy a dráma és az előadás kritikai visszhangja meglehetősen megosztott volt. A napilapok többsége (amelyeknél leginkább érvényesült a politikai megfelelés kényszere) elutasító vagy értetlenkedő írásokat közölt. A *Pisti*nél is, a *Forgatókönyv*nél is leginkább azt kifogásolták, hogy a darabokban a történelem nem egyenesvonalú, a történések között ok-okozati összefüggéseket feltáró folyamatként jelenik meg, hanem időben „össze-visszadobált" epizódok egymásmellettiségében. Ezáltal ugyanis az egyes események nem a maguk kanonizált értékében jelennek meg, hanem relativizálódik a fontosságuk, végső soron súlytalanná válnak. Ideológiai hibának tartották például a címben a vérzivatar kifejezést, mondván: ez azt sugallja, hogy a magyar történelem nem a forradalmi tettek, hanem a kudarcok sorozata volt. A kritikusok másik visszatérő kifogása az volt, hogy a szereplők nem hús-vér figurák, nincs jellemfejlődésük. Ez a fogadtatás egyértelműen

[6] Bátki Mihály: *„Minden drámám a megelőző folytatása és megtagadása is."* Beszélgetés Örkény Istvánnal, in *Film, Színház, Muzsika,* 1975/12, 20.

[7] Örkény István: *Drámák* I–III. II. Palatinus, Budapest, 2001, 75.

[8] Örkény István: *Drámák* I–III. II. Palatinus, Budapest. 2001, 449.

jelzi, hogy befogadói zavart okozott az Örkény életszemléletét, történelemlátását kifejező, a realista-naturalista drámaeszménytől eltérő műforma és dramaturgia.

A Duna-parti kivégzés jelenete a *Pisti a vérzivatarban* 1983-as szolnoki előadásában (Ilovszky Béla felvétele)

Ám az Örkény-drámáknak távolról sincs egységes dramaturgiai képlete. A *Voronyezs* és a *Sötét galamb* hagyományos, realista történetelbeszélő darab, és tulajdonképpen a *Tóték* is az, bár a narráló funkciójú Postás révén két cselekményszál fonódik össze benne. A *Macskajáték*nál már felbomlik az időmúlás ábrázolása, és a levelezés mint dramaturgiai vezérelv nem az események lineáris rekonstrukciójára épül, hanem a szubjektív emlékezet „logikájára". A többi drámában az író végképp felszabdalja a cselekményt, a különálló jelenetek nem feltétlenül egymásból következnek, leggyakrabban egymás mellé rendelődnek, ezáltal érvényesül a klasszikus montázselv is, azaz két jelenet nemcsak külön-külön jelent valamit, hanem párosuk új és több jelentéssel gazdagodik. Ezek között az önálló epizódok között felbukkannak az író egyperces novellái is, vagy olyan frappáns, lényegre törő jelenetek, amelyek stílusukban igen hasonlatosak az egypercesekhez. Sőt, cirkuszi számok is előfordulnak, főleg a *Forgatókönyv*ben.

Ez a „szabálytalan" dramaturgia ad lehetőséget többek között annak kifejtésére, hogy a történelem nem egyenesvonalú folyamat, hanem egymásra hatások, oda- és visszahatások szövevénye. Kaotikus állapot, amelyben nehezen ismeri ki magát az ember. Az örkényi kisember, aki lépten-nyomon azzal szembesül, hogy lényében egyszerre és egyidejűleg van jelen egy pozitív és egy negatív én. Az emberi kétarcúság Örkény Istvánnak visszatérő témája. Már a *Tóték* kapcsán kijelentette: „Én Tóttal ér-

zek, de az Őrnagy is én vagyok."[9] Ezt a kettősséget a *Pisti a vérzivatarban* mottójában fogalmazza meg a legkomplexebben:

> E kor nekünk szülőnk és megölőnk.
> Tőle kaptuk, mint útravalót,
> hogy lehessünk hősök és gyilkosok
> egy időben, egy helyütt és egy személyben.
> Ki merre fordul, aszerint.[10]

Ez fejeződik ki abban, ahogy az Őrnagy és Tót kettőse felfogható, mint egy személy két, egymást kiegészítő és feltételező énje, ennek jegyében lesz Pistiből egyidejűleg szovjet- és németbarát bujkáló a háborúban, és ez a két alakban megjelenő egylényegűség jelenik meg a *Forgatókönyv* Barabása és a Mester közötti viszonyban.

Reviczky Gábor (Barabás) és Szilágyi Tibor (Mester) a *Forgatókönyv* 1982-es vígszínházi előadásában. (Iklády László felvétele)

A *Forgatókönyv* különben a nagy manipuláció darabja. Annak a mechanizmusnak az ábrázolása, ahogy egy tiszta embert besároz a hatalom, mert abban a pillanatban épp ez a politikailag leghasznosabbnak tűnő megoldás. Akkor is, ha a megvádolt párt- és eszmetársa azoknak, akik a koholt vádakat kiagyalják és a kivégzésig tartó procedúrát levezénylik. Ahogy ez történt a Rajk-perben Rajk László és Kádár János között. És ahogy történt a valótlanságokat valló tanúk esetében. A *Forgatókönyv* fikciós keretben és a valóságot parabolisztikusan megidézve adja analízisét ennek a folyamatnak, s annak, hogy a hithű kommunista Barabás elfogadja: a párt érdeke kívánja tőle a hazug vádak beismerését, életének feláldozását.

Nemcsak a *Forgatókönyv*ben kulcsmozzanat a manipuláció, hanem csaknem mindegyik Örkény-darabban is. Ezekben rendre van egy olyan, a szoros cselekményen

[9] Örkény István: *Bevezető sorok a Tóték 1978-as felújítása elé*, in Uő: *Drámák* I–III. Szépirodalmi, Budapest, 1982. I. kötet, 492.

[10] Örkény István: *Drámák* I–III. Palatinus, Budapest, 2001, 7.

kívüli figura, aki befolyásolja a történéseket. Mindenekelőtt ilyen Rizi a *Pisti*ben, a Postás a *Tótékb*an és Bolyongó a *Kulcskeresők*ben.

Pisti sarlót és kalapácsot fest a kávéház kirakatára
(Pisti a vérzivatarban, Pécsi Nyitott Színpad, 1980)
(Laufer László felvétele)

Örkény István a *Pisti a vérzivatarban* második, 1979-es verziójának bevezetőjében Alfred Jarry egy mondását – Az *Übü király* „történik Lengyelországban, vagyis sehol" – parafrazeálta: A *Pisti* „történik Magyarországon, azaz mindenhol." E tömör megfogalmazás mögött annak érzékeltetését fedezhetjük fel, hogy Örkény drámáiban nemzeti létünk és egyetemes sorsunk összekapcsolódik, más szóval Örkény István létdrámákat írt. Találóan jegyzi meg Koltai Tamás, hogy a *Pisti a vérzivatarban* tulajdonképpen *Az ember tragédiájá*nak kifordítása: „Míg Madách az aktuális magyar sorskérdéseket vizsgálta az emberiség történetében, Örkény az emberi létre adható legáltalánosabb válaszokat keresi a magyar közelmúlt eseményjátékában." Ugyancsak ő hívja fel a figyelmet arra, hogy a *Pisti* utolsó mondata – „Hozott szalonnával egérirtást vállal doktor Varsányiné" – analóg *Az ember tragédiája* zárásával – „Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!" –; mindkettő a keserves újrakezdés, a megújulás ígéretét lebegteti.[11] (Ez a meggondolás inspirált e dolgozat címadásánál.)

Örkény István drámáinak számos előadása volt, ezek ismertetése szétfeszítené ezen összefoglaló kereteit. Mégis két olyan példát szeretnék felidézni, ami azt jelzi, hogy

[11] Koltai Tamás: *Pisti, küzdj...!*, in *Színház*, 1979/4, 10.

alkotóik miként bontották ki az Örkény-drámák rejtett történeti-politikai vonatkozásait. Az első példa Vincze János rendezőről szól, akinek pályafutását végigkísérték az Örkény-darabok. A nyolcvanas évek első felében trilógiát alkotott az általa rendezett *Pisti a vérzivatarban* (1980), *Kulcskeresők* (1983) és *Forgatókönyv* (1984). Vincze komolyan vette Örkény egy nyilatkozatát: „Mindegyik drámám az őt megelőző folytatása és egyszersmint annak megtagadása is. Amiről szólnak, az a folyamatosság bennük, de ahogyan azt elmondják, más és más."[12]

A Pécsi Nyitott Színpad elnevezésű amatőr együttes trilógiája a folytonosságot is, a különbözőséget is megmutatta. A *Pisti a vérzivatarban* előadása csupán néhány hónappal később született, mint a vígszínházi ősbemutató. Ám míg a Vígben a cenzúra miatt kényszerűen megváltoztatott második verzió hangzott el, Pécsett az eredeti. A rendező „tiszteletlenül" bánt a szöveggel, mert dramaturgiai változtatásokat eszközölt: lerövidítette és koncentráltabbá tette az első részt – aminek következtében néhány, az *Egyperces novellák*ból ismert epizód kimaradt –, viszont a politikai utalásokat felerősítette. Kevésbé az egyéni teljesítmények, mint inkább a közösségi játékmód adta a produkció erejét, valamint az a hevület, amellyel a fiatalok megtalálták a darabban a maguk korosztályának problematikáját. „Az együttes Örkény Istvánnak egy interjúrészletét választotta előadásának mottójául: »A kijelentő mondat helyett a kérdő mondat az, amely az én egész írói struktúrám alapja… Minden írásomban igyekeztem úgy feltenni a kérdést, hogy az olvasó próbáljon válaszolni rá.«[13] Ez az előadás is kérdez, és a fiatal együttes úgy teszi fel a kérdéseket, hogy a zömmel szintén fiatal nézőkkel együtt adhassanak feleletet" – írtam az előadásról. Majd folytatva: „A pesti színházi verzióval ellentétben Vincze nem sokszorozta meg Pisti figuráját, megváltoztatta viszont Rizi funkcióját. Rizi ebben az előadásban fiatal, olyan, mint a Szőke lány, de kitüntetett szerepű. Nem kívülálló, hanem olyan, mintha Pisti énjének új – hol ésszerűtlen, hol józan, de tragikus kifejletű –, tettekre sarkalló része lenne. Ez az előadás a pestinél is tisztábban mutatja be, hogy Pisti sorsában nem egy emberélet sűrűsödik, hanem a különböző figurákban, köztük a főszereplőében is, lehetséges történelmi viselkedésformák jelennek meg. A rendező üres térben játszatja a darabot. A színpadot jobbról és balról ajtószerűen behajtható, széles, szürke falak határolják le, az egyes jeleneteket ezeknek a falaknak váltakozó ki- és befordítása, illetve a legszükségesebb bútorok, kellékek elhelyezése választja el egymástól. A falakat, a kellékeket mozgatók az együttesjátéknak a színészekkel azonosan fontos funkciójú résztvevői. Egyetlenegy állandó, éppen ezért hangsúlyos díszletelem van a színpadon: hátul, középen egy batár. A történelem jelképe. A lejtős játéktéren egyszer mozdul meg ez a kocsi, amikor a Duna-parti kivégzés után eléneklik a Szózatot. A következő jelenetek alatt a színpad bal oldalán lévő üres utazókocsit akkor tolják vissza a szereplők az eredeti helyére, amikor a homunkulusz megszületik. Ettől kezdve fenyegetően, újabb elszabadulásának lehetőségét sugallva áll a színpad lemagasabb pontján."[14]

[12] Bátki Mihály: *„Minden drámám a megelőző folytatása és megtagadása is."* Beszélgetés Örkény Istvánnal, in *Film, Színház, Muzsika,* 1975/12, 20.

[13] *Képzelt beszélgetés a Kortárs munkatársával*, in *Párbeszéd a groteszkről,* Magvető, Budapest, 1981, 291.

[14] Nánay István: *Karinthy – Örkény – Pilinszky*, in *Színház*, 1982/1, 26.

Barabás a tükrök labirintusában *(Forgatókönyv,* Pécsi Nyitott Színpad, 1984) (Laufer László felvétele)

A *Kulcskeresők* értelmezésének újdonsága a térhasználatban fogható meg leginkább, ugyanis a nézőknek Fórisék lakásának ajtaján kellett bemenniük a nézőtérre, ami tulajdonképpen a lakás részét képezte, tehát a közönség ugyanúgy foglya lett a befelé nyíló, de kifelé zárt ajtónak, mint a szereplők. A *Forgatókönyv*ben is jelentést hordozott a tér, a cirkuszi manézs, amelyet körbeültek a nézők. A tér egyes szegmensét tükörfalakkal tettek láthatóvá, és egyes jelenetekben (mindenekelőtt a Rajk Lászlóról mintázott Barabás és a manipulátor-illuzionista vallató, a Mester közötti epizódban) e tükrök segítségével sokszorozták meg a szereplők képét. Felerősítették a darab dramaturgiai jellegzetességét, a monológszerkezetet, ami a párbeszédes átkötő epizódok ritkításával járt, és beillesztették a szövegbe a *Pisti* tárgyalás-jelenetét. Az előadás végén Fellini *8 és ½* című filmjének zárózenéje szólalt meg hegedűn. Nino Rota zenéje és a zárókép kitágította a manézst és felidézte Karinthy Frigyes írását, a *Cirkusz*t is.

Vincze János negyedik Örkény-előadása az ötszemélyes *Tóték* volt, ugyanis a rendező az Őrnagy, Tót, Mariska, Ágika és a Postás kivételével minden más szerepet kihúzott. Amit az ekként elveszett szövegből fontosnak tartott, azt a szereplők, mindenekelőtt a Postás dialógusaiba építette be. Míg az eredeti drámaváltozat középpontjában Tót kálváriája állt, ebben a verzióban felerősödött az Őrnagy és a Tót család viszonya, a háborús pszichózis hatása, Tóték kiszolgáltatottsága és a Postás manipulációja Tóték fronton lévő Gyula fiuk leveleivel.

A másik példa a *Kulcskeresők* két erdélyi előadása. Az egyikre 1978-ban Kolozsváron került sor, a másikra 1991-ben Szatmárnémetiben. Major Tamás jegyezte a mű első, kolozsvári bemutatóját. Major lényegében a budapesti rendezését ismételte meg. A kritika elutasította. Marosi Péter például úgy vélte, hogy „Major naturalisztikus előadást rendezett, s a lélektani hitelt keresi. A darab naturalisztikus életkép, molnár

ferenci társalgási játék, amelyben az alaphelyzet erőltetett, a helyzetmagyarázat és a lélektani megalapozottság kicsinált és elégtelen. A Bolyongó pedig népmesehős narrátor."[15] Az értetlenkedő fogadtatásnak azonban nem elsősorban esztétikai okai voltak, hiszen „1977-ben nemcsak azért bukott meg Kolozsvárott az előadás, mert Major Tamás képtelen volt a színészeket leszoktatni a patetikus-realista színjátszásról, hanem mindenekelőtt azért, mert a nézők többségének szüksége volt a maga Bolyongójára a túléléshez, s túl erősnek, sőt sértőnek érezték a dráma kritikus hangvételét" – írtam másfél évtizeddel később.[16]

A *Kulcskeresők* záróképe, a fotelben a Bolyongót alakító Fülöp Zoltán (Szatmárnémeti, 1991) (Ilovszky Béla felvétele)

A szatmári bemutatót a Ceauşescu-rezsim bukását követő első teljes évadban, '91 februárjában tartották, s a rendező az 1987 óta a társulat élén álló művészeti vezető, Parászka Miklós volt. Az előadás egy sorozat részeként értelmezhető, amelynek első darabja, szintén Parászka rendezésében, Shakespeare *A vihar* (1988), a második Sütő Andrásnak az 1989-ben engedélyezett, majd betiltott, s végül 1990-ben Kovács Levente rendezésében bemutatott *Egy lócsiszár virágvasárnapja.* Mindhárom mű áttétele-

[15] Marosi Péter: *Tolvajkulcsok*, in *Utunk* 1978/5, 12.

[16] Nánay István: *Haladék és vigasz*, in *Színház*, 1992/6, 26.

sen az akkori erdélyi közállapotok és közérzet leképezésének tekinthető. A *Kulcskeresők,* anélkül, hogy direkt politikai aktualitása lett volna, nagyon is időszerűnek tűnt, ugyanis a sok évtizedes diktatúra élménye még nagyon erősen élt az emberekben, de a rendszerváltástól remélt biztató jövőben sem lehetett igazából hinni (hogy csak a marosvásárhelyi véres eseményekre utaljak), tehát a valóság átstilizálása, az illúziók világában való hit mindennapos élménnyé vált. Kötő József így jellemzi a kialakult szituációt: „A közvetlenül a rendszerváltás utáni, értékrendjét váltó világ erőterében polgárként és kisebbségiként önfeledt mámorban illúziókat és álmokat kergettünk. A történelmi helyzet és a darab alapszituációja analóg volt: túlélésünkhöz mítoszokat igényeltünk, hamis vigaszokba, álmokba menekültünk."[17] Kötő gondolatát Parászka bővebben is kifejti: „1990-91 a nagy csalódások időszaka volt. Úgy éreztük, mégis foggal-körömmel ragaszkodni kell illúzióinkhoz. Legalább azokhoz. A közönség jelentős része fásult apátiába zuhant, visszaszorulóban volt a színház megszokott közösségi szerepe. Bezárkóztunk tehát a színház 7x9 méteres stúdiójába, és eljátszottuk Örkény István *Kulcskeresők*jét."[18]

A szatmári premierről szóló beszámolóm szerint „az előadás nem elsősorban a darab mottójául szánt első mondatáról – »A kudarcról lesz szó.« – szól, hanem a hazug álmokról, a valóság elhazudásáról, a tényekkel való szembenézés elmaradásáról s ennek következményeiről. Az előadás stúdiótérben játszódik, s a nézők ugyanazon az ajtón lépnek be a terembe, amelyen át később a szereplők is bejönnek, tehát közös térbe kerül a játszó és a néző – akárcsak a már idézett pécsi színrevitelnél –, s ezáltal mindenkire hat a Bolyongó valóságot átszínező manipulációja. Parászkánál is a nemzeti karakterünk szigorú kritikájáról van szó, az önismeret hiányáról, az önértékelés hamisságáról, a hazug vigaszokba, álmokba, illúziókba való menekülésről. Bolyongó az előadás mozgatója. Bodó, a fiatal riporter a kudarcot sikernek látó társaságot hiába szembesíti a valósággal, azok tovább gajdolják, hogy »Éljen a magyar szabadság!« – de nem a szabadságot, hanem az önként vállalt bezártságot választják."[19]

Eljátszom a gondolattal: ha Örkény István élne, vajon hogyan reagálna a mai történésekre?

[17] Kötő József: *Az osztályharctól a „lét alapvető abszurditásáig"*, in *Látó,* 2012/4.

[18] Parászka Miklós: *A színjáték az időben születik*, in *A Hét,* 1992/12, 5.

[19] Nánay István: *Haladék és vigasz*, in *Színház*, 1992/4, 27.

GYÖRGY PÉTER

Így élünk Pannóniában

ENTR'ACTE (FELVONÁSKÖZ)

A mami 2010. április 6-án, délután háromnegyed ötkor halt meg, otthon, a Baranyai utcában. Másnap, ma már nem tudom, miért, az Iparművészeti Főiskola büféjében papírpohárban megkapott kávét, a Zugligeti úton, a Szent Család játszótéren ittam meg, késő délelőtt, közben folytak a könnyeim. Most tizenkét évvel később, szerdán, visszamentem ugyanoda.

Az egyetemre nem mentem be, a kávét egy utcai bódéban vettem meg. Egy nappal korábban az MTA Kistermében, Örkény születésének száztizedik évfordulóját – úgymond – ünnepeltük, én is felolvastam egy rövidebb szöveget, amely az író és a grafikus, Réber László közös munkájáról, az *Egyperces novellák* kötetről szólt, melyben ők valóban társszerzők voltak.[1] Ezt a kötetet gyakran használtuk mamival: figyelme nem fáradt el, amíg a rövid írásokat olvastam fel. S ott és akkor, ahogy ugyancsak hangosan olvastam a szöveget, egy-egy pillanatra, percre, meg-meg kellett állnom, lévén mégsem hivatkozhattam az édesanyámra, megannyi kiváló ember előtt, akik legfeljebb, ha hallottak valamit róla, de nem miatta jöttek el.

S minthogy a szöveg felolvasása után valóban el kellett hagynom a termet, lefele az Akadémia tágas lépcsőházában, hirtelen megbántam, hogy nem emlékeztettem senkit arra, hogy másnap lesz mami halálának évfordulója. Olyasmi lett volna, mint egy Örkény-novella. Érthető és zavartkeltő. És persze kínos is, vagy – ellenkezőleg – már-már szórakoztató. Örkény 1912-ben, a mamám 1928-ban született, de idén már ő is kilencvennégy éves lett volna. Ma, 10-én, vasárnap este, mintha egyre jobban tudnám, hogy tévedtem. Mert nem csak őt idéztem volna fel, hanem számosan ültek, ülhettek ott a Kisteremben, akiknek ugyancsak átlagemberek voltak a szüleik, vagy épp idősebb rokonaik, akár élettársaik, s hirtelen felidézni őket is, igazán érthető határátlépés lett volna.

Így, a közönség vagy épp közösség soraiban ülők maguk is hasonlatosak voltak, lehettek a novellák szereplőihez, azaz performansz lett volna az egész esemény. S ez talán nem lett volna a jeles színházi dramaturg, Örkény özvegye, Radnóti Zsuzsa számára sem zavarba ejtő, vagy épp a találkozó rituáléja elleni vétség, amint gyermekei sem bánták volna, sem Angéla, sem Antal számára mindez nem lett volna idegen. Szerdán, ugyanott ülni, tizenkét évvel később, azaz igencsak más életkorban, nem volt sem felemelő, sem emlékezetes, de még közvetlenül szomorú sem. Már elég idős vagyok ahhoz, hogy rég ne érezzem magam árvának, mindössze magányosnak, ám ez tényleg lényegtelen. Az édesanyám, mami, Weiner Anna, György Lajosné, a Farkasréti temető urnasírokat őrző falában nyugszik, ahogy mondják. A fal túloldalán a zsidó temető. Valamelyik este, már félhomály volt, amire odaértem, s persze kopog-

[1] A szerző említett előadásának szerkesztett szövege megjelent: György Péter: *Tézisek az Egypercesekről és a rajzokról* – Réber és Örkény, in *Élet és Irodalom,* 2022. április 14. [LXVI. évfolyam, 15. szám].

tam a Weiner Sándorné (1901–1996) György Lajosné (1928–2010) feliratot tartalmazó táblán. Mami, mami, mondtam, miért nem válaszolsz soha, kérdeztem. Jó kedvem volt, azt hittem egyedül vagyok. S aztán csak a hátam mögül hallottam, amint két férfi egymással beszél. Bolond vagy értelmiségi? Hülye ez, vagy nagyon is rendben van, amint a saját feje után megy, s úgy használja a temetőt.

Nem fordultam meg, csak álltam, és hallgattam őket.

S innen már csak egy lépés lett volna, hogy az Akadémia Kistermét is mindannyian így használjuk: tudomást vegyünk az Idő történetéről, és ne véljük úgy, hogy a halottak némán, mit sem tudva semmiről, egykori önmagukról sem, csak fekszenek a sötétben, mi pedig egy soha nem sejtett méretű Vasfüggöny mögött állva, ülve, magunkban beszéljünk azokról, akikhez egy szót azért csak szólhattunk volna, annak tudatában, hogy nem hallják, hiszen ha holtak is, mégis érdemesek egy-két felhangzó szóra.

Tót Endre: Cím nélkül, 1982–1985 (akril, papír 119,5×99,5 cm)

KOVÁCS ILONA

Casanova gyermekkora és ifjúsága

A szülőváros mint örök mérce

Casanova (1725–1798) szülővárosa és igazi hazája Velence, ahol a gyermekkorát töltötte, és ahova a világ minden pontjáról visszavágyott. Úrhatnámsága és nagyra törő ambíciói velencei élményeiben gyökereznek, ahogy alapvető szokásait és életmódját szintén ott alakította ki és alapozta meg. Ennek ő maga is tudatában volt, és erre fényes példa az az eset, amely egy rögtönzött latin verssel függ össze, és egyúttal éles elméjét is bizonyítja. 11 éves, amikor padovai tanulmányai közben mesterével együtt hazalátogat anyjához. A vacsoránál egy másik, angol vendég latinul szólítja meg a tudós doktort, aki szabadkozott, hogy nem beszél angolul. Azzal nyugtatják meg, hogy az angolok a latint az angol szabályok szerint beszélik. A kisfiú közbeszúr egy szellemes megjegyzést, hogy ehhez hasonló vétség lenne az angolt a latin szabályai szerint használni. Akkora a sikere, hogy az angol úr idéz neki egy odaillő klasszikus disztichont, mire a gyerek egy rögtönzött pentameterrel válaszol. Kései kommentárja pedig erre az emlékezetes fellépésre teszi írói becsvágya megszületését:

> „Ez volt első irodalmi hőstettem, és bizton mondhatom, hogy e pillanatban fogant meg a lelkemben az irodalmi dicsőség iránti szeretet, mert a tapsok hallatán boldogságom nem ismert határt."[1]

Casanova jól látta saját, kivételes adottságait és sokféle tehetségét, és ezeket nem találta szerény származásához illőnek. Szülei szegény komédiások voltak, ő mégsem nyugodott bele abba, hogy ilyen bohém családban született, előkelőbb származásra vágyott, és a maga módján (vélhetően alapvető lódításokárán)[2] megteremtette azt a legendát, amely ezt hivatott igazolni. Feltevését korabeli pletykák is megerősítették, bár ezek hitelessége is kétes. Mindenesetre híres emlékiratát egy erősen regényesített családfával kezdi, amellyel 1428-ig vezeti vissza „ősei" történetét. Egy másik változatot is kidolgozott a kékvérűség valószínűsítésére, amely (hipotetikusan) a Grimaniakhoz, egy gazdag és befolyásos velencei patrícius-dinasztiához kapcsolta volna a sorsát. A genealógiát, több helyen törvénytelen születéseket is feltételező elágazásokkal, visszaemlékezései élére állítja, a másik változatot viszont írásban csak élete vége felé

[1] HV/I/30. az *Histoire de ma vie* [*Életem története*], röv. HV/I–III., Robert Laffont, Paris, Bouquins, 1–3. és ahol a francia eredetit adom meg az idézet forrásául, ott a fordítás tőlem származik. A magyar fordítások esetében vagy az Atlantisz Kiadó három kötetére hivatkozom (*Casanova emlékiratai* Szerb Antal fordításában, 1998, *Casanova emlékiratai* II. 2000, *Casanova Velencéje*, 2010), vagy a Qadmon Kiadónál megjelent válogatásomra: *Korai és kései szerelmek*, 2013. Röv.: Atl.I, Atl.II., Vel., illetve Q.

[2] A közhiedelemmel ellentétben a kalandor emlékiratíró sokkal kevesebbet hazudik vagy tódít, mint feltételezték szélhámos karrierje alapján, de éppen a család körüli vallomásai körül sok a kérdőjel, míg szerelmei és kalandjai egy részét, pl. Ólombörtönből való szökésének történetét, viszonylag meggyőzően hitelesnek lehet tartani külső dokumentumok alapján.

egy általa alapított kérészéletű velencei folyóiratban[3] merte közzétenni, és akkor is olyan botrányt kavart vele, hogy nem sokkal később el kellett hagynia Velencét (1783-ban). Érdemes tehát alaposabban szemügyre venni írásaiban gyermekkori emlékeinek felidézését,[4] mert ezek jellemének kialakulását – a szerző szándékának megfelelően – jól szemléltetik,[5] ezek nélkül pedig nem lehet hiteles képet alkotni róla.

Casanova színházi beavatása korán kezdődött, mivel szülei eleinte a helyi San Samuele színházban játszottak, ahová őt is gyakran magukkal vitték, azután rövid hegedűs karrierje, amelynek nagy protektorával, Bragadino szenátorral való sorsdöntő találkozását köszönhette, szintén ott zajlott 21 éves korában. A színházi világ annyira életelemévé vált, hogy egész életét egy 3 felvonásos színdarabnak látta és láttatja, amelyben megjelöli a felvonások végét, és a jelenetek változó műfaját.[6] Mivel megélhetését mindig nehezen tudta megteremteni, a szerencsejátékok nagyon hamar fontos szerephez jutottak az életében, és a velencei Ridottónak, a város híres kaszinójának törzsvendége lett, mielőtt Európát bejárta volna, hogy otthon megszerzett hamiskártyás tudását másutt is kamatoztassa. A testi szerelemmel való igen korai és szerencsés megismerkedése is a velencei ünnepek színeit örökíti meg, lagúnákkal és gondolákkal a háttérben. Ebben a díszletben játszódik le első többszereplős kalandja Nanettával és Martinával, és a „muranói négyes" néven elhíresült nagy szerelmi regénye. Mindkettő modellértékűvé vált számára, és későbbi kalandjaiban gyakran ismételte meg ezeknek a szívének oly kedves szerelmi emlékeknek a főbb mozzanatait, vagy tett legalábbis kísérleteket erre. A *Krisztina, a falusi leányzó* története[7] szintén nagyon tanulságos (1745), mert ott szerelmesként, szeretőként, majd kerítőként végül egy másik férfival kötött boldog házasság révébe juttatta a lányt. Emblematikus történetnek tekinthető, akárcsak az előbbiek, mert szép bizonyítéka annak, hogy mennyire szívből szerette a nőket, hogy sokszor gondolt házasságra, bár végül mindig meggondolta magát. Érvényes ez minden nőismerősére, mert sohasem hagyott cserben egyet sem, akár miatta kerültek bajba, akár csak barátként folyamodtak a segítségéért.[8] A beöltözések, álarcosbálok, karneváli szerelmi bújócskák (Cavamacchia, Giulietta) mind a korai években alakították ki a csábító és szélhámos arculatát, ahogyan élete

[3] *Ne amori ne Donne ovvero la Stalla d'Augia ripullita* [Sem szerelmek, sem nők, avagy Augiász istállójának kitakarítása], Velence, 1782.

[4] Ld. *Család és gyermekkor*, Atl./I/7–45.

[5] HV/I/19: A kristálygömb ellopásának történetét azért osztja meg olvasóival – írja –, hogy el tudják képzelni, hogyan alakult ki a jelleme. Ez a szándék érvényesül végig az egész szövegben, amely meglepő nyíltsággal tör meg tabukat és tár fel az emlékirat írójára nézve előnytelen tényeket is, bár ennek hátterében az is meghúzódik, hogy magát mint kedves és szerethető szélhámost kódolta be a szövegbe, írói ambícióit többnyire háttérbe szorítva, szinte titkolva.

[6] A csúfos felsüléssel végződő londoni Charpillon-epizód kezdetekor (HV/III/221.) jelenti be ünnepélyesen: „1763 szeptember elején, ezen a végzetes napon kezdtem el haldokolni és ért véget az életem." Az epizód egy későbbi pontján újra megjegyzi: „Így zárult életem színjátékának első felvonása. A második felvonás másnap kezdődött." (Atl./II/273) Az első felvonásnak élete boldog korszakát tekinti, érett korát már hanyatlásnak, a végsőt pedig, a duxi magányt, az utolsó felvonásnak érzi.

[7] Ld. Atl./I/71–99.

[8] A legszebb történet, amelyet a barátilag kisegített lány, (XCV, igazi nevén Giustiniana Wynne) levelezése is megerősít, erre szép példa: HV/II/160–173.

legkiválóbb pszichoanalízise[9] is ezekre a később elmesélt emlékekre alapítva nagyszerűen bizonyítja ezt.

Casanova jellemének fejlődése felnőtt koráig

Mágia, kuruzslás

A legfontosabb Casanova-komplexusok mélyben rejtőző gyökerei természetesen a családhoz, elsősorban anyjához, Zanetta Farussihoz kapcsolódnak, aki híres szépség és sokat turnézó színésznő volt, de (számos) gyermekével nemigen törődött. Az elsőszülött Giacomo árulásnak élte meg, hogy élete első éveiben elhagyta, hiszen ha nem lép a helyébe nagyanyja, Marussia Farussi, akkor talán életben sem marad. Mindenesetre első napjaitól kezdve a nagyanyja gondozta és nevelte nagy szeretettel. Kétéves volt, amikor a szülei mindketten turnézni indultak külföldre, és később is gyakran voltak távol, pl. Drezdában, Londonban vagy Szentpéterváron. Apja korán meghalt, és az akkor nyolcéves gyerekkel végképp csak a nagyanyja foglalkozott. Az elhagyatottság érzése hozzájárulhatott, hogy a gyermek Casanova beteges, csenevész, tompa agyú fiúnak bizonyult, aki állandóan súlyos orrvérzésekben szenvedett. A sok vérveszteség annyira legyengítette, hogy már-már lemondtak róla, ahogy testvérei közül is csak négyen maradtak életben:

> „Emlékezetem 1733 augusztusának elején kezdett működni, nyolc és fél éves koromban. Ami azelőtt történt velem, arra egyáltalán nem emlékszem. Íme a legrégibb emlékem. Egy szoba sarkában állok, a falnak dőlve, fejemet megtámasztom, és szememet a vérre szögezem, amely patakokban folyik az orromból a földre. Nagyanyám, Marzia, akinek én voltam a kedvence, hozzám lép, megmossa arcomat hideg vízzel, és a többiek tudta nélkül beültet egy gondolába, és elvisz Muránóba, erre a népes szigetre, amely Velencétől mindössze egy fél mérföldnyire fekszik."[10]

Nagyanyja csakugyan nem hagyta annyiban a dolgot, és az orvosok tehetetlensége láttán a mágiához folyamodott, és ezért vitte el a muranói boszorkányhoz,[11] akinek ügyes praktikái így vagy úgy, de kigyógyították az állandó orrvérzésekből és bambaságból nyolcéves korában. Egy ládába zárva kellett végigvárnia, amíg nagy zenebona és varázsszavak kíséretében az öreg javasasszony végigcsinált egy hatásos szertartást, majd titoktartást fogadtatott vele, és különféle kenőcsök és drazsék kíséretében útnak engedte őket. Azzal is megfenyegette, hogy ha megtöri titoktartási fogadalmát, meghal, ellenkező esetben viszont meggyógyul. A vallástörténészek szerint a leírás teljesen megfelel a klasszikus újjászületési ceremóniáknak, ahol a láda az anyaméh jelképe,[12] amelyből új, erősebb és egészségesebb, szellemi életre támad.

[9] Freud és Lacan követői közt sokan hivatkoznak az emlékiratokra, mert Casanova leplezetlen őszintesége kiváló kísérleti alannyá teszi őt. Számos cikk készült vele kapcsolatban, pl. Étienne Trillat tanulmánya az itt is említett Bettina-történetről: *Un souvenir d'enfance de Casanova* [C. egy gyermekkori emléke] címmel (L'Évolution Psychiatrique, vol. 64, 1999, 13–27), de a legalaposabb és legjobb eddig François Roustang könyve, amelyet többször idézek: *Le bal masqué de Giacomo Casanova* [Giacomo Casanova álarcosbálja], Ed. de Minuit, Paris, 1984.

[10] *Précis de ma vie* [Életem rövid története], HV/III/1229–1232.

[11] Ld. Atl/I/, *Casanova családja és gyermekkora* című fejezet: Atl/I/9–11, és Vel. 22–24.

[12] A szertartás jelképes értelme a *regressem ad uterum,* egy újabb megszületés, ami a női princípium jegyében történik.

A „boszorkány" azt is megjósolja neki, hogy éjszaka egy bájos hölgy fogja meglátogatni, és egy életre mellészegődik a szerencse, ha erről a látogatásról sem szól senkinek. Később csakugyan látomást vagy álmot lát, ahol a beígért gyönyörű tündér beszél hozzá, és bár semmit sem ért a szavaiból, boldogan alszik el újra. A muranói rítus és az éjszakai látomás csakugyan megszünteti az orrvérzéseket és megnyitja „tompa elméjét", annyira, hogy gyorsan behozza minden lemaradását, és ettől kezdve éppenséggel gyors észjárásának köszönhet sok sikert. Ismét a kései kommentár érdemel igazán figyelmet, ahol nem oldja fel a kétértelműségeket:

> „Nevetséges volna gyógyulásomat ennek a két rendkívüli eseménynek tulajdonítani, de azt is tévedés lenne tagadni, hogy nem lehet, hogy ne járultak volna hozzá. A szépséges tündérkirálynő megjelenését mindig álomnak gondoltam, hacsak nem szándékosan rendezték a kedvemért ezt az álarcos parádét, de a legkomolyabb betegségekre nem mindig a patikában találni gyógyírt. Nap mint nap találkozunk olyan jelenségekkel, amelyek rádöbbentenek tudatlanságunkra. Ezért hiszem azt, hogy nincs ritkább madár az olyan tudósnál, akinek a szelleme tökéletesen mentes lenne minden babonától. Sosem voltak boszorkányok ezen a világon, de a hatalmuk mindig létezett azok számára, akikkel el tudták hitetni, hogy léteznek."[13]

Tanulóévek Padovában

Arra, hogy „tompa agyúból" „pengeéles elméjű" lett, szép példa a Brenta folyón tett utazása Padovába[14] apja halála után anyjával és két férfival, hivatalos gyámjával, Grimani abbéval (a feltételezett apa testvérével) és Giorgio Baffo költővel,[15] a család jó barátjával. Ugyanis egy másik barátjuk, egy hírhedt velencei orvos-kuruzsló, azt tanácsolta, méghozzá írásban, hogy a gyerek orrvérzései csak Padovában múlnak majd el, tehát tanulmányait ott kezdje el. 1734-ben tehát, a 9. születésnapján egy burchiellón útra keltek vele. Ezt a többfülkés, négyszögletes hajófajtát Casanova úszó házhoz hasonlítja, ahol a hosszú, nyolcórás út alatt egy éjszakát is töltöttek. Hajnalban a kisfiú érdekes megfigyelést tett:

> „Amint megvirradt, anyám felkelt és kinyitotta az ágyammal szemközt lévő ablakot, és mivel a napsugarak az arcomat érték, kinyitottam a szemem. Az ágy a padlón feküdt. Nem láttam a szárazföldet. A nyitott ablakon keresztül is csak a folyópartot végig szegélyező fák csúcsát láttam. A bárka haladt előre, de olyan egyenletes mozgással, hogy semmit nem érzékeltem belőle, nagyon megdöbbentett hát, hogy a fák olyan gyorsan eltűnnek a szemem elől. »Jaj! Drága anyám! – kiáltottam – mi ez? Mennek a fák!«"[16]

Kísérői kigúnyolják, anyja pedig nevetve kioktatja, hogy a bárka halad előre, nem a fák. Casanova azonban hirtelen megérti, miről van szó, és megkérdi, hogy nem ők mennek-e Nyugatról Kelet felé, miközben a Nap a helyén marad. Erre még nagyobb butaságnak minősítik, amit mond, csak Baffo kel a védelmére, és ezzel „megmenti a lelkét":

> „Fölém hajolt, gyöngéden átölelt és így szólt: »Neked van igazad, gyermekem. A Nap nem mozdul, légy bátor, okoskodj mindig következetesen, és hagyd, hogy mások kinevessenek!«

[13] Atl./I/11.

[14] Vel. 22–24.

[15] Baffo (1694–1768) szintén egy patinás velencei patríciuscsalád sarja volt, és költőként főleg játékos, erotikus verseiről híres.

[16] Vel. 23.

(…) Ez volt az első igazi öröm az életemben. Ha Baffo úr nincsen, ez a pillanat elegendő lett volna ahhoz, hogy értelmemet elrontsa*: a gyáva hiszékenység tanyát vert volna benne.* A másik két jelenlévő butasága eltompította volna bennem azt a pengeéles értelmet, amellyel nem tudom, milyen messzire jutottam az életben, de azt tudom, hogy kizárólag ennek köszönhetem mindazt a boldogságot, amiben akkor van részem, amikor önmagammal foglalkozom."

A padovai tanulóévek alatt sok érdekes tapasztalatot szerez, ezek közül a Bettina-epizódról még lesz szó. Előbb azonban érdemes egy másik lényeges, még a felnőtt kalandort is folyton foglalkoztató komplexust, a törvénytelen származására vonatkozó feltevést is megvizsgálni.

A fattyú-komplexus

A gyermekkori traumák sorában ez a legmélyebb, és ez hat ki egész jövőjére, egészen utolsó éveiig. Mivel Velencében közelről látja, milyen fényűzően élnek az arisztokraták, elég hamar hitelt ad azoknak a híresztelléseknek, hogy könnyű erkölcsű anyja csalta a férjét, és mindkét, apjuk halála előtt született két fia fattyú. Mivel a népes Grimani-dinasztia egyik tagja, a nagyhatalmú szenátor Michele, a San Samuele és még több más színház, illetve a Grimani-palota tulajdonosa és a színészek nagy pártfogója, hamar hírbe hozzák vele Zanettát. Ő maga is szívesebben tartaná vér szerinti apjának a gazdag főurat, mint törvény szerinti, szerény körülmények között élő apját. Ezt a pletykát írásban is megörökítette egyik kortársa és velencei ellenlábasa, Chiari abbé. Nyíltan ellenségeskedtek és vitáztak egymással, talán Casanova bebörtönzésében is szerepet játszott az abbéval folytatott vitája, mindenesetre az abbé, egyik regényében (*La Commediante in fortuna*, 1755) szarkasztikusan mutatott be egy olyan figurát, akiben minden velencei a széles körben lenézett Casanova arcélét vélte felismerni:

„Nem tudni, honnan származik, de fattyúnak tartják. Alakra jól megtermett, sötét az arcszíne, mesterkélt a modora, és hihetetlenül magabiztos. (…) Addig ügyeskedik, amíg mindenhová befurakszik, minden nőnek csapja a szelet, és minden kedvező alkalmat megragad, akár pénzszerzésre, akár arra, hogy szerelmi hódításait az előmenetele érdekében felhasználja. A fösvényeknek az alkimistát adja, a szép hölgyeknek a költőt játssza, a hatalmasoknak a politikust, bárkinek bármit. De a józanul ítélők szemében nem ér el mást, minthogy nevetségessé teszi magát."[17]

Casanova nemcsak azért adott szívesen hitelt a róla terjesztett híresztelléseknek, mert szíve legmélyén kékvérűnek tartotta magát, és jogosnak találta, hogy ehhez illő szinten éljen, hanem mert a Grimaniak nagy szerepet játszottak az életében. Apja korai halála után ők támogatták az anyját, és a lehetséges apa, Michele, egyik testvérét, a már említett abbét nevezték ki a fiú gyámjának, akivel folytonos konfliktusban állt. Ő szerezte neki a padovai panziót és iskolát, ő intézkedett a bútorok eladásának ügyében, ő adott neki tanácsokat, és ő dorgálta meg, amikor a papi szemináriumból kicsapták. Amikor katonai pályára lépett, ő csukatta le egy ballépésért a Szent András erődben, és ő ajánlotta be később Martorana érsekéhez. Casanova, nem mert nyíltan ujjat húzni vele, de ahol lehetett, borsot tört az orra alá. Ugyanakkor komoly jelentőséget tulajdonított annak, hogy a Grimaniak törődtek vele és sok pénzt költöttek rá. Ez a meggyőződése egész életében kísértette, bár bizonyítékot természetesen nem

[17] Idézi: Maurice Andrieux, in *Venise au temps de Casanova* [Velence Casanova korában], Hachette, Paris, 1969, 273.

tudott felmutatni. Amikor 1774-ben a szökése miatti kitiltást sikerült feloldatnia, és újra szülővárosában élhetett, tett egy végső kísérletet arra, hogy elismertesse magát előkelő származásúnak. 1782-ben, amikor szeretett volna Velencébe visszatelepedni, egy olasz nyelvű röpiratban[18] sejteni engedte, ki az apja. Igaz, hogy időnként, egyes írásaiban, cáfolta ezt a vélekedést, de ez bizonyíthatja azt is, hogy amikor rosszul állt a szénája, nyilvánosan nem követelte magának a nemesi születés előjogát, és hogy néha ő maga is tétovázott e téren.

A Casanova-komplexusok egyik kiváló pszichoanalitikus szakértője, aki egész könyvet szentelt a kalandor tudatalattijának és szerepjátszásainak, François Roustang,[19] úgy gondolja, hogy Casanován mély sebeket ejtett az a tény, hogy anyja lényegében eldobta magától. Roustang odáig megy az anya-fiú konfliktus elemzésében, hogy Casanovának a nőkhöz való ambivalens viszonyát, az egyik hármas kombináció (két nő-egy férfi) iránti előszeretetét is erre a titkos mély sebre vezeti vissza. Casanova szeretetigényét a nagyanyja ugyan megpróbálta kielégíteni, mégis egész életében szenvedett az anyai kötődés hiányától.

Hiába igyekezett ezt az űrt minél jobban és minél gyakrabban kitölteni a hódításaival, a pszichoanalitikus szerint az anyjával való találkozások (pl. Drezdában), illetve az erre tett, időnként sikertelen kísérletek mindig mély depresszióval fenyegették. Roustang azt is megfigyelte, hogy a depresszió ellen milyen ellenszereket talált, és hogy ezek között a bordélyházi látogatások is szerepelnek, méghozzá furcsa összefonódásban az anyja miatti bánatokkal. Valahányszor elszomorodott a Zanettával való találkozások során, egy-egy bordélyban keresett vigasztalást. A prostituáltakhoz egész életében mély cinkosság és részvétszerű szolidaritás fűzte, leggyorsabban és legkönnyebben hozzájuk fordulhatott vigaszért, mert náluk női gyöngédséghez jutott anélkül, hogy udvarlásba és szerelmekbe kellett volna bonyolódnia. Persze számos más megoldást is talált, utazásokat, nagy szerelmeket, és hármasban-négyesben folytatott szerelmi kalandokat, de ez a meglepő egybeesés érdekes megvilágításba helyezi Casanova hódításait.

Lopások

Az orrvérzések és a gyógyulás története a legkorábbi emléke, amit elmesél az emlékirat elején, utána pedig rögtön egy lopásra tér rá, ami 6 héttel apja halála (1733. december) előtt történt. Azzal indokolja a történet elbeszélését, hogy olvasóját szeretné beavatni jellemének kialakulásába.[20] Öccsével, a 2 évvel fiatalabb François-val apja szobájában tartózkodott, aki optikai kísérleteket végzett. Nagyon megtetszett neki az asztalon lévő csiszolt kristálygömb, amely ott ragyogott, és megsokszorozta a tárgyakat. Amikor úgy érezte, nem figyelnek rá, zsebre vágta a gömböt. Apja persze hamarosan keresni kezdte az eltűnt tárgyat, és mivel rajta kívül csak ketten voltak a szobában, őket gyanúsította, de mindkét fiú tagadott. A motozás fenyegetésére Casanova lázas kutatás ürügyén belecsempészte a kristálygömböt öccse kabátjának a zsebébe, amit rögtön megbánt, mert azt is eljátszhatta volna, hogy rátalál a kristályra. Így azonban a ke-

[18] *Ne amori ne Donne ovvero la Stalla d'Augia ripullita* [Sem szerelmek, sem nők, avagy Augiász istállójának kitakarítása], Velence, 1782.

[19] Ld. fentebb, 9. lábjegyzet, i. m. 15–24.

[20] HV I/18–19.

mény büntetést az öccse kapta helyette, akinek ráadásul pár évvel később be is vallotta a gonoszságát. A fiú soha nem bocsátotta meg neki ezt a gazságot, és többféleképpen igyekezett bosszút állni érte a későbbiekben. Bűntudatát ezzel sem tudta megszüntetni, és még később egy jezsuitának is meggyónta ezt a bűnét. Tőle pedig nemcsak feloldozást kapott, hanem még bibliai ismeretekkel is ellátta, hogy a keresztneve héberül *más helyére lépőt, kiszorítót* jelent, és a testvérét, Ézsaut megtévesztő Jákob bűnére utal.[21]

Padovai iskolásévei alatt rosszul megy a sora, társai csúfolják, mocskos a szállása, és ráadásul folyton éhes. Előbb panaszkodik, de azután megoldja a dilemmát, ételt lop, sőt éjszakánként titokban lesettenkedik a baromfiudvarba, és a friss tojásokat „azon melegében" felfalja: „(…) ez volt a legkedvesebb csemegém. Még tanítómesterem konyhájában is fosztogattam."[22]

A lopások emlegetése a bűntudaton túl főleg arra szolgál, hogy leleményességét bizonyítsa, amellyel gátlástalanul keres és talál megoldásokat. Egy Bécsben, 1753-ban elkövetett lopásának ügye jól mutatja, hogyan intézte el a konfliktusokat és sérelmeket, hogy végül jó véget érjenek. Utazgatásai közben mindig hazalátogatott Velencébe, és élvezte az ünnepségeket és a jó társaságot, nem hagyta elrontani a kedvét akkor sem, ha rajtakapták valami csínytevésen: „Megérkezésem után két nappal, éppen amint készültem, hogy elmenjek megnézni a Bucintoro-t, amikor a dózse szokás szerint házasságot köt az Adriai-tengerrel, egy barkarolás átad nekem egy levélkét." Egy másik levél átvételére kérik meg, amelyikben az áll, hogy egy Fogliazzi nevű, Bécsben élő táncosnő nem találja a miniatűr-portréját, amely Casanova látogatása után tűnt el. Csakugyan, a kép még mindig ott lapul a zsebében, amit hirtelen felindulásból, boszszúból emelt el, mert hiába udvarolt a hölgynek. Azonnal vissza is küldi, ezúttal azonban, a kristálygömb esetétől eltérően, vidám véget kanyarít a történet végére egy rövid levélkével: „Casanova sokkal nagyobb örömmel szabadul meg ettől a portrétól, mint amekkora örömet okozott neki, amikor egy nyomorúságos szeszélynek engedve botorul zsebre vágta."[23]

Jól látható, hogy tanult a kristálygömb esetéből, és nem akar drámai fordulatokat provokálni, tehát rögtönözve megtalálja a könnyed formát, amivel lezárhatja az ügyet, sőt szégyellnie sem kell magát. A két eset közt eltelt húsz évet tehát jól használta fel, tanult gyermekkori ballépéséből.

Bragadino és az úri jólét

Ezeknek a korai keserű élményeknek fontos következményei lesznek, amelyeknek fontos a pszichoanalitikai vetülete is, amely talán az életút sok meglepő jellemzőjét megvilágítja. Roustang szerint az *Emlékiratok* rejtett fonala az egyéniség felépítése a kalandok elmesélésén keresztül. Ebbe a koncepcióba szépen beépíthető az a feltevés, hogy a csúfos velencei felsülés élete végén a feljelentői állással és sikertelenséggel, szegénységgel nem fért bele a gondosan felépített képbe, és ezért szakad meg 1774-nél az emlékirat szövege. Ezt az árat nem is említi rövid életrajzi összefoglalójában,[24]

[21] A lopások beismerése ismétlődő eleme a legtöbb önéletrajznak, megtalálható például Rousseau *Vallomásai*ban is: a híres-hírhedt szalaglopás, amit a szolgálóra fog.

[22] Atl. I/15.

[23] Uo.

[24] *Précis de ma vie*, in HV III/1229–1232.

ahol csak boldogságáról beszél: „Amikor belefáradtam, hogy Európa útjait rójam, elhatároztam, hogy kegyelemért folyamodom a velencei állami inkvizítorokhoz. Ezért telepedtem le Triesztben, ahol két év múlva meg is kaptam a kegyelmet, 1774. szeptember 14-én. Velencébe érkezésem tizenkilenc évi távollét után életem legboldogabb percével ajándékozott meg."[25]

Ez a nagy boldogság kérészéletűnek bizonyult, olyannyira, hogy újra ott kellett hagynia szülővárosát, ahol az a vágya, hogy becsüljék, soha nem teljesült. Annak idején, amikor Bragadino szenátor felkarolta, a pletyka csaló és élősködő hírét keltette, nagy protektora halála után pedig még rosszabb irányba fordult a kocka: saját erejéből nem tudott megélni, ráadásul botrányokat okozott. Törvénytelen születését újra előhozva meggyűlöltette magát a helyi nemességgel, feljelentéseit üresnek találták, és csalódottságában újra útra kellett kelnie, hogy másutt keressen megélhetést.

Vér szerinti (?) apja korai halála, anyja „árulása" és a letartóztatás 31 éves korában mind nagy trauma, de a kellemes vagy kétértelmű emlékek mégis dominálnak az emlékezőben. Bragadino szinte fogadott fiaként kezeli, az ő palazzójában lakik, és az ő vagyonából urasan él. Magához veszi, és egyre jobban szereti, mert az agglegény Bragadino három szintén egyedül élő barátjával gyakran élvezi azt, hogy a már akkor szélhámos-kalandor hírében álló ifjú azzal mulattatja őket, hogy jóslásokba bocsátkozik. Nagyon ügyesen kidolgoz egy titkos, számokon alapuló rendszert, amelynek az a lényege, hogy a felmerülő kérdéseket villámgyorsan számokra kódolja, majd kigondolja a megfelelően dodonai választ, és azt is sebesen számokra váltja. Mivel piramis alakban írja fel a számokat, piramisjáték néven emlegetik, és egész életében több-kevesebb sikerrel alkalmazza, mivel ügyesen manipulálja a számokat, többnyire sikeresen. Előfordul, hogy nagy pácba kerül, amikor konkrét döntésekhez kell segítséget nyújtania, például hajórakományok sorsáról kell nyilatkoznia,[26] de ilyenkor általában a szerencse melléje szegődik.

Édes élet Velencében

Ilyen, ifjúkorára már kedvezőre forduló körülmények közepette él, de túlkapásokra is vetemedik Bragadino szárnyai alatt. Akár „édes életnek" is nevezhetjük azokat a gondtalan éveket, amelyek ugyan megelőzték pártfogójával való találkozását (1746), de már vidám és erkölcsileg elítélendő kalandokba vitték bele őt és „bandáját", amely magas rangú családok rosszcsont fiaiból állt.[27] Az emlékirat erről szóló fejezetének alcíme szerint Casanovából ekkoriban „igazi csirkefogó" vált, és némi öntetszelgéssel elég sok csínytevését meséli el, amik egyúttal képet adnak a korabeli Velencéről és az ott zajló botrányos éjszakai életről.[28] Sokat utazott is, de mindig visszatért szülővárosába. Az 1740-es években, sok tanulás, kaland és utazás után éppen hazatért Velencébe, és ott próbált boldogulni saját erejéből. Valamennyi jövedelmet össze tudott hozni, mert beállt hegedűsnek a San Samuele színházba, de éjszakáit és minden szabad idejét egy, a városban összeverődött, 7-8 fős bandával töltötte. Ezek a zömükben

[25] Uo. 1230.

[26] Esthernél, egy kereskedő lányánál, akinek Amszterdamban udvarol, ld. HV/II/108–112.

[27] Atl./I/370–375., a *Casanova a mélyponton* című fejezet.

[28] Ld. Atl./I/ 51–57.

kis- vagy kamaszkorú fiatalok gyakran zavarták meg a város nyugalmát, sőt időnként, kimondott gaztetteket is véghezvittek:

„Hegedűmmel eleget kerestem ahhoz, hogy eltartsam magamat és ne szoruljak rá senkire. *Boldogok, akik azzal büszkélkedhetnek, hogy el tudják tartani önmagukat.* Nem volt ugyan valami ragyogó állásom, de fütyültem rá. Mindenféle ellenérzést előítéletnek minősítettem, és hamarosan átvettem semmirekellő cimboráim összes szokását. Előadás után rendszerint kocsmázni mentünk, ahonnan lerészegedve már csak azért távoztunk, hogy az éjszaka hátralévő részét rosszhírű helyeken töltsük. Amikor mások már megelőztek bennünket, erőszakkal elkergettük őket, és a szerencsétlen örömlányoktól is elvettük csekélyke, de törvényes keresetüket, mert meghátráltak brutális követeléseink előtt."[29]

Ez a sok rendbontás, erőszakoskodás és gyakran gonosz csínytevés nem kevés kárt okozott, legalábbis sikerült ellenségeket szerezniük maguknak. Gondolákat kötöttek el, azután hagyták kisodródni őket dagály idején a tengerre. Hajnalonként rendszeresen felzavarták álmukból a bábaasszonyokat, akik azután azokat a nemesasszonyokat költötték fel, akik a tévhírek szerint szülni készültek. Hasonlóképpen, a papokat sem hagyták aludni, hanem állítólagos haldoklókhoz kergették el őket, akik valójában jó egészségnek örvendtek. Csengőzsinórokat és harangköteleket vágtak el, betörést színleltek, majd elmenekültek a rémült háziak elől, műemlékeket rongáltak meg, és az emlékiratíró némi öntetszelgéssel még sokáig sorolja, milyen gaztettek száradtak a lelkükön.[30] Az állandó felfordulások nagy felháborodást keltettek:

„Nagy titokban kellett eljárnunk, mert ha elkapnak, mindannyiunkat könnyen arra ítélhettek volna, hogy egy ideig a kis Szent Márk tér két nagy oszlopával szemben ülésező Tízek Tanácsának valamelyik gályáján evezzünk."[31]

Egy alkalommal azonban minden határt áthágtak, jogi nyelven csoportos erőszakot követtek el, mert karnevál idején álarcosan egy olyan kocsmában, amelyet csak a szegényebbek látogattak, egy békésen iszogató, 3 tagú társaság csinos nőtagját különféle hazugságokkal halálra rémítve, elszakították a kísérőitől és magukkal vitték. Őt azzal vigasztalták, hogy a többiek, köztük a férje, egy becsületes takácsmester, másnap reggelre kiszabadul:

„Az asszonykát, aki kezes báránynak mutatkozott, megvigasztalta ez az ígéret, és velünk jött a Két Kardhoz címzett fogadóba, ahol tüzet rakattunk az egyik emeleti szobában, és miután enni- és innivalót rendeltünk, elküldtük a pincért. Csak ekkor vettük le az álarcainkat, és azt tapasztaltuk, hogy a megszöktetett asszony egészen megnyugodott az arcunk és a viselkedésünk láttán. Miután tovább nyugtatgattuk szép szavakkal és néhány pohárka borral, megtörtént, amire úgyis számíthatott. Illendőség szerint a főnökünk rótta le elsőnek szerelmi kötelességét, de előbb le kellett győznie az asszony ellenérzéseit, hogy az egész banda előtt tegyen a kedvére. A dolgok jobbik oldalát nézte, és nevetett, amikor megadta magát."[32]

Miután végrehajtották ezt a bűntényt, és hamarosan híre ment a városban, a három póruljárt takács panaszt tett a félelmetes Tízek Tanácsa vezetőinél, elhallgatva a nemi erőszak tényét. Az ismeretlen tetteseket leleplezőnek a törvényszék 500 dukát jutalmat ígért, ami komoly veszélybe sodorta volna őket, ha történetesen a banda-

[29] Atl/I/ 53.
[30] Uo. 55.
[31] Atl/I/53.
[32] Uo. 55.

vezér nem egy velencei nemes fia, aki patríciusként büntetlenül megúszhatja a felelősségre vonást. A nagy ijedelem véget vet az éjszakai rendbontásoknak: „(…) úgy beijedtünk, hogy megjavultunk, és nem portyáztunk többet éjszaka". Később Casanova azt is megtudja egy állami inkvizítortól, hogy pontosan ismerték mindannyiuk nevét, sőt a hiteles történetet az erőszakkal szintén…[33]

Szerelmi előképek

Casanova már kölyökkorától, 12-14 éves korától kezdve sok izgalmas kalandba keveredett Velencében, és nagyon széles skálán helyezhetők el első kísérletezései a szerelemmel és a testi élvezetekkel. Ezek közül itt erősen válogatni kell, csak a legkülönlegesebbeket emelve ki. Krisztináról, a mással kiházasított falusi lányról már volt szó,[34] de érdekes lenne végigelemezni egy korábbi történetet is (12 éves korából), amikor padovai szállásán megbűvölte őt a szállásadók nála csak egy évvel idősebb lánya, Bettina, és keserves leckét adott neki. Előbb hitegeti, majd szinte a szeme láttára egy idősebb fiúval tölti az éjszakát, amitől a kezdő udvarló rettenetes állapotba kerül: „Ott feküdtem megcsalva, megalázva, durván megbántva, kitéve a szerencsés és diadalmas Cordiani megvetésének; három óra hosszat a legsötétebb bosszúterveket forralgattam az agyamban."[35] A lány azonban szörnyű görcsökben kezd vergődni, súlyos roham vesz rajta erőt, ami egészen más irányba tereli az eseményeket, és Casanova annyira megsajnálja, hogy inkább a segítségére siet.

Egy másik kalandja szintén meglepő, mert egy olyan rejtélyes és szép teremtésbe szeret bele, akiről sokáig képtelen eldönteni, hogy fiú-e, esetleg hermaphrodita, netán fiúnak álcázott lány? A Teresa-Bellino[36] történet idején már érettebb, 19 éves, és jól sejti, hogy az a szép kasztrált, akit Anconában hall énekelni, valójában lány, csak azért öltöztetik fiúnak, mert ott éppen úgy tilos nőknek színpadra lépni, mint Rómában. Ez a Bellino néven szereplő rejtélyes énekes sokáig ellenáll neki, de végül beadja a derekát, sőt meg is mutatja, hogyan tudja megtéveszteni a világot, ha szükséges, mert vizsgálatnak akarják alávetni. Nemcsak a múltjáról mesél neki, hanem amikor egy éjszakát tölt el Casanovával, be is mutatja, milyen kellékeket használ:

> „Kiugrik az ágyból, vizet tölt egy talpatlan pohárba, kinyitja utazóládáját, és előszedi belőle a kis szerszámot meg a mézgát, ez utóbbit felolvasztja, és magára illeszti a maskarát. Hihetetlen látvány tárul a szemem elé. Bűbájos lány, minden porcikája nőies, és ezzel a fura szerszámmal még izgalmasabbnak tűnik fel előttem, mert ez a fehér leffentyű a legkevésbé sem torlaszolja el a szerelem forrását."[37]

Ez a viszony azután barátsággá válik, és amikor Casanova később újra találkozik az ál-kasztrálttal, valódi nevén Teresával Prágában, aki akkor már nőként, mint *La Calori* sikeres énekesnő, nagy örömmel üdvözlik egymást.

A szerelmi kalandok változatos skáláján még sok érdekes találkozást lehetne találni, de a különlegesek közül most csak kettőt emelek még ki, mert ezek mintává,

[33] Atl/I/57.

[34] Ld. fentebb, 7. lábjegyzet.

[35] Atl./I/19–42. Az idézet: 23. (Roustang példaszerűnek találja, hogy a nagy megaláztatás után Casanova képes megbocsátani, és a beteg lány segítőjeként fellépni. Ld. i. m. 27.

[36] Atl./II./33–64.

[37] Uo. 60.

ismétlendő modellé váltak, és mert bennük a szerelmesek száma hol háromra, hol négyre emelkedett, tanúsítva, hogy Casanova szabadossága Velencében, egészen korai éveiben – titokban ugyan, de nagy örömére – olyan tágas horizonton fejlődött, amelyről később sem akart lemondani soha.

Az első szerelmi hármas: Nanetta és Martina

A nagyon fiatal, 1749-ben 14 éves kiskamasz Casanova beavatása új szerelmi szokásokba ezzel a rendhagyó háromszög-történettel kezdődik. Előtte ártatlanabb szerelmi játékokkal már megismerkedik, de első felkavaró nagy élménye ez a három lánnyal kapcsolatos, fordulatos éjszaka. Szenvedélyesen udvarol egy Angela nevű lánynak, aki többször felülteti, de amikor arra a randevúra sem megy el, amelyen jóvá kellene tennie a sok hitegetést, az addig szerencsétlen vonzalom új irányt vesz. A lány barátnői, egy testvérpár, Nanetta és Martina[38] mindenről tudnak, és nem hagyják magára a csalódott fiút a találka helyszínén, sőt, igyekeznek megvigasztalni. Casanova, aki már bosszút forral a csalfa Angela ellen, zsebében a neki szánt két üveg ciprusi borral és némi füstölt nyelvvel, szívesen rááll, hogy hármasban töltsék az estét. Remek vacsorát ütnek össze, parmezánnal és kenyérrel kiegészítve a bort és a nyelvet. Casanova elég hamar szerelmi célpontot vált, és teljes lendülettel kezd udvarolni a nővéreknek. Amikor a csókok felforrósodnak, már úgy érzi, hogy ők még szebbek is, mint a kőszívű Angela. Ők pedig, testvéri érzelmeknek állítva be vonzalmukat, látszólag hitelt adnak ígéretének:

> „Feküdjenek mellém mindketten ruhátlanul, bízva becsületszavamban, hogy egy ujjal sem nyúlok egyikükhöz sem. Ketten egy ellen, mitől félnének?"[39]

Újabb színlelés következik: Casanova tetteti, hogy már alszik, és a két lány követi a példáját: „Hátat fordítottak nekem, és feküdtünk a sötétben. Mivel nem tudtam, melyikük Nanetta, és melyikük Martina, azon az oldalon kezdtem, amelyikre befordultam az imént." Az ölelkezés végig sötétben és alvást tettetve folytatódik, és az is kiderül, hogy a lány még szűz: „Első és fájdalmas ölelése volt ez, kétség sem férhetett hozzá, és nagyon meglepődtem." A nővérével ugyanúgy történik minden, de Nanetta, mert ő a második, már színt vall, és ébren fejezi be az ölelést. Örök „barátságot" esküsznek egymásnak, és a boldog szerelmes mindenesetre másnap kulcsot kap tőlük, megismétlődik a légyott: „(…) hetente legalább kétszer ennél a két angyalnál éjszakáztam a kulcs segítségével."[40]

Ugyanilyen döntő és életre szóló nagy élmény, sőt a legigazibb és legszebb kalandok egyike a „muranói négyes,"[41] amelyben a velencei francia nagykövet, de Bernis döntő szerepet játszik. Az előzmény az, hogy Casanova szenvedélyesen szeret egy C.C. néven emlegetett velencei lányt, akit szeretne elvenni, mert teherbe ejti, de ehelyett akaratlanul a muranói zárdába juttatja, mert a család ellenzi a házasságot. A lány titokban elvetél az apácáknál, és nagy vonzalom ébred benne egy M. M. monogrammal jelölt másik apáca iránt. Casanova hűségesen látogatja C.C.-t a zár-

[38] Atl./II/23–31.

[39] Uo. 27.

[40] Mindhárom szövegközi idézet: uo. 28–29.

[41] Atl/I/207–304, szemelvényes története a hosszú epizódnak, amely valóságos külön regény az emlékiratban. A fordításban az *M. M. az apáca* címet viseli.

dában, de az egyik alkalommal megpillantja C. C. barátnőjét, és azonnal beleszeret. A kapcsolat egész levélregénnyé szélesedik az emlékiraton belül, mert az udvarlás során heves szerelem ébred benne, amely viszonzásra talál. M. M. titkos találkára hívja egy fényűzően berendezett magánlakba (*casin*), ahol láthatatlan személyzet szolgálja ki őket. A rendszeressé váló légyottok során lassan kiderül, hogy az apáca valójában a velencei francia nagykövet, de Bernis szeretője, aki az ő kedvéért tartja fenn a kéjlakot, és egy titkos ablakon keresztül figyeli is együttlétüket. A kéjleső később kilép a háttérből, és az ő kérésére C. C. is kénytelen bekapcsolódni a randevúkba, ami Casanovát kétségbe ejti, de már nem visszakozhat. Így lesz teljes a szerelmi négyszög, amelyben több csalódás is éri az M. M-t szenvedélyesen szerető ifjút: elveszíti mindkét szerelmét, és alárendelt szerepet kell játszania a gazdag és diplomáciai küldetést teljesítő francia nemessel szemben. A váratlan fordulatokban bővelkedő történet nagy bajba is keveri, mert áthágja azt a szabályt, amely Velencében megtiltotta a helyieknek a külföldi diplomatákkal való érintkezést. Bernis távozása, az apáca súlyos betegsége Bernis elvesztése miatt és a kettős csalódás súlyos depresszióba süllyeszti az akkor már 28 éves kalandort, de elfogatása és az Ólombörtönben eltöltött keserves hónapjai, majd sikeres szökése amúgyis hosszú időre száműzetésbe kényszeríti.

A keserű utóíz ellenére ez a kivételes élmény mégis meghatározó modellként él benne tovább, és megismétlésére törekszik. Így szerzett tapasztalatai jelentősen gazdagítják szerelmi arzenálját is, mert a kivételesen szép és okos M. M. mellett kijárja a szabad szerelem, a libertinizmus iskoláját, amelyet a lány a francia nagykövet szeretőjeként mesterfokon ismer. Még a szabadosság irodalmának legfőbb műveit is megtalálja és lapozgathatja nála Casanova. Az egész életére szóló muranói emlékek közül is egy mozzanatot szeretnék még kiemelni: azt az erotikus pezsgőfogyasztással kombinált osztriga-evést, amelyet M. M tanít meg neki: az osztrigákat egymás szájából emelik ki és pezsgővel öntözik vacsoráik előtt. Korábbi tapasztalataihoz képest is reveláció neki a két apácával folytatott kifinomult szerelmi játék, amelynek emléke folytonos ismétlésre készteti, egészen egy kései kudarcig. Rómában, ahol Armellina és Emília kettősét próbálja ilyen módon meghódítani 1770-ben már nem arat sikert, mert az öregedő, hanyatló Casanovát már a pezsgős-osztrigás szerelmi előjáték sem teszi elég kívánatossá.[42]

Velence mint a világ közepe

Casanova tehát fontos benyomásokat őrzött egész életében velencei gyermekkoráról, mert jelleme ott formálódott, és akármilyen különleges kalandokba keveredett is utazásai során, mindent ezekhez hasonlított. Ott tanult bele a szerencsejátékokba, ott kedvelte meg a társasági élet kifinomult formáit, a kávéházak mindenki számára nyitva álló, barátságos közegét, a divat megítélésére ott alakult ki az ízlése, az új ételek-italok kipróbálásakor is mindig a velencei ízekhez viszonyította az újakat. És még hosszú listát lehetne összeállítani élete gyermekkori gyökereinek fontosságáról.

Ez a lényegéhez tartozó „velencei világérzés" még a nyelvek terén is meghatározta ösztönös reakcióit és vonzalmait. Kivételes intellektusával és szélhámosként

[42] Ld. Vel.: *Első szerelmi kalandok*, 29–60, illetve Q: *Korai és kései szerelmek* (az egész kötet, ahol a két korszak összefonódik a történetekben).

tökélyre fejlesztett kaméleon-természetével sok nyelvet elsajátított, hogy csak kiváló latintudását és szinte tökéletes francia nyelvhasználatát említsük, de csak a neolatin nyelvekben érezte otthonosan magát. Minden mást ellenszenvvel fogadott, és ezzel nem egyszer veszélybe is sodorta magát, például Oroszországban, de az angol és német kifejezéseket fül után írta le, és tartózkodott túlzott használatuktól. Velencei alapállása annyira meghatározta minden lépését, hogy amikor a francia nyelvet már túl jól tudta, megijedt, hogy elveszti eredetiségét, és beleolvad az anyanyelvüket születésük óta beszélők tömegébe. Ettől való félelmében furcsa vállalkozásba fogott: tudatosan „tökéletlenítette" túlságosan jóra sikeredett franciáját, és beszédben-írásban elkezdte olasz és velencei kifejezésekkel tarkítani az idegen nyelvet: ahogyan ő fejezte ki magát, „olasszal hímezte" a franciát. Nem javíttatta ki franciául írt szövegeit, köztük az emlékiratokat sem, született franciákkal, hanem a csak rá jellemző „Casanova-stílusban" beszélt és írt, megőrizve velencei alaprétege sajátos vonásait. Gyermekkora döntő benyomásai ebben az irányban fejlesztették különlegesen egyedivé egyéniségét, és bizonyára ennek is köszönheti, hogy kalandorként és íróként egyaránt kimagasló teljesítményeket tudott nyújtani.

HAJNAL GÉZA

„Bónis jó koponya volt, és ami nem járt együtt ezzel, rendes gyerek”

OTTLIK GÉZA ÉS MISTÉTH ENDRE

Írásomban az *Iskola a határon* és a *Buda* című regények egyik mellékszereplőjével, Bónis Ferivel foglalkozom. Bemutatom, miket írt róla Ottlik Géza, s összevetem ezeket az idézeteket a szereplőt ihlető Mistéth Endre életpályájának néhány mozzanatával. Mindezzel a Széchenyi-díjas építőmérnöknek és az íróval való barátságának is szeretnék emléket állítani, valamint ösztönözni szeretném az Ottlik Géza műveivel foglalkozó irodalomtudósokat e kapcsolat irodalmi lenyomatainak továbbgondolására. Ugyanakkor nem célom a téma irodalomelméleti boncolása, a valós és a fikciós regénymotívumok filozófiai mélységű vizsgálata.

A regényírók pontosan tudják milyen bonyolult folyamat a „szereplőválogatás”. Egyáltalán nem biztos, hogy bármilyen szerep jut a szerző rokonainak, barátainak, ismerőseinek. Legalábbis az író eredeti szándéka szerint. Mert a tudatalattiban játszódó folyamatok eredményeként, lehet, hogy mégis behív valakit, ha csak egy jelenet erejéig is. És az is esetleges, hogy mindez mennyire érdekli az olvasóközönséget. (A történelmi regényeknél is felvetődhet, hogy léteznek-e egyáltalán „valódi” szereplők, nem csak mintázatok, archetípusok stb.) Vannak azonban olyan regények, amelyeknek szereplőiről folyamatos a találgatás, így például Kosztolányi *Édes Annája* (a főhős mellett Moviszter doktor alakja is sokakat foglalkoztatott, de az *Aranysárkány* és a *Pacsirta* szereplőiről is gyakori a diskurzus ebből a szempontból), vagy Ottlik Géza *Iskola a határon*-ja. Nem egy esetben az írók maguk (vagy a feleségük, például Kosztolányiné) is hozzájárultak ahhoz, hogy regényük hősei, helyszínei a kultuszok világába sorolódjanak.

Ottlik *Iskolája* a XX. századi magyar próza meghatározó műve, s máig nem csökken népszerűsége. Folyamatosan születnek az elemző tanulmányok és a könnyedebb hangvételű cikkek, akár egy-egy mozzanatáról is. Ezek között rendre felbukkan a szereplők kiléte. Hévízi Ottó is foglalkozik ezzel a kérdéssel *Ottlik-veduta* című, Jakus Ildikóval közösen írt könyvükben: „Kritikusok, értelmezők egyszerű, ám kedvelt kártyajátéka volt mindig is latolgatni, kik lehetnek Ottlik figuráinak modelljei. Jól ismertek e leginkább a Csapd le csacsi!-ra emlékeztető játék ütései: Bébé az Ottlik, Örley a Medve, Szeredy a Koromzay Dénes, esetleg Sándor Károly Dániel.”[1] Hévízi emellett utal Ottlik azon állítására is, hogy valamennyi szereplőjét önmagáról mintázta.

Mivel a mű egy zárt közösségről szól, megszámlálható (n darab) szereplővel, így még inkább megfejthető feladatként tekintik sokan a „fiktív szereplők = valódi szereplők” egyenletet. Kézzel írt iskolai névsorokat mutatnak be, s megvannak a biztos tippek, a lehetséges verziók és a homályban maradó hősök. A „nagyon valószínű”, „szinte biztos” csoportot fémjelzi Bónis Feri figurája, akinek ihletője Mistéth Endre

[1] Hévízi Ottó – Jakus Ildikó: *Ottlik-veduta*, Kalligram, Pozsony, 2004, 224.

volt. A kalandos életű mérnök méltatói is rendre megemlítik az azonosságot. Hiszen valóban osztálytársak voltak Ottlikkal Kőszegen, valóban Mistéth tanult tovább egyedüliként a Műegyetemen, s az író a *Budá*ban is több esetben utal barátjára. (Az *Iskola a határon* és a *Buda* „kölcsönhatásairól" számos tanulmány született, utóbbit az előbbi regény újraírásának, kiegészítésének is szokás tekinteni.)

Merthogy jó barátok voltak és azok is maradtak életük végéig, ezt több forrásból is tudhatjuk. A rendszerváltozás után az író első monográfusától, Szegedy-Maszák Mihálytól idézek: „Noha munkámhoz nagyon kevés életrajzi adatot használtam föl, egyes esetekben megvilágító erejűnek bizonyultak az ilyen vonatkozások. […] Hálával gondolok azokra a beszélgetésekre, amelyeket magával az íróval folytattam, s köszönettel tartozom legszűkebb baráti körének, elsősorban dr. Szendey Bélánénak, Szunyogh Lászlónénak. Bozóky Geyzának, Koromzay Dénesnek és dr. Mistéth Endrének szóbeli vagy levélben megfogalmazott közléseiért."[2] Ottlik maga is leltárba vette legjobb barátai névsorát az Örley Istvánról a rádió számára írt rövid szövegében: „A katonaiskolában nekem Bauer Pali volt a legjobb barátom, nekem Bozóky Géza volt a legjobb barátom, nekem a Dani, a Bébé, a Stike, a Lexi, a Mistéth Bandi volt a legjobb barátom."[3]

És hogy Mistéth Endre idős korukban is ott állt Ottlik mellett, azt az író a *Budá*ban is elárulja: „Szokás szerint Hilbert ébresztett azzal, hogy visznek ki Bónis Ferivel Budakeszire. Mindig szerda reggel kellett jelentkeznem a kórházban kalcium-utókezelésre."[4] Míg az ehhez az emlékhez kötődő álomban Bónis autója lent állt az utcán, indulásra készen, Bónis abban a felsorolásban is előkelő helyen szerepel, amelyben Ottlik arról vall, kik nélkül nem tudta volna elképzelni a továbbtanulást a kőszegi cőgeráj után. No, de mindez még nem indokolná Mistéth alakjának megidézését, ám sokkal több olyan fontos mondandója volt a rendkívül tudatos Ottliknak, amihez szüksége volt Bónis Ferire a barát emlegetésén túl. Olyan dolgozatot eddig nem fedeztem fel az egyre terebélyesebbé váló szakirodalomban, amely megvizsgálta volna, mit írt Ottlik Mistéthről, s ez mennyire fedhette a valóságot. Erre teszek kísérletet a következőkben.

Időrendben haladva az *Iskola…* előzményével, a *Továbbélők*kel kell kezdenünk a vizsgálódást.[5] Több szereplő más néven szerepel, mint az *Iskolá*ban (például a főszereplők, Medve és Both), és jó néhányan pedig hiányoznak, mint Bónis. Mivel a történet is jóval szűkre szabottabb, ezért nem is feltétlenül kell megjelenniük, de néhány apró mozzanat, aminél a nagyregényben Bónis tűnik fel, a *Továbbélők*ben Cholnokyhoz kötődik. Ilyen téma az algebra és a rádiózás. Ám Cholnoky Ottlik más novelláiban is szerepel, és azok alapján semmiben sem azonosítható Bónis Ferivel, illetve Mistéth Endrével. Persze, ez sem jelent semmit. Számtalanszor előfordul egy író pályáján, hogy ugyanazzal a névvel illet egészen más szereplőket. (Végletes ellenpélda Jókai, aki egy regényen belül felejtette el, hogy hívták az elején a hősét, így ugyanazt a szereplőt két néven nevezte.) Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy Ottlik tudatosan nem szerepeltette regénye első változatában Mistéth Endrét, még csak utalásképpen sem. Ennek pedig az az egyszerű magyarázata, hogy a

[2] Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 11.
[3] Ottlik Géza: *Rádió*, Magvető, Budapest, 2012, 297.
[4] Ottlik Géza: *Buda*, Európa, Budapest, 1993, 113.
[5] Ottlik Géza: *Továbbélők*, Jelenkor, Pécs, 2013.

miniszterségig jutó barátját, a kéziratának leadása előtt letartóztatták, és az első magyarországi koncepciós perben elítélték. Az író remek konspirációs képessége legendás óvatossággal párosult (például csak a Vérmezőn volt hajlandó bizonyos dolgokról diskurálni), így kizárható, hogy bajba jutott barátját emlegesse nyilvánosságnak szánt szövegben.

A *Továbbélők* visszavétele a kiadótól és tovább érlelése is nagyban hozzájárult az *Iskola a határon* kultuszához. A kádári konszolidáció éveiben persze egészen másképpen olvashatták a régi kadétok társuk sorait (tudniillik hogy szerintük Ottlik elárulta őket), mint mondjuk a nyolcvanas években az én nemzedékem, ám 1959-ben már nem volt akkora kockázata a börtönből 1955-ben szabadult barát gyakori emlegetésének a kibővített regényben.

Az első utalás Bónisra az *Iskolában* így szól: „Az építész Bónis Ferin kívül, a hülye Zámencsik Bélát nem számítva, csak mi ketten voltunk civilek az egykori évfolyamunkból, Medve meg én."[6] Ugyanez a tartalom kicsi módosítással így hangzik a *Buda*ban: „Már megegyeztünk, hogy hárman, Medve, Bónis meg én, nem megyünk érettségi után a Ludovikára, Telbisz felment, alkalmatlannak minősít majd további katonai nevelésre."[7] Majd még egy fontos részlet a *Buda*ból: „Felkészültem rá magamban, hogy majd egyetemre kell járnom. (Például Bónis Ferivel a Műegyetemre...)"[8]

Időzzünk el egy kicsit az író állításainál: ha Ottlikban valóban felmerült, hogy a Műegyetemre iratkozik be – ismerve így az ott indított képzéseket, szakokat –, ne tudta volna barátja valódi foglalkozását? Kicsi az esélye. Inkább arról lehet szó, hogy egyrészt nem akarta túlmagyarázni Bónis Feri végzettségét, másrészt mégsem kívánta tökéletesen lefedni a valóságot. Az építész mindenki számára érthető foglalkozás, míg a mérnök emlegetésekor menetrendszerűen érkezik a kérdés: „na, de *milyen* mérnök?" Mistéth szakmájának hagyományos elnevezése a *kultúrmérnök* éppen kimenőben volt a divatból, a ma használatos *építőmérnök* pedig még nem vált szokássá. (A közéletben alig tudják néhányan a két szakma, építész/építő különbözőségét, csak a szakmabeliek, rokonok, barátok tudják pontosan, mivel foglalkozik egy mérnök. Ottlik egészen biztosan tudta.) Ha pedig leírja, hogy a barátja hidász, azzal már tényleg egyértelművé teszi a kilétét. Érdemes tisztáznunk, hogy miért volt szüksége a fenti idézetekben Bónis emlegetésére. Véleményem szerint azért, mert ez a kérdés, ki lett civil, és ki maradt katona, különösen fontos volt Ottlik számára. Nem akart egyedül maradni a döntésével. Medve a legjobb barátja, és Bónis is igen közel állt hozzá. Így ők együtt képviselnek egy helyes döntést.

Önkéntes civilségük mellett a matematika, azon belül az algebra szeretete is összekötötte a fiúkat. Az iskola hétköznapjait láttató életképekben Ottlik kétszer is említi Bónis körzőjét: „Zsoldos a fésűjén szájharmonikázott elöl, Bónis nagy agyagrögöket feszegetett le a bakancsáról a falikörző hegyével, Colalto a kenyerét rágta mellettem."[9] „A tízórás nagy szünetben szétfutott a hír, hogy elmarad a délutáni gyakorlat. Az orvosi vizit és a tízórai-kiosztás után gombozni kezdtünk Colaltóval, a tanszerládája vízszintesre támasztott fedelén. […] A kályha tetején megint gyorsabban kezdett

[6] Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, 1995, 8.
[7] Ottlik Géza: *Buda*, 147.
[8] Uo., 148.
[9] Ottlik Géza: *Iskola a határon*, 69.

forogni Bónis körzőhegyre tűzött papírkígyója, mert újabb vödör szenet öntöttek a tűzre."[10]

A körző, mint András apostol keresztje vagy Szent Erzsébet rózsái, attribútumként tartozik Bónishoz. Ő az, aki a matematikát megtestesíti. Medve összetettebb és már sokat elemzett alakja miatt nem lehet kizárólag az algebra képviselője. (A körző persze a geometria eszköztárához tartozik, de ennyire nem szigorúak Ottlik kategóriái.)

A matematika műveléséhez szükséges egyfajta játékosság is, ami szintén jellemzője Bónisnak, ez is megjelenik a hétköznapok leírásaiban, ahogy Bébé, úgy Bónis is szeretett gombozni: „Drághot rögtön Borsa után hívták be az irodába, másodiknak. Sosem volt rossz viszonyban Öttevényivel – úgy értem, azelőtt. Sokat sakkozott vele. Jó negyedóra múlva, amikor visszajött az irodából, még tartott a délelőtti szünet, mégis majdnem mindnyájan a helyünkön ültünk. Bónis gombozott csak Kmetty Fidéllel hátul, a térképes asztalon. Colalto ceruzát hegyezett mellettem, elmerülve. Én olvastam, vagy legalábbis próbáltam olvasni."[11] Bónis és Kmetty az Öttevényi-ügy feltárásakor ütik el az időt játékkal, egyfajta felülemelkedés, távolságtartás ez a részükről, kilépés a való világból. A jelenet túlmutat önmagán, ahogy szinte mindegyik ilyen kis színes életkép többről szól, mint az elsődleges tartalma.

Ahogy utaltam már rá, Ottliknak fontos volt, hogy a hűvösvölgyi katonai főreálba együtt vonultak be Bónissal. Rögtön az első emléke hozzá fűződik, persze megint a matematikával és a játékos marhulással egybefonódva: „[…] a 8-as hálót kaptuk (szerencsésen), és azt mondja Bónis Feri szigorúan: – Számold meg a szoba sarkait, Bébé! Mi a kínkeserves istennyilának, Ferikém. Mert ez itt az első éjszakánk, és akkor igaz lesz, amit álmodok. Baromság. Röhögtünk. Megszámoltam: nyolc. Most mit vitatkozzak vele. Bónis marha jó volt algebrában. Egy dolgozatírásnál meg tudta értetni velem, még velem is, félpofával súgva, két szóból, hogy ha: Egy plusz négyzetgyök iksz szorozva Egy mínusz négyzetgyök iksszel, Egy mínusz iksz – akkor hova lettek ezek a kurva négyzetgyökök? (»Szorozd össze a baloldalt!« – És jé, tényleg!)"[12]

A következő jelenet nem véletlenül szerepel kettős zárójelben. Látszólag érdekes tapasztalatot szerzünk Bónisról – ami a humoros jelenetek egyik gyöngyszeme –, ám valójában Ottlik rendhez való viszonyáról szól.

> „((Az alezredes előadásából semmit nem lehetett kihámozni, mégis kihívta felelésre az embert. Úgyhogy igaza volt a kis Laczkovicsnak, amikor a katedrán felelés helyett mű-véletlenségből felborította a térképtartót, magára húzta a Földközi-tenger római kori térképét és alóla segítségért kiabált a bátyjának. Nem volt ugyan igaza Bónisnak – ki akarta próbálni, lehet-e a padban is cigarettázni történelemóra alatt – a hátsó falnál e célból előrehúzott szekrények mögött lehetett –, hát nem lehetett. Az alezredes észrevette a füstöt, kihallgatásra rendelte Bónist és a mellette ülő Czakót is; kaptak mind a ketten egy nap szigorított fogdát. Néha csúnya, teljes felfordulás lett az óra vége. Mármost, ezt én se szerettem nagyon, Szeredy se; de amikor Borsa egyszerre csak lelki prédikációt kezdett tartani Bónis Ferinek, aki szeretett tapasztalati kísérletekkel dolgozni (mint az empirikus cigarettafüst-próbával is),

[10] Uo., 139.

[11] Uo., 112.

[12] Ottlik Géza: *Buda*. 67.

hát ezt nem hagytuk. Nem kértünk pont Borsa nemeslelkűségéből. Borsa sietve visszavonult. Még Drágh sem állt a pártjára. Rosszkedvű volt az istenverte növénygyűjtő miatt.))"[13]

Tehát Bónis szerette a tapasztalati kísérleteket, és a vájtfülűek ebből érzékelhetik, hogy mégsem a matematika felé, hanem a matematikát felhasználó tudomány irányába fog orientálódni. A mérnök és a fizikus tartoznak ebbe a halmazba.

Az *Iskola a határon*-ban Bónis algebrában való jártassága majdnem minden idézetben összekapcsolódik a Medvéhez fűződő barátságával is. Both Benedek legjobb barátai Medve és Szeredy (a *Budá*ban már Hilbert is melléjük csatlakozik). Ha szociometriai hálót szerkesztenénk, Bónis Medvének erős kapcsolata, míg Both számára is fontos, de gyengébb kötésű. Mindkét idézetnél a Medve, Bónis, (Drágh) felsorolás hasonló a civillé vedlésnél látott, Medve, Bónis, Bébé felsoroláshoz.

„Szünet után, az első órán Medve aztán rosszul felelt algebrából. Számtan helyett ősz óta algebrát tanultunk. Egy új őrnagy tanította. Dancsónak hívták, répavörös orrú vadember volt, olyan szigorú, hogy mukkanni sem lehetett az óráján. Osztogatta az elégteleneket, jéghidegen adott elő, jéghidegen vezényelt vigyázzt a legcsekélyebb zajra, és hagyott állni bennünket tízpercekig. Medve különös módon az algebrába valósággal beleszeretett. Drágh, Bónis Feri meg ő értették csak. Mindenfélét meg tudott magyarázni az embernek, és lelkesen magyarázta. Dancsó őrnagy mégis azt hitte róla valahogyan, talán az ábrázatáról és a magatartásából ítélve, hogy nem sokat tudhat."[14]

„Medve mondott valamit és fölírta. Dancsó bólintott, gúnyosan, mint mindig, kérdezte őt tovább, aztán egyszer csak azt mondja, ugyanolyan arccal:

– Köszönöm. Leülhet. Jeles.

Még ránk is mordult valamit: »Aki nálam jelest akar, annak nem elég az anyagot tudni. Annak így kell tudni.« Tátva maradt a szám. Borzasztóan megkönnyebbültem. Attól fogva őszinte hálát éreztem a rezes orrú Dancsó őrnagy iránt.

Medve egy szikrányit sem. Szóba hoztam neki később egyszer. »Azért a maga módján csuda egy igazságos ember« – mondtam.

– Kicsoda?

– Dancsó.

– Ló! Ronda állat – mondta Medve.

Csak ketten álltak jelesre algebrából, ő és Bónis Feri. De hát Medve ilyen hálátlan dög volt."[15]

Mindkét részletben fontos Dancsó őrnagy alakja, illetve, az a légkör, amit maga körül teremtett. Figyelemre méltó körülmény, hogy a növendékek ebben a közegben, ennek a tisztnek az uralma alatt szerették meg az algebrát, és ebben a környezetben tudtak kiválóan teljesíteni.

Az előbbi két idézet után kicsit más megvilágításba kerül a következő jelenet:

„A sok taszigálásban végül besodorták egy jó zuhanyhoz. Bónis, aki melléje került, megkérte, hogy szappanozza be a hátát. Ezt mindig Schulze vezényletére csinálták; a lármás és szabad Bognár-féle fürdőben nem kellett volna; de megszokták már. Schulzéval persze nem volt ilyen sűrű gőzfelhő; ő mindig megállíttatta a gépésszel a forró vizet, és langyossal, hideggel váltogatta. Bónis, miután Medve rendesen beszappanozta a lapockáit, viszonzásképpen csak úgy tessék-lássék szétkent az újonc hátán egy kis habot, aztán otthagyta. Medve

[13] Uo., 83.

[14] Ottlik Géza: *Iskola a határon,* 167.

[15] Uo., 193.

nem bánta, de nem is örült neki. Érezte Bónis lagymatag tenyerén, hogy mennyire unják őt."[16]

Látszólag érdektelen, hogy ki lett Medve párja a szappanozásban, nem gondoljuk Bónis-specifikusnak, de a *Budá*ból a következő részlet még egyértelműbbé teszi a két fiú összetartozását: „Az őrnagy persze Medvéhez fordult: »Tanulnak? Mit csinálnak?« – Ehhez semmi köze. Azt, amit jólesik. Medve felhúzott szemöldökkel meredt rá: »Feliratkoztunk fennmaradásra, őrnagy úr!« – mondta. »Úgy? Csupán? És maga! Maga is?« – kiabált rá Bónisra, már fojtott dühvel. Bónis Feri szintén mondhatta volna, hogy készülnek algebrából, de soha nem hagyta cserben Medvét. »Én is, őrnagy úr. Csupán fennmaradók vagyunk!« – Így hát Bekény letartóztatta mind a kettejüket. Csupán! Fogdába, azonnal."[17]

A közös büntetésen kívül a jellegzetes sapkaviseletben is az elsők között követte barátját Bónis Feri: „Medve sapkaviseletét néhányan – Bónis Feri, Palugyay, Zsoldos, sőt már alsóbb évesek is – utánozták. Fél kézzel tette fel, tenyérrel meghúzta a tarkóján."[18]

És az algebrán, civilségen túl a felnőtt Ottliknak oly kedves rádiózásban is elöl járt két barátja: „A rádiózást Edelényi százados lelkesítő előadásai nyomán Medve és Bónis Feri kezdte el karácsony után, s azóta már öt-hat összeeszkábált detektoros készülék volt forgalomban az osztályban. Csodálatos módon java részük szólt is. Terjedt tovább a járvány. A bécsi adó már működött."[19] Ottlik Géza magát az eszközt is nagyon szerette, különleges találmányként tekintett rá, ahogy erről Salamon Istvánnak nyilatkozott egyik utolsó interjújában. Magán a szerkezeten kívül az is nagyon izgatta, hogy milyen adókat tud fogni, már felnőttként Gödöllőn különféle antennákkal is próbálkozott. Ezen túl persze rendkívül érdekelte a rádiózás mint új műfaj is. Erről ifjonti hévvel két tanulmányt is közölt, amiket idős korában már nem tartott érvényesnek. Lényeges, hogy rádiós pályáját, amin többek között Cs. Szabó Lászlóval indult, 1947-ben ugyanaz a kialakuló diktatúra törte derékba, mint amelyik Mistéth Endrét börtönbe juttatta.

A Medvével való kapcsolat rögzítése után nézzünk egy fontos jelenetet, melyben Bónis Feri önmagában érdekes. Látjuk egyrészt, hogy jó a memóriája, másrészt közösséget teremt az énekléssel és a tudásával.

„Tíz óra után indult a vonatunk, s reggelre ért Budapestre. Négy nagy harmadosztályú pullmankocsi volt lefoglalva a transzportunknak. Bónis Feri vacsora előtt ordítva énekelte az állomások neveit, tanszerládáján ülve. Isten tudja, honnét, előkerült egy menetrendje. Még szeptemberben kellett, hogy magával hozza, erre a célra. Betéve tudta a hosszú névsort; jó feje volt. Mi is megtanultuk, és fújtuk vele együtt; Medve harminc év múlva még majdnem hibátlanul tudta.

Győr, Győrszentiván, Nagyszentjános, Ács, Komárom, Szőny, Almásfüzitő, Tata, Tóváros, Vértesszőlős, Tatabánya. Colalto a fülsiketítő bombölésben és teljes felfordulásban a hiánycédula-gyűjteményét rendezgette Laczkovics Sándorral összehajolva, a legnagyobb lelki nyugalommal. Mióta újrakezdte a gyűjtést, a nagy Laczkovicsot is bevonta, és már majdnem annyi darabja volt, mint amennyit Schulze eldobatott vele annak idején. Zsoldos az

[16] Uo., 144.

[17] Ottlik Géza: *Buda,* 96.

[18] Ottlik Géza: *Iskola a határon,* 183.

[19] Uo., 158.

»Ó, Shinaniki Da« után megint visszatért kedvencéhez: »Itt van az új – medvetánc – medvetánc – medvetánc!«"

Néhányan Bónissal tanultuk és szavaltuk tovább a menetrendet. Bicske, Herceghalom, Bia-torbágy, Törökbálint, Budaörs, Kelenföld, Ferencváros, Budapest! Keleti pályaudvar! Szabó Gerzsonék megint énekelni kezdtek a hátsó ablaknál, és ez aztán elnyomott minden más zajt. »Őrmester úr, kapitány, Nem parancsol ezután, Rapportra!«"[20]

Bónis az arca a menetnek, amely töretlenül halad a szabadság felé konkrét és átvitt értelemben egyaránt. E mellett ő tudja elhelyezni magukat a térképen, hogy hol is járnak egyáltalán.

Bónis minden bizonnyal szeretett énekelni, ahogy a következő jelenetben is ő kezdi a nótát:

„– Bagatell – mondta Szeredy Dani. Röhögtünk. Bagatell – mondtam én is. Röhögtünk Szeredyn, röhögtünk Medvén, röhögtünk Balabánon, sárgalábú istenit az anyjának. Potomság. Aztán a tanteremben egyszer este Bónis énekelni kezdte szórakozottan:

A töröknek!

Tar a koponyája!

Tata-tamtam, váltig borotválja! Merényi nótája volt ez. Medve Drághgal sakkozott, felnézett. Mások is felnéztek egy pillanatra. De semmit sem gondoltunk."[21]

Természetesen itt is többet jelent önmagánál a puszta esemény, amit az utolsó mondattal árul el a szerző. Mindnyájan Merényire gondoltak, arra az időre, amikor az ő terrorja alatt álltak, ugyanakkor ezt ki akarják törölni az emlékezetükből. A paradoxon feloldhatatlan, hiszen azzal, hogy Ottlik leírta, jelzi, hogy nem lehet elfelejteni. Ez a nóta Merényié.

Bónis Feri egy olyan jelenetben tűnik még fel, amelyet Ottlik szintén fontosnak tarthatott, hiszen erről is kétszer, az *Iskolában* és a *Budában* is beszámolt. Egyelőre nem tudtam megfejteni Bónis szerepének jelentőségét a dunai hajózásnál, annyi kapcsolódás látszik csupán, hogy Mistéth Endre apja tengerésztiszt volt.

„Este, a hajón, amikor Marcell takarodófélét csinált, ahogy Ercsit elhagytuk, s a termekben, a körbefutó pamlagokon meg a kabinokban leheveredtünk, ki hogy tudott, őrséget kellett volna állnia valakinek. Tulajdonképpen két embernek. Medve lealkudta Marcellnál egyre, aztán tétován kijelölte Bónis Ferit. »Miért éppen én?« – Azért! – mondta Medve. Névsor szerint próbálta, de hát mégis találomra volt ez. Bónis pofákat vágott, vitatkozott. Láttam később, hogy Medve mégis aludni küldi, és maga megy fel a fedélzetre. Tíz órára járt az idő. Szép, nyári éjszaka volt, úsztunk csöndesen lefelé a Dunán."[22]

„»És azt a nyamvadt Serpolette-könyvet se találtam, baszdmeg« – mondta Medve a hajón. Mire kellett neki? Kellett, hát kellett. (Azt tudtuk jól Szeredyvel, hogy mi volt Medve marhulásában a cisztercita gimnáziummal.) »Anyám beszélt a főigazgatóval is.« Eléggé elhallgattunk mind a hárman, csönd lett, amíg Bónis fel nem rohant valahonnét, zajosan: »Itt ültök, úgyis fent vagytok, minek kell nekem őrséget játszani?« – Medve szolgálatvezető volt, kettős őrszemet kellett volna kijelölnie, lealkudta Marcell főhadnagy úrnál egyre, Bónis már vitázott, hogy miért éppen ő kezdje, névsor szerint, gondolta Medve, de most csak annyit mondott Bónisnak: »Feküdj le.«

»Hulla álmos vagyok!« – mondta Bónis.

»Jó. Ébreszd fel Borsát. Vegye át.«

[20] Uo., 154.

[21] Uo., 218.

[22] Uo., 224.

Dehát vagytok hárman is!«

»Mi mást őrzünk itt" – mondta váratlanul és erélyesen Szeredy. – »És ne toljunk ki pont Marcell Karcsival« – tette hozzá.

»Jó, az igaz« – dünnyögte Bónis, és ásítozva elballagott."[23]

Medve, Szeredy, Bébé itt az aktuális hármas, akik valami mást őriznek. A Serpolette jelentőségét a Jakucs–Hévízi páros taglalta könyvében, Bíró Lajos regényéből vétetett például a Schulze név. Ottlik Géza számára a hajó mint szimbólum és mint valóságos tárgy is sokat jelentett, előbbire példa a címadásban a *Hajónapló*, utóbbira a következő idézet:

„A fene se bánta Lexit, a Gordon lányokat, a Kormorán (amely egyébként az élet kevés jó dolgai és a nagyon kevés makulátlanul, bepiszkolatlanul megmaradó jó dolgai közé tartozott. Lexi nyaranta nemcsak felvett matróznak, hanem – június–augusztusban, nekik az Akadémián, négy évig, ilyenkor hadgyakorlatuk volt – néha hetekre rámbízta és Bónis Ferire a hajót). Nem voltam felkészülve Buda elvesztésére."[24]

Bónisnak az éjszakai őrséghez nem fűlött a foga, ám vitorlázni annál jobban szeretett.

A fenti citátumokkal az életképektől indultunk az algebrán át a rádiózásig, illetve ezekkel egybefonódva Bónisnak a Medvével való barátságáig jutva. Ahogy említettem, nem törekedtem teljességre az idézetválogatáskor, talán ennyi is elegendő ahhoz, hogy képet kapjunk Bónis Feri legjellemzőbb tulajdonságairól. Jófejű fiú volt, kimagasló matematikából, vidám, humoros. Szeretett énekelni, bizonyos dolgokért nem lelkesedett (éjszakai őrség, Medve hátának szappanozása). Nézzük ezután Mistéth Endre civil életpályáját, és azokat az elemeket, amelyek összekapcsolhatók az Ottlik-művek rá vonatkozó részleteivel.

Mistéth Endre az 1930/31-es tanévben lett a m. kir. József-műegyetem mérnök osztályának (régen a kar megfelelője) hallgatója.[25] Abban az időben a hatos volt a legjobb osztályzat, Mistéth az *Analízis és algebra* című tárgyból az első évben „csak" ötös volt. Ez önmagában nem jelent semmit, nem lehet egy ember teljesítménye alapján általánosítani, de mégis elgondolkodtató, hogy a katonaiskolában kimagaslót nyújtó fiú nem tudott a Műegyetemen is a legjobb lenni. (Számos oka lehet, vizsgadrukk stb.) Ám mechanikából egyből hatossal kezdett, és kísérleti fizikából is! Egyetlen hármasa pedig rajzból volt, ez is jelzi, hogy nem az építészet lett volna számára az ideális pálya. A felsőbb évfolyamokon aztán a Hídépítéstan volt az egyik fő tárgy, amiből rendre hatosokat szerzett.

Az egyetem elvégzése után előbb tervezőként dolgozott, majd 1940-től tanársegéd, 1946-tól adjunktus lett alma materében. A háborús károk helyreállításából is kivette a részét tudásával, ő volt a tervezője a Manci hídnak (pontonhíd a Margit híd helyett), illetve a szintén ideiglenes megoldásnak szánt Kossuth hídnak, mely a Batthyány tér és a Kossuth tér között ívelt át a Dunán. Tehetségére többen felfigyeltek,

[23] Ottlik Géza: *Buda*, 31.

[24] Uo., 80.

[25] *BME Építőmérnöki Kar Nappali tagozatos hallgatói törzskönyvek* (BMEL VIII. 103/f. XXXVI. kötet 86. lapszám) (Köszönet Batalka Krisztinának a BME levéltár Mistéth Endréről szóló anyagainak összegyűjtéséért!)

így 1945-ben államtitkári megbízást kapott Tildy Zoltán kormányában a Kisgazdapárt delegáltjaként, majd Nagy Ferenc kormányában 1946-tól újjáépítési miniszter lett.

A kommunista hatalomátvétel részeként bonyolították le az első nagy koncepciós pert, mely a Magyar Közösség nevű szervezet tagjai ellen irányult. A tagok a független Magyarország megteremtéséért küzdöttek mind a barna, mind a vörös diktatúrával szemben. Az egész ügy történetét Szekér Nóra dolgozta fel doktori értekezésében,[26] melyből több részlet tudható meg Mistéth Endréről is. Az irodalomhoz való viszonyáról például az, hogy a Közösség tagjai a kor írófenegyerekének, Szabó Dezsőnek nagy tisztelői voltak, s az ostrom utolsó napjaiban elesett írót Mistéthék temették el ideiglenes sírba a Rákóczi téren. (Érdemes megjegyezni, hogy Ottlik egyik legjobb barátja, Örley István is az ostrom utolsó napjaiban halt meg.) A közösségi tagok rendkívül szerteágazó tevékenységei közé tartozott a Magyar Irodalompártoló Társaság támogatása, amit Mistéth kuratóriumi tagként is a szívén viselt az akkori szellemi élet prominenseivel egyetemben. (Itt utalok arra, hogy a kultúrmérnök kifejezés többet jelentett puszta elnevezésnél.) Mivel a Magyar Közösség vezetői nem döntöttek arról, hogy egységesen vegyenek részt a háború végén a németek elleni harcban, a tagok vérmérsékletüktől függően más-más utat választhattak. Mistéth a Magyar Függetlenségi Mozgalomhoz csatlakozva részt vett a fegyveres ellenállásban, főleg fuvarozásban segített (lőszert, fegyvert), valamint vészforgatókönyveket dolgozott ki a hidak felrobbantásának megakadályozására, illetve bekövetkezésük esetén a gyors helyreállításra. Látható a párhuzam Ottlikkal, aki pedig zsidókat mentett a legveszedelmesebb időkben, ezzel is példát adva, illetve mutatva, hogy az egykori katonaiskolások nem holmi „gyáva csürhe"-ként viselkedtek a vészkorszakban. Ám a kommunisták éppúgy totalitárius hatalmat akartak, mint a nácik, így a „harmadikutas" vonulatot teljes megsemmisítésre ítélték.

Mistéth a miniszteri székből börtönbe került, s összesen nyolc évet töltött a rácsok mögött. 1947-es letartóztatása után röviddel született az a jegyzőkönyv a Műegyetem rektoránál, melyben a háború utáni helyreállítást végző építőbizottság értekezletéről az alábbi bekezdés olvasható: „A MAFC tornaterem és helyiségeinek helyreállítását Mistéth volt É.K. miniszter által megígért 50,000 ft-nyi keretű munkák sorsát a T. M. Közösség a minisztériumból most megkérdezte, és erre vonatkozó akta hiányában a szóbeli ígéretnek a minisztérium nem tud eleget tenni."[27] Tehát a végzése után tizenkét évvel segítséget ígért anyaintézményének, de a politika közbeszólt. Több visszaemlékezés szerint a börtönben is tervezett, sőt mérnök beosztottjai is voltak.

1955-ös szabadulása után előbb az UVATERV, majd a VIZITERV tervezője lett, számos létesítmény szülőatyjaként tevékenykedett. A gyakorlati munka mellett tudományos pályán is bizonyított, ledoktorált, majd kandidált, végül akadémiai doktori címet szerzett 1978-ban. Ám sokáig szoros megfigyelés alá vonták a hatalom részéről, s mivel a hetvenes évek elejétől ismét összejártak a Közösség tagjaival, így több állambiztonsági jelentés is született róla. Ez csak egyiptomi munkája után szakadt meg, ahol szintén hidat tervezett, ezúttal a Nílus fölé, de épült hídja Szíriában és Irakban is. Ennek ellenére egyetemi pályája csak nagyon lassan indulhatott újra. Először 1972-ben próbálták címzetes docensi kinevezéssel megbízni; a kari tanács szavazásán a 22

[26] Szekér Nóra: *A Magyar Közösség története*, PhD-értekezés, 2009. Interneten elérhető: http://mek.oszk.hu/08400/08480/08480.pdf

[27] *BME Újjáépítési Bizottság jegyzőkönyvei*, 1947. január 27. (BMEL VIII. 4/d. 7. kötet)

igen mellett 13 nem szavazat érkezett, majd az egyetemi tanácson 1972 májusában a következő párbeszéd zajlott le a rektor és a dékán között:

> „Következik az Építőmérnöki Kar előterjesztése. Megkérdezem, hogy van-e szóbeli kiegészítés? Dékán: Egy egyetemi tanári és három egyetemi docensi cím adományozására történt javaslat. A 3. docensi javaslattal kapcsolatban kérést terjesztünk elő. Utólag olyan problémák merültek fel, amelyek alaposabb megvizsgálást és a kari tanács ilyen irányú tájékozódását igénylik. Javasolom a tisztelt Egyetemi Tanácsnak, hogy ezt az előterjesztésünket a mai napon ne tárgyalja, hanem csak az után, amikor módunkban van a kérdést alaposan kivizsgálni. Rektor: Marad tehát egy egyetemi tanári és két docensi állás. A kar dékánja kéri, hogy dr. Mistéth Endre ügyét vegyük le a napirendről. Ezt elfogadjuk, és ma nem határozunk ebben az ügyben."[28]

És ez még csak a kezdet volt ebben az ügyben. Hét évvel később 1979 márciusában az akkori rektor az ismételt előterjesztéskor így nyilatkozott: „Mielőtt dékán elvtársnak átadnám a szót, kérem, hogy Dr. Mistéth Endre személyére vonatkozó javaslatot vegyük le a mai ülés napirendjéről. Még nincs kellő tájékozottságunk, ennélfogva későbbi időpontban vissza fogunk rá térni."[29] Nyilvánvaló, hogy valaki valamiért veszélyesnek látta Mistéth beengedését a fiatalok közé. Hiába volt már a társadalom megbecsült tagja, az egyetem egy másik színtér volt, ahová nem juthatott be akárki, még csak címzetes titulussal sem.

Végül 1983-ban címzetes egyetemi tanárnak jelölték, ekkor már nyugdíjas volt. 35 igen, 3 nem, 4 tartózkodás mellett ezt a kinevezést elnyerhette. *Méretezéselmélet* című szakkönyve minden szerkezetépítő mérnök számára alapműnek számít, a több száz megépült létesítmény pedig kimagasló teljesítményről tanúskodik.

Hasonlóságot fedezhetünk fel Ottlik és Mistéth pályaívében is. Ottlik az irodalom élcsapatának, a Nyugat harmadik nemzedékének tagjaként tekinthetett önmagára, megjelent novellái, rádióműsorai után az elhallgatás évei következtek, s csak jóval az *Iskola a határon* megjelenése után léphetett fel a képzeletbeli írói trónra, miután egy teljes nemzedék pajzsára emelte, s a nyolcvanas évek közepétől a legrangosabb állami díjakkal is elismerték munkásságát. Mistéth Endre életében a gyors előrejutást követően a börtön jelentette a hullámvölgyet, ami után kitartó munkával, szakmája magasszintű gyakorlásával szintén a legmagasabb állami kitüntetések birtokosa lett. Ottlik és Mistéth: egy Kossuth- és egy Széchenyi-díjas növendék a cőgerájból. Két bátor és vidám férfi. Mistéth Endre elítélése előtt a népbíróságon adott szellemes válaszát akár Ottlik Géza is írhatta volna: „Arra a kérdésre, hogy mégis, miért jártak az én lakásomra közösségi tagok, egészen őszintén kell válaszolnom: azért, mert jó feketekávém, remek konyakom volt.

[28] *BME Egyetemi Tanács jegyzőkönyvei* 1972. március 27., május 29., 1979. március 26., 1983. március 14. (BMEL VIII. 5/b. 8., 18. és 24. doboz)

[29] Uo.

DARVASI FERENC

„az iskoláról semmi jót nem tudok mondani"

MÁNDY IVÁN ISKOLAÉVEI, 1925–1935*

Még a VI. kerület, Gyár utca 1. sz. alatt laktak, amikor elkezdődött az elemi iskola. A VIII. kerület, Baross utca 71. szám alá járt Mándy Iván az első és második, 1925/26-os és 1926/27-es tanévben. 19 katolikus, 8 református, 4 izraelita, 2 evangélikus, 1 unitárius és 1 „egyéb" vallású diák végezte el az I. b-t, ahová járt. A 35 gyerekből 34 magyar, 1 német anyanyelvű volt. A diákok szülei főként a magántisztviselők, értelmiségiek, önálló iparosok és kereskedők köréből kerültek ki.[1]

Mándy Iván első osztályban az összes tantárgyból a mai ötösnek megfelelő „kitűnő" lett, másodikban pedig ugyanannyi tárgyból kapott kitűnőt, mint „jelest" (négyest). Egyedül számolásból lett „jó" („hármas"). Dömölky János filmrendezőnek mesélte, hogy „az első napon, amikor én iskolába mentem, jó atyám vitt iskolába, […] kifejezetten […] rosszul lettem, és nagyon jó helyen lettem rosszul, a Simplon kávéház előtt. És apám mindjárt bevitt oda, abban a pillanatban jobban lettem. Nem tudom már, hogy mit ittam, azt hiszem, duplát nem, akkor dupla nem volt, legfeljebb kapucínert ihattam, és nyilván valamilyen süteményt ettem hozzá, de attól a barátságos kávéházi zsongástól, ami annyira kell az embernek, és valamiképpen olyan megnyugtató, helyrejöttem. És ezzel, azt hiszem, bármilyen különös, de el is mondtam élettörténetem regényét. Abban a pillanatban minden eldőlt bennem, és körülöttem is. Tehát iskola nem, ez azonnal kiderült, hogy nem megy, és nem is megyek, a szó szoros értelmében se mentem, hiszen elakadtam útközben. A kávéház annál inkább."[2] Rögtön első osztályban ő hiányzott a legtöbbet azok közül a tanulók közül, akik sikeresen abszolválták a tanévet.[3] Nem tudhatjuk azonban, hogy a simplonos eset mikor történt meg, hiszen más alkalmakkor aztán jóval későbbre datálva,[4] vagy az időpontot nem meghatározva[5] mesélte el ezt az egyébként is érezhetően anekdotává csiszolt és ezért az olvasottak 100%-os valóságtartalmával kapcsolatban gyanakvást keltő emlékét.

A Simplon (VIII. kerület, József körút 8.), ez a Népszínház utca és a Nagykörút sarkán álló irodalmi kávéház ekkoriban egyre inkább közkedvelt lett egyebek mellett a kiváló ételek, italok és a híresen előzékeny kiszolgálás miatt. A *Pesti Napló,* a *Budapesti Hírlap* és a *Népszava* munkatársai, Kassák Lajos köre, később híressé vált

---

* Részlet a szerző *„Sose tudja a gyerekkorát elfelejteni?" Mándy Iván élet- és pályarajza* munkacímű kéziratából.

1 HU BFL – VIII.388. b 51

2 *„Ez az a hely, ahol mindenfélék laktak"*. Dömölky János bevezetőjével, in *Holmi,* 1996/4, 478–479.

3 HU BFL – VIII.388. b 51

4 Endrődi Szabó Ernő: *Mindig álmodható álom* [Interjú Mándy Ivánnal], in *Budapest,* 1985/1–2, 38.

5 *„A kávéházat viszont azonnal értettem"*. Mándy Ivánnal beszélget Mihancsik Zsófia, in *Budapesti Negyed,* 1993/1, 163.

festőnövendékek, valamint a Nemzeti Színház művészei rendszeres vendégnek számítottak, és itt volt törzsasztala 1929-től Mándy Iván későbbi barátjának, Zelk Zoltánnak is. Mándy Gyula ugyan járt az Abbáziába (VI. kerület, Andrássy út 49.) és ritkábban a New Yorkba is, de az ő és a társasága törzshelye a nívós, ám viszonylag olcsónak számító, családias hangulatú Simplon volt.

Mándy Gyula személye körül nem csitultak a kedélyek még ekkoriban sem. Több bírósági eljárás is folyt ellene a Nemzeti telkével kapcsolatban. A legsúlyosabb ezek közül egy rágalmazási ügy volt. A készülő üzlethelyiségeket kibérelni szándékozó cégektől építési hozzájárulási költséget szedett be, de senkinek nem adta át időben a helyiségét. Ráadásul évekkel előre beszedte a bért a kereskedőktől. Utóbbiak 1923 decemberében ismételten panasszal fordultak a minisztériumhoz, de erre is csupán annyit reagált, hogy nyugodtan tegyék, mert az egész minisztérium a lekötelezettje, beleértve Kertész K. Róbert államtitkárt, akinek a segítségével bármit képes elintézni. Ebből a kijelentéséből származtak a legnagyobb bonyodalmak, mert az államtitkár feljelentette őt rágalmazásért. Esetét 1925 szeptemberében (Mándy Iván iskolakezdésekor) tárgyalták. Bár tagadta, hogy Kertész K. és munkatársai megvesztegethetőségére tett volna utalásokat, a tanúk ellene vallottak, és első fokon 1 hónap fogházat, valamint 1 millió korona pénzbüntetést szabott ki rá a büntető törvényszék. Súlyosbító körülményként esett latba, hogy egy magas rangú köztisztviselőt rágalmazott meg, a korrumpálhatóság látszatát keltve. Az ítélet ellen mindkét oldalról fellebbeztek. Mándy Gyula a bűnvádi eljárás folytatása során, 1926-ban elismerte, hogy a neki felrótt mondatok valóban elhangzottak, kijelentve, hogy azok nem tükrözik a valóságot, és bocsánatot kért értük. Végül a királyi ítélőtábla – a törvényszék döntését megváltoztatva – jogerőre emelkedett ítéletében felmentette őt a rágalmazási ügyben 1927 őszén.

De mint említettem, több eljárás is folyt ellene. Könyves Kálmán építész 1923–1924-ben tatarozási munkákat végzett az üzleteken, és mivel nem kapta meg érte a pénzt, 15 millió koronára perelte őt. Viszont Mándy Gyula 1924-ben Párdány Gyula miniszteri tanácsosra – Márkus Emília színésznő férjére – ruházta át a bérletet, így később már rajta próbálta behajtani a pénzt Könyves. Platschek Adolf azért tett bűnvádi feljelentést Mándy Gyula ellen, mert ugyan szerződést kötöttek arra, hogy Platschek sportpályákat, játszóteret épít a telken, mikor Mándy felvette a közös vállalkozásra a 17 millió korona előleget, másnap vissza is lépett a szerződéstől. A bérlők közösen is ügyvédet fogadtak ellene, amikor 1924-ben újra pénzt akart kérni tőlük. És perbe keveredett a Murus építőipari és kereskedelmi rt.-vel is, amellyel a Rákóczi út felőli telekrészre kötött szerződést. Utóbbi esetben az jelentette a problémát, hogy részletekben kellett volna fizetnie a Murusnak, de ezt megtagadta a legelső alkalommal, mert az rt. által felépített üzletekben hiányosságokat észlelt. Az építőipari cég keresetét azonban elutasították azzal az indoklással, hogy a Murus által el nem végzett munkákat Mándy Gyula kénytelen volt pluszpénzből mással megcsináltatni.

Lehet, hogy Mándy Gyula ugyanúgy vezetésre született, mint apja és apósa. 1917-ben az egyetemi ifjúsági körökben folytatott tevékenysége rátermettségről tanúskodik. Viszont hiányzott belőle az a megfontoltság és kiegyensúlyozottság, ami ahhoz lett volna szükséges, hogy igazán sokra vigye. Egy ilyen nyughatatlan ember csak ideiglenesen lehetett hivatalnok. A Nemzeti telkén zajló ügyletei pedig megpecsételték sorsát. Ekkortól már kényszerpályán mozgott, és esélye sem mutatkozott rá, hogy olyan

karriert fusson be, mint amire eredetileg talán hivatott lett volna. Ettől függetlenül nem adta fel, és irodalmi téren tovább kísérletezett.

1925-ben előfizetőket gyűjtött és hirdetésszervezőként tevékenykedett a Múzeum körúti Studium Könyvkereskedésnél. A következő évben *Ünnep* címen szépirodalmi hetilapot szerkesztett, melyet vidéki folyóiratok vasárnapi mellékletének szántak, és meg is jelent a *Czeglédi Keresztény Újság*hoz, a *H(ajdú)-Böszörmény és vidék*hez, a makói *Marosvidék*hez, a *Soproni Hírlap*hoz és a *Szarvasi Hírlap*hoz csatoltan. Szépirodalmat közöltek, volt benne gazdálkodási és női rovat és külön gyerekirodalmi rész. Mándy Gyula a március 7-i számban *A Napoleon-kávéház* címmel publikált egy egyfelvonásos vígjátékot, és szerkesztői tevékenysége idején Karinthy Frigyes, Móricz Zsigmond, Somlyó Zoltán, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő, valamint Áprily Lajos is megjelent a folyóiratban. Azonban az *Ünnep*pel is perbe keverte magát. Sajtórendőri vétséggel és kihágással vádolták, miután a lap első két, március 5-i és 11-i számát úgy jelentette meg, hogy nem várta meg a miniszterelnök és a fővárosi polgármester (egyébként március 13-án, illetve 19-én befutó) engedélyét. Mándy Gyula azzal védekezett, hogy 1925-ben engedélyt kapott egy *Pesti Revü* című lap elindítására, és mivel az nem jelent meg, azt hitte, hogy azzal a jóváhagyással más címen is kiadhat folyóiratot. Ehhez még hozzáfűzte, hogy az *Ünnep*et egyébként sem önállóan, hanem más orgánumok mellékleteként kívánta forgalomba hozni. Indoklását azonban nem fogadták el, egyrészt arra hivatkozva, hogy nem menthetik fel amiatt, mert nem ismeri a törvényt, másrészt hogy tulajdonképpen önállóan terjesztették a lapot. A bíróság mindkét vádpontban vétkesnek ítélte, és összesen 500 ezer koronára büntette a sajtórendőri vétség és a kihágás miatt. A büntetés végrehajtását azonban 3 év próbaidőre felfüggesztették – azzal a jogerőre emelkedett kitétellel, amely a sajtórendőri vétséget 5 napi fogházra, a kihágást 5 napi elzárásra változtatta.[6] Mándy Gyula neve 1926 májusára lekerült a lapról, de ez nem jelentette azt, hogy feladta volna szerkesztői álmait.

Ekkorra már odaveszett a Gyár utcai lakás. Távozniuk kellett, mert nem fizették a lakbért.[7]

1925. november 15-én még a Gyár utca 1. szerepelt címként Mándy Gyula neve mellett, mikor az éppen a Ványi Ferenc szerkesztette *Magyar irodalmi lexikon* kiadására készülő Studium Könyvkereskedés hirdetésszervezőjeként és előfizető-gyűjtőjeként reklámozta magát a *Pásztortűz* szépirodalmi és művészeti folyóiratban.[8] Míg 1925. november 15-én még ott volt a neve is a reklámokban, és november 29-én, valamint december 25-én a Gyár utcai címmel, nevek említése nélkül reklámozták a szerkesztőséget és kiadóhivatalt,[9] addig az 1926-os hirdetésekből már teljesen elmaradt Mándy Gyula és a Gyár (akkor már: Jókai) utca, és csak a Studium régi, Múzeum körúti 21. szám alatti címe szerepelt.[10]

[6] HU BFL – VII.18.d – 05/0372 – 1926

[7] *Milyen hosszú egy délelőtt?* Gách Marianne beszélgetése Mándy Ivánnal, in *Film, Színház, Muzsika,* 1986. jún. 23., 6.

[8] *Pásztortűz,* 1925/23, 501.

[9] *Pásztortűz,* 1925/24, 521. és 1925/25–26, 561.

[10] *Pásztortűz,* 1926/1, 25.

Az *Ünnep* folyóirattal kapcsolatos sajtórendőri vétség és kihágás miatt indított per vádiratának tanúsága szerint 1926. június 29-én már a megnyitásakor a legjobb magyarországi szállodának tartott Savoynak (VIII. kerület, József körút 16.) a negyedik emeletén laktak.[11] Éltek a szintén nívósnak számító, Keleti pályaudvarhoz közeli Park Szállodában (VIII. kerület, Baross tér 10.) is. Mándy Iván személyi dokumentumai között nem maradt fent semmi a Park Szállóról. Ennek híján a Parkkal kapcsolatban jelenleg pusztán arra hagyatkozhatunk, hogy futólag említi mint lakhelyüket egy interjúban,[12] illetve a *Mi az, öreg?*-ben.[13] A regény alapján valószínűsíthető, de tényként nem kezelhető, hogy a Park Szállóból költöztek át a Savoyba.

Amikor Mándy Iván a Baross utcai elemi II. osztályába járt, az iskolai anyakönyvben mind a 37 diáktársa adatai közt szerepelt a család (az apa) lakcíme, egyedül Mándy Gyula neve mellett nem…[14] 1925 végén vagy 1926 első felében kezdődhettek a költözések. Mándy tulajdonképpen az édesanyja nélkül nőtt fel, akivel alig találkozott: „Hozzá jártam vasárnap ebédezni, ő fizette a tandíjamat, amit aztán atyámmal együtt eltoltunk".[15]

Az apjával és mostohaanyjával élt, és 1927-ben megszületett féltestvére, Mándy Tamás. Az év elején még a Savoy Szállóba voltak bejelentve, aztán viszont elfogyott a pénzük, és ősszel már Kőbányán, a Pongrác utca 17. szám K épületében laktak, iszonyú körülmények között. Nem véletlenül mondta egy interjúban Mándy Iván, hogy „rémületes és bizonytalan gyerekkorom volt",[16] és még csak különösebb túlzás sincs ebben az állításban. A rémületes gyerekkor legrémületesebb időszaka ez lehetett. A jólétből ekkorra a teljes nincstelenségbe zuhantak. Ágyra, bútorokra sem futotta. „[A] Pongrác úti lakótelepre ingyen beengedett bennünket a gondnok. A földön aludtunk kabátokon. Lírai pillanatban mondhatnám mesebeli nyomornak is, de egyáltalán nem volt mesebeli",[17] idézte fel Mándy. Rendes öltözködésre sem futotta: „Szomorú ruhadarabokat viseltem nagyon hosszú ideig. Kinyúlt és színehagyott trikókat és tiroli nadrágot. Nagy néha: matrózruhát…"[18]

A Kőbányára költözés iskolaváltással is járt. A harmadik osztályt már a Pongrác úti elemiben járta, amely egy ideiglenesre tervezett barakkiskola volt. 1910-ben építették, tíz évre, míg fel nem épül az állandó kőépület. Ez azonban csak ötven évvel az alapítást követően készült el, így Mándy az 1927/28-as tanévben a barakkiskolában tanult. Osztályzatain nem hagytak különösebb nyomot a romló életkörülmények, év végén kitűnőket és néhány jelest kapott, magaviselete, szorgalma is dicséretes lett.

Mándy Gyula közben a *Vasárnap* felelős szerkesztőjeként dolgozott, mely tulajdonképpen az *Ünnep* folytatásának tekinthető: vidéki és határon túli magyar lapok központilag készített vasárnapi mellékleteként jelentették meg. Brassóba, Kassára, Nagy-

[11] Ezen a helyen IV. emelet 3., az elemi népiskolai értesítőben viszont IV. emelet 308. a cím.

[12] Nádor Tamás: *10 kérdés Mándy Ivánhoz*, in *Magyar Ifjúság*, 1974. okt. 25., 26.

[13] Mándy Iván: *Mi az, öreg?*, in Uő: *Regények II.* A kötetet összeáll. Kiss Bori és Pádár Eszter. Palatinus, Budapest, 2005, 343.

[14] HU BFL – VIII.388. b 51.

[15] Bertha Bulcsu: *Mándy Iván*, in Uő: *Írók műhelyében*. Szépirodalmi, Budapest, 1973, 308–309.

[16] Bertha Bulcsu: *Mándy Iván*, 311.

[17] Uo., 319.

[18] Nádor Tamás: *10 kérdés Mándy Ivánhoz*, 26.

váradra, Szabadkára küldték ki. A szépirodalom és a gyerekirodalom mellett volt benne gazdálkodás rovat is, mint ahogy az *Ünnep*ben. Az újdonságot az jelentette, hogy a *Vasárnap* fotókat is közölt: többnyire filmszínészekről, de például épületekről vagy a cserkészéletről is. Szerzőgárdájába tartozott Ambrus Zoltán, Biró Lajos, Heltai Jenő, Karinthy Frigyes, Mécs László és Nagy Endre – valamint Mándy Gyula, akinek szintén itt látott napvilágot több verse *(Búcsú a kedvestől, A valamikorból, Altató).* 1927 áprilisáig a VIII. kerület, Baross tér 2. szám alatt volt a lap irodája, a József Főherceg Szálló címén. Mándy a *Mi az, öreg?*-ben említette is, hogy a Park és a Savoy után, illetve a Hotel Adria előtt itt laktak. Mivel a szerkesztőséget ide jelentették be, valószínűsíthető, hogy ekkor – az apa anyagi lenullázódása és a Kőbányára költözés előtt – volt a József Főherceg Szálló az otthonuk, amely 1927 februárjában így hirdette magát a *Pesti Hírlap*ban: „Elegánsan bútorozott szobák központi fűtéssel, hideg, meleg víz, lift."[19]

Mándy Tamás már megszületett, mikor 1927. július 22-én a *Vasárnap* kapcsán is nyomozni kezdtek sajtórendőri vétség tárgyában, mivel a lap indulását Takács Béla kiadó és Mándy Gyula nem jelentette be hivatalosan. A per közben Takács eltűnt, a nyomozati iratok szerint „ismeretlen helyre távozott". Miután a bíróság megbizonyosodott róla, hogy egyrészt a *Vasárnap* nem jelent meg mint önálló időszaki kiadvány, csupán az elcsatolt területeken lévő városok lapjainak vasárnapi mellékleteként, másrészt pedig korlátozott példányszámban nyomták ki Pesten, amolyan mutatványszámként, hogy előfizetőket gyűjtsenek rá a határon túl, a Mándy Gyula elleni eljárást megszüntették.[20] Közben egy forrás[21] úgy említette az *Ünnep* című szépirodalmi és gazdasági hetilapot, tulajdonosként Mándy Gyuláné Stux Olgát, felelős kiadóként Mándy Gyulát megnevezve, mint amely még 1927-ben is létezett. Ez az állítás azonban, úgy tűnik, nem állja meg a helyét. Eleve valószínűtlen lett volna, hogy Mándy Gyula két ugyanolyan profilú lapot vigyen egyszerre, és mivel nem tudunk az *Ünnep* folyóirat 1927-es példányairól, valamint az említett forrás a *Vasárnap*ról nem tett említést, egyszerűen arról lehet szó, hogy mikor az *Ünnep* folyóirat megszűnt, helyébe, hasonló tartalommal a *Vasárnap* lépett.

Mándy Iván továbbra is az apja mellett élte át a legfelemelőbb és leglesújtóbb pillanatokat. Bár gyerekfejjel nyilván nem mindent tudhatott és érthetett meg Mándy Gyula ügyleteiből, a jó körülmények közül a nincstelenségbe való zuhanást megtapasztalhatta a saját bőrén. Viszont még a rosszabb időszakokban is jártak meccsre, ami sok mindent elfeledtetett. „Apám vitt magával a meccsre. A nyomorból. És a meccseken megtörtént a nagy varázslat, amiből egy hétig éltünk. Mert a drukker a saját reménytelenségét hozza ki a mérkőzésre és hozzákapcsolja az életét egy futballcsapathoz…"[22] Bármennyire is nélkülöztek, az apjának „meccsjegyre azért mindig maradt pénze".[23]

[19] *Pesti Hírlap,* 1927. febr. 27., 30.

[20] HU BFL – VII.18.d – 05/0773 – 1927

[21] *Csonka-Magyarország sajtója I. rész. Budapest.* Gyűjt. és összeáll. dr. Wünscher Frigyes. Csáthy, Debrecen–Budapest, 1927, 87.

[22] Rózsa András: *A tribünök árnyékában. Mándy Iván*, in *Labdarúgás,* 1981/12, 24.

[23] Lakat T. Károly: *Bonts pezsgőt, Csempe-Pempe!* [Beszélgetés Mándy Ivánnal], in *Népsport,* 1983. dec. 9., 7.

Korábban a futball kapcsán csupán a párizsi olimpián elszenvedett egyiptomi csapásról, az első megtekintett kilencven percről, a Törekvés–NSC-ről, valamint egy Magyarország–Ausztria mérkőzésről esett szó alaposabban. Legalább ennyire fontos azonban, hogy Mándy idővel drukkolni[24] kezdett egy hamisítatlan kiscsapatnak, az egy krisztinavárosi kávéházban életre hívott Budai 33-nak (33 FC-nek). A klub, amely az idők folyamán azért kinevelt válogatottakat is, arról kapta nevét, hogy harminchárom személy alapította. Nem volt saját pályája, örökké albérletbe kényszerült, így ugyan az önmagát tősgyökeres pestinek és nem budapestinek tartó Mándy Iván egy budai klubnak drukkolt, figyelembe kell venni azt is, hogy a Harihárom pályaválasztóként gyakran a pesti oldalon – például a már Mándy Iván által is figyelemmel kísért 1925/26-os szezonban az Üllői és a Hungária úton is – szerepelt. Bár a Duna jobb partján alapították, és a kávéháza, valamint a klubháza is ott állt, amennyire budainak, ugyanannyira meghatározhatatlan lokalitásúnak volt tekinthető. Minden további nélkül illett volna rá a „Vándorok" („Rovers", „Wanderers") név, mellyel külföldön a saját pályával nem rendelkező klubokat illetik. Mándy Iván és a Budai 33 kapcsolatának egyik hívószava mindenképp az otthontalanság, ha úgy tetszik, a saját sors kivetítése *a* csapatra. A pályáról pályára vándorló fekete-fehéreknek egy olyan fiú drukkolt az ő személyében, aki maga is bérleményről bérleményre költözött gyerekkorában.

A Budai 33 egy szinte állandóan kiesési gondokkal küzdő, alsóházi csapat volt az első osztályban. Mikor a fekete-fehér klub az 1923/24-es idény végén kiesett, intézőjük, a később *A pálya szélén* Csempe-Pempéjének mintájául is szolgáló Faragó Lajos átment az első osztályú Nemzeti SC-hez. Akkoriban az a hír járta, hogy Zsák kapus is követni fogja őt az NSC-hez.[25] Ebből azonban nem lett semmi, Zsák a második osztályba is elkísérte a csapatát. Mándy ezt mindig kiemelte, ha róla beszélt. Hiszen Skaját, a 30-szoros magyar válogatott kapust „[n]emhogy Magyarországon, de az egész világon bárhol szívesen látták volna, Spanyolországban, Angliában, Franciaországban, Ausztriában, de soha el nem hagyta ezt a csapatot, ezt a rendkívül szegény csapatot."[26] A teljes felnőtt pályafutása során kizárólag a Budai 33-ban védő, az 1927/28-as szezon végén visszavonuló Zsákot Mándy nemcsak nagyszerű kapusnak tartotta, de a hűség és a hazafiság szimbóluma is lett számára. Azé a hazafiságé, amelyről felesleges papolni, egyszerűen csak ott szunnyad az emberben. Sokszor és lelkesen nyilatkozott a kapusról, akár folyóiratban, akár rádióban, akár tévében, és írt róla egy rövid szöveget is.[27] (Ismerjük Zsák Károly lányának, Kovács Vilmosné Zsák Editnek a levelét, amelyet az apjára mindig oly szépen emlékező Mándynak írt köszönetképpen.)[28] A csa-

[24] Mándy nem szerette a szurkoló szót, a drukkert részesítette előnyben: *„Ajándéknak tekintem a sorstól…" Részlet Mándy Iván megnyitóbeszédéből*, in *Népsport,* 1984. szept. 26., 5.

[25] *Faragó Lajos, Zsák és Zloch az NSC-ben*, in *Nemzeti Sport,* 1924. jún. 18., 2.

[26] *„Ez az a hely, ahol mindenfélék laktak"*, 481.

[27] Eredetileg az 1984-es sportkönyvkiállítás megnyitójának részeként hangzott el: *„Ajándéknak tekintem a sorstól…"* Részlet Mándy Iván megnyitóbeszédéből, in *Népsport,* 1984. szept. 26., 5. Ebből a szövegből kiemelték a Zsák Károlyra vonatkozó szakaszt, mely – némileg módosított változatban – könyvben is megjelent: Mándy Iván: *Szívre vett tizenegyes*, in Kő András – Török Péter: *A magyar futball anekdotakincse*. Sport, Budapest, 1988, 37.

[28] Kovács Vilmosné Zsák Edit levele Mándy Ivánnak, 1989. január 2., in *„Szeretve tisztelt Főcsatár". Mándy Iván válogatott levelezése.* Vál., sajtó alá rend., utószó és jegyz. Darvasi Ferenc. Magvető, Budapest, 2018, 314.

patból Zsák mellett még Faragó Lajos személye foglalkoztatta az írót, akinek az alakját meglehetősen érzelmesen és nem nélkülözve a meseszerű elemeket idézte fel: „legendás intéző volt, Faragó Lojának hívták. Legjobb esetben zsíros kenyeret evett. Soha pénze nem volt. És mindig valahogy összekoldulta a pénzt, hogy a csapatot bent tudja tartani az első osztályban."[29]

Úgy tűnik, a Mándy Iván és a Budai 33 közti relációnak van még egy, eddig nem tárgyalt speciális eleme. Mintha legalábbis a közkedvelt narratíva szerint „csapatáért minden áldozatra kész"[30] Faragó Loja alakjára az örökké pénzért kilincselő, szegénységben élő, de a fiát azért életben tartó Mándy Gyula alakja vetülne rá. Mindkettő öntörvényű, „legendás" figura, akinek a saját ügye a legfontosabb akkor is, ha közben nyomorog. Ahogy Mándy Iván Faragóról és az apjáról beszél, abban kétségkívül van egyfajta romantizáltság. Mégsem arról a klasszikus értelemben vett szegénységtoposzról van itt szó, amely a tisztes szegénység fogalmából indul ki. Ha Faragóra esetleg alkalmazható volna is ez a kategória, Mándy Gyulára, látva az életútját, semmiképpen sem. Sőt utóbbiról azt sem állíthatjuk, hogy miként Faragónak a Budai 33, neki a fia lett volna a mindene. Nem tökéletes tehát az analógia, de bizonyos korlátokkal megáll: ami Faragó számára a Budai 33, az Mándy Gyula számára a fia volt, akit bármilyen módon, de az első osztályban, vagyis életben kellett tartania. (Hiszen a másodosztály – tudjuk *A pálya szélén*-ből – maga az alvilág, a halál: „Mosolygott. Ebben az aljas mosolyban megnyílt az alvilág: a másodosztály, a harmadosztály, ahová majd a nagy múltú Atalanta együttese alászáll a megmaradt drukkereivel.")[31] Ha bizonyos értelemben a Budai 33 Faragó életműve, úgy Mándy Iván pedig Mándy Gyula életműve.

A Budai 33 neve szinte egyet jelentett Mándy Iván számára Zsák Károllyal, aki viszont 1928 nyarán visszavonult. A fekete-fehérek ugyan az 1937/38-as szezonig az első osztályban játszottak, de 1929-ben – akárcsak Csempe-Pempe *A pálya szélén*-ben – elveszítették a nevüket, és immáron Budai 11 néven folytatták tovább, függetlenedve a 33 FC-től. Az „eredeti" klub eljelentéktelenedve, 33 FC néven küzdött tovább az amatőrök közt.

Közben Mándy nem tudott ellenállni a Fradi 1927/28-as csodacsapatának, amely ebben a szezonban a bajnoki cím mellé a Közép-európai Kupát is bezsebelte. Ha Mándy és a Budai 33 kapcsolata alapvetően az otthontalanság-érzés kivetítésével írható le, úgy csábító az ebben a szezonban egyszerre stílusos és eredményes futballal előrukkoló Ferencvároshoz fűződő relációt a gyermeki vágyteljesítéssel, a prózai valóság meghaladásának, egyáltalán: egyfajta önmeghaladásnak az igényével aposztrofálni. „Az nem igaz, hogy azok milyen gyönyörű futballt játszottak",[32] mondta Mándy erről a tizenegyről, melynek lendületes játéka teljesen magával ragadta. Elismerte közben a Hungária, az Újpest vagy a Sabária stílusát is, sőt úgy tartotta: ha nem lett volna olyan nagyszerű a Hungária, nem lett volna az a Ferencváros sem. A kilencedik kerületiektől az ötszörös magyar gólkirály, Takács II. („kis Taki") volt a kedvence, de

[29] *„Ez az a hely, ahol mindenfélék laktak"*, 481.

[30] Lipcsei Jenő: *A Harminchármasok*, in *Nemzeti Sport,* 1923/36, 44.

[31] Mándy Iván: *A pálya szélén,* in Uő: *Regények* I. A kötetet összeáll. Kiss Bori és Pádár Eszter. Palatinus, Budapest, 2005. 486.

[32] Hunyady József: *Egy fiú a térről. Mindegyik hősöm a tér szülötte*, in *Pajtás,* 1969. febr. 27., 14.

nem csupán a gólzsákra figyelt fel, ahogy az egy nyilatkozatából kiderül: „[M]a is egy ajándéknak tekintem a sorstól, hogy láthattam a Fuhrmann, Bukovi, Obitz halfsort".[33]

Alapélményei között tartotta számon az 1928. május 28-án lejátszott Ferencváros–Blackburn Rovers mérkőzést, melyen az Üllői útiak többek között Takács II. mesterhármasának köszönhetően 6:1-re diadalmaskodtak az angol kupagyőztes ellen. A korabeli sportsajtó is elragadtatott hangon számolt be erről a 90 percről, kolosszális győzelemként emlegetve. A legnagyobb sikernek tartották ezt, amit valaha magyar csapat aratott. Maga az író így emlékezett vissza erre a kivételes élményre: „Akkor, régen még tudták, érezték, *merre van a labda útja.* Művészek voltak. […] Nekem pedig először életemben megszólalt a zene. Ez csoda volt, kérem szépen. A személyiség, a csapat, az együttes csodája, akik akartak valamit, akik elgondoltak valamit, akik tudták, hogyan kell fejre adni, hogy kell átvenni a labdát… szóval érezték az egészet. Bennük volt, a szívükben volt, mert volt szívük."[34] Mándy a Ferencváros 1927/28-as játékosainak nevét írta régi jó barátjának, Rába György költőnek *A pálya szélén* dedikációjába: „Amsel – Takács I., Hungler – Fuhrmann, Bukovi, Obitz – Rázsó (Táncos),[35] Takács II., Turai [sic!], Toldi, Kohut (Szedlacsek) a nagy csapat nevében e kis könyvet." A regényben különben van egy Hungler nevű mellékszereplő is… A Mándyval meccsre is járó, de MTK-szurkoló Zelk Zoltán pedig, amikor a Józsefvároshoz ezer szállal kötődő Mándynak az *Akit az isten nem szeret* dedikációjába Ferencvárost is beleírta, akkor nem úgy általában gondolt a kilencedik kerületre, hanem a futballcsapatára célzott: „*Mándy Ivánnak*, aki tudja, hogy csak két város van a világon: Józsefváros és Ferencváros! Nagy szeretettel, / Zelk Zoltán / 1976. XII. 11."[36] Vele különben nem egyszer versengett Mándy abban, melyikük tudja a régi magyar csapatok összeállítását pontosan elmondani. A Fradi-szurkolásban nemhogy nem volt egyedül Mándy, de jó néhány írótársával egymásra találtak ebben a szenvedélyben. Az életében később oly fontos szerepet betöltő Rónay György is a csapat híve volt. És minden Ferencvároshívő irodalmár felnézett Kormos Istvánra, aki fiatalon játszott a „kis Fradi"-ban, a IX. kerületiek tartalékcsapatában.[37]

---

[33] *„Ajándéknak tekintem a sorstól…"* Részlet Mándy Iván megnyitóbeszédéből, 5.

[34] *A labda útja.* Mándy Iván és Balassa Péter beszélgetése, in *Magyar Napló,* 1993. jan. 8., 9. A Ferencváros legendás mérkőzésén szerzett élményét 1992-es novellájában, az *Ottik átszól*ban is feldolgozta: „És megszólalt a zene. Az uszodák, a pályák, a lélek zenéje. Oly régen nem hallottam. Talán még azon a mérkőzésen. Ferencváros–Blackburn Rovers. Igen, amikor a zöld fehérek legyőzték az angol kupabajnokot… Azok a fiúk érezték a labdát. Csakugyan! *megérezték a labda útját.* Ki tudja még, hogy merre van a labda útja? Hát persze, hogy akkor hallottam utoljára a zenét." Mándy Iván: *Novellák III.* A kötetet összeáll. és a szöveget gond. Kiss Bori és Pádár Eszter. Palatinus, Budapest, 2003, 503–504.

[35] Táncos Mihály 1929-ben került a Temesvári Kinizsiből a Ferencvárosba, a többi felsorolt játékos viszont valóban tagja volt már 1928-ban is a csapatnak.

[36] Lásd még Zelk összegyűjtött verseit tartalmazó *Sirály* című kötetének (Szépirodalmi, Budapest, 1973) dedikációját: „Mándy Ivánnak, a szurkoló-társnak, a filmszínész-társnak, akinek költő-társa is szeretnék lenni, nagy szeretettel, / Zelk Zoltán". A költő egyébként Mándynak és Kormos Istvánnak ajánlotta egyik futballversét, az 1975-ös *Ahogy a kötéltáncosok* című kötetében közreadott *Egy öreg szurkoló látomásá*t, melyben a legendás kapusok közül – *A pálya szélén*-ben szintén szereplő – Zsákot, Plattkót, Zamorát is megörökítette.

[37] Lásd még Kormos István *Fehér mágia* című versfordítás-gyűjteményének (Európa, Budapest, 1974) dedikációját: „Mándy Ivánnak szeretettel / 1974 júl. 22 / Kormos Pista / FTC".

A Ferencváros mellett mindvégig kitartott Mándy. 74 éves korában is arról beszélt, hogy szeretne egyszer még egy igazán kiváló zöld-fehér csapatot látni.[38] Ugyanezt megemlítette máshol a magyar válogatottal kapcsolatban is.[39] Noha az is igaz, hogy az évtizedek során megkopott a futball iránt táplált szenvedélye. Nem tudjuk, melyik szezonban járt ki utoljára mérkőzésekre, de a feleségével, dr. Simon Judittal való 1966-os megismerkedése idején már egészen biztos, hogy nem. Viszont még élete utolsó évtizedében, az Aulich utcai lakásban, a dolgozószobai tévén is nézte a közvetítéseket, a fontosabb, érdekesebb magyar mérkőzéseket, a világ- és Európa-bajnokságokat, gyakran az apósával, Simon Árpáddal.[40]

1928. május 15-én még a Pongrác úton éltek, mikor Mándy öccse, Tamás mindössze egyévesen meghalt. A halál okaként hurutos tüdőlobot állapítottak meg. Mándy Gyulának és Stux Olgának nem született több gyereke. Mándy Iván testvér nélkül maradt még azelőtt, hogy igazán megszokhatta volna a gondolatot, hogy testvére van. Nem nagyon beszélt felnőtt fejjel sem Mándy Tamásról. Így nem tudhatjuk, milyen érzések kavaroghattak benne az elvesztésekor. Vidor Miklós író, költő – aki a '40-es években az egyik legjobb barátja volt – számolt be arról, hogy neki is csak hosszú évek múltán mesélt féltestvéréről:

„Máskor az Andrássy úton sétálva váratlanul elmondta:

– Volt egy öcsém is… Mándy Tamás. Igen… apám rövid második házasságából…

Alig jutottam szóhoz:

– És?

– Nincs és. Fél évet élt.

Vajon hogy jutott eszébe, és mért nem szólt róla eddig? Távoli, töprengő mosolyára emlékszem csak."[41]

Dr. Simon Judit szerint ekkoriban inkább a család széthullása, az otthontalanság és az iskola nyomaszthatta Mándy Ivánt. Két szövegben azért nyomára lelhetünk, hogy foglalkoztatta a testvére, illetve a testvére elvesztése. *A testvérke* című korai novellája[42] egy Gabi nevű fiúra fókuszál, akire az apja és az anyja nagyon odafigyelt, de mikor kistestvére születik, kiesik a pikszisből. A novella zárlatában esély mutatkozik rá, hogy ő és a szülei – ha más módon is, mint amikor még egyedüli gyerek volt – újra egymásra találnak. *A huszonegyedik utca* főszereplője, Szerdahelyi Gábor bölcsész egyetemista beköltözik egy albérletbe, ahol megismerkedik Péterrel, a sovány, szőke kisfiúval. Péter szeretné, hogy Gábor keresse meg a huszonegyedik utcát, ahol mindent lehet: ha este énekel az ember, nem veri meg a rendőr, reggel pedig bármeddig feküdhet, és ingyen adják a narancsot, meg a moziba se kell jegy. Aztán kiderül, hogy Péter a testvérével akarta megkeresni a huszonegyedik utcát. A testvérével, aki már meghalt, és Péter szerint ott lakik abban a bizonyos utcában. És mintha a fivérek közt lenne egy láthatatlan kapocs, mely felszámolja az élet és halál közti határvonalat.

[38] *A labda útja.* Mándy Iván és Balassa Péter beszélgetése, 9.

[39] Bertha Bulcsu: *Mándy Iván*, 318.

[40] Dr. Simon Judit szóbeli közlése alapján.

[41] Vidor Miklós: *A megélt Mándy-novella*, in *Liget*, 2000/1, 12.

[42] Mándy Iván: *A testvérke*, in Uő: *Ma este Gizi énekel. Novellák és karcolatok.* Összegyűjt., sajtó alá rend. és az előszót írta Urbán László. Argumentum, Budapest, 2013, 35–37.

Mivel az 1927/28-as tanévet Kőbányán járta végig Mándy Iván, és testvérének 1928. májusi halálakor is még a Pongrác út szerepelt lakcímként, viszont az 1928/29-es tanévben már a VIII. kerület, Bezerédi utca 16. sz. alatt tanult, arra következtethetünk, hogy az 1928-as évben költöztek[43] a Bezerédi utcai elemi fiúiskola tőszomszédságában lévő, VIII. kerület, Kenyérmező utca 4. szám alatti Hotel Adriába,[44] amely eleinte még nem számított rossz helynek összkomfortos, hideg-meleg vizes,[45] fürdőszobával ellátott, gázfűtéses egy- és kétágyas lakjaival. 100 szobájából 80 az utcára nézett, és saját étterem is tartozott hozzá. Idővel azonban egyre nívótlanabbá vált a hotel. Vegyes társaságba keveredtek itt Mándyék: hivatalnokok, alvilági alakok, prostituáltak, idős színészek és módosabb emberek közé. A tarka forgatagból nem lógott ki Mándy Gyula sem, aki még ekkor is a *Vasárnap* című mellékleten dolgozott, és közben az *Ország-Világ*ban publikált verseket és recenziókat.[46] A szállodából egyebek mellett a szoba spenótzöld terítőjét, a roppant kicsi mosdót és a homályos, kopott folyosót őrizte meg Mándy Iván az emlékeiben.[47] Apja ekkor már állandó pénzzavarral küzdött, ezért előfordult, hogy a portás egy kis franciakulcsot csúsztatott a kulcslyukba, s így nem lehetett kinyitni a szoba ajtaját, hiszen a franciakulcsot csak a portás tudta volna kivenni egy másik eszköz segítségével. Ilyenkor akár az is megtörténhetett, hogy saját, bent lévő holmijukhoz sem férték hozzá. Stux Olga is velük élt még ekkor, de egyre komolyabb konfliktusokba keveredett férjével. Mándy Iván szerint az apja egész egyszerűen kitette innen a mostohaanyját. A fiúban részvét is ébredt a szerinte „nagyon derék, nagyon szerencsétlen sorsú"[48] második feleség iránt, akit ő vigasztalt a folyosón, amikor apja nem engedte be a II. emelet 47. szám alatti szobába.[49] Sok időt

---

43 1928 őszén költözhettek. Erre utal, hogy a Bezerédi utcai iskola anyakönyvi naplójának (HU BFL – VIII. 390 b.) osztálynévsorába Mándy neve nem az ábécében az őt megillető helyre, hanem a névsor végére került – tehát utólag, már a tanév kezdését követően írhatták be (ergo nem a tanév első napjától járt a Bezerédibe).

44 A hely eredeti neve Simplon Szálló volt, ebben a névváltozatában került be *A csőszház*ba, valamint a *Rózsáné* című novellába. Mikor Mándyék odaköltöztek, még Simplon, 1929-ben viszont már Hotel Adria volt a neve.

45 Ezt a szolgáltatást meg is örökítette Mándy a *Francia kulcs*ban: a Feri nevű főszereplő a két csappal káprázatja el a szállodába vendégül hívott osztálytársát, Nagy Sándort, hideg, langyos és meleg vizet is itat vele. Mándy Iván: *Francia kulcs*, in Uő: *Regények I.* A kötetet összeáll. Kiss Bori és Pádár Eszter. Palatinus, Budapest, 2005, 233–234. Amikor a Hotel Adriában laktak, és a Bezerédi utcai elemi negyedik osztályába járt, Mándynak valóban volt egy Nagy Sándor nevű (erdélyi származású, református) osztálytársa, aki éppen abban a – Kenyérmező utcához képest a Tisza Kálmán tér túlsó végén kezdődő – Vay Ádám utcában lakott, amelyet aztán *A huszonegyedik utca* egy epizódjába, valamint a Csutak-könyvekbe szőtt bele az író.

46 A versek: Mándy Gyula: *A hála ódája*, in *Ország-Világ*, 1928. ápr. 29., 107; Uő: *A Városligeti tónál*, in *Ország-Világ*, 1929. márc. 17., 56; Uő: *Beteg éjjel*, in *Ország-Világ*, 1929. márc. 31., 67; Uő: *Intés*, in *Ország-Világ*, 1929. máj. 12., 103. A recenziók: Mándy Gyula: *Szűzmáriás királyfi*, in *Ország-Világ*, 1928. okt. 14., 1–2; Uő: *A Galsworthy éposz*, in *Ország-Világ*, 1929. febr. 3., 21.

47 *Írószobám*. Mándy Ivánnal beszélget Mezei András, in *Jelenkor*, 1978/7–8, 681, valamint Nádor Tamás: *10 kérdés Mándy Ivánhoz*, 26.

48 *Írószobám*, 680.

49 *„Ez az a hely, ahol mindenfélék laktak"*, 478. A pontos szállodai lakcímet többek közt itt említette Mándy: *„A kávéházat viszont azonnal értettem"*, 169. Beköltözésükkor az I. em. 20. sz. alatt laktak, amint az a Bezerédi utcai iskola anyakönyvi naplójából kiderül (HU BFL – VIII. 390 b.). Innen költöztek fel a II. emeletre.

töltött ekkor egyedül Mándy a szállodában. Elfogadta ezt a helyzetet, mi mást is tehetett volna. Várta, hogy az apja hazaérjen aktuális útjáról, várta, hogy történjen valami. Közben gyakran azzal a tudattal, hogy előbb-utóbb jön a franciakulcs…

…mégis a Tisza Kálmán tér közvetlen közelében szeretett a legjobban lakni.[50] Na nem a Hotel Adriát kedvelte annyira, bár a szálló regényes alakjai sok-sok mintát szolgáltathattak később prózájához, például a *Francia kulcs* című kisregényhez, mely gyakorlatilag a szállodakorszak és főként a Hotel Adriában szerzett tapasztalatok alapján született meg. Magát a Tisza Kálmán teret szerette meg az eső utáni mindent átható orgonaillattal, a pocsolyákkal, vagy száraz időben a focizás közben felszálló porral és a sétáló lányok látványával.[51] Itt szembesült először azzal a számára életre szóló élménnyel, hogy mit is jelent egy tér. Míg apjával otthontalanként éltek, legalábbis valódi, saját hajlékuk nem volt, a tér egyfajta gyógyírként, menedékként szolgált a számára. (És ez később sem változott: Mándy egészen az Aulich utcába költözésig csupán nyilvános, közösségi helyeken – futballpályán, moziban, téren, kávéházban – tudta magát otthon érezni.) Több gyerekkori barátját is itt, ebben a nem éppen idilli környezetben ismerte meg. Érzékelte, hogy jelen van a téren az alvilág. Elmondása szerint a két kis- és egy nagykörből álló tér nagykörébe este már nem volt ajánlatos bemerészkedni, ha az ember nem akart bajba kerülni… Személyesen ismerte a környék zűrös figuráit is, de azok nem igazán vonták be semmibe, egy-két kivételtől eltekintve még csak meg sem verték, annyira ártalmatlannak tűnt a szemükben. Kettős helyzetbe került: a barátai révén otthon volt a téren, de közben amolyan kívülállóként figyelhette a helyi súlyos vagányokat. Egyébként itt ragasztották rá a „Művelt" nevet – sehol máshol nem hívták így. Ennek kapcsán írt is egy novellát *A Művelt* címmel.

És hogy mi mindent csinált a téren? Gombozott a padokon, üldögélt, nézegette a lányokat, egyérintőzött. Míg a focizókat inkább csak figyelte, a fejelő bajnokságokon részt vett, jó fejelőnek számított. Két nagy vágya volt ekkoriban: szeretett volna futballista vagy karmester lenni. Nem jelentett neki gondot, hogy képzeletben két csapat mérkőzését egymaga lejátssza, vagy hogy nagy hangversenyeket vezényeljen – viszont a valóságban nem volt különösebb tehetsége a futballhoz, és nemcsak hogy nem vitték soha komolyzenei koncertekre, de nem tudott semmilyen hangszeren játszani annak ellenére sem, hogy az apjának volt egy hegedűje. Szeretett volna legalább a B-csapatba bekerülni a Tisza Kálmán téren, ám ez sem sikerült. Erre a B-csapatra utal Orbán Ottó *Aranygyapjú* című kötetének dedikációja is: „Ivánnak a B válogatottba szeretettel küldi / Orbán Ottó, akinek az ifik között volt néhány szép megmozdulása / 1972. IV. 8". Olykor-olykor kapusnak beállhatott Mándy, de igazság szerint már annak is örült, hogy ő vitte a labdát, amikor a Tisza Kálmán tér összecsapott egy-egy másik tér csapatával.[52]

---

[50] Szabó G. László: *Tárgyak, az ő tárgyai. Mándy Iván elhagyott világa*, in *Népszabadság*, 1995. okt. 14., 11.

[51] *Író a flaszteren. László Ilona látogatóban Mándy Ivánnál*, in *A pálya szélén. In memoriam Mándy Iván.* Vál., szerk., összeáll. Domokos Mátyás, Lengyel Balázs. Nap, Budapest, 1997, 286. A Tisza Kálmán téri orgonaillatot megemlítette egy fiatalkori novellájában is: „A sétány két oldalán orgonabokrok. Micsoda illat!" Mándy Iván: *A zongorista*, in Uő: *Ma este Gizi énekel. Novellák és karcolatok.* Argumentum, Budapest, 2013, 319.

[52] *„Ajándéknak tekintem a sorstól…"*, 5.

1928/29-ben a Bezerédi utcai elemi fiúiskola IV. a osztályába járt, ahol 22 katolikus, 10 izraelita és 1 evangélikus fiú mellett ő volt az 5 református diák egyike. Nyolc tárgyból kitűnő, hat tárgyból jeles lett. A Bezerédi utcai iskola nem tartozott éppen a crème de la crème-be. Mándy szerint „nem egyszer megesett, hogy valakit kiemeltek a padból és elvittek, mint kisded bűnözőt, aki aztán felnőtt, és egészen komoly bűnözővé fajult."[53]

Ehhez az időszakhoz kötődhetnek az első publikált gyerekkori írói szárnypróbálgatásai. Kizárólag Mándy Iván elmondásából tudjuk, hogy mások mellett gyerekkori jó barátjával, Kádár Micuval *Emeleti Híradó* címen lapot szerkesztettek, emlékei szerint tízéves kora tájékán: „Azt hiszem, negyedik elemibe jártam akkor. […] Meglehetősen koszlottan nézett ki [az *Emeleti Híradó*], én írtam ceruzával, csupa nyomtatott nagybetűvel. Tartalmát tekintve azonban rendkívül változatos volt. Volt benne elbeszélés, igen gazdag sportrovat, filmkritika […] s egy folytatásos regény *Egy fiú kalandjai* címmel, amelyet én írtam. Három részig jutottam, aztán, miután alkotói fantáziám már akkor sem működött túlságosan hevesen, a fiút örökre ott felejtettem a tenger közepén. […] A történet iszonyú eseménytelen volt."[54] Ha ezen a nyilatkozaton túl nem is maradtak fenn információk az *Emeleti Híradó*ról, annyi azért ebből is leszűrhető, hogy Mándy már egészen fiatalon teljes természetességgel orientálódott azok felé az értelmiségi pályák (írás, újságírás, szerkesztés) felé, melyekben – más-más mértékben – később, már felnőttként is kipróbálta, megvalósította önmagát.

A Bezerédibe járt, mikor édesanyjának 1928-ban levelet írt. Ezt a kis fogalmazvány az első írása, ami fennmaradt:

> Kedves Anyuka!
>
> Én jól érzem magam, csak te hiányzol. Én a Bezerédi utcai iskolába járok. Szép és jó az iskola. Jól is tanulok. Apuka egészséges. Én is az vagyok. Én most már egyvonalas irkába írok. Apuka meg én is nagyon szeretnénk, ha Pestre jöhetnél. A Tomit és Dudit üdvözlöm. Vasárnap Micuhoz megyek.
> Sokszor csókol szerető fiad
> Jancsi[55]

A levél keletkezésének pontos dátumát nem ismerjük, de kora őszre tehetjük, máskülönben érthetetlen volna, hogy Alfay Ilona nem tud róla, hová jár a fia iskolába. Bár kissé sematikus sorokat tartalmaz, és nem sokkal több egy udvarias üdvözlő lapnál, azért a távol lévő anyához fűződő valós érzelmekről árulkodik. (Azt persze nem tudhatjuk, mennyire örült volna Mándy Gyula is őszintén annak, ha Alfay Ilona Pestre látogat…) Az is kiderül innen, hogy Mándy a szüleit úgy szólította gyerekkorában: „Anyuka", „Apuka". Nem tudjuk, Tomi és Dudi ki volt, viszont Micu minden kétséget kizáróan Kádár Micu, akihez ezek szerint el is járt Mándy Iván.

---

[53] *Költészet és valóság*. Mándy Ivánnal a Teleki téri novelláiról beszélget Kabdebó Lóránt, in *Jelenkor,* 1984/2., 152.

[54] Kovács Júlia: *Mándyval, Mándyról*, in *Lyukasóra,* 1994/9, 2.

[55] Közölve: *Egy gyerekkori levél*, in Darida Veronika, Petőcz András: *Tépett füzetlapok ürügyén. A szerkesztőség beszélgetése Mándy Iván feleségével.* Budapesti Jelenlét, 1998/19–20, 14–21. [15.]

Az 1929/30-as tanévben kezdte Mándy a gimnáziumot. A Lónyay utcai Budapesti Református Gimnáziumba íratták be, ahová egyetlen évig járt. Tanulmányi értesítőjén mindhárom helyre, ahová be kellett írni a nevét, i-vel, Mándi Ivánként vezették be.[56] Ez később, a gimnáziumi értesítőkben[57] és más dokumentumokban is előfordult,[58] valamint kimondottan sűrűn az '50-es évekbeli rádióújságokban – de a család mindig is a Mándy változatot használta. Zömében budapesti reformátusok jártak a Lónyay utcába: az 584 diákból 452 volt református, 444 budapesti, és 4 fő kivételével mindenkinek magyar volt az anyanyelve. Mándy elég sokat, 414 órát hiányzott a tanév során. Vallástanból és magyarból jelest, a tárgyak zöméből jót, rajzból és tornából elégségest kapott. (Az értékelésre négy jegyet használtak a gimnáziumban: jeles, jó, elégséges, elégtelen.)

Mándy ekkor már gyűlölte az iskolát. Nehezen viselte a fenyegető légkörét, a tanárok által elkövetett bántalmazásokat, a körmösöket, a nádpálcát; egyszóval a megaláztatásokat, a szabadság és az emberség hiányát. Az iskola kudarcok sorozata volt számára, a diáktársait, tanárait sem szerette. Mindez olyan erősen beégett a tudatába, hogy még évtizedek távlatából sem tudott szinte semmi pozitívat mondani az oktatási intézményekről. Mindösszesen egy tanárt becsült igazán: Áprily Lajost, aki épp 1929-ben költözött át Kolozsvárról Budapestre, és kezdte fővárosi tanári pályáját. „Nagyon fontos a tanár egyénisége. Nekem egyetlen jó tanárom volt, Áprily Lajos, még a Lónyaiban. Ő valahogy csak beszélgetett",[59] mondta róla Mándy. A német- és magyartanár Áprily a magyart tanította neki, a két tárgy egyikét, amiből jelest kapott. Az ő példáján keresztül láthatta, hogy másképp is lehetne tanítani, és az iskola nem szükségképpen rossz. A későbbi tanár és fordító, Fükő Dezső négy évfolyammal járt Mándy felett a református gimnáziumba. Őt három éven át tanította Áprily, és mindvégig elvarázsolta, ahogy a költő-tanár élővé tette számukra a régi és új alkotókat, ahogy egy vers kapcsán a poétikai sajátosságokról és magáról a szerzőről beszélt. Mindemellett kiemelte lenyűgöző érces hangú felolvasásait, nyugalmát, fegyelmezettségét, és tapintatát, amivel az önképzőkörben a diákok zsengéit fogadta.[60] Nemes Nagy Ágnest a Baár-Madas lánygimnáziumban oktatta Áprily. Ő az egyszerűségét, természetességét, póztalanságát emelte ki. Mándy is nagyra becsülte Áprilyt, de azért nem hatott rá olyan erősen, mint az irodalom- és nyelvtanári pályát a költő miatt választó Fükőre, vagy Nemes Nagyra, aki szerint Áprily „hatása mérhetetlenül túlter-

[56] *Tanulmányi Értesítő Mándi [sic!] Iván gimnáziumi tanuló részére*, PIM Kézirattára V.5495/4/2.

[57] A gimnáziumi iskolai értesítőkben minden egyes alkalommal Mándiként írták a nevét: *A Budapesti Református Gimnázium értesítője az 1929–30. iskolai évről.* Budapest, 1930. 30; valamint a Budapesti VII. kerületi Magyar Királyi Állami Madách Imre Gimnázium 1931/32-es, 1932/33-as és 1933/34-es értesítőjének 130., 51. és 68. oldalán. Utolsó iskolai évében annyit változott a helyzet, hogy Mándi Józsefként nevezték meg: *A Budapesti VII. kerületi Magyar Királyi Állami Madách Imre Gimnázium 1934–35. tanévi értesítője.* Bethlen ny., Budapest, 1935. 59.

[58] Például a Budapest Székesfőváros Tanácsa által egy gyermeknyaraltatási akció kapcsán 1934. július 5-én kiküldött levelezőlapon, de a munkakönyv mellékletének számító Igazolvány a társadalombiztosítási szolgáltatásokról elnevezésű, 1953. február 16-án kiállított füzetecskén, vagy az 1953. április 22-i keltezésű Szakszervezeti tagsági könyvén is. (Az említett dokumentumok az alábbi jelzeten találhatók a PIM Kézirattárában: V. 5495/4.)

[59] Ötvös Edit: *Egy kapualjnak is van története*, in *Fejér Megyei Hírlap,* 1991. dec. 31., 6.

[60] Fükő Dezső: *Áprily Lajos emlékezete*, in *Theologiai Szemle*, 1977/5–6, 185–186.

jedt a tananyagon, mint minden igazi tanáré."[61] Mándy esetében azért is alakulhatott ez másként, mert mindössze egy évig tanította Áprily, másrészt őt nagyon korán és minden jel szerint abszolút módon az édesapja avatta be az irodalomba.

A gimnázium első éve után, 1930/31-re nem íratták be iskolába. Nagy szegénységben éltek, de még ekkor is összekuporgatták a pénzüket a mozira. Mándy Iván így láthatta például a Magyarországon 1930 őszén bemutatott Richard Oswald-filmet, a *Dreyfus*t. A hazaárulási perről szóló német produkcióban Max Reinhardt színházainak színészei játszottak (ekkoriban Mándy első gyerekkori szerelme, Darvas Lili is Reinhardtnál szerepelt, de ennek a filmnek a munkálataiban nem vett részt; filmes karrierje egyébként is csupán a második világháború után indult be igazán). Ennek a filmnek a „láttán jöttem rá, hogy létezik színjátszás", emlékezett vissza Mándy egy interjúban.[62]

Látta a fővárosban 1931. szeptember 25-én bemutatott, első egész estés magyar hangosfilmet, *A kék bálvány*t is, melyben Jávor Pál, Beregi Oszkár, Radó Nelly, Gózon Gyula, Pethes Sándor és Makláry Zoltán szerepelt. A film egy tönkrement báró történetét meséli el, aki Amerikába kivándorolva kezd új életet, és természetesen a szerelem sem kerülheti el. Mándy emlékezetébe mélyen beégett a film saját hangjával való szembesülés: „és akkor megszólalt egy füttyszó *A kék bálvány* című filmben. Aki fütyült, az egyik legnagyobb magyar színész volt, Gózon Gyula. Nekem ez a füttyszó volt a magyar film első hangja."[63] Mindezt áttételesen értette, hiszen az emblematikus füttyszó a film közepe táján hangzott el, mely – Mándyról szólva ez sem érdektelen – egy Pestet dicsőítő dal vége felé csendült fel, miután Gózon ezt énekelte: „Van London, van Nápoly, / Van Kostantinápoly, / De nékem mindhiába / Egy van: csak Pest!" London, Nápoly és Konstantinápoly után további városok (Róma, Barcelona, Madrid, Chicago) soroltatnak fel, de a Gózon Gyula alakította – a dal hatására érzelmeivel küzdő – szereplő számára „Egy város van csupán / Mit szívem imád…"

A kék bálvány bemutatója idején már a VII. kerület, Barcsay utca 5. sz. alatti, éppen 50 éves fennállását ünneplő Magyar Királyi Állami Madách Imre Gimnázium 2. b osztályos – féltandíjmentes – tanulója volt. Ebbe az iskolába járt korábban Czóbel Béla festő, Lajtha László zeneszerző, gr. Tisza Lajos, de Hóman Bálint is. Az írók közül gr. Bánffy Miklós, Benedek Marcell, Füst Milán, Gellért Oszkár, Mikes Lajos és Nagy Lajos. Utóbbit ekkor már ismerte Mándy, hiszen apjáék baráti társaságába tartozott. És itt érettségizett Stux Olga is.

Mándy Iván az 1931/32-es tanévtől az 1934/35-ösig járt a Madáchba. Az iskola 1933/34-es értesítőjének adatai szerint az intézmény 819 diákjából 366 izraelita, 350 római katolikus és 73 (mindössze 8,9%) református volt. Mándy osztályába ebben az évben 53-an jártak, közülük 42 fővárosi. Ő a legidősebbek közé tartozott, rajta kívül csupán 3-an születtek 1918-ban. A szülők közül legtöbben kereskedelmi tisztviselők, kiskereskedők vagy köztisztviselők voltak.

[61] Nemes Nagy Ágnes: *Áprily tanár úr*, in *Köznevelés,* 1974. máj. 17., 5.

[62] Sajó Yvette: *A mozi a költészet varázsa.* Beszélgetés Mándy Ivánnal, in *Esti Hírlap,* 1995. okt. 7., 7.

[63] Lőrincz Andrea – Ránki Júlia: *A mozizongorától az elektromos gitárig. Beszélgetés a filmzenéről (3.)*, in *Filmvilág,* 1981/2, 21.

Az igazi nagy megpróbáltatások ebben az intézményben kezdődtek. Különösen három tanárával: osztályfőnökével, a latin, német, görög nyelvet és természetrajzot is oktató, a legfontosabbnak az erkölcsi nevelést tartó, és nemcsak Mándy, hanem mások által is szigorúnak vélt Pázmán Józseffel,[64] a mennyiségtanért és fizikáért felelő Edvi Illés Árpáddal és a rajzos Bundschuh Ottó festővel gyűlt meg a baja. Mindjárt a féltandíjmentesen kezdett évében komoly problémái adódtak. Mennyiségtanból és énekből csupán elégségest kapott. De mi volt ez ahhoz a megaláztatáshoz képest, hogy rajzból megbuktatták. Egész szünidő alatt rajzolnia kellett,[65] és elégségessel ment át az 1932. szeptember 5-ei javítóvizsgán. Harmadikban a fizikával szenvedett meg, és kapott elégségest. Az úgynevezett rendkívüli tárgyak közül művészeti gyakorlatokra járt, amire jó érdemjegyet kapott. Negyedikben már vészjóslóan sok, 309 órát hiányzott. Negyedik fokú díjkedvezményt kapott. Ilyen szociális kedvezményben a „legalább jó viseletű és legalább általános jó […] előmenetelű tanulók" részesülhettek, s minthogy Mándy ezeknek a kritériumoknak megfelelt, a tandíj és az úgynevezett fenntartási díj 48 pengőjéből csupán 32 pengőt kellett befizetni.[66] A sok jó jegy mellé elégséges csúszott be németből, testgyakorlásból és művészeti rajzból. Sőt elégtelent kapott gyorsírásból, de mivel az nem a kötelező, hanem a rendkívüli (fakultatív) tárgyak közé tartozott, nem kellett javítóvizsgát tennie, elkezdhette az ötödik évet.

Az 1933/34-es tanévtől oktatott a Madáchban Pfisterer Miklós, vagyis Szentkuthy. Dániel Anna a Holmi folyóirat Mándy-emlékszámában azt állította, hogy Mándy „magyartanára egy ideig Szentkuthy Miklós volt."[67] Az iskolai értesítőkben azonban nem látni ennek a nyomát. Az 1933/34-es tanévben kizárólag angolból vitt osztályokat Szentkuthy, 1934/35-ben, a Mándy szempontjából utolsónak bizonyuló tanévben angolból tanított 3, és földrajzból [!] 1 osztályt – de egyik alkalommal sem Mándy osztályát, aki ráadásul egyetlenszer sem említette Szentkuthyt mint tanárát interjúban vagy önéletrajzias szövegben. Ha állandó óraadója lett volna, biztosan emlékezett volna rá, és nyilvánvalóan megemlíti, hiszen az iskoláról egyébként is sokat kérdezték. Mindezeket figyelembe véve arról lehet szó, hogy Szentkuthy csupán helyettesített Mándyéknál. Annál is inkább lehetséges ez, mivel már az első évében szaktárgya volt az angol és a francia mellett a magyar, a másodikban pedig helyettes óraadó tanárként alkalmazták.

---

[64] Nagy Márk: *Pázmán József,* in *A Budapesti VII. ker. M. Kir. Állami Madách Imre Gimnázium értesítője az 1937–38. iskolai évről.* Élet Irod. és Nyomda, Budapest, 1938. 5–7.

[65] Hunyady József: *Egy fiú a térről. Mindegyik hősöm a tér szülötte*, 15. Mándy különben ebben az interjúban rosszul idézi fel a rajz tantárggyal kapcsolatos megpróbáltatásait. Azt mondja, hogy ötödikben buktatták meg, és azután kellett pótvizsgáznia. Itteni saját interpretációja szerint ugyan sikerült neki a pótvizsga, de hatodikba már nem iratkozott be. A gimnáziumi tanulmányi értesítője szerint azonban második osztályban kellett pótvizsgáznia, és hiányzásai miatt az ötödik osztályban már félévkor sem osztályozták, ekkor maradt ki végleg a gimnáziumból.

[66] Ezt egészítette ki a felvételi díj, melynek összege 2 pengő 50 fillér volt, és a jeles, valamint jó előmenetelű hadiárvákon és hadigyámoltakon túl mindenkinek, így Mándyéknak is be kellett fizetni. *A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1933. évi 1.761/eln. számú rendelete. Szabályzat az állami polgári iskolák tanulói által fizetendő díjakról.* Budapesti Közlöny, 1933. jún. 4. 7.

[67] Dániel Anna: *Negyvennyolc esztendő*, in *Holmi,* 1996/4, 487.

Ismert, hogy Mándy a prózájában fel-felhasználta a környezetében hallott neveket. Egészen gyerekkorától elraktározta azokat. Belső kényszert érzett rá, hogy a környezetét, beleértve a közvetlen környezetét: barátait, rokonait is megírja, akár a saját nevükön. Elemi szinten foglalkoztatta, hogy a vele, körülötte történteket valamilyen formában visszaadja prózájában. Számos példát tudunk felnőttkorából is, amikor legapróbb változtatást sem tett, akként írt meg egy nevet vagy becenevet. Eleve úgy tartotta, hogy „[n]eveket nem lehet kitalálni, a neveket elhelyezni kell tudni",[68] az igazán nagy tudás tehát abban áll, hová szúrja be azokat a szerző.

Az már kevésbé ismert, hogy sok iskolatársa nevét is beépítette prózájába. Az iskolai értesítőket lapozgatva számtalan Mándy-szövegekből ismerős név tűnik fel. A Baross utcai elemiből (a későbbi festőművész) Sikuta Gusztávé és Zigury Szilárdé. Előbbi egy VIII. kerület, Óriás utcai asztalos fia volt, és családnevének a *Találkozás,* valamint az *Egy délutáni alvó,* teljes nevének pedig, Sikuta Guszti formában a *Csutak a mikrofon előtt* állít emléket. Utóbbi egy VIII. kerület, Baross utcai nyugalmazott százados gyereke volt, nevét kis torzítással egy színjátékban, az *Idefigyelj, Zirkuli Szilárd*-ban[69] örökítette meg az író, illetve Ziguri Szilárdként a *Csutak színre lép*ben.

A Bezerédiben Mándy osztályába járt Brumiller Árpád,[70] Habetler[71] és a Csutak-könyvekben szereplő Kamocsa (Kamocsa ráadásul abban a Népszínház utca 37.-ben lakott, ahol korábban Stux Olga – az elemiből Kamocsa is a református gimnáziumba ment, de ott nem lettek osztály-, csak évfolyamtársak Mándyval);[72] a párhuzamos osztályba pedig – Rabnecz Lászlóval[73] egyetemben – Opra István, akinek a családneve az életmű egyik csúcsteljesítményében, az *Egyérintő*ben köszön vissza. Mándy maga is elismerte, hogy az Opra nevet a Bezerédiből vette: „Az Opra-fiúkkal együtt jártam

---

[68] Vidor Miklós: *Mándy Iván a kávéházi sarokban* in *Magyar Nemzet,* 1992. okt. 22., 11.

[69] Mándy Iván: *Idefigyelj, Ziguri Szilárd. Játék egy képben*, in *Pöttömszínház. Mesejátékok, jelenetek, egyfelvonásosok általános iskolák színjátszói számára.* Szerk., rendezői tanácsokkal ellát. Hárs László. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1969, 90–96. Exbarátnője, barátja nevét is beleírta ebbe Mándy: Somogyi Panniét, Vargha Kálmánét. Felbukkan itt, akár az ekkoriban született Mándy-novellákban, Vera, aki a valóságban a Mándy barátjáékkal, Sugár Gyuláékkal egy társbérletben lakó fiatal lány, Biró Olgi volt. A Sugár nevű fiúhoz (a nevéhez mindenképp) pedig Sugár Gyuláék fia, Sugár János szolgáltathatta a mintát.

[70] A Brumiller Árpád és Brumiller Árpádné név *A huszonegyedik utcá*ban tűnik fel. Előbbi még a *Virágüzlet a sarkon* című novellában is, utóbbi pedig *A pálya szélén* című regényben. A Brumiller családnév, önmagában, keresztnév nélkül, a *Kirándulásban,* az *Idegenekben* és a *Tribünök árnyékában,* valamint a *Csutak a színre lép* című regényben.

[71] Az osztályba Hábetler Gusztáv járt. Mándynál több szövegben is feltűnik a Hábetler név, de keresztnév sosincs mellette. A Hábetler név egy másik józsefvárosi szerzőnél, Fejes Endrénél vált igazán ismertté. Alexa Károly rá is kérdezett erre a névazonosságra egy Mándy-interjúban: „– AK: Te már 1949-ben leírtad a Hábetler nevet, ami aztán Fejes Endre nyomán szinte közszóvá vált. »Hábetlerizmus«. – MI: Énnekem egy Hábetler osztálytársam volt a Bezerédi utcai elemiben. – AK: Nem lehet, hogy esetleg Tőled… – MI: Dehogy. Ő [Fejes] nagyon jól ismerte Hábetlert. Jobban, mint én. Én csak úgy az osztályból. Egy olyan jó igazi józsefvárosi név. Inkább Hábetler húgát ismertem. Jellemző." *Utcák, terek, kapualjak.* Alexa Károly beszélgetése Mándy Ivánnal a szülőföldről, in *A pálya szélén. In memoriam Mándy Iván*, 238.

[72] Az iskolai Kamocsának Sándor volt a keresztneve. A *Nagyvilági Főcső*ben Kamocsa Ernő, a Csutak-könyvekben Kamocsa Jenő szerepel.

[73] Mándynál c végződéssel: Rabnec Laci (a *Régi idők mozijá*ban, valamint a *Körben áll egy kisleány* című hangjátékban). Rabnecként, keresztnév nélkül a *Valamit a térről* című novellában, illetve Rabnec bácsiként *A huszonegyedik utcá*ban és a *Diákszerelem*ben.

elemibe".[74] Mándy gyakran a valóságos mozzanatokhoz ragaszkodva bontott ki novelláiban egy-egy alakot. Opra István apja, Opra András tűzoltó volt, és a család a Tisza Kálmán tér egyik házában lakott. A novellában Opráék papája egykor szintén tűzoltó volt, és néhány hónapra a nagy Opra is az lett. Természetesen ezek nem különösebben lényeges szempontok a novella értelmezése szempontjából, annál érdekesebbek viszont abban a tekintetben, hogy milyen valóságelemeket működtet, honnan rugaszkodik el egy-egy szövegben Mándy.

A Madáchban Szebehelyi, Rakota, Garancsy, Dlugolinszky, Strém, Nánási és Ábrahám családnevű osztálytársa is volt. Ebből a gimnáziumból a tanárait is megírta (Bruck, Bundschuh Ottó – Bundusch változatban, Csorba, Edvi Illés Árpád, Hajba, Irsik, Keller – Kellnerként, Magyar Sámuel – Magyar Samuként, Malatinszky, Pázmán, Schröder – Schröderként, Volenszky). Nem térek most ki mindegyik névre, csupán néhány példát említenék: Mándy *Rakota meg az ünnepség* címmel színdarabot írt,[75] Garancsi Jancsi, alias Totyi pedig *A locsolókocsi* főszereplője (Totyi – a Garancsi János név nélkül – a *Szürke ló* című novellában is feltűnik, a Garancsy családnév pedig *A huszonegyedik utcá*ban.) Az *Egy délutáni alvó*ban a cambridge-i diákok és tanárok idilli viszonya kerül feszültségbe a nyaraló férfi tudatában a „Barcsayból" (ezen a néven írta meg Mándy a Barcsay utcai Madách gimnáziumot) őrzött emlékképekkel: az Angliában tapasztalt szabad légkör csak még jobban felerősíti a gyerekként megtapasztalt, a hatalmi visszaélésekből, erőszakból és alárendeltségből fakadó kellemetlen érzéseket. A rajta mint diákon életre szóló sebeket ejtő Madách gimnáziumi tanári kart *A mosoda* emlékezetes látomásában holtan vonultatta fel:

> Egy rét nyílt odabent, a szekrény felső polcán. Gallérok rétje. Apa benyúlt, és kiemelt egy csokorra valót. – Vidd le a pucerájba!
> – Tanár úr!
> Bundusch Ottó lassan felém fordítja arcát. Vékony, csontfehér arc. Fekete kalap, fekete télikabát. Kis táska a kezében, ahogy ott áll a pultnál. Döbbent sértődöttség az arcán. A halottak sértődöttsége.
> Most ők vannak itt. Ők merültek fel a pultnál. A régi tanárok. A gimnázium halott tanári kara. Bundusch Ottó második gimnáziumban elhúzott rajzból, de a pótvizsgán átengedett. Edvi Illés Árpád, a matematika és fizika tanára. A második félévben már ki se hívott. Dolgozatot se kellett írnom. Reménytelen, fiam, teljesen reménytelen. Mellette Csorba, keménykalapos tornatanár. Ők mindig jóban voltak: Edvi Illés Árpád és Csorba, a tornatanár. Mögöttük az apró termetű Schröder, a kedélyesen kövér Magyar Samu, a kedélytelenül kövér Kellner, a hajlott hátú Volenszky, Bruck, Irsik és Malatinszky.
> Felém fordulnak, de nem köszönnek. Meg se ismernek, ahogy elvonulnak a pultnál.

Az ötödik – számára utolsó – osztályt, az 1934/35-ös tanévet is a Madách Gimnáziumban kezdte Mándy. A tandíjkedvezmények fokozatait átalakították az előző évhez képest, ő ekkor III. fokú kedvezményt kapott, ami megint csak azt jelentette, hogy a 48 pengőből 32-t kellett befizetniük.

Mándy az 1934/35-ös tanévben már alig bukkant fel a Madáchban. Apja mindenféle igazolásokkal falazott neki a hiányzásokhoz, anyja – akivel csupán vasárnaponként találkozott – többnyire nem is tudott róla, hogy nem jár az iskolába. Egyszer aztán csúnyán lebukott Alfay Ilona előtt: „Mentünk haza valamelyik vasárnap anyám-

[74] R[ónay] L[ászló]: *A Vigilia beszélgetése Mándy Ivánnal*, in *Vigilia,* 1987/7, 534.

[75] Mándy Iván: *Rakota meg az ünnepség*, in *Számháború és más színdarabok.* A rendezői tanácsokat Csutorás Márta írta. Móra, Budapest, 1961, 97–109.

mal. Ő hozta az ételhordót, hogy meleget is együnk, mert apát nem nagyon foglalkoztatta az ilyesmi. Akkor találkoztunk a mozi előtt az osztályfőnökömmel. Rángattam anyát, ne zavarjuk a tanár urat. Ő azonban észrevett. »Kedves asszonyom, nem láttuk Ivánt az iskolában.« »Hiányzott mostanában?« – kérdezte anya kicsit riadtan. »Mostanában…? Jó ideje nem láttuk, asszonyom.« Mondhatom, felemelő pillanat volt."[76]

Mándy többször is megörökítette osztályfőnökét, Pázmánt időskori prózájában *(Egy moziban, Egy délutáni alvó, Egy Csehov-figura),* mint mások megalázására, gúnyolódásra, kárörömre különösen fogékony alakot. Az *Egy moziban* című novellában egészen félelmetessé növesztette: itt a tanár még egy elpusztult moziba is utánamegy diákjának, le szeretné érettségiztetni őt, és a végén, mint aki megbolondult, már egészen értelmetlen mondatokat vág a fiú arcába, úgy röhög.[77]

És hogy mit csinált Mándy az iskola helyett? Ült a Hotel Adriában, rengeteget olvasott, például Ibsen és Csehov drámáit. Volt egy barátja, Sugár Vilmos, akivel osztozott a norvég író iránti szeretetén. „Az irodalom és a színház megszállottja, Sugár Vili […] a Tisza Kálmán tér hátsó kiskörében valósággal eljátszotta nekem Ibsen *Kísértetek*jét. Ő szikráztatta fel előttem a dráma titokzatos, fenséges világát, s noha nem jártam színházba, mégis színházszerető emberré váltam."[78] Mándy más északi szerzők, a szintén norvég Knut Hamsun,[79] valamint két, ma már alig ismert író, a „dán Flaubert"-nek tartott Jens Peter Jacobsen és nála tíz évvel fiatalabb honfitársa, Herman Bang műveit is olvasta.[80] Rába György szerint különösen Bangra hivatkozott úgy,

---

[76] R[ónay] L[ászló]: *A Vigilia beszélgetése Mándy Ivánnal*, 532.

[77] Mándy Iván: *Egy moziban,* in Uő: *Novellák* III. A kötetet összeállította és a szöveget gondozta Kiss Bori és Pádár Eszter. Palatinus, Budapest, 2003, 259–265. [260–264.] Hogy Mándy menynyire szeretett látszólag jelentéktelen tényeket, valóságelemeket beépíteni prózájába: Pázmán ténylegesen a Miklós–Kaiblinger–Koszó könyvekből oktatta nekik a németet (*A Budapesti VII. kerületi Magyar Királyi Állami Madách Imre Gimnázium értesítője az 1933–34. iskolai évről.* Fővárosi Nyomda, Budapest, 1934, 46-47.), ahogy az – csupán Kaiblingert és Koszót megnevezve, harmadik szerzőtársukat nem – az *Egy mozi*ban is szerepel.

[78] Horváth Tamás: *Ha volna egy mozdulat… Mándy Iván a* barátságról, in *Új Tükör,* 1989. ápr. 23., 18. Sugár Vili alakja ihlette Mándy könyvben publikálatlan novelláját: Mándy Iván: *Zsiga,* in *Film, Színház, Muzsika évkönyv 1970.* Főszerk. Hámori Ottó. Szerk. Demeter Imre. Lapkiadó, Budapest, 1970, 24–25. Az *Új Írás* folyóirat *Pályám emlékezete* sorozatában, melyben fotókkal kiegészített írói vallomásokat közöltek, szintén megemlítette Sugár Vilmost Mándy: Mándy Iván: *Egy* képaláírás, in *Új Írás,* 1976/3., 122–124.

[79] „Nagyon kiváló és nagyon gyengéd írókat olvastam, mint például ifjúságom egyik csillagát, Knut Hamsunt. […] Írásai, mint például az *Éhség,* tele vannak humánummal. Nem volt rászorulva, hogy kollaboráns legyen, mert akkor már Nobel-díjas volt… És mégis. Hogy honnan jött ez, nem tudom." Pogonyi Lajos: *Engem az arcok érdekelnek.* Beszélgetés Mándy Ivánnal a székekről, Minarikról és *az* írásról, in *Népszabadság,* 1993. jan. 23., 28.

[80] Bertha Bulcsu: *Mándy Iván*, 309. Bang *A fehér ház* című könyve feltűnik egy kötetben publikálatlan novellájában is, melyben a dán író regényét olvassa a Péter nevű főszereplő, akinek az alakját az író önéletrajzias elemekből (miután Péter apja tönkremegy, a belvárosból egy Tisza Kálmán téri szállodába költöznek; a fiú kiválóan fejel stb.) körvonalazta. Mándy Iván: *Szegénység,* in *Élet,* 1943. 973–975.

mint akitől sokat tanult.[81] A Hotel Adriában a sok olvasás mellett rászokott az éjszakai rádióhallgatásra.[82]

És mindkettőnél nagyobb szenvedélye lett a mozi, mely egyfajta kárpótlásként, menekvésként is szolgált számára: „A mozi, a film világa tette elviselhetővé az életemet. Az iskola tette szinte teljesen elviselhetetlenné. Azt hiszem, egy jó percem nem volt az iskola falai között. Nemcsak az órákat, de a szüneteket is gyűlöltem."[83] Olyan tízéves korától fordult meg rendszeresen vetítéseken: „Mindenhová szívesen jártam, de csak a kismozik helyárait tudtam megfizetni, például a Bodográfét."[84] A VIII. kerület, József körút 63. szám alatti Bodográf egy úgynevezett csőmozi volt, A- és B-teremmel. Ahogy Mándy a református gimnáziumban és a Madáchban is a b osztályba járt, úgy a Bodográfban is mindig a b termet látogatta.[85] Később többször is megváltoztatták a nevét, de Mándy következetesen a Bodográfot használta. Legfeljebb abban a kontextusban említette meg a mozit másként (Bányász), hogy miképp adhattak neki olyan förtelmes nevet. Ez az attitűd máskülönben is nagyon jellemző volt Mándyra: ha gyerekkorának helyszíneiről beszélt, mit sem törődve a későbbi névváltoztatásokkal, mindig a korábbi, az ő fiatalkorában használt nevet alkalmazta – nem politikai állásfoglalásként, csak ifjúkorához makacsul ragaszkodva, annak terrénumát újra meg újra visszafoglalva. Így nála annak ellenére sem lett a Tisza Kálmánból Köztársaság tér, hogy a nevét már 1946-ban megváltoztatták. A József körút és a Csepreghy utca sarkán álló Bodográf hiába futott 1951 után már végleg más néven, ő egészen a haláláig Bodográfnak hívta. Filmek és mozik tekintetében egyébként mindenevő volt: gyakorlatilag bárhol és bármit megnézett, ha sikerült bejutnia. Járt például egy hamisítatlan kismoziba, a VII. kerület, Erzsébet körút 26. szám alatti Hunniába.[86] Bár pénzük ekkoriban is alig volt, megint csak az az elv érvényesült a családi költségvetésben és Mándy Gyula értékrendjében, hogy mozira mindig kell jutnia, bármennyire szegények is. Akkor inkább valami másról, valami – az apa szerint – kevésbé fontosról mondtak le. Erre az időszakra utal Zelk Zoltán Mándynak írott dedikációja a *Meszelt égbolt* című kötetben: „*Mándy Iván úrnak*, a Hotel Adria lakójának, akinek minden nap volt pénze mozira, irigye: / Zelk Zoltán / 1976. VIII. 14." Mándy mindent megtett, hogy bejusson a vetítésekre: „Gyerekjeggyel jártam nagyon sokáig, aztán rám szóltak egyszer, hogy öregem, te már borotválkozol, azért ezt ne! De beengedtek. A Tivoli volt a legkedvesebb mozim a Nagymező utcában. A fényei! A sötétsége!"[87] Mozilátogatásait egyáltalán nem úgy kell elképzelni, hogy jó előre akkurátusan kiválasztotta volna a programból, mit érdemes megnézni. Nem, inkább beült az első sorok valamelyikébe, a szünetben is ott maradt, és megnézte a következő vetítést.

Egy Jézus-film hatására döntötte el, hogy soha többet nem megy iskolába.

„Ez is a Bodográf mozi előtt dőlt el. […] A Királyok királyát láttam egy vasárnap délutáni előadáson. Olyan szomorú nap volt, és mikor kiléptem abba az esős délutánba, azt mondtam, nem megyek holnap iskolába. Egyáltalán nem megyek isko-

[81] Rába György: *Emlékeim Mándy* Iványról, in *Holmi,* 2008/2, 234.

[82] Salamon István: *Mándyval és Mándyról a* rádióban, in *Palócföld,* 2007/1, f 51.

[83] Mándy Iván levele Vargha Kálmánnak, 1975. január 6. MTA Kézirattára, Ms 5986/41.

[84] Sajó Yvette: *A mozi a költészet varázsa. Beszélgetés Mándy* Ivánnal, 7.

[85] *„A kávéházat viszont azonnal értettem".* Mándy Ivánnal beszélget Mihancsik Zsófia, 164.

[86] Pataki Kálmán: *Mándy elment. Az utolsó interjú,* in *Képes-Európa,* 1995. okt. 8., 11.

[87] Szabó G. László: *Mándy-mozi, délután ötkor*, in *Kalligram,* 1995/4, 85.

lába."[88] Mivel a mozit, a filmet és azt is megnevezte, hogy vasárnap volt a vetítés, be lehet azonosítani az időpontot. A *Királyok királyá*t ugyan több nap is játszották a Bodográfban, de csak egyetlen vasárnapon: 1934. november 11-én. Sőt mivel az interjúban azt mondta Mándy, délután lépett ki a vetítésről, az is megállapítható, hogy a napi három, 16, 19 és 22 órai vetítés közül a 16 órait látta. Cecil B. de Mille előbb némafilmet készített 1927-ben *Királyok királya* címen, egy rendkívül hatásos, monumentális mozit, ami a saját korában a legdrágább amerikai film volt. Ennek a grandiózus kórusokkal és zenével felújított hangosfilm-változatát vetítették ekkoriban a fővárosi mozik, köztük a Bodográf.

Mándy Gyula nem csinált belőle nagy ügyet, hogy a fia nem akar többé iskolába menni. Sőt, bizonyos nézőpontból abszurd módon, hiszen mégiscsak egy apáról volna szó, támogatta is döntésében. Így tehát ebben is, mint oly sok más, fontos dologban az apja hozzáállása segítette Mándyt. Annál is inkább, mert az anyja számára hatalmas csalódás volt, hogy nem végezte el a gimnáziumot. Ő többet várt volna iskola terén a fiától. Mándy Iván úgy emlékezett, hogy Goethe eposzának, a *Hermann és Dorottyá*jának olvasásakor maradt ki végleg a Madáchból.[89] „Tartós betegsége miatt nem osztályoztuk", került 1934/35-ös félévi értesítője „észrevétel" rovatába.[90] Mándy ezt a mondatot aztán szó szerint átemelte a *Mi az, öreg?*-be.

Az iskola talán élete legnagyobb traumája volt. Szülei válása és apjával való zaklatott élete is megviselhette, és valamelyest féltestvére, Mándy Tamás halála is, de egyik sem jobban, mint a gimnázium. Cseppet sem volt kockázat nélküli, de óriási felszabadulást jelenthetett számára az iskola félbehagyása. Mikor megkérdezték tőle egy interjúban, mi volt a legnagyobb fordulat az életében, egyebek mellett az iskola befejezését nevezte annak. Ehhez fogható változásként csak a mozival (nézőként) való megismerkedésére, az első novellája megjelenésére, valamint a Schöpflin Aladárnál tett első látogatásaira tekintett. [91]

[88] *„A kávéházat viszont azonnal értettem"*. Mándy Ivánnal beszélget Mihancsik Zsófia, 164.

[89] Pogonyi Lajos: *Engem az arcok érdekelnek*. Beszélgetés Mándy Ivánnal a székekről, Minarikról és az írásról, 28.

[90] *Tanulmányi Értesítő Mándi [sic!] Iván gimnáziumi tanuló részére*. PIM Kézirattára V.5495/4/2.

[91] Bertha Bulcsu: *Mándy Iván*, 313–314.

Tót Endre: Cím nélkül, 1982–1985 (akril, papír 119,5×99,5 cm)

FÖRKÖLI GÁBOR

Megszállottságtól megszállottságig – gyógyulástörténet kérdőjelekkel

DANYI ZOLTÁN: A RÓZSÁKRÓL

Danyi Zoltán *Dögeltakarító*jának főhőse egyszerre volt erőszaktevő háborús bűnös és traumatizált ember. *A rózsákról* című új regényében a szerző eggyel hátrébb lép, és már nem a hadszíntérről tudósít, hanem a hátországból. Az emberi testek és lelkek kivéreztetése azonban ott sem múlik el következmények nélkül. A szerző 2021-es regényének narrátora kompulzióktól szenved, fejében különös „szabályok" jelennek meg, és kényszeresen számol. Hogy mitől alakult ki ez az zavar – amennyire az ilyesmi felfejthető –, az fokozatosan bomlik ki az inkább hurkokat leíró, mintsem lineárisan haladó történetben. Egy biztos: a főszereplő nemcsak értelme, de teste fölött is elveszti a kontrollt, amikor kényes és megalázó betegségét műhibákkal tetézi az arctalan és átláthatatlan orvosi gépezet. Danyi *A dögeltakarító*ban sem ódzkodott a pszichoszomatikus tünetek kíméletlen leírásától – a narrátort kínzó vizelési inger és az annak kielégülését gátló fizikai és lelki tényezők részletezése töltötte ki a regény igen jelentős részét –, és mintha le sem tette volna a két könyv között a tollat, a szimptómák elemzését ugyanott folytatta a szerző, ahol abbahagyta. Az új könyvben a pszichológiai zavart a főszereplő péniszét megtámadó rejtélyes daganat tetézi.

A fallosz problémáival való megszállottság testesül meg a könyv címébe is beemelt rózsamotívumban. A főszereplő apja ugyanis palicsi vállalkozó, aki rózsákat termeszt, és az ő kertészetében dolgozik a narrátor is. Nem kerülhetjük el ezen a ponton az obligát összehasonlítást Tompa Andrea *Omerta* című regényével, ahol az egyik központi figura hivatása, sőt monomániája a rózsák nemesítése. A két regény közti különbség ott van, hogy amíg Tompánál a rózsa szakmai obszesszió, amely a nemesítésükön dolgozó Décsi Vil-

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2021
472 oldal, 3999 forint

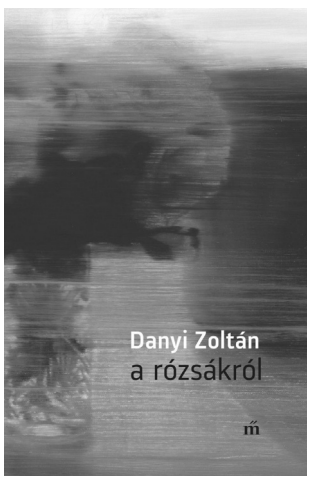

most vakká teszi tettei morális és politikai összefüggéseire – nevezetesen az ötvenes évekbeli román kommunista diktatúra kiépülésére –, addig Danyinál a rózsa funkciója az elfedés és a feledés szöges ellentéte: a regényben a rózsa projekciós felület, amelyen az egyetemesen szenvedő emberiség minden fájdalma megjelenhet. A feslő bimbó és az oltáshoz megvágott tő a felsebzett emberi test metaforája a regényben. A virág mint a nemiszerv konvencionális helyettesítője elsősorban arra utal, hogyan teszi a betegség a főhőst a lehető legkiszolgáltatottabbá, hiszen éppen intimitásában és férfiasságában veszti el az önrendelkezését. A rózsa ugyanakkor a kollektív test jelképe is a regényben. A rózsanemesítés eljárásait a természetbe való beavatkozásként, erőszakként leplezi le a narrátor, mint például a vadalás, a felesleges hajtások eltávolításának leírásakor: „ha a nemes rózsák felől közelítettem a dologhoz, akkor éppen ellenkezőleg, a vadalás azt jelentette, hogy az élősködőket írtom, de ha a vadrózsák felől közelítettem a dologhoz, akkor éppen ellenkezőleg, a vadalás azt jelentette, hogy én is az elnyomók, az eltiprók, a leigázók oldalára állok" (47).

A felvetés félreérthetetlenül a kilencvenes évek jugoszláv háborúira és népirtásaira vonatkozik. A rózsa lesz az a központi allegória, amely a főhősnek segít értelmezni azokat az eseményeket, amelyeknek amúgy csak a perifériáján tengeti életét, miután apja hamis igazolásokkal elintézi, hogy ne vigyék el katonának. Így hát – noha adná magát – Szarajevó rózsái, a gránátok sugaras nyomai nem jelennek meg a regény lapjain, annál inkább a kivándorlás, a kilátástalanság és az otthon maradók kiszolgáltatottsága, a rosszhiszemű nyerészkedés határon innen és túl. A rózsa a narrációnak is kötőanyaga, amely a történelmi regényekben szokásos társadalmi tablók és összefüggésrendszerek funkcióját látja el. Mint már említettem, egy beszűkült tudat határozza meg a regény történetmesélését. Ez a beszűkült tudat tehát – amelyet a szuggesztív, méltán dicsért mondatfűzés is remekül érzékeltet – a sérülékeny férfiidentitásra, a betegségre és az annak következtében tönkrement házasságra fókuszál, és mindennek a közvetője a rózsa metaforája, amely elhatalmasodik a narrátor elméjében. A palicsi rózsakertész bolond fia: ezt akár Tolnai Ottó is írhatná. Danyi Zoltán egy-egy mondata, bekezdése emlékeztet is Tolnai írásaira, igaz, nála más a narráció, és mások a történetmondás ismeretelméleti előfeltevései. Danyi elbeszélője nem a líra időtlen bolondja, akinek sajátos perspektívája költői és groteszk tragikumot teremt szinte bármiből. A regényben ugyanis a narrátor végül rájön, hogy pszichózis foglya, így megnyílik az időbeli változás perspektívája is a könyvben.

A rózsákról végsősoron egy gyógyulás története, amelyben fontos szerepe van az írásnak. A könyv azt dokumentálja, hogyan talál rá a rózsakertész fia az önelbeszélés lehetőségére, vagyis a regény a saját történetét írja meg. Jól tudjuk, hogy az így eljáró, önreflexív regények esetében a fikció síkján megszülető mű sohasem hozható teljesen fedésbe az olvasó által kézbe vett könyvvel, mégis a regény megírásával végződő regény egyfajta realista paktum illúzióját kínálja az olvasónak. Itt a bolond megszállottság már nem átlényegítő varázseszköz, amely magát az elbeszélést működteti, hanem éppen az az akadály, amelytől meg kellene szabadulni az elbeszélés sikeressége érdekében. Az önterápiaként felfogott alkotás lehetővé teszi, hogy az írás értelmére és státuszára kérdezzünk rá. A terapeutikus alkotómunka ugyanis bárki számára elérhető, nem professzionális tevékenységnek tűnik elsőre, így csak egy bizonyos feszültség árán képes az olvasó az ilyen jellegű könyveket az íróvá válás krónikáiként olvasni. Ugyanakkor jól ismerjünk Cioran Kertész Imre által is sokat idézett aforizmáját, amely szerint ha a szerző nem írhatna, már régen főbe lőtte volna magát. Vagyis az

írás – legyen bármilyen hivatásos kompetenciákkal felvértezett szerző is a művelője – mindig önterápia, sőt pszichológiai, egzisztenciális szükséglet. A terapeutikus írás bizonyos szempontól az a terep, amelyen a professzionális és dilettáns írás egymástól nem különíthető el.

Az, hogy Danyi gyógyulástörténetet írt, mégis problematikus. Nemcsak azért, mert eleve nehéz radikális művet írni úgy, hogy a szöveg sava-borsát adó zavaros elbeszélői tudat a regény végére történetesen kitisztul. (Ezért nem voltam annak idején teljesen megelégedve Barnás Ferenc *Másik halál* című könyvével sem.) Itt vissza kell térnünk a rózsa motívumához. Amíg kényszerképzetek foglya a narrátor, addig lehetséges, hogy a rózsa egyre terebélyesedő metaforikája a kétségbeesett értelemkeresés túlburjánzó tünetegyüttese legyen. Addig a szöveg az olvasóban is mozgásban tartja az értelemképzés mechanikáját, és addig a bolond beszéden átszüremlő rendszer izgalmas lehetőségeket tartogat. A palicsi rózsatermesztő fia azonban az őt megbetegítő környezetből kiszabadulva sem hagy fel a rózsák kényszeres szimbólummá emelésével, amely mintha a fejében végre elhallgató „szabályok" helyét venné át. A főhős Belgiumba és Franciaországba eljutva találja meg az értelmes és termékeny élet felé vezető utat, és itt jön rá arra is, hogy amit a természet és a rózsa vadhajtásai ellen elkövetett erőszakban felismert az emberi lényről, az univerzálisan érvényes. Amit a szerbek csináltak a bosnyákokkal és az albánokkal, és mindaz, amit egymás ellen a széteső Jugoszlávia lakói ebben a végtelenül kusza történetben elkövettek, az számtalan változatban megjelent már a történelemben – történetesen most a gyarmatosítás tanulságait ismeri fel a narrátorunk a rózsák példáján. A rózsamotívum magyarázó elvként való erőltetésével nem is az a probléma, hogy ekkor már szinte didaxisba fullad – sokkal inkább az, hogy többet ígér, mint amennyit az olvasónak adni képes. Ilyen az emberi természet: erőszakos, hatalmaskodó, ilyen volt, mióta világ a világ, ilyen a Balkánon, és ilyen még a kifinomult Nyugaton is – érjük be hát ennyivel? Nincs hát semmi, ami a Jugoszláviával történtek sajátosságait magyarázná? Félreértés ne essék, nem a történelmi regény már emlegetett monumentális tablóit hiányolom Danyi könyvéből. Elvégre sokáig úgy tűnik, hogy a szerző jól választotta meg az elbeszélés perspektíváját: az orvosi hatalom kafkai működése, amely valószínűleg fölösleges és elkerülhető műtétekre kényszeríti a főszereplőt, sokkal elevenebben illusztrálja minden túlhajtott metaforánál, hová vezet az ember szisztematikus megnyomorítása. És mondjuk ki: Danyi mindent behálózó rózsaindáival azért jár egy nagy nyereség is. Olyan perspektívát tudnak kínálni, ahonnan minden fensőbbség szertefoszlik: amit a Balkánon tettek egymással a széteső Jugoszlávia népei, nem nagyon különbözik attól, amit a belgák tettek gyarmataikon, és amit aztán az ottani milíciák műveltek egymással és a lakossággal. Az erőszaknak lehetnek helyi okai, de nem lehet helyi arca. A kultúrfölény hamis igézete, a háborúba küldött és háborútól sújtott embertársaink lenézése ellen bizony nagyobb szükség van az orvosságra most, mint akár ezelőtt néhány éve. Ezt tudja megadni nekünk Danyi Zoltán regénye.

BALAJTHY ÁGNES

Kosztolányi, Bödőcs és a banyatank

PÁL SÁNDOR ATTILA: ROKONOK

A kétezertízes évek magyar lírájába Pál Sándor Attila verseskötetеinek *(Pontozó, Düvő Balladáskönyv)* köszönhetően került vissza a népköltészet mint poétikai tényező. Szövegei nem ideologikusan, nem előíró jelleggel, de nem is az olcsó paródia eszköztárával közelítettek a magyar kultúra mélyrétegéhez; élő, lélegző nyelvi anyagként mutatták fel azt. A szerző első prózakötete, a *Rokonok* elsőként a maga emlékezetes falvédőmotívumos borítójával hívja fel magára a figyelmet, melynek közepén az egyik novellában is feltűnő Vasember néptáncol. Izgalmas, ahogy a különböző korszakok népszerű kultúrájának rétegei (az „autentikus" népművészet, a modernizálódó népi lakáskultúra és a kortárs mémuniverzum) rakódnak egymásra ezen a Visnyai Zoltán által készített képen, Pál Sándor Attila hűséges olvasójaként viszont az eddigi kötetekben kidolgozott költészeti projektre való visszautalást is felfedezni véltem benne. Éppen ezért nagyon kíváncsi voltam arra, hogy az olvasás során beigazolódik-e ez a feltevésem; hogy tetten érhető-e valódi folytonosság Pál Sándor Attila versei és prózaszövegei között. Hogy oldható meg az író számára például az a probléma, hogy népköltészet van, „népi novella" viszont nincsen? (Előzetes figyelmeztetés: a kritikában konkrét cselekményfordulatokra is kitérek majd.)

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2021
100 oldal, 2499 forint

Nos, a *Rokonok* nem konstruál meg önmaga számára valamilyen korábban nem létező hagyományt; elbeszéléstechnikája, prózapoétikai megoldásai elsősorban a(z egyik mottót is jegyző) Karinthy, Kosztolányi, illetve Örkény írásművészetéből táplálkoznak. A kötet kifejezetten rövid, csattanószerű zárlattal ellátott novellákból áll, melyek egy része a tárca műfaji jegyeit hordozza. Ahogy az egyazon sémára épülőcímek is jelzik (*Az öreg, A kormányos, Spitzer úr, Oppenheim úr*), ezeket a szövegeket nem az egy-két mondatban összefoglalható cselekményük teszi érdekfeszítővé, hanem a bennük életre keltő furcsa figurák, akik-

nek sorsa elválaszthatatlannak tűnik élőhelyüktől – legyen az egy kiskocsma, egy Kádár-kocka szűkös vagy a Kiskunság, a Duna-part tágasabb világa. A kifejezetten hétköznapi díszletek között játszódó történetek valóságanalóg ábrázolásmódját gyakran megbontja egy-egy látványosan kitalált, groteszk mozzanat: a képregényrajongó egy nap Vasember páncéljára talál a könyvespolcok mögött, az adatközlő hangja a néprajzkutató fejében szólal meg; az újdonsült gazda elkezd túlságosan is hasonlítani kutyájára. A kötet hatáseffektusai tehát folytonosan az ismerős és a váratlan, az otthonos és a meghökkentő közötti játéktérben mozognak. Habár Móricz prózájához a könyvnek vajmi kevés köze van, a cím innen nézve mégiscsak megvilágító erejű. Hiszen a „rokonok" hangsúlyosan nem mi vagyunk; ők azok, akiket ununk, akiknek lenézzük az ízlését, akikhez nem akarunk hasonlítani – valami ugyanakkor mégis összeköt velük, akár akarjuk, akár nem. A kötet szövegei hol az ironikus distanciateremtés, hol a megengedő humor segítségével érik el, hogy ráismerjünk az elbeszélt figurákban saját „rokonaink"-ra (avagy önmagunkra mint mások „rokonára"). Számos olyan megfigyelést tartalmaznak, melyek egy-egy apró részletet, megszokott gyakorlatot a mai magyar közállapotok allegóriájává tágítanak („Megváltozott a név is, Székely Söröző lett hivatalosan, kint lakkozott fatáblán, hegyes betűkkel a bejárat fölött, alatta rovásírással; persze bármi lehetett volna odaírva, senki sem tudta elolvasni; 15), de az atmoszféarteremtés finomabb és zsigeribb, nehezebben felfejthető, kevésbé publicisztikus eljárásaival is élnek („Egy helyről tévéduruzsolás, *Walker a texasi kopó*." 10; „A szobanövényszag." 98; „Néhány házon a repedések úgy cikáztak, mintha egy láthatatlan vonalon megtörne a levegő" 93). Az ismerősség, vagy még inkább a hitelesség érzetét fokozza, hogy a novellák erőltetett szlenghasználattól mentes, élőbeszédszerű nyelvhasználata meggyőzően természetes.

A kötetborító által vizuálisan megidézett „népiesség" elsősorban a könyv tematikus rétegeivel hozható összefüggésbe. A szereplők tetemes hányada az egyre zsugorodó vidéki, mezőgazdasági termelésből élő kistelepülések lakója (azaz a leginkább hiányával tüntető paraszti kultúra távoli örökösei) vagy néptáncosok (akik már tudatosan fordulnak eme örökség felé.) Pál Sándor Attila néptáncosai egy olyan szubkultúra tagjai, melyet (nem függetlenül a kötet problémafelvetéseitől) azok a kérdések foglalkoztatnak, hogy mi választja el az autentikust a művitől, hogy a táncot színpadi előadásként vagy a hétköznapok organikus részeként kell-e értelmeznünk. Ezek a reflexiók viszont meglehetősen vázlatosan és elnagyoltan épülnek be a szövegekbe. Biztos vagyok benne, hogy a kiábrándult néptáncművész monológjából álló *A dohányos*nak vannak csak a bennfentesek számára érthető belső poénjai, és sok táncházrajongó szerette meg a könyvet éppen ezek miatt, de a szöveget nem viszik színre a (nép)táncot mint világtapasztalatot. A népiességnek viszont van egy másik vonatkozása is. Amikor a szerző a kötet végén Mészöly és Platón mellett Bödőcs Tibort és Fábry Sándort is feltünteti a kötetben található idézetek forrásai között, gesztusa egyrészt a magasműveltség és a popkultúra egy szinten való kezelését demonstrálja, amit a recepció is szépen visszaigazol. Az egyik kritikus a *Hanta boy* című vígjátékot (Pap Sándor Zsigmond), a másik (Boldog Zoltán) a „becsületes város"-ba elkalauzoló Esti Kornél-novellát fedezte fel a *Banyatank* alapötlete (a vonaton együtt utazók udvariaskodás helyett nyíltan kimondják, amit gondolnak) mögött – és a kötet kontextusában mindkét megközelítésmód egyformán relevánsnak bizonyul. A humoristák említése (nem fektettem elég filológiai munkát a vendégszövegek felkutatásába, de *A dohányos* „szevasztok, szegödiek"-kel köszönő pesti figurája tényleg egy Bödőcs-anekdotába kíván-

kozik) viszont mintha a kötet azon szándékáról is árulkodna, hogy rávilágítson a jelenkori népszerű kultúra és az egykori népi kultúra közötti funkcióegyezésekre. Amikor a „nyugdíjas néni" belép a vasúti fülkébe, „banyatank"-ja egyszerre jelenik meg előttünk egy mindannyiunk által ezerszer látott tárgyként, egy életforma jelölőjeként, és az internetes folklór végtelen áradatának egyik sűrűsödési pontjaként. A közös tudásunk része – éppúgy, mint annak idején a falvédőkre hímzett alapigazságok; mint a csujjogatók pajzán beszólásai.

Ugyanakkor a banyatankos néni poénok kilencvenkilenc százaléka nagyon könnyen felejthető – mert úgy építenek erre a közös tudásra, hogy nem keretezik újra, nem kérdőjelezik meg, nem zökkentenek ki. A *Rokonok* szerzője nem elégszik meg azzal, hogy a puszta ráismerés örömérzetét váltsa ki befogadóból, viszont azok a cselekményfordulatok, csavarok és csattanók, melyekkel eltávolítja az elbeszéléseinek világát a hétköznapok referenciamezőjétől, szintén nagyon ismerősek. Ha egy sitcom szereplőjével történik valami teljesen meghökkentő, amiről a következő képkockában kiderül, hogy csak álmodta, akkor bosszúsan legyintek egyet: na, most fáradtak el végképp a forgatókönyvírók. Ha ugyanezzel az ezerszer elhasznált eszközzel az egyik legjobb Kosztolányi-novella újraírására vállalkozó novella *(A csók)* él, akkor már-már mérges leszek.

„[A] *Rokonok* nem tud belesimulni a kortárs prózába" – írja Boldog Zoltán lelkes kritikájában. Annyiban igazat adok neki, hogy a könyv valóban nem konceptkötet, nem olyan feszes szerkezetű, mint a mai novellagyűjtemények jó része; a szövegek összképe (szándékoltan) tarkább, heterogénebb. Ugyanakkor én jócskán látok érintkezési pontokat Pál Sándor Attila prózája és a pályatársaké között. *A pitbull* és *Az adatközlő* groteszk átváltozástörténetei hasonlóképp építenek a távlat- és szerepcsere alakzatára, mint Mán-Várhegyi Réka *Boldolgtalanság az Auróra telepen*-jének metamorfózis-szövegei; a szatirikus hangvételű példázat az államilag irányított, technicizált néptáncról *(Haladás)* Mécs Anna *Kapcsolati hibá*jának disztópikus darabjaival rokonítható, Oppenheim úr botanikai kísérlete pedig akár Papp-Zakor Ilka *Az utolsó állatkert*jének egyik-másik novelláját is felidézheti. A címszereplő nyugdíjas agronómus beoltja magát egy fába, hogy aztán a szomszéd Sanyi így találjon rá: „Ent lett, vagy nem tudom. Arca van a fának, mint a Trónok harcában. Fa lett a Dezső bácsi, beszarok" (70). A novella utolsó mondataiban tehát ismét jelentkezik a popkultúra; kódjainak köszönhetően egészen pontosan megfejthető, hogy mi történt. Ami elsikkad viszont, az maga a titok. Pál Sándor Attila szövegei gyakran keltik a rejtélyesség – ha úgy tetszik, a balladai homály – benyomását, de aztán nem képesek kibontani ezt a lehetőséget. Az olvasó ezért egy idő után arra a következtetésre jut, hogy egy-egy zárlat csak azért utal a főszereplő halálára, mert azzal jobb ötlet híján mindig biztonságosan be lehet fejezni egy novellát *(A kormányos, Mi van a Dunában?).* „Elektromos vibrálás futott végig a bámészkodókon. […] Egy pillanatra megfagyott a levegő, szó szerint, a hideg futkosott a hátamon" (19) – számol be a *Béke* narrátora egy különleges estéről; ami az elbeszélt események szintjén történik, az viszont nem megy végbe magában az elbeszélésben, a tematikusan előálló feszültséget nem sikerül nyelvileg is közvetíteni. Attól, hogy egy szövegben szerepel kísértet, még nem *kísérteties*: nem az imagináció felszabadító erejét teszi számomra megtapasztalhatóvá, hanem az agyonhasznált motívumok megfáradtságát. Éppen ezért mégis azt a kötetet nyitó és záró két szöveget szerettem a legjobban, amelyek mindvégig megmaradnak az empirikus valóság keretei között. *Az öreg* úgy ad bepillantást a címszereplő életébe, hogy mindvégig megértő

tapintattal viszonyul hozzá; a *Rokonok* pedig sűrítettsége, észleleti gazdagsága, atmoszférateremtő ereje miatt ad többet, mint egy átlagosan szórakoztató karcolat a mai magyar faluról.

Pál Sándor Attila költői munkássága minden bizonnyal a kortárs líra élvonalába tartozik. Prózaírói kvalitásairól a *Rokonok* alapján mégnem hozható hasonlóan egyértelmű ítélet. A mikroszinteken szellemes ötleteket, remekül felskiccelt figurákat, nagyszerű mondatokat találunk – talán csak magabiztosabb arányérzékre van szükség ahhoz, hogy olyan novellák álljanak össze belőlük, melyek már semmilyen hiányérzetet nem hagynak maguk után.

KOLOZSI ORSOLYA

Lejárt szavatosságú transzcendencia

MESTERHÁZY BALÁZS: PENÉSZES ISTEN

„Untam. Mérhetetlen módon, gőgösen / (megvolt mindenki és minden), / valamiképp mégis kétségbeesetten / untam az életet. Minden tragikus / felhang vagy belső viszály nélkül. / Mintha egy tökéletesen egyenes, / néma csík futna végig az élet monitorján." – ezekkel a sorokkal kezdődik Mesterházy Balázs ötödik könyve, a verses regényként definiált *Penészes isten*. Az én-elbeszélő egy fiatal, budapesti férfi, aki a kezdő sorokban megjelenő életuntságával és szerelmet, testi élvezeteket habzsoló életmódjával, valamint láthatóan nagy műveltségével huszonegyedik századi rokona Anyeginnek (bár a szerző egy interjúban elsősorban Oravecz *1972. szeptember*, valamint Garaczi *Wünsch híd* című szövegeit jelöli meg nagy hatású előzményekként). Puskin verses regényének hősét is a korai kiégés, a spleen, az érzések hiánya jellemzi, de Mesterházy szövegének főszereplője más útra lép, és másként reagál unalomba fulladó életére. A legelső, kezdő részből kiderül, hogy a spleen és az unalom mellett a már hétéves korában felbukkanó (és onnantól mozdíthatatlanul konstans) halálfélelem is állandó társa a főhősnek, aki sem a szükségszerű magánnyal, sem az élet végességével, nem tud megbirkózni, így rövidesen a kokain rabjává válik. A szer hatása alatt autóbalesetet okoz, így kénytelen bevonulni elvonóra egy pszichiátriai és addiktológiai centrumba.

Az előzmények felvázolása, az alapvető egzisztenciális szorongás megjelenítése után a szöveg legnagyobb részét az elvonón szerzett tapasztalatok és élmények teszik ki. A főhős-elbeszélő életének válságos időszaka ez, a szerről való leszokás fizikailag és lelkileg is rendkívül megterhelő folyamat, melyet a szöveg egy nagyjából kilenc hónapos időszakot bemutatva kiválóan érzékeltet. A tisztává válás előfeltétele a bevezetőben már megjelenített egzisztenciális szorongás feloldása lenne, az ide vezető út azonban rögös, és nem biztos, hogy valaha is célt lehet érni rajta. A hős

Kalligram Könyvkiadó
Budapest, 2022
112 oldal, 2990 forint

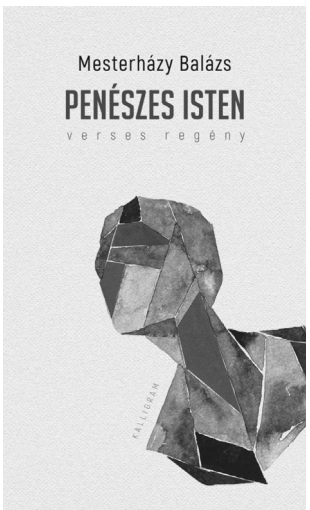

küzdelmeinek fontos része a szobatárs sorsának és napjainak bemutatása is: a Réthesy-Máz Andorként bemutatkozó idős férfi különös figura, nincs senkije, élete teljes egészében a pszichiátriai gondozóban telik. De ami még ennél is különlegesebbé teszi, az sajátos nyelvhasználata, mely egy olyan nyelvi réteget csempész a kötetbe, melyben a költészet, a végletekig vitt sűrítettség dominál: „Elemeire szed szavakat, sőt, akár mondatokat, / szétszedi őket, és a szótagokat, hangokat megkeveri, / majd összerakja őket, még felismerhető módon, / de egy, már felforgatott rendben." Ezt a különös, lendületes, a szintaxisra fittyet hányó, szétszedett, újból összerakott, egyszerre ismerős és mégis merőben új, az elbeszélő által „trilla beszéd"-nek nevezett nyelvet használja a szobatárs, aki rövid kis verseket ír, melyeket apró papírfecniken hagy szerteszéjjel a pszichiátria különböző tereiben. Az idősödő férfi neve a Mesterházy (egyetlen utalás történik arra, hogy így nevezik a fiatal hőst, akinek egyébként több szállal és feltűnően kötődik a szerzőhöz) név anagrammája, de a különös lakótárs Dumpf Endrének is nevezi magát, aki pedig közismerten egy Parti Nagy Lajos által megteremtett költői hang, a pályatárs szövegeinek „létiparosa", s így a figura irodalmi allúziókkal is sűríti a szöveget. Figurája az őrület és a költészet közötti keskeny határsávnak is kiváló illusztrációja (maga az elbeszélő is többször reflektál erre), a *Penészes isten* így nemcsak két „őrült", hanem két művész története is, egyikük a különös nyelvű, már-már avantgárd képekkel operáló költő, másikuk az elbeszélő, aki terápiás céllal írja szövegét, melyet olvasunk.

A normálistól régen eltávolodott, a saját lelkük legmélyebb és legsötétebb bugyraiban tévelygő férfiak pedig a biztonságot, a kapaszkodót, a kiutat keresik, halálfélelmük, szorongásuk, magányuk ellen pedig önmagukat és természetesen a címben is jelölt Istent. Az idősebb férfi meg is pillantja őt, ahogy a pszichiátria udvarán surran keresztül: „(…) egy nyári hajnalon, / nyitva volt az ablak, és látta istent a kertben, / ahogy oson, gúnyos mosollyal surran a falnál, / hogy a bőrét fehéres penész lepi, haja is / alig van már, és hogy kacag." Ez a kopott, leharcolt, penészes Isten ráadásul azt üzeni, hogy nincs mit tenni, tökéletesen felesleges minden. A két férfi, a „Pestiesfijjú" és Rhétesy-Máz út- és istenkeresése, mélypontélménye aztán több ponton egybecsúszik, a kötet végére mintha egymásba mosódna a két figura, az idősebb férfi halálakor a fiatalabb az ő nyelvét kezdi el használni, majd a legutolsó fejezet egy nagy csavarral módosítja az addig is meglehetősen bizonytalan és kérdésekkel teli értelmezést. Könnyen lehet, hogy a meglett, vidéki férfi és a fiatal kokainfüggő pesti fiatal nem is két külön személyiség, hanem ugyanannak a tudatnak kétféle alakja. A *Patográfia* címet viselő epilógusban a kezelőorvos szempontjából látjuk a korábbi én-elbeszélőt, akiről elhangzik, hogy „duplikált személyiségtudattal" rendelkezik, az utolsó sorban elhangzó diagnózisa pedig „nem differenciált schrizophenia". A nyitva hagyott befejezés (mert a főhős későbbi sorsáról az olvasó nem kap információt) megerősíti azt az – olvasás során többször felmerülő – gyanút, hogy talán nem is két, hanem mindössze egy szereplővel van dolgunk, a fiatal és az idős férfi voltaképpen egy és ugyanaz. Nemcsak neveik anagrammatikus felcserélhetősége kelti ezt a gyanút, de a szöveg zárlatában az öreg férfi halála után átmentett nyelv használata, valamint több elszórt utalás: „Szobatársam / megteremt majd engem? Vagy én teremtettem őt?"

Az én-elbeszélő így nemcsak egy másik személyt teremt meg, hanem egy költői nyelvet is, ezt a különleges nyelvhasználatot pedig eltávolítja magától azzal, hogy egy azt létrehozó alakot is életre kelt, mintegy kihasítva magából a lírikust. A versbetétek rendkívül kísérletezőek, igyekeznek felszámolni a nyelv alapvető struktúráit, elmen-

nek addig a határig, amíg a nyelv még ismerős, de már egészen másként képes megszólalni és megszólítani, mint a közönséges, hétköznapi nyelvhasználat – irrealitásként mutatja a reálisat. Formabontó, gyakran játékos, megdöbbentő szövegek ezek, és sokszor egészen megrázóak, mint ahogyan a Krasznahorkai László *Sátántangó*jának egy részletét parafrazeáló *Törecsek búcsúja* című betétvers is: „Értelem nélkül működik, kihalt minden, / a hit csupán képzeletünk találmánya. // És amikor azt hisszük, épp szabadulunk, / csak a lakatjainkat igazítjuk meg. / Nincs menekvés. Nagyon meg van ez csinálva." A magas és populáris regiszterből vett kulturális utalások tömkelegét (a Kispál és a Borz dalszövegeitől Caspar David Friedrich-képig, Heideggertől Juhász Jácintig) felvonultató szöveg sok gondolkodnivalót ad, a normalitás és a periféria, a halál és az élet viszonya, a pszichés betegek stigmatizációja, a boldogság elérésének módjai mind hangsúlyosan felvetődő problémák, és a költészet mibenléte, működésmódja maga is középponti téma, de a legelevenebb mindezek közül talán a hit és Isten keresése. Üvöltő a hiány és visszatérő a kérdés, hogy hová tűnt ebből a világból az Isten, éppen most, amikor akkora szükség volna rá. Mesterházy Balázs legújabb, remek kötete pedig mintha azt állítaná, hogy magunkra hagyott minket, lejárt a szavatossága, megpenészedett, többé nem képes segíteni, biztos pontot vagy kiutat jelenteni. Egyedül maradtunk, minden hiába, húzza alá a borzalmasan pesszimista, mégis minden ízében letaglózó hatású kötet, melynek lényege a már idézett Krasznahorkai szavaival körülbelül így hangozna: „Nincs menekvés, Csulafülű."

V. GILBERT EDIT

Az eltűnő idő leltározása

ANNIE ERNAUX: ÉVEK

Annie Ernaux neve időnként feltűnik hazánkban, bár huszonhárom könyvéből csak néhány jelent meg magyarul (Szávai János és Lőrinszky Ildikó fordításában). A 81 éves francia írónő az utóbbi években Nobel-esélyesként kerül szóba a kulturális médiában, s ezidőtájt jelenik meg tőle nyelvünkön két kötet is – több mint két évtizedes pauza után. Közülük az első a *Lányregény* 2020-ban, a másik, jelen kritika tárgya pedig az *Évek* című, 2008-as, személyes-személytelen (ön)életrajzi kötet tavaly októberben, mindkettő Lőrinszky Ildikó kitűnő fordítása.

Ernaux utóbbi műve a konkrétumain át absztrahált-elemelt-tipizált magánélet, az ország története, a globális folyamatok, a nyelv, a zene, a kultúra, a feminizmus majd' háromnegyed századának lenyomata. Feleleveníti a szerző születése előtti évtizedeket is, átörökítve az eszmélésekor életben lévő létnarratívákat ugyancsak. Listázza – a tárgyakat, a magán- és közeseményeket, hangulatokat, érzeteket. Fotóleírásokat illeszt a szakaszok közé, s azokról egyes szám harmadik személyben ír. Meglátjuk az adott korszakok stílusjegyeit ebben a meglepő, szokatlan szövegáradatban. Felfedezzük, követjük, detektáljuk az éppen érvényest és a váltás mibenlétét. Hol egyes, hol többes számú, hol első, hol harmadik személyű narrátora rögzíti az eltűnő időt illékonyságában, gyakran tér át jelen időre, s figyelmes a változás ismérveire. Generációk látják meg magukat e tükörben, találnak rá életük egy szakaszának jellemző jegyeire – a szerző korosztálya természetesen szinkronban, mások felmenőik megszemélyesüléseként.

Nemrégiben a magyar olvasónak Karl Ove Knausgård *Harcom*-sorozata, ez az ötkötetes önéletírás tette lehetővé a közös fogódzók mentén való időolvasást – külföldről, az amerikaiak pedig Auster legutóbbi, megszelídült posztmodern eposzának, a *4,3,2,1*-nek többszöröződő alakjaiban érhették nyomon az értelmiség meghatározott társadalmi környezetben, időkeretben: a XX. század közepétől zajló mozgásait. Egy

Fordította: Lőrinszky Ildikó
Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2021
259 oldal, 3499 forint

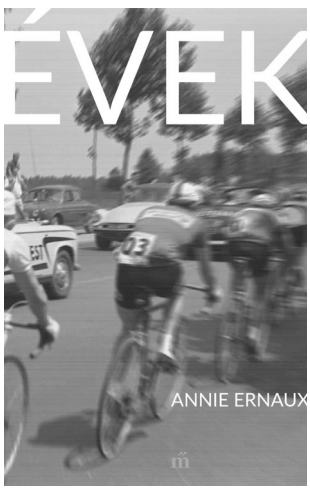

nyugat-európai, egy észak-amerikai és egy észak-európai példát hoztam; nemcsak centrumokét tehát. A tipizálás igénye, a világtörténelmi meghatározottságok, tények, külső referenciák mint közös háló kijelölése teszi alkalmassá a fenti, az önéletrajzi tér más-más pontján álló művek közösségi horizonton történő felismerését, befogadását.

Ernaux olyan azonosulást kínál, amit az autobiográfia, a realizmus, a naturalizmus, a francia újregény irányai s a dokumentarizmus elegye alkot. Korfelfestés ez szikár egyedítéssel; életmódbeli elemek, a különféle környezeteket kitevő részletek, használati tárgyak megnevezésének módszerével, médiatartalmak, hírek bevitelével. Azokkal az aktualitásokkal, amelyek visszahozzák a negyvenes évektől 2008-ig, amikor az anyag zárul, a részkorszakok atmoszféráját, s képezik meg a múló, változó, tovatűnő, de az előzőt mint még egészen meg nem haladottat visszaidéző időfolyamot. Az időleírást, az idő önelbeszélését a generációalapító, paradigmaalakító események kijelölésén át is működteti. Kísérlet ez az idő múlásának érzékeltetésére annak láttatásával, ahogyan megfoghatatlanul megfogható kerekei például egy történeti esemény, technológiai újítás vagy divatjelenség hatására továbbgördülnek.

Az az olvasó is észreveheti most, aki nem különösebben érzékeny a műfordítás nehézségeire, mivel áll szemben a fordító a szöveg egyes vonulatainak átültetésekor. Leginkább a mondásokat, frazeologizmusokat, szlogeneket, szófordulatokat; a közbeszéd jellegzetes egységeit kihívás megfeleltetni a magyar – vagy bármely más – célnyelvnek. Lőrinszky Ildikón nem fog ki a feladat: „vén csirkefogó, ricsajozni, ez már döfi!, de málé vagy! véletlenül megütik fülünket a használatból kikopott kifejezések […]" (12) Ez által domesztikál. Bizonyos francia mondatokat, ellensúlyként, viszont meghagy, s a történelmi, kultúratörténeti reáliák és referenciák közül csak azokat szerepelteti a *Jegyzetek*ben, amelyek dekódolása, mint írja, az eredeti nyelv ismerete nélkül nehézkes lenne.

A könyv reflektál a maga megírtságára. Ez a metareflexivitás, metanarrativitás a kísérlet mibenlétére adott reakció. Szembesülünk a vággyal, ami létrehozza a művet a változó és megoldhatatlannak tételezett elképzelésekkel, azok részleges feladásával az élet rögzítésére. Mint szöveg a szövegben: a mégiscsak elkészült regény részeként kerül elénk egy idő után már a hezitálás, a koncepció taglalása is. A tervezett könyv megvalósulásaként olvassuk az ismert konceptust, a regényt a regény keletkezéséről. A felfelmerülő kérdésre, a műfaji-technikai-szemléleti problematikára létrejött válasz, megoldás a könyv, amely magába foglalja az őt illető kételyt: éppen készül, s így véglegesül, amit narrátora kétségbeesetten próbál megalkotni. Adottságként, megvalósulásban levőként reprezentálódik a vágy: ez a vázlatszerűség, ezek a skiccek képezik magát a művet. „Itt az idő, hogy az írás által formába öntse jövőbeli hiányát, belevágjon ebbe a könyvbe, amely még csak vázlat és több ezer jegyzet állapotában létezik, s amely több mint húsz éve megkettőzi a létezését, így egyre hosszabb időszakot kell átfognia.

Lemondott arról, hogy ezt az egész életét magába sűríteni hivatott formát abból vezesse le, amit a napfényes tengerparton érez lehunyt szemmel, vagy egy hotelszobában: mintha megsokszorozódna, és valamiféle időpalimpszeszt révén fizikailag több korábbi helyszínen is jelen volna egyszerre. […]" (247–248).

Infinitívuszok és nominális szerkezetek, adatok teszik leltár-, listaszerűvé a szöveget. Felsorolásuk által veszi a narratíva számba mindazt, ami a közeli és távolabbi perspektívát váltogatva a szerző-elbeszélő életidejéből látható. A palimpszeszt alakzatát is említi önértelmező kódként: egymásra íródó, folyamatos, de halványuló rétegek együtteseként. A két mottó pedig történelmünk, történetünk birtokolhatóságáról (Ortega y

Gasset) és eljelentéktelenüléséről (Csehov) szól. Saját, beégett emlékképeink legalább annyira meghatározóak az élet, életünk nagy egészében, mint a társadalmi beágyazottság, a többiekkel közös körvonalak. Már a könyv elejétől intim, bizarr, groteszk, megejtő, kínos, gyakran testi mikrojelenetek, kivetülő képek, helyzetek sorjáznak neutrálisan: az első oldal második sora egy fényes nappal guggoló, vizelő asszonyt örökít meg. Az *Évek* mellérendelő szerkezetű kompozíciójában egy szintre kerül az ilyen képekkel egy plakátarc, egy filmjelenet, egy slágersor, egy háború – új bekezdésben, kisbetűvel, záró írásjel nélkül. Eltűnnek szavak, kifejezések, írja, s kiélesednek pillanatok: „ön mit csinált 2001. szeptember 11-én?" (11) Idézetek, filmcímek, plakátszövegek sejlenek fel, kifejezések, szlengek, amelyek egyaránt kincsek és kínos emlékek.

A visszaemlékezést tartó szerkezeti gerinc az ünnepi asztalt körülülő család, ahol az elbeszélő szerepköre természetesen változik életkora előrehaladtával. Kronotoposzként magába foglalja az alkalom az ételeket, témákat, rítusokat, a családi emlékezetet, képviseli a nemzedéki folytonosságot, a változó idő jellegzetes jeleit, a személyes és a tágabb: elsősorban nemzeti közösség mibenlétét. Viselet, szókészlet, ételek. Politikához, a holokauszthoz való viszony. (Az utóbbiról sokáig nincs szó.) Félelmek változó tárgya, tiltások, tabuk. Élvezeti cikkek, örömforrások, szórakozásfajták: a szabadidő eltöltésének módozatai. Vágyak („vöröshúst, narancsot enni" [26]). Testmozdulatok. A fővároshoz és a vidékhez való viszonyulás. A közlekedési fajták. Lakásviszonyok. Napirend. Vallás. Iskolai tananyag. Újságok, tv- és rádióműsorok. Komfortosodás, abortusz, a baloldaliság elbizonytalanodása. Filozófusok, politológusok, sztrájkok, tüntetések. '68 és az utána következő enyhülés a formákban. A fogamzásgátlás megjelenése. Sartre és Beauvoir, Mitterand és az elnökök. Hit és irónia váltakozásai, terrorcselekmények, továbblépés a normalitás vágyott medrébe a kataklizmák, csalódások, egyéni és társadalmi traumák után. A tévé, majd az internet elterjedése, ideológiák hullámzása, lemondás Algéria megértéséről, láthatatlan házimunka. Kultúratudományi irányzatok megnevezése. Testkultusz, sport, AIDS. Vasfüggöny leomlása, rendszerváltások, szupermarketek, gyorsuló technológia, sikertelen tartózkodás a fogyasztói társadalomtól. Átállás az euróra. A 2000-es év. Függőségek – reziliencia – gyászmunka (gyakori kifejezések a 2000-es évekből, 231). Társasjátékok. Közöny. „És nem öregedtünk meg. A körülöttünk lévő dolgok közül semmi sem tartott olyan sokáig, hogy megöregedjen, villámgyorsan kicseréltük, felújítottuk, őket. Az emlékezetnek nem volt ideje arra, hogy életünk egy-egy adott pillanatához kösse őket" (205–206). Megtörnek az elbeszélések, nincs rájuk idő, inkább felsorolások, tárgyi emlékek maradnak. „A fogalmak összevisszaságában egyre nehezebben találtunk egy nekünk szóló mondatot, olyan mondatot, amely, ha csendesen kimondjuk magunkban, megkönnyíti az életet" (231). Készülődés a nyugdíjra, a tanárnő kidobja az óravázlatokat. Viszony egy fiatalemberrel.

Az elbeszélő-főszereplő, az áttetsző francia értelmiségi nő Európával és a századdal belefárad a változásokba.

„Megmenteni valamit az időből, amelyben már soha többé nem leszünk." Ez a mű utolsó mondata a 253. oldalon, amely a magyar olvasóban megidézi a Krusovszky-regény címét.

De még előtte valamivel eljutunk a nálunk is, ma is közkedvelt *Sírhant művek*ig az HBO-n, igaz, ezt a sorozatot már a gyerekei javasolják az elbeszélőnek, akik nem valószínűsítik, hogy belenéz.

HERCZEG ÁKOS

Megtanulni látni

KARL OVE KNAUSGÅRD: ŐSZ

Belegondolni is szédítő, hányféle közelítésmód, előítélettől, prekoncepciótól átitatott szemlélet képzelhető el, ami egy új könyvről alkotott benyomásunkat meghatározza. Ezt a nem éppen újszerű belátást részben amiatt tartottam fontosnak Karl Ove Knausgård új tetralógiájának magyarul 2021-ben megjelent első kötete vonatkozásában szóba hozni, mert ha valami, akkor az elmúlt évtizedek talán legnagyobb, a megjátszott tétekben valóban utolérhetetlen írói vállalkozása, a *Harcom* főcímet viselő hatkötetes életrajzi regényfolyam bizonyosan súlyos árnyékot vet az induló (eredetileg 2015-ös) „Évszak"-sorozatra, amellyel az olvasók többsége alighanem óhatatlanul számot vet – aki olvasta, netán valamennyi kötetet, azért, aki pedig csak a szerző körüli felhajtásról értesült, azért. Hogy bármiféle, akár hétköznapi tárgy vagy jelenség minek látszik, adott esetben egy friss könyv mennyire mondható megoldottnak, az – és az *Ősz* a maga sajátos perspektíváján keresztül erre hívja felfigyelmet – nagyrészt azon a szemüvegen múlik, amelyen keresztül nemcsak látjuk, hanem beengedjük, a részünkké tesszük a világot, és amely viszonyulás ennek köszönhetően éppúgy árulkodik a szemlélet tárgyáról, mint önmagunkról. Akkor is így van, ha mindezt nem tudatosítjuk: a tapasztalatainkból feltöltött, napról napra szorgosan (gyakran észrevétlenül) gyűjtögetett batyu mindig ott van a vállunkon, és minden pillanatban elővesszük a világgal való érintkezés során.

Knausgård – a *Harcom* világából kivezető, ugyanakkor vele szemléletileg nagyon is rokon – írói koncepciója szerint erre a nevezetes találkozásra kérdez rá, méghozzá születendő lányának épphogy elinduló világérzékelésétől mondhatni „ihletetten", valamiképp a rácsodálkozás, a körülvevő dolgokkal, testi-lelki tapasztalatokkal való első szembesülés intenzív élményszerűségét reprodukálva. Félreértés ne essék, persze nem arról van szó, hogy Knausgård ezt az utolérhetetlen pillanatot, az első ismerkedés még öntudatlan állapotát kívánná nyelvileg leképezni. Ez ugyanis nem-

Fordította: Dobos Éva
Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2021
272 oldal, 3999 forint

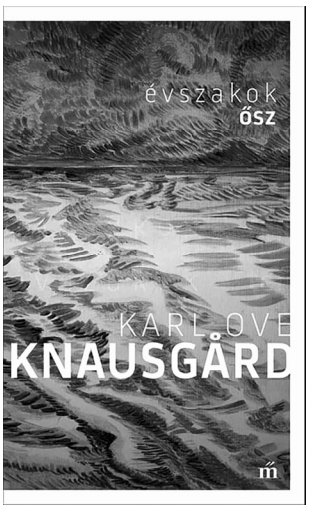

csak lehetetlen vállalkozás, de, ami még fontosabb, erőszakos beavatkozás is volna a másik világérzékelésének folyamatába, ami – ismerve két-három oldalas szócikkek alapvető hangoltságát – nem válna éppen előnyére a könyvnek. Az *Ősz* (és minden bizonnyal majd a sorozat többi részének) az egyik varázsa az apai perspektíva és a még meg sem született, ekképp „világtalan" gyermek bensőséges relációja által teremtett hangulat – a kettejük közti interakció, a két szembenálló, de egymásba is olvadó világ kölcsönhatása annál is inkább meggyőző kiindulópontul szolgál egy új írói projekt számára, mivel ez implicit módon éppen a családi dinamika lényegéről szól, a kiszámíthatatlan, gyakran nem is tudatosuló formálódásról, amelynek a gyermek és szülő egyaránt részese, és amelyről Knausgård-nak, ahogy eddig is bizonyította, bőven van mit mondania. „Három gyerek, egy anya és egy apa, ezek vagyunk mi. Ez a családod. Azért említem az elején, mert ez a legfontosabb […] ezeken a kapcsolatokon át fogod szemlélni a világot, ezek fogják formálni a véleményedet majdnem mindenről" (16). A személyiség alakulásának és kölcsönös alakítottságának a tapasztalata az, ami a beszédhelyzet intimitásának valódi mélységet is tud adni. Mert bár Knausgård látszólag „bemutatja" a másiknak még ismeretlen világ egyes szegmensét, de valóban csak látszólag, mivel rögtön az első írásban lelepleződik, mondhatni visszájára fordul a könyv előfeltételezett tanító jellege. „Meg akarom neked mutatni a világunkat, olyannak, amilyen: az ajtót, a padlót, a vízcsapot és a mosogatót, a falhoz támasztott kerti széket az ablak alatt, a napot, a vizet, a fákat. Te majd a magad módján fogod látni, saját tapasztalatokat szerzel, és a saját életedet fogod élni, ezért természetesen magam miatt teszem: megmutatom neked a világot, pici emberke, és ezért lesz érdemes élnem" (18). A megmutatás felfokozott vágya, a hétköznapi jelenségek akkurátus ismertetése tehát nem a születendő gyermek hiányzó ismereteit hivatott pótolni, hanem a felnőtt elveszített természetes kötődését a világ dolgaihoz. És még ha ennek elérése utópia is, de mégiscsak a közelkerülés ígéretét hordozza magában, annak esélyét, hogy a megszokottá vált környezetünket képesek lehetünk újra felfedezni, hogy külvilágra, mindennapi érzékleteinkre, érzéseinkre fátyolt borító idő valamiképp visszaforgatható, és ezáltal nem csupán a rajtunk kívülálló kontúrjai válhatnak élesebbé, de ezáltal saját létezésünk is kézzelfoghatóbbá tehető. Az életet érdemessé tevő történés, ahogy a könyv első, Knausgård „születendő lányá"-nak címzett levélből kitűnik, nem önmagában a gyermek születése, hanem inkább a látásmód ezzel járó megváltozása – és, nem mellesleg, ami az írói praxis szempontjából is kecsegtethet bennünket új fejleményekkel.

Az persze jogos dilemma lehet, hogy mennyiben mondható ez a vállalkozás sikeres „kivezetésnek" a *Harcom* világából. Nem könnyű eldönteni, miben volna nagyobb rizikó egy ilyen léptékű önéletrajzi vállalkozás után: megmaradni az autofikció bejáratott, de talán már ki is merített terepén, vagy megpróbálni elmozdulni a szerzőt világhíressé tevő önéletrajzi mintázat ismétlésétől egy hangsúlyozottan fikciós mű irányába. Nem látok kivetnivalót abban, hogy Knausgård az első pillantásra kockázatmentesebb első megoldás mellett döntött, pláne, hogy bőven akad azért veszíteni való egy alapjaiban hasonló prózapoétika működtetésében, különösen egy ilyen nagyszabású munka után. Az *Ősz* első pillantásra azonos kottából dolgozik: ismételten konkrét életrajzi mozzanatokra épülő, pontos megfigyelésekből, az ezekre adott érzékeny reflexiókból épülnek fel a kötet alapvető struktúráját alkotó „magánenciklopédia" egyes fejezetei. A megjátszott tétek azonban nyilvánvalóan sokkal szerényebbek – hogy is lehetnének mások, hiszen Knausgård legutóbbi művével valóban

elment a falig, ami az élet irodalmi transzformációját, elbeszélhetőségét illeti. Így hát nincs csodálkoznivaló azon, hogy egészen másmilyen a végeredmény hatásösszefüggés tekintetében, mikor nem 3500 oldalon keresztül építgeti, gyúrja egybe egyetlen nagyszabású képpé a megélt tapasztalatokat, hanem néhány oldalas különálló egységekbe sűríti azokat – nem kizárt, hogy a *Harcom*on edződött olvasó számára lesz majd némi hiányérzet az egyes szakaszok kifejtettsége, netán alaposssága tekintetében. Különösképp, hogy a könyv, természeténél fogva, maga hívja ki a sorsot, azaz késztethet (előnytelen) összemérésre: a különféle testrészek, tárgyak, jelenségek körül keringő eszmefuttatások referenciapontjául legtöbbször ugyancsak a Knausgård család mindennapi, ha úgy tetszik, jelentéktelennek tűnő eseményei szolgálnak, így pedig az életmű magyarul is olvasható darabjai felől az *Ősz* sokszor kelti az ismerősség érzését. Ám még ha óhatatlanul is befolyásolhatja az új könyv megítélését (feltéve, hogy – lelkes vagy kevésbé elragadtatott – olvasói voltunk a korábbi sorozatnak), nem tűnik túl igazságosnak a *Harcom* keltette elvárásrenddel közelíteni hozzá, és esetleg idő előtt pálcát törni felette. Az *Ősz* aligha rendelkezik egy korszakalkotó műhöz szükséges minden paraméterrel, inkább tapogatózó irodalmi kalandozásnak tűnik, különösen a *Harcom* zárlatának tükrében. „Aztán vonatra szállunk, visszajövünk ide, Malmőbe, majd kocsiba ülünk, hazamegyünk a házunkba, és egész úton élvezem a gondolatot, hogy nem vagyok író többé." (*Harcok*, 1096, Patat Bence fordítása)

Ha az lenne az értékmérője Knausgård vállalkozásának, hogy mennyiben képes átmenteni kifinomult, (ön)elemző jellegű prózájának legfőbb komponenseit anélkül, hogy újfent megkísértené (akár önmagára, akár szeretteire nézve) az életrajzi sorozat felforgató, kétségkívül húsbavágó tapasztalatát, ami valóban megrendítő olvasmánnyá avatta a regényfolyamot, úgy számomra az *Évszak*-tetralógia több mint ígéretes projektnek látszik. Az eddigiek alapján úgy tűnik, Knausgård okosan nem vállalja túl magát, a könyv legkevésbé sem kíván nagyot szólni, ugyanakkor a *Harcom*ban megképzett őszinte, az olvasót magához közel engedő ismerős hang szinte garanciája az *Ősz* egyik fő hatáselemének is: az elbeszélő iránti szimpátiának. Nehéz nem azonosulni a világot a születendő lányához való egyfajta állandósult intim odafordulásban megmutatni igyekvő apafigurával, aki mindenekelőtt a világra való nyitottság intelmét hagyja hátra a már említett, a mindennapok dolgai, természetesnek tűnő jelenségei fölött elidőző, azok felszín alatti jelentésrétegeit kutató szemléletmódjának példájával. Arra figyelmeztet, hogy ahogy idősödünk, automatizmusaink egyre inkább elfedik előlünk a világunk nagy részét, és ezáltal, a rákérdező, reflektív viszonyulás elvesztésével nem csupán díszletté fokozódnak le környezetünk elemei, de a világtól való távolkerüléssel mi magunk is észrevétlenül kívül kerülünk saját életünkön. Az alma egészen addig egyszerű gyümölcs marad, amibe beleharapunk, aztán kidobunk a kukába, míg meg nem vizsgáljuk alaposabban. Úgy tűnhet, fölösleges szócséplés magát az almát vagy az almafogyasztás folyamatát részletesen leírni, mert bár igaz, hogy a tulajdonképpeni címzettnek nincs fogalma minderről, de az első levél azt is egyértelművé teszi, hogy kiskorában mindenki a világgal eggyé válva létezik, egészen addig, amíg kellő tapasztalatot nem szerez a környezetében lévő dolgokról, hogy aztán többé ne jusson eszébe rákérdezni sem magára az adott jelenségre, sem a hozzá fűződő viszonyára.

Az *Alma* című első szöveg a már idézett első levél után plasztikusan mutatja fel a kötet fő eljárását, illetve törekvését: lassú, elidőző haladás kívülről befelé, a megfigyelt konkrétumtól, annak fizikai valójától szinte észrevétlen átmenettel szólni az elbeszélő

saját viszonyulásáról, eljutva egészen egyfajta önmagán túlmutató belátás megfogalmazódásáig, addig, amikor már a gyerek számára is ismerős jelenség apropóján, abból kiindulva az életnek arról a tapasztalatáról tud beszélni, ami legtöbbször éppenséggel elfedi a dolgok lényegét. Knausgård távolról sem jelentéktelen munkája abban áll, hogy, ha úgy tetszik, a gyermeki kíváncsiság felébresztésével közelítve az adott jelenséghez eljusson a mögötte rejlő tapasztalategyüttesből, emlékekből összeálló, rendszerint rejtőzködő, meg nem fogalmazódó szemlélethez vagy immanens tudáshoz, ami láthatatlanul összeköt bennünket a világunkkal. Teszem hozzá, amik voltaképp mi magunk vagyunk, amin keresztül végső soron elbeszélhetők az élet nem is annyira jelentéktelen mozzanatai, akár az almaevésről, akár a napsütésről van szó, rendszerint olyan, valóban természetes dolgokról, amelyekre amúgy eszünkbe se jutna reflektálni. Interakció nélkül pedig nemcsak az adott tárgyat, érzékletet veszítjük szem elől, hanem – nem győzöm ismételni – saját magunk egy-egy részletét is.

Ezt a törekvést pedig nehezemre esne bármikor egy vállrándítással helyben hagyni, noha persze nem állítom, hogy a munka mindig példaszerűen, kellő átgondoltsággal van elvégezve. Nem is igazán abban kereshetünk kifogást, hogy az egyes őszi hónapokhoz kapcsolódó fejezetek meglehetős esetlegességgel építkeznek egymásra – mert hát hogy is várható el egy hangsúlyozottan szubjektív világészlelői tekintettől, hogy a környezetünket legadekvátabban leíró részletekre fókuszáljon? Ugyan mi volna az adekvát? Valóban, olvasni itt pisiről, szájról, lázról, fogakról, fájdalomról – számos olyan dologról, amellyel a könyv „címzettjének" is csakhamar akad majd dolga. De akkor hogy kerül ide a gumicsizma, a tankhajó, a kémény, pláne Van Gogh? Knausgård egy lehetséges válasszal mintha maga is szolgálna az *Alma* című fejezetben („a tét soha nem a világ önmagában, hanem csak a viszonyunk a világhoz"). A világ deklarált megmutatása nem elsősorban egy objektív valóság leképezését célozza, hanem ennek a szubjektív kapcsolódásnak a fontosságát kívánja felmutatni, nevezetesen azt, amit minél több időt töltünk a földön, annál könnyebb elfelejteni: hogy igen, közünk van a világhoz, de ez minden tapasztalatok közti átfedés, ismétlődés ellenére szigorúan és végérvényesen személyes ügy. Mivel a kötet tétje mindenekelőtt ennek a privát viszonyulásnak a megmutatásában keresendő, ezért tehát igenis mindennek helye van – egy effajta személyes enciklopédiába minden belefér, amihez valamilyen közünk van, olvasóként úgy érzem, nincs igazán jogunk számonkérni szócikkek tekintetében bármit. Hiányérzetem inkább azoknál a részeknél volt, amelyekben érdemben nem sikerült a puszta látványnál messzebb jutni, mikor az adott szöveg tétje mondhatni kimerült az egyszerű rácsodálkozásban. Nem mondom, olyan szigorúan funkcionális használati tárgyaknak, mint a vécékagyló vagy a konzervdoboz mintegy kiemelkedése az addig észrevehetetlen létezésből távolról sem volt érdektelen, de ezek a részek érezhetően nem tudtak többet nyújtani a másként látás, az újrafelfedezés élményénél, ami azért egy idő után nem feltétlenül köti le az olvasó figyelmét. Persze az sem állítható, hogy mindez fölösleges töltelék volna, de azért jó volt látni, hogy több olyan fejezet is akad, amelynek tágasabb mozgástér jutott: vagy volt kifutása egy-egy személyes mozzanatra, amelyben megmutatkozhatott az adott jelenség kézzelfogható életvalósága, tapasztalati háttere, ami képes volt átvilágítani a tárgy rikító hétköznapiságán, vagy amikor a kitartó vizsgálódás valóban át tudott fordulni a tárgyon túlmutató termékeny önreflexióba.

Knausgård érezhetően olyankor van igazán elemében, akkor képes leginkább megragadni a hétköznapiban a rendkívülit, mikor általánosabb, nem annyira konkrét

jelenség felé fordul, mint mondjuk a *Szürkület* vagy épp a *Madarak vonulása* esetén. Bennük érvényesül leginkább a megfigyeléseket és érzéseket egymásra rezonáló, kifinomult nyelvezet, a kifelé és befelé egyaránt terjeszkedő szemlélődő tekintet, melyet már a *Harcom* kötetekből jól ismerhetünk. Igaz, olyannyira ismerős ez az elbeszélői hang és az azon megszólaltatott, erőteljes családtörténeti vonatkoztatottság, a személyes múlt és a közvetlen jelen általi érintettség, hogy néha az az ember érzése, mintha annak kimaradt jeleneteiből olvasnánk részleteket. Persze aki szívesen olvasta a középkorú norvég családapa hiperrealista életrajzát, az aligha bánja ezeket az áthallásokat. Annál is inkább, mivel erős a gyanúm, hogy a legmaradandóbb részek azok az egyes őszi hónapok elé írott, a még meg sem született gyermekhez írott levelek, amelyek az ismerős őszinteséggel szólnak a gyerek születését övező várakozásról, reményről, de nem az embertől eltávolítva, általánosságban, hanem egy láthatóvá tett, önmagának hús-vér jelenvalóságát újra és újra rögzíteni igyekvő perspektívából. Ez a meghitt, másnak szóló, mintegy kihallgatott beszéd, amely végső soron egy konkrét család részévé válás eseményszerű történésének rögzítéseként is felfogható, egyként villantja fel egy-egy dátumhoz kötődően, kvázi naplóbejegyzés-szerűen az adott nap dokumentarista pillanatképét és – a szülő-gyerek közti, már a születést megelőzően is érvényes egymásra hatás kölcsönössége jegyében – az elbeszélő aktuális gondolatait. A léthelyzet és a hozzá kötődő állapot élveboncoló eljárása ezekben a kompakt, persze a korábbiakhoz képest jóval kevésbé részletgazdag leírásokban nem újszerű Knausgård-nál, a retorikai helyzet mégiscsak fordít egyet a jól ismert intonáción, és a magánbeszéd sajátos „interakcióvá" alakul, mintegy keretet ad a világ megmutatását célzó szövegeknek. Kompozíció és szerkezet szempontjából hibátlan választás, amihez ha hozzá vesszük Vanessa Baird illusztrációit, elmondhatjuk, ráadásul ízléses könyvtárgy is született.

Milyen könyv is tehát voltaképpen Karl Ove Knausgård tetralógiájának első darabja? A Litera *Ahogy tetszik* podcastsorozatának a könyvről szóló etapjának résztvevői, Greff András, Modor Bálint és Nagy Gabriella általános véleményével szemben szerintem különösebben nem lehet okunk panaszra. Ahogy a korábbi regényfolyam esetén is megfigyelhető volt a recepcióban, hogy a szöveg ugyanazon hatáseffektusa, a hétköznapi történések túlrészletező leírása jelenthette az olvasás legfőbb akadályát és másfelől a vállalkozás utolérhetetlen tétjét, „kicsiben" itt is hasonló várható. Minden bizonnyal lesz, aki üdvözölni fogja a szűkre szabott forma adta lehetőségeket, netán bátrabban vág bele az olvasásba, látva a belátható terjedelmet, és lesznek olyanok (például a Litera szerkesztői), akik éppen a knausgård-i próza erőtlenségét, tétnélküliségét vélelmezik majd az *Ősz*t forgatva. Habár jelen írás célja nem a *Harcom* már-már parttalannak tűnő ábrázolástechnikájának védelme, annyi kommentár talán megengedhető, hogy az egy-egy kötetben színre vitt élethelyzet privát harcának a jelenetezése számomra nehezen lett volna elképzelhető a „lényegtelen" részek lefaragásával vagy kurtításával, éppen azért, mert egy konkrét életet volt hivatott bemutatni a maga mindennapiságában, amelynek sorsfordító eseményeiig megszámlálhatatlan, önmagukban valóban jelentéktelen, észrevehetetlen momentum vezet, és Knausgård törekvése szempontjából nemhogy nincs különbség eseményszerű és hétköznapi között, de sokszor – azok láthatatlansága miatt – pontosan az automatizmusaink nyomán elfedett, szót sem érdemlő, ugyanakkor életünk nagy részét kitevő történések azok, amelyek révén megvilágítható, leírható egy ember élete. Minthogy (a formát látva némileg paradox módon) itt nem effajta enciklopédikus igény jellemzi

az elbeszélői szólamot, egyszerűen nem akar mindent megmutatni, így nem is gondolnám, hogy túlontúl indokolt lett volna jobban belemenni a száj vagy épp a nejlonzacskó rejtelmébe. Utóbbi esetén ráadásul talán nem is az volt a tét, hogy a tárgyhoz kötődő személyes emlék nyomán rögzült kitüntetett benyomás („A legszebb dolog, amit valaha láttam, egy nejlonzacskó volt, a vízben úszott messze a tengerben") igazolhatóvá (sőt, a jelenség esetleges ökológiai vonatkozásai okán egyenesen menthetővé) válhasson az olvasó előtt, már csak azért sem, mert Knausgård maga írta, újfent idézem, hogy „a tét soha nem a világ önmagában, hanem csak a viszonyunk a világhoz" (22). Így ennek az állításnak a legitimitását, e szépség láttatását, félő, semmiféle körülírás nem tudna érdemben segíteni, hiszen épp az érzés irányíthatatlan, még saját maga számára is visszakereshetetlen természete a fontos („Miért nem tudtam levenni a szemem az elsüllyedt nejlonzacskóról?"), az, hogy ez néha a legváratlanabb pillanatban rátör az emberre, különösképp akkor, amikor összhangba tudjuk hozni a világ észlelését önmagunk hangoltságával, amikor képesek vagyunk egyszerre figyelni kifelé és befelé – valahogy úgy, ahogy az elbeszélő is törekszik, és amely törekvésnek a példaértékét a könyv lapjain megpróbálja egyfajta utólagos, csak később hozzáférhető üzenetként, a születendő lányának címzett intelemként hátrahagyni.

Sallangmentes, tiszta prózanyelven megírt, okos könyv, mely magyarul A. Dobos Éva tolmácsolásában sem veszített semmit a *Harcom*ból megismert gördülékenységéből. Az *Ősz* (Knausgård korábbi ígéretéhez hűen) ezúttal csupán diszkrét bepillantást engedve családjának mindennapjaiba, mikrotörténelmébe, mégis képes testközelivé válni, ez adja hitelességének kulcsát. Közben pedig úgy beszél látásról, a világ újrafelfedezhetőségéről, hogy láttatni is tud, többnyire anélkül, hogy az egyszeri konyhafilozófus bőrébe bújna. Látszólag ujjgyakorlat, de nem minden ujjgyakorlat gyerekjáték. És külön örömteli, hogy a *Harcom*-sorozat 2016-os honi elindulásakor meglévő hétévnyi (és jó néhány kötetnyi) lemaradásból a Magvető példás erőfeszítésének hála mára sikerült egy évet lefaragni. Él a remény, hogy a következő Knausgård-sorozatot már majd többé-kevésbé szinkronban élvezhetjük.

FAZEKAS SÁNDOR

Keleten a helyzet változatlan

BÖDŐCS TIBOR: MULAT A MANÉZS

A szerző harmadik kötete – második regénye – mintha csak Parti Nagy Lajos köpönyegéből bújt volna elő: azt a hatást vizsgálja, amelyet az elnyomás tesz a nyelvre: hogyan deformálja, roncsolja és torzítja el a maga képére, mint a *Hősöm tere* című kötetben, de a lehetséges párhuzamokról még lesz szó. A *Mulat a manézs* egy nagyszabású vízió egykori és mai diktátorokra megszólalásig, sőt az után is erősen emlékeztető cirkuszigazgatóról, Luigi Kingről. A beszélő nevek hosszabb elemzést érdemelnének; itt csak a nyilvánvaló összefüggésre szeretnék utalni, ami az olasz maffiafőnökök, a királyi pozíció, illetve King Kong és a főhős között van; a címlap illusztrációja is gorillaként ábrázolja Luigit. A kötet szócunamival, nyelvi tobzódással árasztja el olvasóját, miközben szembesíti a jelen abszurditásával. Halmozza a jelzőket, kifejezéseket, hogy megmutassa az egész Hettikániát keményen, vastagon elárasztó giccscunami univerzális, mindenütt jelenlevő jellegét (vö. Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról*).

A Trump-jelenség is nyomot hagyott a könyvön, ahogyan a Putyin-jelenség is: Luigi kicsit Nagy Testvér, kicsit Napólajos elvtárs, kicsit pedig Übü papa, de mindezek mellett ízig-vérig korunk hőse.

Parti Nagyon kívül persze számos forrása lehet az elmefuttatásnak: hogy egy nála vagy Orwellnél néhány fokkal kevésbé nyilvánvaló alkotót idézzünk, Sebeők János *Hisztériumjáték*a például hasonló témájú alkotás.

Szép és költői részlet a könyvből az elmélkedés: vajon milyen lenne Magyarország, ha még mindig lenne tengere? Itt mintha egy komolyabb kísérlet körvonalai is felsejlenének; tudom, hogy furcsa elvárás az egyik vezető stand-upos felé, de szeretném, ha picit komolyabb színeket is mutatna magából az alkotó – ahogyan például a második könyv, az első regény, a *Meg se kínáltak* esetében. Merthogy amikor ebben a könyvben túllép a giccsparádé minuciózus alapos-

Helikon Kiadó
Budapest, 2021
212 oldal, 3999 forint

ságú érzékeltetésén, akkor látszik, mi történik, ha éppen nem mulattatni akar; ez a rövid írás is javarészt ezekből a világló részletekből táplálkozik. (A *Meg se kínáltak* esetében a komolyabb dimenziót a színházi előadásban kapta a szöveg, az viszont vitathatatlan, hogy Bödőcsnek volt mersze tragikusra venni a könyv végét – hát hiszen az életrajzok, a mégoly viccesek is, ha végigírják őket, halállal végződnek. Pintér Béla társulatának tagja, Enyedi Éva dramaturgi munkája és Thuróczy Szabolcs ezúttal is meggyőző játéka sokat hozzátett a szöveghez – ráadásul Bödőcs is átírta a darabot, és így tényleg sokkal komolyabb árnyalatok is megjelentek benne. Éppen hogy nem elkenni, hanem kiemelni és elmélyíteni törekedtek az alkotók a tragikumot, és ez remekül sikerült.)

A *Mulat a manézs* valahogyan szükségszerűen mozdul el a giccs irányába, hiszen a könyvben ábrázolt valóság hamis, jóság és erények híján való. Groteszk, karikatúraszerű – de egy percig nem kétséges, hogy a mai magyar valóságból táplálkozik.

A könyv egyik szép részletében – a gájl giccsábrázolás mellett több ilyen is akad – felmerül a trianoni veszteség allegóriája: a területek elvesztését a fantomfájdalmon keresztül meséli el, mégpedig úgy, hogy szokatlan módon a tengerek elvesztésének lehetséges következményeit beszéli el. Mennyivel lett kevesebb a magyar, hogy elveszítette tengereit (amely, megjegyzem, sosem volt az övé: az Adriai-tenger a horvátoké, a Fekete-tenger pedig a moldvaiaké; az Északi-tengerig nem jutottunk el).

Fontos színfoltja a könyvnek a kommunikációs stratégiák leírása: megoldja, hogy halljuk véleményét azzal kapcsolatban, ami megy, de mégse tudhatjuk, egészen pontosan mit is gondol. A Salvini-jelentést idéző kis rövid részletek helyenként igen találóan fogalmazzák meg a mai magyar közeg néhány problémáját, például az igazság felaprózódását.

A könyv utolsó mondata tetszett a könyvbe foglalt sok ötlet közül egyértelműen a legjobban. Itt a slusszpoén után kijózanító hatású, nézetem szerint nagy szükség volt erre a tagmondatra. „Kik hajlamosak azt hinni, hogy most majd megváltoznak az emberek, most majd azt hiszik, hogy most majd megváltoznak az emberek…" A könyv egésze olyan benyomást kelthetett, mintha ezt az egészet egyetlen ember – a Gazda – nyakába akarná varrni. Nos, ez az utolsó tagmondat az én olvasatomban körülbelül azt jelenti, hogy az egyik demagóg népvezér regnálása után jön a másik. Nem lesz jobb, mert nem lehet jobb: nem tudunk kibújni a bőrünkből. Sikerült egy kissé nyugtalanító befejezést produkálni – már annak, aki ebbe belegondol.

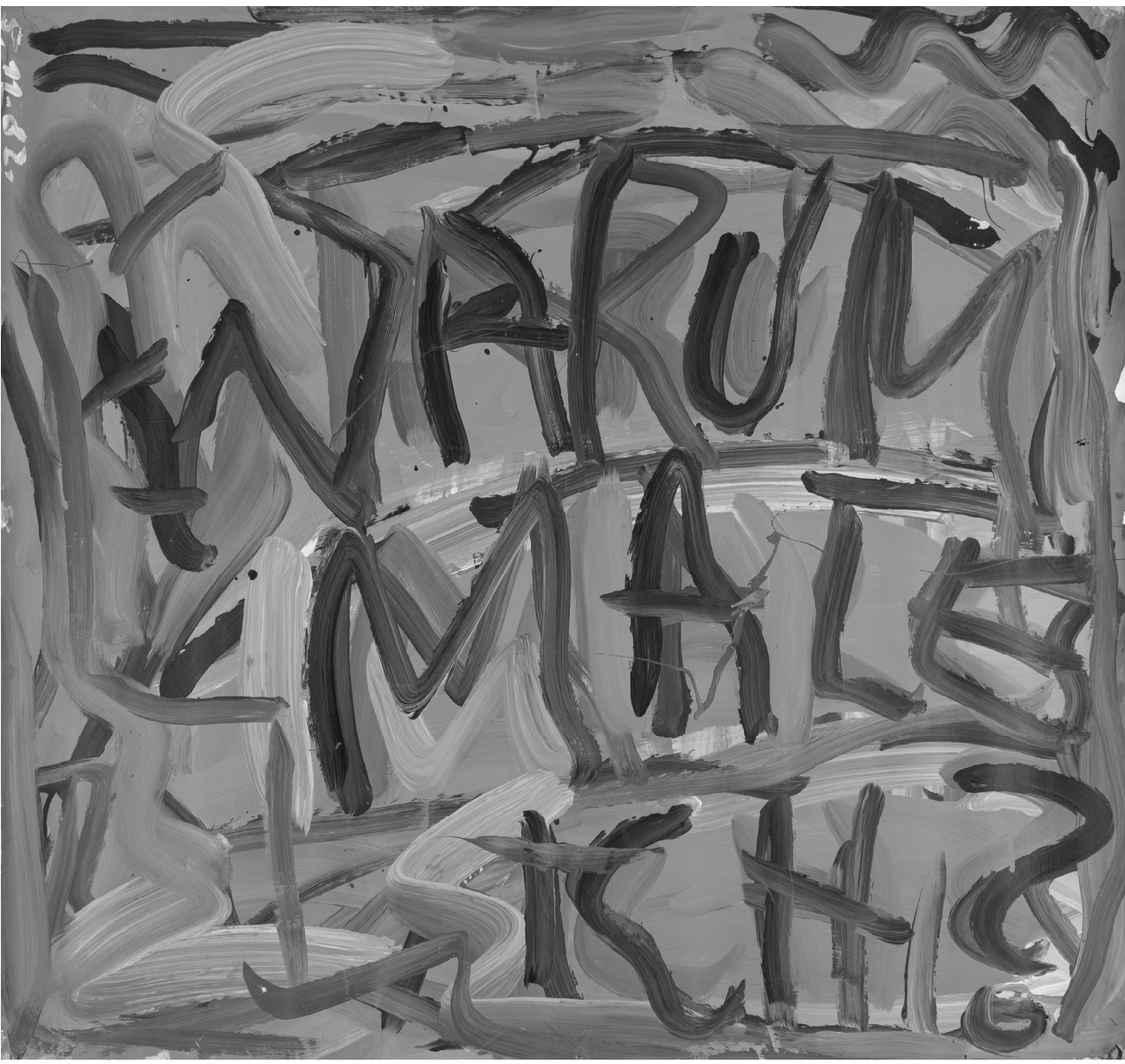

Tót Endre: Warum male ich, 1982 (akril, papír 104×111 cm)

FEHÉR DÁVID

*Tót Endre: Warum male ich?**

FESTÉSZET ÉS ELFOJTÁS TÓT ENDRE MŰVÉSZETÉBEN (RÉSZLET)

A festészet feltűnése

Tót Endre 1982 és 1985 között festett „vad" festményei közül több 1982-es alkotáson is felbukkan a Warum male ich? (Miért festek?) felirat. A kérdés mintha a nagyjából egy évtizeddel korábbi festmény mondatát folytatná: „ha elegem van a festészetből, mégis miért festek?" A festmények teljes felületét kitöltik az intenzív színű, tobzódó festői gesztusok, amelyek Tót Endre korai alkotásait idézik. Az 1982 és 1985 közötti műveket feltehetően ugyanúgy alkotta, mint az 1962 és 1965 közöttieket – nagy lázban „nekiesett" az üres papírfelületnek, a semmi helyett újra a minden igézetében kezdett el alkotni. Nem kiürítette, hanem inkább megtöltötte a képmezőt, amelyen egyetlen üres felület sem marad – csak a mindent maguk alá temető, egymásra rétegződő, vérbő festékrétegek orgiasztikus játéka. A festészet újra „beszennyezte" a Tót Endre művészetét uraló ürességet. Az absztrakt képfelületet szó szerint felülíró szöveg mintha utólag reflektálna az alkotófolyamatra: az ösztönös festői gesztusokra rárakódó felirat rákérdez magára a művészi tevékenységre. A festészet ezúttal nem önmaga ellen fordul, hanem önmagára kérdez.

Néhány ekkori festményén Tót konceptuális műveinek ikonikussá vált motívumait idézi: a „which is the right direction?" kérdést ezúttal spray-vel felfújt gesztusszerű, kacskaringós nyilak kísérik, átértelmezve az eredeti kérdést: mi a helyes irány a festészet tagadása és a festészethez való visszatérés között? Más esetben egy stilizált fej fölött az „I'm Glad if" felirat bukkan fel, jóllehet egy másik kompozíción olvasható szöveg viszont arra figyelmeztet, hogy az izmos, stilizált férfialak „nem önarckép" (keine selbsportre [sic!]). A két felirat árulkodó: Tót egyrészt felvonultatja saját ikonikussá vált motívumait, másrészt viszont tagadja a művek önarcképi jellegét. A festményekkel párhuzamosan alkotott rajzokon azonban gyakran helyettesíti be a stilizált figurák fejét egy saját arcáról készült pecséttel. A művek egyfajta önanalízisként is felfoghatók, melybe Tót saját korai festészetének és későbbi konceptuális művészetének bizonyos elemeit is beépíti, végső soron azonban a művek levezethetetlennek bizonyulnak az életmű egészéből. Mintha az extatikus, öntudatlan alkotófolyamat során előtörni engedne bizonyos elfojtott tudattartalmakat, illetve mindazokat az energiákat, amelyeket a festői tevékenységének lezárásakor eltemetett.

Tót Endre a nyolcvanas évek elején, Kölnben egy gyökeresen új helyzettel szembesült, a festészet elementáris erejű visszatérésével, amit olyan kiállítások jeleztek, mint az

* Részlet Fehér Dávid tanulmányából, mely a Kölnben élő Tót Endre 1982 és 1985 között, teljes titokban készült festményeit (a *Warum male ich?* című anyagot) első alkalommal bemutató kiállítás katalógusához készült. A kiállítás az acb Galériában (Budapest 1068, Király utca 76.) 2022. július 1. és július 29. között valósul meg. Az esemény alkalmából az acb Galéria exkluzív, Fehér Dávid és Hegyi Loránd művészettörténeti tanulmányait, valamint a művésszel készült beszélgetést tartalmazó katalógust jelentet meg Balázs Kata és Heszky András szerkesztésében. A reprodukciókat a művész és az acb Galéria jóvoltából közöljük. (Fotók: Tóth Dávid).

A New Spirit in Painting, a Zeitgeist vagy az általa is megtekintett Contemporary Italian Artists.[1] A konceptuális tendenciákat felváltó elemi erejű „képéhség"[2] Tót Endrét is megérintette, illetve zavarba hozta. Az expresszív, figuratív festmények „regresszív" karaktere[3] egyszerre tűnhetett taszítónak és vonzónak. Mindez különösen hangsúlyosan jelentkezett a korszak német művészetében. Festészeti fordulatot jelzett egy új művészgeneráció fellépése, amely sok szempontból korábbi példákhoz – például Karl Horst Hödicke, Georg Baselitz, Markus Lüpertz, Jörg Immendorff vagy Sigmar Polke festészetéhez, illetve a német expresszionizmus hagyományaihoz – is kapcsolódhatott, gondoljunk olyan alkotókra, mint a berlini színtéren Rainer Fetting, Helmut Middendorf, Salomé, a hamburgi színtéren Martin Kippenberger, Albert Oehlen, Markus Oehlen, Werner Büttner vagy Georg Herold.[4] Tót Endre testközelből megtapasztalta a fordulatot a kölni színtéren, végigkövetve a Mülheimer Freiheit alkotóinak, például Walter Dahnnak, Volker Tannertnek, Jiří Georg Dokoupilnak, Hans Peter Adamskinak, Peter Bömmelsnek vagy Andreas Schulzének a fellépését. Elemi, ösztönös, helyenként primitív hatású, groteszk, esetenként erősen szexuális töltetű, olykor rontott, „rossz festészetük" (bad painting) hatására Tót számos kérdés újragondolására kényszerült 1971-es fordulatával kapcsolatban.

Akárcsak a hatvanas években, ezúttal is a bezárt szoba magányában kezdte el ontani magából konceptuális időszakát és az „I'M FED UP WITH PAINTING" kijelentését megkérdőjelező, figurális festményeket, amelyek festészettechnikai szempontból csak távolról emlékeztetnek a korai, hatvanas évekbeli expresszív alkotásokra. Talán a Willem de Kooning absztrakt expresszionizmusát is idéző *Hencze Tamás arcképe* (1966) és *Figuratív kép* (Hencze Tamásné, 1966) tekinthető az új festmények közvetlen előzményének. A műveken ismerős-ismeretlen, groteszk, szinte karikatúraszerű, olykor a törzsi művészetet (akár Jean-Michel Basquiat egyes alkotásait is) idéző fejek és alakok térnek vissza újra és újra, mint egy rituális festészeti torna gyakorlatai. A műveken enigmatikus motívumok ismétlődnek: az egyszerre fenyegetően és érzékien felnyíló szájak, a testnyílásokba helyezett kezek, hangsúlyos nemiszervek szinte provokatív szexualitásra utalnak (új értelmet tulajdonítva az „I'm Glad if..." kijelentésének is), ami mellett rendkívül zavarbaejtően hatnak a szakrális ikonográfiát idéző motívumokkal (például keresztre feszítéssel vagy a töviskoronázáshoz hasonló konstellációkkal) operáló kompozíciók. A feliratok és a groteszk fejek talán Walter Dahn festményeihez állnak stiláris szempontból a legközelebb, a felnyíló szájak Dahn és Dokoupil hányó alakjaihoz is hasonlatosak. Tót esetében azonban a képfolyam mintha az 1960-as évek óta eltemetett-elfojtott festői gesztusokat és motívumokat, illetve a hozzájuk tapadó, szinte

[1] *A New Spirit in Painting*, Royal Academy of Arts, London, 1981. január 15. – március 18. (szervezők: Christos M. Joachimides, Norman Rosenthal, Nicholas Serota); *Zeitgeist*, Martin Gropius Bau, Berlin, 1982. október 15.– december 19.; *Contemporary Italian Artists*, Stedelijk Museum, Amszterdam, Museum Folkwang Essen, Kunsthalle Basel, 1980.

[2] Vö. Wolfgang Max Faust – Gerd de Vries: *Hunger nach Bildern. Deutsche Malerei der Gegenwart*, DuMont Verlag, Köln, 1982.

[3] Benjamin Buchloh: Figures of Authority, Ciphers of Regression. Notes on the Return of Representation in European Painting, *October*, Vol. 16. Spring 1981. 39–68.

[4] Erről részletesen lásd: *Die 80er. Figurative Malerei in der BRD*, Martin Engler Hrsg., kat. Städel Museum, Frankfurt a. M., Hatje Cantz, Ostfiledern, 2015.

szexuális karakterű ösztönöket engedné a felszínre törni. A festék újra kitölti és beszennyezi a képfelület egészét, akárcsak a hatvanas évek megannyi Tót-festményén.

Az 1982 és 1985 között alkotott művek nemcsak az állítólagos „Duchamp-pauza" időszakát, hanem Tót Endre teljes életművét új megvilágításba helyezik. Tót az 1980-as években hasonló utat járt be, mint két évtizeddel korábban: eruptív erejű festményeket alkotott, amelyeket aztán mintegy megtagadva jutott el egy, a festészet eszközeit olykor alkalmazó, mégis a festészet hagyományait alapjaiban megkérdőjelező, konceptuális szemléletű metafestészethez. A *Layout képek*, majd a *Távollévő képek* és a *Blackout képek* sorozata ahhoz hasonlóan írja felül és kérdőjelezi meg a művész évtizedeken keresztül eltitkolt-elrejtett új festészeti alkotásait, mint ahogyan a hetvenes évek művei tagadták meg a művész korai festészeti tevékenységét. Mintha a zavarba ejtő „vad" festményekhez egyszerre társulna elfojtás és szégyenérzet. Mindez talán nem is a művek szubverzív szexuális-testi tartalmaival függ össze (hiszen Tót Endre életművében ezek a motívumok rendszerint visszatérnek más-más kontextusokban, gondoljunk például a művész olykor obszcén tartalmú falrajzaira [„Örülök, hogy a nagymamám ezt már nem láthatja", „Örülök, ha valami szépet rajzolhatok"] vagy az Erotikus képek [1997–2000] sorozatára), hanem inkább az ösztönszféra feltárulkozásának kendőzetlenségével.

Közellévő és távollévő képek

A kilencvenes években Tót Endre művészetének kiemelkedő műcsoportját alkották a *Távollévő képek,* amelyek olykor sajtóképeket tüntettek el (cenzúráztak ki), máskor a festészettörténet ikonikus alkotásait konfrontálták önnön hiányukkal. Tót Endre eltávolít, eltüntet (és ezáltal a befogadói tekintetet is aktivizálja). A hetvenes és a kilencvenes évek elidegenített-eltávolított alkotásaival szemben Tót expresszív festményei „közellévő képekként" írhatók körül: közvetlenek és ösztönösek, nem eltávolítanak, hanem inkább közel hoznak, olykor feszélyező és zavarba ejtő módon. Tót Endre „távollévő festészete" a „közellévő festészetének" a komplementere, és ennyiben nem lehet értelmezni az egyiket a másik nélkül. Tót Endre életműve nézőpontváltások soraként és egyfajta hullámzásként is leírható a festészetbe vetett hit és kétely között, a festészet iránti szükségszerűen beteljesíthetetlen vágy olykor motorja, máskor negatív értelemben vett tárgya életművének. Tót Endrét nemcsak a festészet kiüresítése, hanem az üresség festészetté szublimálása is foglalkoztatja, bár ennek legradikálisabb példáiról évtizedekig hallgatott.

Amikor 1999-ben a *Blackout képek* kapcsán Tót arra utalt, hogy eltitkolt valamit, akkor a fekete képmezőket az elfojtott, elhallgatott tartalmakkal kapcsolta össze, a festészet és festőiség elhallgatására és elhallgattatására is asszociálni engedve, mintha saját elnémított festészete rejtőzne a feketék alatt. Tót Endre a szó fizikai értelmében is elrejtette a nyolcvanas évek elején alkotott műveit, és életművének elbeszéléséből is szisztematikusan kitörölte (lenullázta) őket, mint a különböző műveiben sorakozó fekete sávok alatt lévő, olvashatatlanná tett (kicenzúrázott) szavakat.[5] Az eddig elrejtett művek felfedésével és bemutatásával az életmű új értelmezéseinek is teret enged, feltárva művészetének eddig rejtve maradt (tudattalan) dimenzióját. Bemutatja az eltitkolt műveket, melyek azonban így, láthatóvá válva sem veszítenek semmit a titokzatosságukból."

[5] Gondoljunk az *Örülök, ha egyik mondatot a másik után kitörölhetem* című 1979-es akciójára a berlini Galerie René Blockban, vagy olyan művekre, mint a Népszabadság I., illetve asszociálhatunk az *Örülök, ha egyik mondatot a másik után írhatom* című kötet kifeketített, kitörölt soraira is.

SZÍV ERNŐ

Kedves Fenyvesi Ottó,

nem is tudom hányszor találkoztunk, kétszer, háromszor, egy Kárász utcai sétára emlékszem Szegeden például, sok évvel ezelőttről, de ez mindegy is, mert az írók meg a költők meg a festők akkor is találkoznak, ha éppen nem találkoznak, ha nem jut eszébe, ha le se szarja, csak mert a találkozás az olyan együttlevés, mint az állandósított porckopás vagy az eltitkolt, de soha nem múló szerelem. Vagy talán ez a legjobb hasonlat, sajnos megírtam már, hogy minden hányásban van répa. Tíz éve ettem utoljára répát, ma reggel hányok, apukám, benne lesz. Költők megvannak egymásnak, mint a répa. Arche, hogy azt ne mondjam. Azt is akarom mondani neked, meg az olvasónak persze, hogy a magyar irodalom egyik legnagyobb adóssága, vétke, bűne, ítéljük bárminemű ferde, ferdített cselekedetnek, veled kapcsolatos. Hogy nem adták itt ki az anyaországban – is, nem reklámozták, mint Dzsudzsák Balázst, a *Halott vajdaságiakat olvasva* című könyvedet, nem csináltak belőle egy nagy, szívhez szóló, tömjénfüstös palávert, egy mini augusztus huszadikát. Picsába, de tényleg. Ha valami fontos. Ez lustaság, ez közöny, ez a belvárosi dölyf félvaksága, Trianon. Kaptam tőled egy másik könyvet is a minap, postán jött, piszok jó érzés otthonra könyvet kapni, kis csomag, régi barna papír, tán spárga is, *Paloznak overdrive*. Versek a régmúltról, ifjúságod. Szép, szomorú, fölszabadító és szívet fájdító nosztalgia-menetek a folyamatos jelenben. Az a beat/pop kor engem már súrolt, de pl. a Canned Heatre is érdeklődő depresszív felnőttként találtam rá. Az megvan, hogy Jimi Hend milyen mocskos körömmel gitározott Woodstockban? Még Sziveri Jancsi kapcsán írod, hogy akkor még értettétek a világot. Hatvanas évek. Vágom, hogy lehetett érteni akkor, fölfogni, mi miért van, meg még a szabadság illúziója is teleturbékolja a szívet, no és az ifjúság tudatmódosító mámora. Sajnos velem ez soha nem fordult elő. A világ mindig talány maradt, legfeljebb ifjú részegen nagy néha valami értést kihepciáskodtam a relációk börtönéből. Most meg már csak kapaszkodni. De amikor a *Paloznak overdrive* versben előhozod a Kool and the Ganget, akkor az olyan, mintha azt mondanád, kicsi huszár, nekem is van répám. Én negyvenöt éve jöttem rá, hogy megfér egymás mellett Emerson, Lake and Palmer és a Wild Cherry. Arra meg most, hogy a funky olyan, mint a répa. A War? Benne van itt-ott a Led Zeppelinben? Ó, igen. Pénz, Pink Floyd? Ó, igen. Ottó barátom, tudod, mit vettem észre úgy tíz éve, tizenöt egy hagyományos kis armageddonban? Abbázni kezdett a testem. A szívem, a tüdőm, a májam, a lábam ujja, Abba. Azt a kurva, mondom. Csak néztem, hogy ez micsoda, és akkor rájöttem, hogy ez az idő nehézsúlyú jelentkezése, bepuszil az ablakon az elmúlás, vagy az, ami soha nem lesz már, beint, hogy örökre elmentem, de te emlékezhetsz, ez megmarad, ez a tiéd, jobbhorog, Abba. Balhorog, Boney M. Ottóm, gyakoroltam egyszer élni a zentai virágpiacon, halottak napján. Csak fehér krizantém. Mindenütt. De egy néni, csak egy nénike árult mást is. Mit. Jól mondod. Répát.

Tót Endre: Cím nélkül, 1985 (akril, papír 112,5×149 cm)

Ára: 1200 Ft
Előfizetőknek: 1000 Ft

Acsai Roland, Báger Gusztáv, Natalie Diaz,
Farkas Arnold Levente , Frieda Hughes,
Győri László, Harcos Bálint,
Juhász Róbert, Wole Soyinka, Vajna Ádám
versei

Bartalos Tóth Iveta, Hegedűs Imre János,
Mohai V. Lajos, Oláh Péter,
Szántó T. Gábor, Szilágyi Zsófia Emma
prózája

VISSZA A JÖVŐBE – RETURN TO THE FUTURE
Hidas Judit esszéje

ÖRKÉNY 110
György Péter, Márton László, M. Nagy
Miklós, Nánay István, Reményi József
Tamás, Sándor Iván írásai

ÍRÓK GYERMEKKORA
Kiegészítések Casanova, Ottlik Géza,
Mándy Iván életrajzához
Kovács Ilona, Hajnal Géza, Darvasi Ferenc
írásai

Tót Endre: Warum male ich?
képek a '80-as évekből
Fehér Dávid kísérőesszéje

9 770133 116008 22007

EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTÉRIUMA
NKA